

ISSN 2311-844X

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія економічна

Випуск 1

ЛЬВІВ
2018

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.
НЗ4 **Серія економічна** / головний редактор Р. І. Благута. Львів: ЛьвДУВС, 2018.
Вип. 1. 304 с.

Виходить двічі на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Включено до переліку наукових фахових видань України з економічних наук (постанова президії ВАК України № 1-05/6 від 16 грудня 2009 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21091-10891ПП від 14.11.2014 р.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ (*протокол від 30 травня 2018 р. № 10*).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Р. І. Благута, кандидат юридичних наук, доцент (*головний редактор*);
Р. І. Тринько, доктор економічних наук, професор, академік НААНУ, заслужений діяч науки і техніки України (*заступник головного редактора*);
І. О. Ревак, доктор економічних наук, доцент (*відповідальний секретар*).
Члени редколегії: **Г. Я. Аніловська**, доктор економічних наук, професор;
С. В. Васильчак, доктор економічних наук, професор; **Я. А. Гончарук**, доктор економічних наук, професор; **З. Б. Живко**, доктор економічних наук, професор; **І. П. Мойсеєнко**, доктор економічних наук, професор; **Я. Я. Пушак**, доктор економічних наук, професор; **В. І. Франчук**, доктор економічних наук, професор; **Н. В. Медвідь**; *за згодою:* **С. А. Охрименко**, доктор економічних наук, професор; **В. Ю. Прокопенко**, доктор економічних наук, професор; **Єлена Радович-Стоянович (Jelena Radovic-Stojanovic)**, доцент, доктор філософії (PhD); **М. І. Флейчук**, доктор економічних наук, професор; **М. М. Тесля**, старший оперуповноважений УДСБЕЗ ГУМВС України у Львівській області.

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна колегія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів та рецензентів.

При передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове. Рукописи не повертаються.

Розділ 1

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

УДК 336.1

**Т. Г. Васильців,
С. М. Лихолат, О. О. Гудзовата**

ФОРМУВАННЯ ГРОШОВО-КРЕДИТНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Продемонстровано високий рівень залежності та відображено аспекти негативного впливу на стан фінансової безпеки України функціонування її грошово-кредитної сфери. Визначено пріоритети державної політики формування грошово-кредитних інструментів забезпечення фінансової безпеки України на сучасному етапі функціонування її грошово-кредитної сфери та фінансової системи держави загалом.

Обґрунтовано пропозиції для органів державного управління щодо реалізації дієвих грошово-кредитних інструментів, спрямованих на зміцнення фінансової безпеки України.

Ключові слова: *фінансова безпека держави, грошово-кредитні інструменти, фінансова система.*

Постановка проблеми. Стан фінансової безпеки України на сучасному етапі розвитку держави не стабільний та характеризується істотними кризовими процесами, зокрема критичним зростанням зовнішнього, внутрішнього й загальнодержавного боргу, девальвацією національної валюти та обмеженістю резервів НБУ, високим рівнем тінізації економічних відносин та активізацією процесів виведення капіталу за кордон, посиленням залежності вітчизняного банківського сектора від зовнішнього капіталу.

Значною мірою ці недоліки обумовлені негативними аспектами функціонування грошово-кредитної сфери держави, позаяк недостатньо реалізуються базові функції з підтримки макроекономічної стабільності, економічного зростання та зміцнення конкурентоспроможності національної економіки.

За результатами інтегрального оцінювання рівня фінансової безпеки України встановлено, що найбільше до зміни інтегрального індексу фінансової безпеки України спричиняється саме грошово-кредитна безпека, яка безпосередньо впливає на макроекономічні процеси в країні, на рівень і темпи інфляції, стан фінансового та валютного ринків. Негативним є й те, що стан грошово-кредитної безпеки України погіршується. Зазначене актуалізує завдання формування і реалізації ефективних грошово-кредитних інструментів забезпечення фінансової безпеки України.

Стан дослідження. В сучасній профільній економічній літературі наводяться результати досліджень різних науковців щодо теоретико-прикладних засад функціонування грошово-кредитної сфери держави, концептуальних основ формування і забезпечення фінансової безпеки, методичних і прикладних підходів до державного регулювання в аналізованій сфері. Втім складний стан сучасного етапу соціально-економічного розвитку держави, послаблення ключових елементів її фінансової системи обумовлюють потребу застосування нестандартних інструментів до забезпечення фінансової безпеки.

Метою статті є обґрунтування дієвих і актуальних грошово-кредитних інструментів забезпечення фінансової безпеки України.

Виклад основних положень. Найбільш істотними викликами для фінансової безпеки України, спричиненими недоліками функціонування вітчизняної грошово-кредитної сфери, на сьогодні залишаються:

1. Нестабільність національної грошової одиниці та волатильні темпи інфляції. На кінець 2016 р. внаслідок скорочення доходів населення, зниження платоспроможного споживчого попиту через жорстку монетарну й фіскальну політику, а також зниження цін на світових продовольчих і сировинних ринках темпи зростання цін знизилися до 12,4 %, проте залишалися у фазі галопуючої інфляції. Тож інфляція в Україні впродовж минулих років мала переважно монетарний характер, зумовлений зростанням грошової маси на тлі скорочення виробництва та ВВП [1].

2. Незбалансована структура грошової пропозиції. У розвинутих країнах світу частка готівки в структурі грошової маси не перевищує 4–7%, натомість в Україні майже чверть грошової маси обертається поза банками і не контролюється вітчизняною банківською системою. А з 2008 року простежується постійне зростання цього показника. Така ситуація пояснюється зниженням рівня довіри населення до

сучасної банківської системи, критично високим рівнем інфляції в період політико-економічної кризи 2014–2016 рр., посиленням інфляційних очікувань, нерозвиненістю безготівкових розрахунків, що призвело до осідання готівки на руках у населення. Частка готівки у ВВП України у 2016 р. становила 13,1%, що перевищувало гранично прийнятне значення цього показника у понад 3,2 раза.

3. Критично високий рівень монетизації національної економіки та значна частка готівки в структурі грошової маси. У період 2010–2016 рр. темпи приросту грошової маси перевищували темпи приросту ВВП, що, з одного боку, призвело до підвищення рівня монетизації (з 43,9% у 2005 р. до 46,3% у 2016 р.), а з іншого – обумовило невпинне падіння купівельної спроможності грошей з 0,91 до 0,89. Слід також відзначити зниження швидкості обігу грошової маси з 2,3 у 2005 р. до 2,2 у 2016 р., що пов'язано з посиленням кризових явищ і зменшенням економічної активності суб'єктів реального сектора економіки в Україні. Це свідчить про наявність значних диспропорцій у розвитку вітчизняної грошово-кредитної системи, зокрема грошового обігу.

4. Зростання рівня доларизації грошового обігу. Дисбаланси грошового обігу в Україні узалежені також від незбалансованої структури грошової пропозиції, коли зростання грошової маси в обігу здійснюється за рахунок випуску коштів НБУ через фондний та валютний канали, канал рефінансування та викупу ОВДП під цінні папери уряду. Якщо ще у 2010 р. рівень доларизації становив 29,1%, то 2016-го підвищився до 36,2%, тобто на 7,1 в.п. За оцінками НБУ станом на кінець 2015 р. запаси готівкової іноземної валюти поза банками становили близько 84 млрд дол. США, що зіставне з річним ВВП України за 2015 р. Однак у грудні 2016-го внаслідок укріплення національної валюти зафіксовано скорочення обсягів готівкової валюти поза банками на 82 млн дол. США.

5. Неєфективний трансмісійний механізм грошово-кредитної політики. Зростання рівня доларизації та готівки в обігу поза банківською системою призводить до зниження ефективності трансмісійного механізму грошово-кредитної політики через недостатній зв'язок між монетарними заходами НБУ та динамікою розвитку фінансового ринку і реального сектора економіки. Крім того, високий рівень доларизації економіки є результатом неєфективного виконання національною грошовою одиницею своїх функцій, що спричиняє заміщення національної грошової одиниці іноземною та розбалансування грошово-кредитного ринку загалом.

6. Висока вартість банківського кредитування. Під впливом негативних політико-економічних процесів та посилення девальваційного тиску з початку 2014 р. облікова ставка НБУ послідовно підвищувалася з 9,5 до 30% у 2015 р. з метою забезпечення тривалої курсової стабільності та уповільнення темпів зростання цін. Окрім цього, політика «дорогих грошей» унеможливила валютні спекуляції на міжбанківському ринку.

7. Негативна динаміка залучених банками депозитів, скорочення кредитного портфеля банків та погіршення його якості. Впродовж 2010–2016 рр. у загальній структурі кредитів зафіксовано переважання частки кредитів, наданих суб'єктам господарювання, яка коливалася в межах 69,4–84,2%. Кредитування суб'єктів господарювання відбувалося зазвичай завдяки кредитам у національній валюті, які у 2010–2014 рр. зросли на 51,9%.

8. Натомість кредити в іноземній валюті за цей же період для суб'єктів господарювання зросли на 24,9%. Водночас унаслідок різкого вилучення банківських пасивів населенням банки обмежили кредитування та активізували дострокове стягнення кредитів. В умовах системного підвищення процентних ставок частка кредитів, наданих фізичним особам, зазнала спадних тенденцій – з 25,5% у 2010 р. до 18,6% у 2016-ому, що пов'язано з обмеженнями банківського продукту, здорожчанням його вартості та погіршенням структурних характеристик кредитування. Приміром, у 2016 р. банківськими установами було видано кредитів фізичним особам на загальну суму 157,4 млрд грн, а в 2010 р. – 186,5 млрд грн. Окрім того, значна кількість кредитів (близько 100 тис. договорів) не обліковується НБУ, оскільки вже була продана банківськими установами третім особам (колекторським, факторинговим та компаніям з управління активами та ін.) [2].

Зауважимо, що чинником посилення дефіциту кредитних ресурсів для позичальників реального сектора є перерозподіл тимчасово вільних коштів банків з кредитного портфеля у портфель боргових цінних паперів держави.

9. Збільшення частки іноземного капіталу в банківській системі. Негативною ознакою грошово-кредитної сфери в Україні є надмірний рівень доларизації кредитів і депозитів банків, що становить загрозу фінансовій, а через неї економічній безпеці держави, у разі значних девальваційних коливань національної валюти. Якщо у 2014 р. загальна сума кредитного портфеля банківської системи в іноземній

валюти становила близько 47 млрд дол. США, а рівень доларизації кредитів – 46,3%, то у 2016-ому кредитний портфель в іноземній валюті зріс до 49 млрд дол. США, а рівень доларизації кредитів – до 49,4%. Відповідно загальний обсяг депозитів в іноземній валюті, залучених у банківську систему у 2014 р., складав близько 31 млрд дол. США, у 2016 р. він зріс до 37 млрд дол. США, а рівень доларизації депозитів – до 46,3%.

Водночас негативною є й тенденція різкого збільшення частки іноземного капіталу в банківській системі, яка містить різноманітні ризики та загрози фінансовій безпеці України [3].

Починаючи з 2005 р., питома вага іноземного капіталу в статутному капіталі банків швидко зростала [4, с. 244]. Зауважимо, що найбільше примноження банківського капіталу іноземного походження у банківській системі України відбулося у період фінансово-економічної нестабільності 2015–2016 рр., зокрема, частка присутності іноземного капіталу в українській банківській системі зростає з 43,3% у 2015 р. до 53,6% – у 2016-ому за його оптимального значення для фінансової безпеки держави на рівні 20–25%, що свідчить про поступову втрату вітчизняними банками домінуючої позиції у банківській системі [5].

З огляду на окреслені виклики, пріоритетними напрямками вдосконалення грошово-кредитної політики в системі зміцнення фінансової безпеки України мають стати: розвиток вторинного ринку цінних паперів для підвищення ефективності механізму перерозподілу фінансових ресурсів у межах фінансової системи та в системі національного господарства; вдосконалення внутрішньої боргової політики держави у плані зменшення темпів інфляції та надлишкової грошової маси в обороті; збільшення пропозиції довгострокових кредитних та інвестиційних ресурсів за рахунок активнішого залучення в інвестиційну сферу потенціалу венчурних інвестиційних фондів; розвиток альтернативних банківським механізмів нагромадження та заощадження коштів громадянами завдяки «запуску» другого рівня обов'язкової та розвитку третього рівня добровільної накопичувальної пенсійної системи, вдосконалення страхування життя та колективного інвестування; підвищення ефективності державного регулювання фінансових інститутів для забезпечення стабільності їх функціонування та недопущення кризових явищ у їхній діяльності [6, с. 18].

З метою досягнення зазначених пріоритетів доцільно реалізувати такі грошово-кредитні інструменти:

– задля забезпечення розвитку вторинного ринку цінних паперів заради підвищення ефективності механізму перерозподілу фінансових ресурсів Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку потрібно продовжити роботу з розбудови інфраструктури вторинного ринку та посилення вимог до емітентів цінних паперів щодо вдосконалення проспектів емісій, процесу розкриття інформації, захисту прав інвесторів, аудиту фінансової звітності тощо. Реалізація цих заходів дасть змогу збільшити пропозицію якісних цінних паперів у біржовому обороті та забезпечити зростання довіри до них з боку інвесторів як до інструментів перерозподілу капіталу [7, с. 170–173];

– для зменшення темпів інфляції та надлишкової грошової маси в обороті Міністерству фінансів України доцільно розширити лінійку боргових цінних паперів за рахунок тих, що призначені для розміщення серед населення, передбачивши для них плаваючу процентну ставку залежно від рівня інфляції в країні та вищу ліквідність завдяки можливості дострокового погашення [8]; Національному банку України реалізувати заходи, спрямовані на усунення структурних диспропорцій фінансового ринку України і забезпечення розширення (диверсифікацію) шляхів перерозподілу капіталу як через банківський сектор, так і інші складові фінансового ринку (фондового, кредитного); щоквартально оприлюднювати інформацію про обсяги емісії за всіма складовими грошових агрегатів, які впливають на їх співвідношення та стан грошово-кредитної системи. Прозорість і публічність зменшить можливість застосування малоефективних екстенсивних інструментів грошово-кредитного регулювання [9, с. 154]. Нагальною є необхідність випуску державних довгострокових пенсійних облігацій з плаваючою процентною ставкою, призначених для розміщення серед недержавних пенсійних фондів, страхових компаній, інвестиційних фондів некваліфікованих інвесторів;

– задля розширення пропозиції довгострокових кредитних та інвестиційних ресурсів Верховній Раді України треба забезпечити прийняття спеціального законодавства, що регламентує діяльність венчурних інноваційних фондів як фінансових інститутів, які здатні скласти конкуренцію банкам у питаннях довгострокового кредитування та гарантувати пришвидшення інноваційного розвитку економіки [10, с.114]. Для таких фондів доцільно передбачити податкові пільги та інші організаційні преференції, що стимулюватиме їх розвиток в Україні. Державному агентству з інвестицій варто започаткувати практику проведення тендерів зі залучення капіталу венчурних фондів

до проектів розвитку пріоритетних галузей економіки та інноваційних розробок з державними гарантіями;

– заради розвитку альтернативних банківським механізмів нагромадження та заощадження коштів громадянами в рамках прийнятої пенсійної реформи Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України потрібно забезпечити розробку відповідної законодавчо-нормативної бази щодо впровадження другого рівня накопичувальної пенсійної системи [11]. Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, слід забезпечити розробку критеріїв відбору та ліцензійних умов діяльності недержавних пенсійних фондів, що забезпечуватимуть управління активами другого рівня накопичувальної пенсійної системи. З метою активізації участі громадян в альтернативних банківським механізмах нагромадження заощаджень на законодавчому рівні потрібна розробка додаткових фінансових та податкових стимулів, спрощення системи надання фінансових послуг учасникам колективних інвестицій, передбачення можливості надання державними банками учасникам НПФ та застрахованим особам за договорами страхування життя довгострокових пільгових кредитів за зниженими процентними ставками. Саморегульованим організаціям професійних учасників фінансового ринку доцільно розробити фінансово-освітні програми для підвищення фінансової грамотності громадян у питаннях колективних інвестицій та додаткового соціального забезпечення [12, с. 531];

– задля підвищення ефективності державного регулювання фінансових інститутів Національному банку України, Нацкомфінпослуг і Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку слід забезпечити повний перехід до ризик-орієнтованої моделі нагляду за фінансовими установами з метою недопущення кризових явищ і нестабільності в їхній діяльності [13, с.10]. Верховній Раді України треба розглянути питання з приводу доцільності об'єднання функцій нагляду і контролю за фінансовими інститутами в одному органі (скажімо, в НБУ або спеціально утвореному регуляторі фінансового сектора).

Висновки. Пріоритетними напрямками удосконалення грошово-кредитної політики в системі зміцнення фінансової безпеки України визнано: розвиток вторинного ринку цінних паперів для підвищення ефективності механізму перерозподілу фінансових ресурсів у межах фінансової системи та в системі національного господарства; вдосконалення внутрішньої боргової політики держави для зменшення темпів інфляції та надлишкової грошової маси в обороті; збільшення пропозиції довгострокових кредитних та інвестиційних ресурсів завдяки

більш активному залученню в інвестиційну сферу потенціалу венчурних інвестиційних фондів; розвиток альтернативних банківським механізмів нагромадження та заощадження коштів громадянами за рахунок «запуску» другого рівня обов'язкової та розвитку третього рівня добровільної накопичувальної пенсійної системи, вдосконалення страхування життя та колективного інвестування; підвищення ефективності державного регулювання фінансових інститутів для забезпечення стабільності їх функціонування та недопущення кризових явищ у їхній діяльності. Важливо аби наступні дослідження в цьому керунку стосувалися оцінювання наслідків державної політики в контексті зміни стану фінансової безпеки держави і її параметрів.

1. Аналіз ефективності монетарної політики Національного банку України. URL: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/FEAO_Analysis-of-the-NBU-Monetary-Policy-Effectiveness_A5_03.pdf.

2. Проблемна заборгованість як чинник неплатоспроможності українських банків. URL: <http://elitfactoring.com.ua/Publication/Problemna-zaborgovanist-chinnik-neplatospromozhnosti-ukrayinskih-bankiv.aspx>.

3. Шляхи вирішення проблем, пов'язаних з високим рівнем присутності іноземного капіталу в банківській системі України. Аналітична записка. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/inozemn_kapital-cbb0a.pdf.

4. Аналітична доповідь до Щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». К.: НІСД, 2016. 688 с.

5. Fiscal Monitor: Acting Now, Acting Together. *International Monetary Fund, World Economic and Financial Surveys*. 2016. April. P. 87–88. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2016/01/fmindex.htm>.

6. Лихолат С. М., Томаневич Л. М. та ін. Вплив державного боргу в Україні на розвиток малого бізнесу: кол. монографія / *Socio-economic problems of management: collective monograph*. Thorpe-Bowker®, Melbourne, Australia, 2015. 332 p.

7. Власюк О. С. Актуальні проблеми фінансової безпеки України в умовах посткризової трансформації: монографія. К.: НІСД, 2014. 432 с.

8. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60. URL: <http://zakon.nau.ua>

9. Сухоруков А. І., Мошенський С. З., Петрук О. М. Національна економічна безпека / за ред. А. І. Сухорукова. Житомир: ПП «Рута», 2010. 384 с.

10. Гець В. М., Кизим М. О., Т. С. Клебанова, Черняк О. І. та ін. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / за ред. В. М. Геця. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. 239 с.

11. Харазішвілі Ю. М., Сухоруков А. І., Крупельницька Т. П. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня еко-

номічної безпеки України. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1358>

12. Шевчук В. О. Платіжний баланс, економічне зростання і стабілізаційна політика: монографія. Львів: Кальварія, 2008. 734 с.

13. Баранецька О. В. Фіскальна безпека держави: концептуальні засади та шляхи забезпечення: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави (економічні науки)». К.: НІСД, 2014. 20 с.

Vasylytsiv T. G., Lykholat S. M., Gudzovata O. O. Formation of monetary and financial instruments for ensuring financial security of Ukraine

It was established that the state of financial security of Ukraine at the present stage of development of the state is not stable and is characterized by significant crisis processes, in particular the critical growth of external, domestic and national debt, devaluation of the national currency and the limited reserves of the NBU, high level of shadowing of economic relations and activation of processes of capital withdrawal abroad., an increase in the dependence of the domestic banking sector on foreign capital.

To a large extent, these shortcomings are due to the negative aspects of the functioning of the monetary sphere of the state, where the basic functions for maintaining macroeconomic stability, economic growth and strengthening the competitiveness of the national economy are not sufficiently implemented.

According to the results of the integrated assessment of the level of financial security in Ukraine, it has been established that the most impact on the change of the integral index of Ukraine's financial security is made by monetary and security security, which directly affects macroeconomic processes in the country, the level and rates of inflation, the state of the financial and currency markets.

The priority directions of improvement of monetary policy in the system of strengthening of financial security of Ukraine is the development of the secondary market of securities to increase the efficiency of the mechanism of redistribution of financial resources within the financial system and in the system of national economy; improvement of the country's internal debt policy to reduce inflation and surplus money supply in circulation; increasing the supply of long-term credit and investment resources through more active investment in the potential of venture capital investment funds; development of alternative banking mechanisms for accumulation and savings of citizens by improving life insurance and collective investment; increase the efficiency of state regulation of financial institutions to ensure the stability of their functioning and prevent the occurrence of crisis phenomena in their activities.

Key words: financial security of the state, monetary instruments, financial system.

Стаття надійшла 23 травня 2018 р.

ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ В УКРАЇНІ: СУТНІСТЬ, НЕОБХІДНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ

Досліджено сутність та особливості здійснення публічних закупівель. Розкрито процедуру проведення та етапи публічних закупівель. Проаналізовано проведення публічних закупівель в Україні впродовж 2016–2017 рр. Встановлено, що позитивними наслідками впровадження електронної системи публічних закупівель є: доступність державних тендерів, підвищення конкуренції, можливість громадського контролю, розширення інформаційно-аналітичного забезпечення закупівель, зменшення негативного впливу бюрократизму. З'ясовано недоліки сучасної системи публічних закупівель та запропоновано заходи, спрямовані на їх усунення.

Ключові слова: публічні закупівлі, система електронних закупівель Prozorro, тендер, допорогові закупівлі.

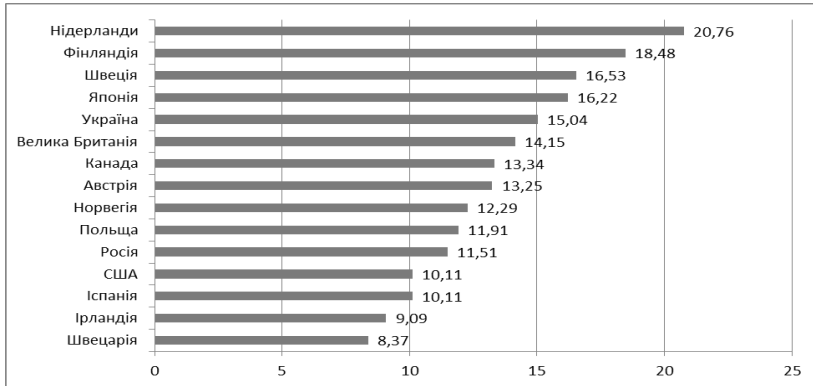
Постановка проблеми. Фінансовим фундаментом функціонування держави, як відомо, є державний бюджет. За роки незалежності доходи державного бюджету не перевищували його витрат. Дефіцит бюджету – явище постійне в економіці кожної держави. В Україні дефіцит бюджету є хронічним. Тож безсумнівною є потреба проведення структурних реформ у сфері державних фінансів України.

Досвід попередніх років засвідчив наявність проблем у сфері витрачання бюджетних коштів, а саме у сфері проведення державних закупівель. Проведення непрозорих тендерів держзакупівель призвели до того, що державні замовлення, а відповідно, і бюджетні кошти використовувались неефективно, одержував їх не той, хто конкурентоспроможний, а той, хто незаконно зміг отримати переваги. Цей аспект обумовлює необхідність дослідження питань, що стосуються проведення публічних закупівель.

Стан дослідження. Проблеми здійснення публічних закупівель вивчали у своїх працях Н. Головка, Ю. Ганущак, В. Зубар, В. Карасьова, В. Колотій, О. Овсянюк-Бердадіна, Н. Ткаченко та інші. Не применшуючи значущості робіт науковців, зауважимо, що доречним було би детально розглянути механізм проведення публічних закупівель у контексті здійснення контролю за їх цільовим використанням з метою їхньої економії та забезпечення вільного конкурентного середовища.

Метою статті є розкриття сутності та особливостей здійснення публічних закупівель, проведення аналізу функціонування системи публічних закупівель та оцінка її ефективності.

Виклад основних положень. Для забезпечення вирішення тактичних і стратегічних завдань держави важливе значення мають публічні закупівлі. Як відомо, найбільшим споживачем у країні є держава. З огляду на це, публічні закупівлі можуть формувати ринки товарів і послуг, впливати на витрати і споживання, сприяти впровадженню інновацій та нових технологій. На користь публічних закупівель свідчить і той факт, що в окремих секторах (оборонній промисловості, сфері охорони здоров'я, науково-дослідній галузі, будівництві, енергетиці, транспорті тощо) державні закупівлі є одним із найважливіших ринків збуту. У світі витрати на публічні закупівлі коливаються в діапазоні 8–21% ВВП (рис. 1).

Рис. 1. Частка публічних закупівель різних країн у ВВП, %

Система державних закупівель, що існувала в Україні до серпня 2016 р., зарекомендувала себе негативно, оскільки була корумпованою, непрозорою, створювала можливості для змови між учасниками, учасниками і замовниками. До недоліків системи державних закупівель також доречно віднести й участь технічних учасників, координацію поведінки між учасниками, завищення цін порівняно з ринковими цінами на аналогічну продукцію, перерозподіл тендерів між лідерами ринку задля утримання цін на вигідному для цих компаній рівні та інші. Перелічені недоліки стали причиною і підґрунтям прийняття Закону України «Про публічні закупівлі» № 922 від 29.12.2015 р. [6].

Прийняття нового Закону ввело на заміну поняттю «державні закупівлі» у вжиток «публічні закупівлі». Поняття «публічні закупівлі» порівняно з поняттям «державні закупівлі» є дещо масштабнішим, оскільки розширює коло установ, які через закупівельну діяльність забезпечують потреби держави або територіальної громади.

Відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі», виокремлюють три узагальнені стадії процесу публічних закупівель:

- ідентифікацію потреби, прийняття рішення щодо того, які товари, роботи або послуги мають бути придбані і коли (планування закупівель);
- процес розміщення оголошення про закупівлю відповідних товарів, робіт або послуг, кваліфікацію постачальника (включно з аукціоном для конкурентних процедур) та підписання договору;
- процес адміністрування договору.

Поняття публічних закупівель стосується всіх трьох стадій. Незважаючи на те що нормативні правила регулюють більшою мірою другий етап, усі три етапи потрібно розглядати як взаємопов'язані фази єдиного «циклу закупівлі». Щоправда, якщо ідентифікація потреби в закупівлі та адміністрування договору стосується виключно інтересів підприємства, то процес розміщення оголошення, проведення торгів та підписання договору торкається публічних інтересів. Саме тому другий етап публічних закупівель має чітке нормативне регулювання.

Дія Закону України «Про публічні закупівлі» поширюється і на закупівлі, очікувана вартість яких є меншою як 200 тисяч грн (див. табл.).

Таблиця

Порядок здійснення публічних закупівель залежно від вартості закупівель

Вартісні пороги публічних закупівель	Особливості проведення публічних закупівель
1	2
Менше ніж 50 тис. грн	Публічні закупівлі здійснюються шляхом: – укладання прямого договору; – з використанням електронної системи ProZorro.
Вартість товарів та послуг від 50 тис. грн. до 200 тис. грн. Вартість робіт від 1,5 млн грн.	Публічні закупівлі здійснюються шляхом: – укладання прямого договору, але з обов'язковим оприлюдненням звіту про укладені договори в системі електронних закупівель; – з використання електронної системи ProZorro.

<i>Продовження таблиці</i>	
1	2
Вартість товарів та послуг від 200 тис. грн до 133 тис. євро. Вартість робіт від 1,5 млн грн до 5150 тис. євро.	Публічні закупівлі здійснюються з використанням електронної системи ProZorro: – проведення відкритих торгів; – проведення конкурентного діалогу; – проведення переговорної процедури.
Вартість товарів та послуг від 133 тис. євро Вартість робіт від 5150 тис. євро.	Публічні закупівлі здійснюються з використанням електронної системи ProZorro: – проведення відкритих торгів з оприлюдненням англійською мовою; – проведення конкурентного діалогу; – проведення переговорної процедури.

Здійснення публічних закупівель може відчуватися шляхом проведення таких видів процедур, як: відкриті торги; конкурентний діалог; переговорна процедура закупівлі [6].

Відкриті торги – основна, найчастіше вживана процедура закупівель. Розрізняють два типи процедури відкритих торгів: відкриті торги та відкриті торги з публікацією англійською мовою (рис. 2).

Рис. 2. Етапи проведення українських та міжнародних публічних закупівель

Для здійснення електронних платежів запроваджено електронну систему ProZorro – своєрідну центральну базу даних, до котрої підключено торговельні майданчики, на яких і відбуваються торги. Практика функціонування системи ProZorro засвідчила її високу ефективність. Щорічний бюджет державних закупівель, що здійснюються через систему, становить 300 млрд грн, а середня кількість компаній, які подають пропозиції на одну закупівлю замовника, – 2,45.

Запровадження системи електронних платежів ProZorro має низку переваг:

- наявність можливості державним підприємствам здійснювати прозори, ефективні та економні закупівлі;
- зменшення корупційних ризиків;
- здійснення процесу моніторингу проведення тендерів відкрито й доступно;
- створення умов для залучення нових учасників процесу державних закупівель.

У разі, якщо замовник не може визначити потрібні технічні, якісні характеристики робіт або вид послуг і для прийняття оптимального рішення про закупівлю треба провести переговори з учасниками або ж предметом закупівлі є консультаційні, юридичні послуги, розробка інформаційних систем, програмних продуктів, здійснення наукових досліджень, експериментів або розробок, виконання дослідно-конструкторських, будівельних робіт – застосовується конкурентний діалог.

Проведення конкурентного діалогу відбувається у два етапи. На першому етапі протягом 30 днів учасники подають тендерну пропозицію, яка містить інформацію про відповідність учасника кваліфікаційним критеріям, вимогам, визначеним замовником у тендерній документації, та опис рішення про закупівлю без зазначення ціни.

На другому етапі упродовж 15 днів учасники повинні подати остаточні тендерні пропозиції із зазначенням ціни. Після цього відбувається розгляд та оцінка пропозицій учасників та визначається переможець. У 2017 р. успішно завершилися 17 конкурентних діалогів, за результатами яких укладено договорів на загальну суму 1412,9 млн грн (рис. 3) [1].

У разі неможливості проведення відкритих торгів або конкурентного діалогу (умови передбачено ч. 2 ст. 35 Закону України «Про публічні закупівлі») застосовується переговорна процедура закупівлі, відповідно до якої замовник укладає договір про закупівлю з учасником після проведення переговорів з одним або кількома учасниками.

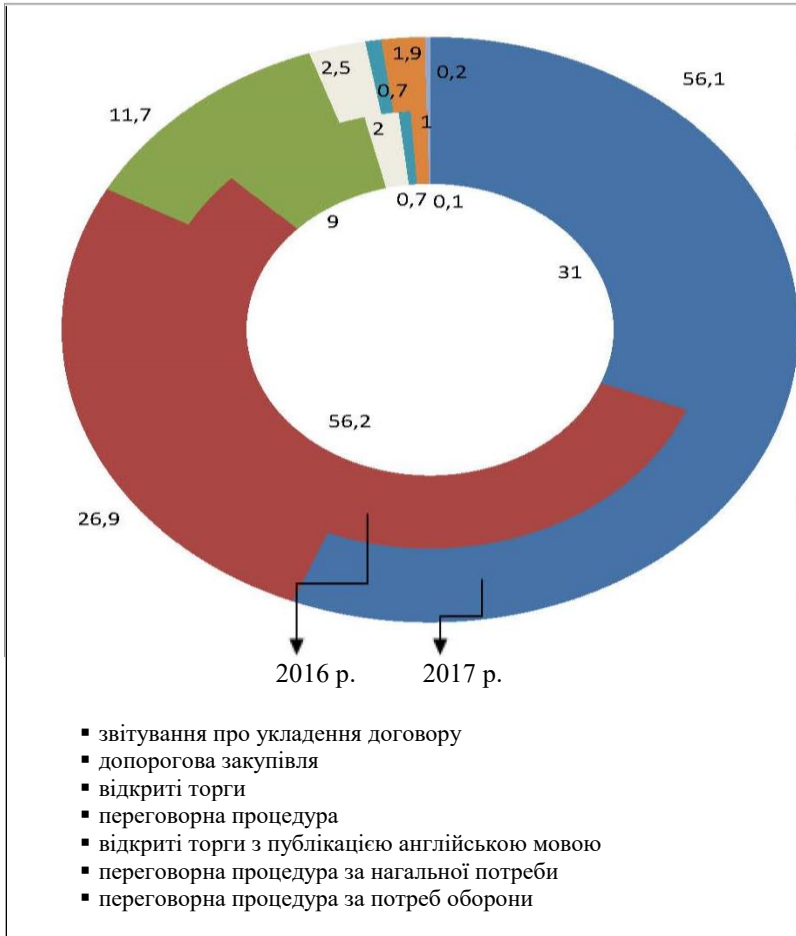

Рис. 3. Структура процедур публічних закупівель у 2016–2017 рр., %

Оцінити стан і рівень розвитку сфери публічних закупівель можна на підставі аналізу основних показників. Оцінку публічних закупівель доречно проводити за такими показниками: кількість оголошених, завершених закупівель та їх очікувана вартість; кількість укладених договорів про закупівлю; економія за завершеними лотами в абсолютних та відносних показниках та ін.

Упродовж періоду 2015–2017 рр. спостерігаємо позитивну динаміку у сфері публічних закупівель, про що свідчить збільшення кількості і оголошених процедур закупівель, і успішно завершених.

Приміром, за даними електронної системи закупівель, якщо у 2015 р. оголошено понад 117 тис. закупівель, у 2016 р. – 366,5 тис. закупівель, а протягом 2017 р. – понад 1 млн закупівель.

Аналізуючи кількість оголошених закупівель у 2015–2017 рр., можна простежити відмінність кількості оголошених закупівель в тих самих місяцях відповідних років (рис. 4).

Скажімо, у 2015 році піковим місяцем був лютий, протягом березня-серпня спостерігався певний спад активності, після чого продовжувалось стрімке падіння кількості оголошених процедур аж до кінця року. У 2016-ому піковими є березень (21,85 тис. процедур) та липень (11,19 тис. процедур). У 2017 р. піковими були березень (27,24 тис. процедур) та листопад (30,34 тис. процедур).

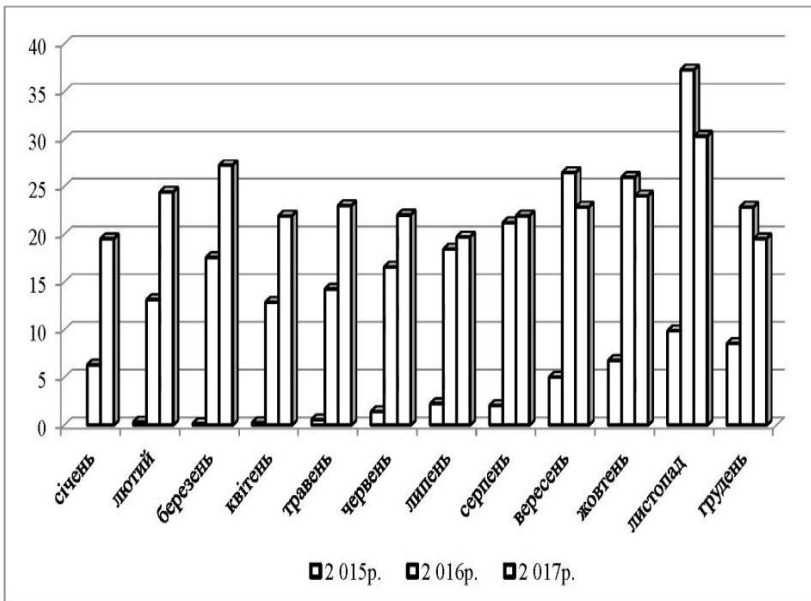
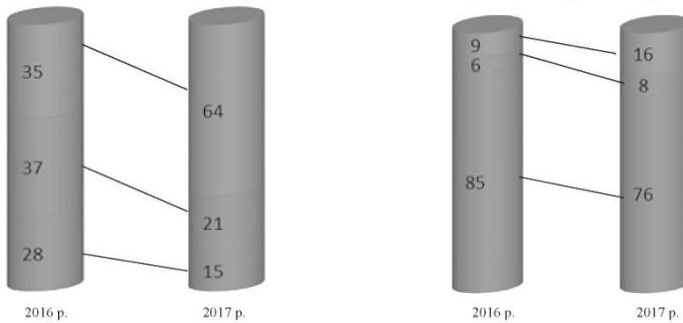

Рис. 4. Кількість процедур закупівель помісячно за 2015–2016 рр., тис.

Цікавим є той факт, що протягом 2016–2017 рр. змінилася структура публічних закупівель. Як видно з рис. 5, у 2017 р. частка закупівель, що здійснювались за звітами про укладені договори, збільшилася майже вдвічі.

Водночас збільшилась і очікувана вартість таких закупівель (рис. 5). Попри те що впродовж 2016–2017 рр. кількість закупівель, здійснених в обсягах, що підлягають під дію закону, була незначною (28% та 15% відповідно), їх частка у вартості закупівель хоч і скоротилась, але становить переважну більшість: у 2016 р. – 85%, у 2017-ому – 76%.

Співвідношення кількості закупівель   Співвідношення вартості закупівель

▪ Звіти про укладені договори	▪ Звіти про укладені договори
▪ Допорогові	▪ Допорогові
▪ Процедури, що підлягають під дію закону	▪ Процедури, що підлягають під дію закону

Рис. 5. Структура кількості та вартості публічних закупівель у 2016–2017 рр., %

Протягом 2016–2017 рр. спостерігаємо збільшення вартості закупівель на 660 514 млн грн (рис. 6). Найістотніший приріст закупівель, на 446 899 млн грн, відбувся на основі звітів про укладені договори та допорогових закупівель на 140 367 млн грн.

Важливим показником оцінки ефективності здійснення публічних закупівель є економія коштів. У 2016 р. економія коштів у закупівлях становить 12,38 млрд грн, а в 2017-ому – 27,09 млрд грн.

Тимчасом, окрім наведених переваг, сучасна система публічних закупівель має й недоліки і потребує вдосконалення. За показниками

внутрішньої системи моніторингу *bi.prozorro*, 79% закупівель мають низьку якість оголошень, 72,5% характеризуються низькою конкурентною активністю, а за повідомленням *Transparency International Ukraine*, 13,8% процедур закупівель медичних закладів у Києві проведені непрозоро [4].

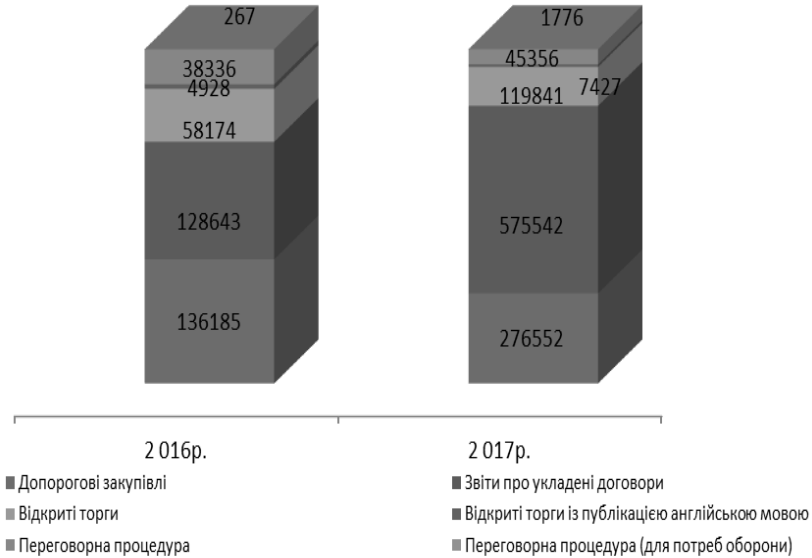

Рис. 6. Вартість публічних закупівель у 2016–2017 рр.

Для забезпечення ефективнішого контролю та нагляду за здійсненням публічних закупівель, зокрема стосовно добросовісної конкуренції під час проведення конкурсних процедур, ефективності державних закупівель, доцільно було би скоординувати дії державних контрольних органів за цим напрямом перевіркою роботи.

Висновки. Проведений аналіз здійснення публічних закупівель продемонстрував, що упродовж короткого періоду часу від моменту введення в дію Закону України «Про публічні закупівлі» вдалося досягти низки позитивних результатів, а саме:

- доступності державних тендерів, у яких раніше брало участь обмежене коло підприємств, для малого та середнього бізнесу;
- збільшення конкуренції завдяки публічності процесу проведення закупівель, що дає можливість придбати товар за нижчими цінами та забезпечує рівні умови для всіх учасників торгів;

– можливості громадського контролю, відкритості публічних закупівель, що дає змогу відстежувати та контролювати витрачання державних коштів;

– інформаційно-аналітичного забезпечення процесів прийняття рішень на всіх стадіях та етапах управління державними закупівлями;

– зменшення негативних впливів бюрократизму, протекціонізму та суб'єктивізму під час вибору переможців тендеру.

1. Аналіз функціонування системи публічних закупівель 2017 р. URL: www.me.gov.ua/Documents/Download

2. Про затвердження Порядку здійснення допорогових закупівель: наказ від 13.04.2016 р. № 35 / Державне підприємство «Зовнішторгвидав України». URL: <https://education.zakupki.prom.ua>

3. Міняйло В. П. Методологічні засади контролю закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти. *Бізнесінформ*. 2013. № 9. С. 190–196.

4. Редька Р. Не все так прозоро в системі ProZorro. URL: <http://blog.liga.net/user/rredka/article/26392>

5. Сфера публічних закупівель 2016 р. URL: www.me.gov.ua/Documents/Download?id=2659335d-238e-443c-b4ea

6. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/922-19>

Vysotska I. B., Vysotsky V. M. Public purchases in ukraine: satisfaction, necessity and features of conduct

The article explores the essence and peculiarities of the implementation of public procurement. The procedure for conducting and stages of public procurement is disclosed.

There are three generalized stages of the public procurement process: identifying needs, deciding which goods, works or services to be purchased and when (procurement planning); the process of placing an advertisement on the purchase of the goods, works or services, the supplier's qualifications (including auction for competitive procedures) and signing the contract; process of contract administration.

It was established that public procurements can be carried out through the following types of procedures: open tenders; competitive dialogue; negotiated procurement procedure. Introduction of the electronic payment system ProZorro has a number of advantages: the ability of state-owned enterprises to carry out transparent efficient and economical purchases; reduction of corruption risks; implementation of the tender process monitoring process open and accessible; creation of conditions for attracting new participants in the process of public procurement.

The analysis of public procurement in Ukraine during 2016-2017 has proven that cost savings are an important indicator of evaluating the effectiveness of public procurement. During 2016–2017, savings amounted to UAH 39.47 bln.

It is established that the positive consequences of implementing the electronic system of public procurement are: availability of state tenders, increase of competition, the possibility of public control, expansion of information and analytical provision of procurement, reduction of negative influence of bureaucracy. The shortcomings of the existing system of public procurement have been identified. It is proposed to coordinate the actions of state control bodies in the direction of inspection work in the public procurement series.

Key words: public procurement, electronic procurement system Rrozorro, tender, sub-procurement.

Стаття надійшла 21 травня 2018 р.

УДК 330.341

О. Р. Волошин

ДО ПИТАННЯ ВПЛИВУ ТІНЬОВОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

Розглянуто основні причини виникнення «тіньової економіки» як явища. Проаналізовано загрози економічній безпеці держави, які зумовлені зростанням частки тіньового сектора в економіці України в умовах трансформаційного періоду. Окреслено пріоритетні шляхи зниження рівня мінімізації економіки з метою забезпечення економічної безпеки держави. Обґрунтовано впровадження низки комплексних державних заходів детінізації: політичних, правових, організаційних, регулятивних.

Ключові слова: тіньовий сектор економіки, тіньова економіка, економічна безпека держави, загрози економічній безпеці, нелегальна економіка.

Постановка проблеми. Найважливішим принципом формування в Україні цивілізованих ринкових відносин є забезпечення економічної безпеки держави, що є рівносильним її економічному суверенітету. Проблема поширення тіньової економіки є значною загрозою для ефективного функціонування національної економіки, а також досягнення стабільного рівня економічної безпеки України.

Наявність тіньового сектора в економіці стає глобальною проблемою сучасності. В Україні вирішальну роль у його розвитку виконали повільні темпи і непослідовність економічних перетворень, тому тіньова економіка є не тільки і не так причиною, як наслідком деформації легальної економіки.

Макроекономічні диспропорції та структурні деформації суспільно-економічного розвитку проникають в усі сфери національної

економіки та призводять до значних втрат бюджету, а також до криміналізації суспільства.

Збільшення частки тіньової економіки створює значні перешкоди для ефективної державної політики в економічній та соціальній сферах, конкурентоспроможності товарів та продукції вітчизняних підприємств, їх інтеграції у міжнародний економічний простір. Тіньовий сектор економіки властивий кожній економічній системі, і подолати повністю це явище неможливо, проте заходи щодо протидії та зменшення його масштабів є нагальними для попередження небезпечних наслідків для українського суспільства, особливо під час загострення військового конфлікту з Російською Федерацією. Негативна зміна економічної та політичної стабільності в Україні сприяє динаміці зростання обсягів тінізації.

Стан дослідження. Питаннями тінізації економіки та її детінізації в контексті економічної безпеки займалися не лише іноземні вчені: Дж. Арвай, Д. Бладес, П. Гутманн, Е. Де Сото, Л. Ебергард, Р. Клітгаард, Т. Корягіна, С. Роз-Аккерман, Є. Олейнікова, С. Роттенберг, У. Тіссен, Е. Фейг, Ф. Шнайдер та інші, але й такі відомі вітчизняні науковці, як З. Варналій, Т. Васильців, О. Власюк, В. Геєць, Я. Жаліло, В. Кириленко, Т. Ковальчук, Ю. Комісарчук, І. Мазур, А. Мокій, С. Мочерний, В. Мунтіян, В. Предборський, Н. Різник, Н. Шелудько тощо.

Однак серед дослідників проблем тіньових економічних процесів все ще немає єдності щодо сутності цього поняття, методології та методики його вивчення і оцінювання. У вітчизняній і зарубіжній літературі існують різні підходи до визначення явища, яке ідентифікується терміном «тіньова економіка».

Вітчизняні дослідники здебільшого застосовують теоретичний підхід, згідно з яким тіньова економіка – це економічна категорія, що відображає складну систему соціально-економічних відносин у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг. Наприклад, С. Мочерний визнає тіньову економіку як сферу вияву економічної активності, спрямованої на отримання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від державного контролю та сплати податків під час здійснення легальних видів економічної діяльності [1, с. 637]. В. Мандибур розглядає тіньову економіку з двох позицій, а саме: у вузькому розумінні тіньова економіка обмежується лише тими видами економічної діяльності, які за змістом є або протиправними, або суспільно небезпечними; у широкому розумінні до тіньової економіки належать: сектор домашніх господарств; «неформальний сектор» (нерегламентована діяльність – дрібне

виробництво, послуги, торгівля, «світло-сірий» сектор); «темно-сірий» сектор (законспірований сектор легітимних видів економічної діяльності); «чорний» (кримінальний); диверсифіковані частки «чорної» економіки [2, с. 12–14]. 3. Варналій виокремлює три блоки тіньової економіки: неформальна економіка – нерегламентоване державою виробництво товарів послуг; підпільна економіка – порушення в межах дозволеної економічної діяльності; незаконна економіка – здійснення заборонених видів діяльності [3, с. 442]. Водночас дослідник вважає, що залучення тіньових капіталів у легальну економіку та примноження національного багатства повинні значно знизити рівень тіньової економіки.

Зарубіжна теорія і практика в поняття «тіньової економіки» вкладає два аспекти: заниження або приховування від обліку доходів від дозволеної в державі діяльності; заборонену в державі економічну й інші види злочинної діяльності, які лише здійснюють перерозподіл вже створених доходів.

Відмінності у трактуванні поняття «тіньова економіка» мають наслідком використання різних методів її оцінки. Однак донині не розроблено універсального механізму протидії тіньовій економіці та недостатньо досліджено її вплив на рівень безпеки і держави, і підприємств, що й обумовлює актуальність обраної теми.

Тіньова економіка є однією з основних форм вияву інституціональної деформації економічної безпеки будь-якої країни. Тому сьогодні на часі здійснення активної системної наукової розвідки, розробка і практичних моделей оцінки рівня тінізації, і шляхів його зниження. Ефективні наукові пошуки у цій сфері ускладнюються тим, що достовірної повної інформації про рівень тінізації економіки отримати практично неможливо. Оцінки обсягів тіньових процесів в Україні надзвичайно різні, але навіть за найоптимістичнішими розрахунками вражають. А надто, межа між власне тіньовою економічною і кримінальною діяльністю стає дедалі меншою [3].

Метою статті є дослідження причин та впливу тіньової економіки на економічну безпеку держави, а також пошук шляхів детінізації економіки з врахуванням сучасного стану політичних, економічних та соціальних відносин в Україні.

Виклад основних положень. Історія тіньової економіки, її окремі ознаки з'явилися з виникненням держави. Тіньова економіка як явище виникла разом із появою товарно-грошових відносин і еволюціонує разом з легальною економікою. Водночас легальна і тіньова економіка «проростають» одна в одну, а іноді і функціонують як одне ціле. Кількісні та якісні параметри тіньової економіки сильно

відрізняються залежно від конкретних економічних, соціальних, історичних і культурних особливостей тієї чи іншої країни.

В Україні тіньова економіка виникла стрімко, без відповідної адаптації, на основі різкої зміни відносин власності та планових суспільно-економічних відносин на ринкові. Значна частина підприємств під тиском несприятливих умов ділового середовища та обтяжливості регуляторних процедур перемістилася до тіньового сектора економіки. Відтак розвиток корупції та тіньової економіки можна розглядати як об'єктивний наслідок низької ефективності економічної стратегії української держави, а одночасно й чинник її подальшого зниження. Розвиток «тіньової» економіки є надзвичайно складною та масштабною проблемою, що пов'язана з економічною і соціальною безпекою України і потребує як економічного, так і соціального державного регулювання.

Справжній сплеск тіньової економіки стався у 90-х роках ХХ ст. Тоді основою для її зростання стало укорінення принципів тіньової політики – непрозорої системи ухвалення рішень щодо процесів приватизації та регулювання підприємницької діяльності в умовах правового нігілізму. Втеча капіталів у тень, яка відбувалася на тлі укорінення явищ корупції та криміналізації, стала формою самозахисту суспільства, яке боролось з трансформаційним періодом. Трансформаційний період продовжується, а відтак необхідно приймати особливо виважені, економічно обґрунтовані підходи, координувати дії управлінських суб'єктів на всіх рівнях заради детінізації економіки, що надасть змогу підвищити економічну безпеку кожного регіону і держави загалом.

Тінізація економіки України в умовах фінансово-економічної кризи набула тотального характеру й оцінюється окремими експертами і дослідниками в обсязі до 50% ВВП, який становить на сучасному етапі реальну загрозу національній безпеці держави [4].

Для кризового етапу розвитку економіки України характерні такі основні види тіньової економічної діяльності [4]:

- випуск і реалізація необлікованих товарів, надання неврахованих послуг;
- незаконне та контрабандне ввезення товарів і їх обіг;
- незаконна приватизація державного та комунального майна;
- нелегальні валютні операції та вивіз капіталу;
- кримінальні промисли, шахрайство з фінансовими ресурсами;
- незаконне використання державних майна та коштів, природних ресурсів і корисних копалин;
- приховування реальних доходів суб'єктів господарювання і громадян від оподаткування та незаконне повернення ПДВ;

– вилучення різниці між реальними та звітними цінами на товари і послуги під час їх реалізації.

Аналіз тіньової економіки та її зростаючих масштабів дає можливість визначити такі групи чинників тотальної тінізації економіки України:

– правові – включають ті ланки економіки, які потрапили в прогалини вітчизняного законодавства і не можуть бути кваліфікованими як злочин;

– політичні – своєю нестабільністю зумовлюють необхідність зведення економіки в тінь;

– морально-етичні – ставлення громадян до такого виду ведення економічної діяльності (менталітетна особливість);

– соціально-економічні – низький рівень доходів спонукає підприємця до виведення економіки в тінь.

Водночас частка «тіні» в економіці має тенденцію до зростання, тому важливою є проблема визначення причин її тотальної тінізації, серед яких найістотнішими вважають [5]:

– неефективне державне регулювання економіки (коруптованість державних служб різних владних структур, відсутність довіри бізнесу до держави та держави до бізнесу, масштабна бюрократизація);

– нестабільність та недосконалість податкового законодавства (високі ставки, велика кількість та складний механізм розрахунку податків);

– проблема ринку праці (високий рівень безробіття населення, низькі економічні стимули до офіційного працевлаштування);

– недосконале грошово-кредитне регулювання (встановлення гнучкого валютного курсу, непрозоре рефінансування комерційних банків);

– недосконалість бюджетної системи, низький контроль за використанням бюджетних коштів;

– недосконалість судової та правоохоронної системи;

– прагнення підприємців отримувати надприбутки та інші.

Основними ознаками тіньової економіки в Україні є: ухилення від сплати податків; відтік капіталу; подвійна бухгалтерія; приховане безробіття; корупція і хабарництво; неорганізована і «чорна» торгівля.

Узагальнюючим чинником, який формує тіньову економіку, є політична невизначеність у країні та масова недовіра громадян до всіх гілок влади. Серед основних тенденцій прояву загроз економічній безпеці держави в умовах трансформаційного періоду можна виокремити [6, с. 149] такі:

1) збройний конфлікт на Сході України призвів до нестабільності у політико-економічній сфері та вніс помітний дисбаланс у со-

ціальну сферу, збільшивши фінансування оборонного комплексу з державного бюджету;

2) економічна криза спричинила недовантаження виробничих потужностей й використання зношених основних фондів;

3) орієнтація економіки на експорт із значним переважанням частки сировинної продукції, що значно нижча за ціною від готової продукції;

4) низька якість та конкурентоспроможність продукції вітчизняних підприємств і на закордонних, і на вітчизняних ринках;

5) зростання безробіття та податкового навантаження на працюючих громадян у зв'язку зі зростанням частки пенсіонерів та пільговиків;

6) руйнування наукового потенціалу держави у зв'язку зі зменшенням фінансування сфери науки, високими цінами на навчання та виїздом молоді на навчання за кордон, на роботу, яка не вимагає певної кваліфікації і знань;

7) майнове розшарування у суспільстві;

8) збільшення частки населення з доходами нижче прожиткового мінімуму;

9) поглиблення диференціації у соціально-економічному розвитку регіонів країни.

Тіньова економіка тягне за собою низку негативних наслідків для національної економіки, серед яких найістотнішими є:

1) загроза дієвості державних фінансових механізмів та незбалансованості податкового тиску через втрату податкових надходжень;

2) неможливість збалансування економічної діяльності через викривленість статистичних даних;

3) монополізація галузей тіньовим сектором економіки через механізм зменшення ціни на товар;

4) повільна інтеграція України в ЄС через невідповідність демократичним принципам;

5) нерівномірний, нераціональний розподіл національного прибутку;

6) деградація суспільства та інші.

За окремими оцінками, розвиток тіньової економіки в Україні (за відсутності конкурентоспроможного державного сектора і ринку приватних товаровиробників) може призвести до [7]:

– локалізації окремих ринків унаслідок поділу сфер економічного впливу;

– проникнення кримінальних елементів навіть у ті частини суспільства, які поки що не мають ніякої причетності до нелегального бізнесу;

- ігнорування громадянами чинного законодавства;
- відсутності накопичень капіталу, які б можна було використовувати для інвестування в економіку України.

Збільшення тінізації економіки, її кримінальних наслідків завдає значної шкоди суспільству, гальмує процеси державотворення в Україні. Крім того, нагальною є соціальна проблема: у суспільній свідомості формується сумнів щодо спроможності державних інститутів, насамперед правоохоронних, гарантувати суспільну безпеку, захистити особистість та майно громадян.

Катастрофічними є моральні наслідки тіньової економіки, адже вона деформує свідомість людей, породжує соціальний песимізм. Вже сьогодні люди не бачать перспектив поліпшення життя в майбутньому, негативно оцінюють нещодавні роки соціально-економічного розвитку України.

Ефективність боротьби з тіньовою економікою безпосередньо залежить від розробки та впровадження державних заходів детінізації, які повинні бути комплексними і поєднувати політичні, правові, організаційні та регуляторні заходи. Серед них: створення більш привабливих, ніж в інших державах, умов для інвестування й залучення фінансових ресурсів; прийняття законодавчих актів, що посилюють захист приватної власності, комерційної та банківської таємниці, забезпечують правову захищеність підприємців; посилення відповідальності правопорушників; реорганізація системи державного управління з метою збільшення оперативності реагування на швидкі зміни макроекономічної ситуації; здійснення комплексної податкової реформи, що передбачає поширення оподаткованої бази, з одночасним скороченням розмірів податкових ставок; реформування національної системи бухгалтерської звітності з метою її спрощення й уніфікації; активізація державного контролю за результатами господарської діяльності.

Зміцнення економічної безпеки держави й державна політика детінізації економіки має стати важелем та стимулом для активізації діяльності суб'єктів господарювання, підвищення рівня життя населення та поступального соціально-економічного розвитку країни. Наголосимо, що рівень економічної стабільності формує імідж держави на міжнародній арені, що лише сприятиме процесам інтеграції та інвестування.

Крім того, можна скористатися досвідом інших країн, які впроваджували заходи з детінізації та покращували свій рейтинг [8]. Приміром, уряд Польщі заборонив ведення господарської діяльності тих фізичних осіб, які раніше вчинили серйозний податковий злочин. Франція обмежила можливості проведення експортно-

імпортних операцій національними суб'єктами господарювання з компаніями в офшорних зонах, оскільки це дає змогу в деяких випадках завищити ціни товарів порівняно зі світовими і водночас ухилитися від сплати податків та отримати додатковий прибуток на різниці в цінах. Великобританія посилила покарання за хабарництво і суди віддала під громадський контроль. У Німеччині спрощено механізм обчислення розмірів податків та знижено ставку відрахувань із заробітної платні.

Висновки. В Україні необхідно посилювати роль держави для підвищення рівня її економічної безпеки шляхом формування комплексу заходів протидії «тінізації» економіки. Детінізація економіки – це цілісна система дій, насамперед спрямована на подолання та викорінення причин і передумов тіньових явищ. Стратегічною метою детінізації економіки має стати значне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів до легальної економіки, сприяння інвестиційно-інноваційному розвитку національної економіки.

Сьогодні процес детінізації економіки належить до стратегічних засад державної політики України і потребує постійного вдосконалення законодавчої, організаційної та управлінської бази. Заразом він повинен мати відтворювальний, а не руйнівний характер; враховувати соціальні зміни, які стосуватимуться більшої частини громадян. Заходи детінізації мають сприяти розвитку української економіки та демократизації суспільства, захисту економічної та національної безпеки загалом [9].

Формування державної політики, визначення напрямів та заходів щодо детінізації економіки обумовлені положеннями Закону України «Про основи національної безпеки України», в якому окреслено подолання тінізації економіки шляхом реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної системи, припинення відпливу капіталу за кордон, зменшення позабанківського обігу грошової маси.

Політика держави повинна бути спрямована на недопущення переходу економічної злочинності в нову якість – криміналізацію всієї економічної системи держави. Поширення в Україні такого соціально-економічного явища, як тіньова економіка, а також обсяги продукції та фінансових ресурсів, які обертаються в цій сфері, становлять значну перешкоду забезпеченню сталого розвитку економіки. Оскільки в реальних політичних, економічних і соціальних умовах повністю перебороти тіньову економіку неможливо, то орієнтуватися потрібно на обмеження цього злочину до його рівня у розвинених країнах світу, з досвіду яких можна зробити висновок, що досягнення цього можливе

тільки в умовах ефективного розвитку економіки, суттєвого зростання рівня життя більшості населення України.

1. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 3 / редкол. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. 952 с.
2. Мандибура В. О. Тіньова економіка України як об'єкт спеціального наукового дослідження. К., 1998. 118 с.
3. Економічна безпека: навч. посібник / за ред. З. С. Варналія. К.: Знання, 2009. 647 с.
4. Дудін М. М. Вплив тіньової економіки України на її економічну безпеку. *Бізнесінформ. Економіка. Механізми регулювання економіки*. 2011. № 12. С. 4–12.
5. Шматковська Т. О., Тверда І. В. Тіньова економіка: дефініція, структура, причини виникнення та шляхи мінімізації. *Вісник Запорізького національного університету*: збірник наукових праць. Економічні науки. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. С. 177–185.
6. Подмазко О. М. Вплив тіньової економіки на загрози економічній безпеці країни. *Економіка: реалії часу. Трансформація та розвиток економічних систем*. 2014. № 4 (14). С. 142–149.
7. Трущенко О. О. Тіньова економіка як негативний фактор економічної безпеки України. *Культура народів Причорномор'я*. 2000. № 13. С. 54–57.
8. Статкевич М. Тіньова економіка і національна безпека – загрози і способи захисту. URL: dialogs.org.ua/ru/project/page7924.html.
9. Мазур І. І. Детінізація економіки як пріоритет економічної безпеки України. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 3 (8). С. 76–83.

Voloshyn O. R. To the problem of the shadow economy sector effect on the state economic security.

The essence of the phenomenon of «the shadow economy» as an actual factor of negative effect on the state economic security has been reviewed in this article. The main reasons of the emergence of the shadow economy of Ukraine in the conditions of the transformation period, which include the ineffective economic policy of the state (the corruption of government structures, the lack of trust of economic entities to the state); inefficient tax system; labour market problems; incompetent use of budget funds and low control over their use; imperfection of the judicial and law-enforcement system; insufficiently effective monetary system have been analyzed.

The armed conflict in the East of Ukraine brought a significant imbalance in the political, economic and social spheres of the state, reinforcing the influence of these factors on the problem of legalization of the economy.

The deconstruction of the Ukrainian economy is associated with its comprehensive reform. The key factor must be the formation of a regulatory environment that provides the highly efficient and profitable legal economy. Herewith, the sustainability of economic development should be exclusively ensured by means of mar-

ket regulation. First and foremost, this requires political will, which involves restoring confidence in the authorities on the part of the entrepreneurs and the population.

The effectiveness of combating the shadow economy is directly dependent on the development and implementation of the state measures of deconstruction, which must be comprehensive and combine political, legal, organizational and regulatory measures: improving the financial and credit system, reforming the tax system, stopping the capital outflow abroad, reducing the extra-money circulation of the money supply.

The proposed ways of legalizing the economy of the country will help strengthen the economic state, use shadow capital for the development of the national economy and increase the international authority of Ukraine.

Key words: shadow economy, shadow economy sector, state economic security, treats to the economic security, illegal economy.

Стаття надійшла 21 травня 2018 р.

УДК 338.45:664.1

Ю. І. Кіржецький,
М. С. Кіржецька

ДОСЛІДЖЕННЯ ГАЛУЗЕВИХ РИНКІВ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НА МЕЗОРІВНІ

Представлено результати дослідження ринку цукру на основі модифікованої парадигми «структура–поведінка–результативність». Визначено, що актуальність аналізу функціонування галузевих ринків пов'язана з необхідністю вирішення проблеми підвищення рівня економічної безпеки, що б забезпечило реалізацію національних інтересів розвитку української економіки в умовах глобалізації. Сформульовано, що дослідження галузевих ринків надасть змогу формувати належну політику функціонування галузі з позиції забезпечення економічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, галузеві ринки, системний підхід, парадигма «структура–поведінка–результативність».

Постановка проблеми. Економічна наука визначає економічну безпеку галузевих ринків одним із важливих базових елементів всієї економічної безпеки України. Галузеві ринки, які формують національну економіку, мають свої особливості, однак, існують й спільні характеристики, зокрема, концентрація галузевого ринку, диференціація продукції, вертикальні взаємозв'язки між фірмами та їх стратегічна поведінка тощо. Дослідження цих характеристик дає змогу розширити

та систематизувати напрями забезпечення необхідного рівня економічної безпеки галузевих ринків зокрема, і економіки загалом. Відтак актуальність теоретичного аналізу функціонування й розвитку галузевих ринків пов'язана з необхідністю вирішення проблеми підвищення рівня їх економічної безпеки, що б забезпечило реалізацію національних інтересів розвитку української економіки в умовах глобалізації.

Стан дослідження. Теоретичною базою дослідження галузевих ринків буде сформульований у гарвардській школі методологічний підхід (умовно названий системним) та обґрунтований у працях Е. Мейсона [1], Дж. Бейна [2], а також Е. Чемберліна [3] та Дж. Робінсона [4]. Концептуальна схема, що відображена у їхніх працях, охоплює три базові блоки в дослідженні галузевих ринків (цю схему можна застосувати для дослідження галузевих ринків з метою визначення рівня економічної безпеки), що отримала назву парадигми «структура – поведінка – результативність».

Метою статті є дослідження ринку цукру на основі модифікованої парадигми «структура – поведінка – результативність».

Виклад основних положень. Системний підхід до оцінювання суспільних явищ, зокрема й економічної безпеки галузі, передбачає цілісне дослідження певного об'єкта з урахуванням його внутрішньої структури та системи взаємозв'язків Основними критеріями якісної економічної оцінки економічної безпеки цукрової галузі є:

- 1) *діагностика діяльності з точки зору:* вихідних умов функціонування галузі та структури галузі та ринку цукру;
- 2) *дослідження галузевої поведінки;*
- 3) *дослідження результатів* функціонування галузі через формування матриці: SWOT та PEST.

Вихідні умови функціонування галузі визначаються якісно-кількісними показниками рівня попиту і пропозиції та відображають їх зміни порівняно з базовим періодом. Оцінка вихідних умов функціонування галузі, що визначають попит, здійснюється за системою абсолютних і відносних показників, які можна поділити на групи:

- соціально-демографічні (кількість населення; рівень безробіття тощо);
- соціально-економічні (доходи населення; диференціація життєвого рівня населення; індекс споживчих цін; витрати домогосподарств залежно від розміру середньодушових загальних доходів; споживання товару галузі на національному та регіональних ринках тощо);
- поведінкові (індекс сезонності коливання ціни на товар галузі; еластичність попиту на товари галузі за доходами основних груп споживачів; еластичність попиту на товари галузі за ціною).

Аналіз соціально-демографічних та соціально-економічних показників (табл. 1) показав, що протягом досліджуваного періоду відбулося скорочення загальної кількості населення на 6,52%, зростання чисельності безробітного населення на 12,42% та зростання доходів населення на 81%, що свідчить про зменшення кількості покупців на споживчих ринках України та зростання їх загальної платоспроможності.

Таблиця 1

**Система показників, що визначають попит
на продукцію цукрової галузі
(за даними Держстату України)**

№ з/п	Показник	Роки					Відносне відхилення показника у 2017 р. до 2013 р., %
		2013	2014	2015	2016	2017	
1.	Кількість населення, тис. осіб	45553,0	45426,2	42929,3	42760,5	42584,5	-6,52
2.	Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб	1510,4	1847,6	1644,7	1678,2	1698,0	+12,42
3.	Середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн	4331,0	4470,9	5122,0	6095,0	7819,89	+80,56
4.	Річне споживання цукру на внутрішньому ринку, млн т	2,009	1,752	1,665	1,625	1,4	-30,03
5.	Місткість ринку цукру, млн т	2,17	2,105	2,033	2,3	2,4	+10,60
6.	Населення, яке перебуває за межею абсолютної бідності, %	8,3	16,7	51,9	51,1	60	+51,70
7.	Квінтильний коеф. диференціації загальних доходів населення, разів	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	0,0
8.	Базовий індекс споживчих цін	100,1	122,8	134,7	105,8	109,5	x
9.	Еластичність попиту за доходами	-0,25	-0,53	-0,31	-0,35	-0,14	+0,11
10.	Еластичність попиту за ціною	0,05	0	0,09	0,14	0,21	+0,16

Аналіз доходів населення відповідно до даних Державного комітету статистики демонструє, що починаючи із 2015 року відсоток осіб, які перебувають за межею абсолютної бідності стрімко зростає та у 2017 році становить 60%. Протягом аналізованого періоду (див. табл. 1) відносно відхилення цього показника становило + 51,7%. Перевищення мінімальних доходів 20% найбагатших українців від максимальних доходів 20% найбідніших українців є приблизно однаковим протягом останніх шести років.

Побудована крива попиту на цукор на українському ринку (див. рис. 1) дозволяє його віднести до товарів Гіффена. Тобто у разі підвищення ціни на цукор або інфляційних очікувань, споживач збільшує попит на нього, відмовляючись від купівлі інших товарів.

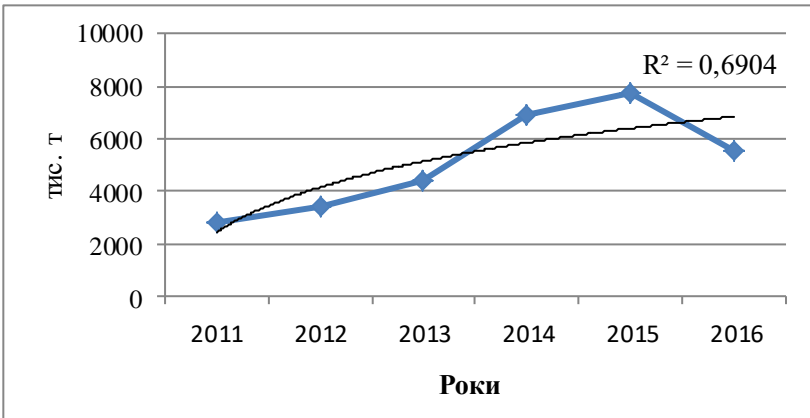

Рис. 1. Крива попиту на цукор в Україні

Підтвердженням цього є дослідження динаміки темпу зміни доходів населення та споживання цукру (рис. 2), яке дає змогу відстежувати синхронність зміни цих показників, протягом 2003–2017 рр. Як бачимо, темп зміни доходів населення протягом цього періоду неминуче відобразився на темпах споживання цукру. А крива індексу споживчих цін на продукти харчування відображає криву темпу зміни споживання цукру.

Оцінка всіх змін у споживанні проводиться за допомогою коефіцієнтів еластичності попиту за сукупними доходами або ж ціною. Аналіз динаміки еластичності попиту за сукупними доходами (див. табл. 1) свідчить про те, що підвищення доходів населення протягом

останніх років сприяє скороченню споживання цукру. Щодо попиту на цукор за ціною в Україні, то він є відносно нееластичним, тобто зміна ціни практично не впливає на попит, а її зниження супроводжується зниженням доходів галузі.

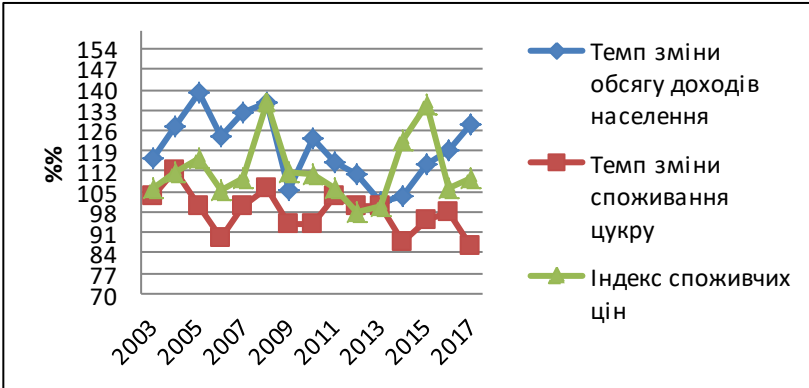

Рис. 2. Темп зміни доходів та витрат на придбання продуктів харчування населенням України у 2003–2017 рр. (за даними Держстату України)

Ще одним чинником впливу на попит цукру є сезонні коливання ціни. Розрахунок індексу сезонності вказує на сезонну хвилю у формуванні ціни на цукор. З січня впродовж восьми місяців ціни на цукор зростають, а з вересня, коли розпочинається новий маркетинговий рік – ціни щороку знижуються (рис. 3).

Сукупність галузевих факторів, що визначають пропозицію на ринку цукру, можна згрупувати у чотири класи:

- фактори сировинного потенціалу;
- фактори економіко-географічного розташування;
- фактори робочої сили;
- техніко-технологічні фактори.

Сировинна база цукрової галузі складається із переробки вітчизняного цукрового буряка та імпортного тростинного цукру-сирцю. Згідно зі статистичними даними основною сировиною в Україні для виробництва цукру слугує саме цукровий буряк, та лише незначна частина (у 2010–2011 рр. – 260 тис. т.) виробляється шляхом переробки цукру-сирцю з тростини (див. рис. 4).

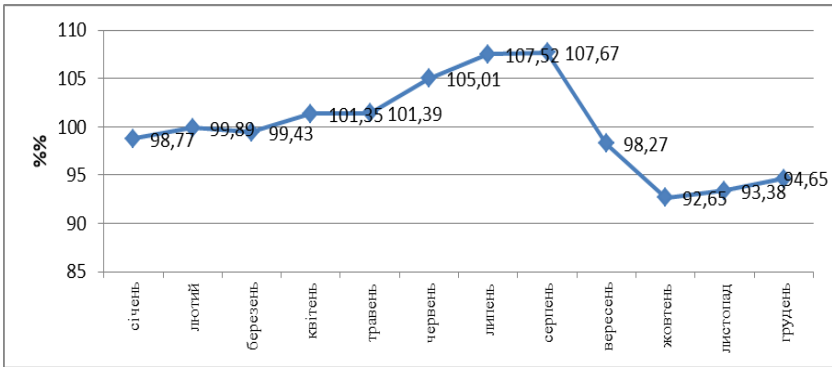

Рис. 3. Динаміка індексу сезонності ціни на цукор в Україні

Рис. 4. Динаміка виробленого в Україні білого кристалічного цукру у 2003–2017 рр., тис. т (за даними Держстату України)

Окрім базових умов функціонування галузі, важливо також дослідити її структуру. Основними критеріями, що визначають структуру галузевого ринку, є концентрація, локалізація та спеціалізація виробництва, а також рівень диференціації продукції. Система абсолютних та відносних показників структури галузевого ринку наведена у таблиці 2.

Таблиця 2

Система критеріїв та показників структури галузевого ринку [5]

Критерії	Показники	
	абсолютні	відносні
Ступінь концентрації продавців	кількість продавців на ринку; ринкова частка підприємств на галузевому ринку	індекс концентрації; індекс Герфіндаля–Хіршмана; індекс ентропії; дисперсія ринкових часток
Місце галузі у національній економіці	кількість виробленого товару на душу населення;	частка продукції галузі у ВВП;
Диференціація продукції	кількість товарів субститутів на ринку	коефіцієнт перехресної цінової еластичності; індекс ентропії

На основі розрахованих показників визначається тип ринкової структури галузі, виявляються якісні закономірності та потенціальні загрози розвитку галузевого ринку.

Концентрація виробництва – це процес укрупнення розмірів підприємств та розподіл загального обсягу виробництва галузі між підприємствами різного розміру. Концентрація виробництва цукрової галузі буде розрахована за індексом Герфіндаля–Хіршмана (*IХХ*), який

розраховується як сума квадратів часток одиниць сукупності в загальному обсязі досліджуваної ознаки:

$$I_{XX} = \sum_{i=1}^q a_i^2, \tag{1}$$

де q – число одиниць досліджуваної сукупності; a_i – частка i -ї одиниці в загальній сукупності.

Залежно від значення індексу Герфіндаля–Хіршмана, галузі можна поділити на галузі із низькою ринковою концентрацією (значення індексу потрапляє у проміжок від 0 до 0,1); із середнім рівнем концентрації (значення індексу перебуває у проміжку від 0,10 до 0,18); високим рівнем концентрації (значення знаходиться у проміжку від 0,18 до 0,99) та галузі повної монополії (індекс дорівнює 1). Розрахований індекс Герфіндаля–Хіршмана протягом 2012–2016 рр. свідчить про те, що вітчизняна цукрова галузь належить до помірно концентрованих ринків (рис. 5).

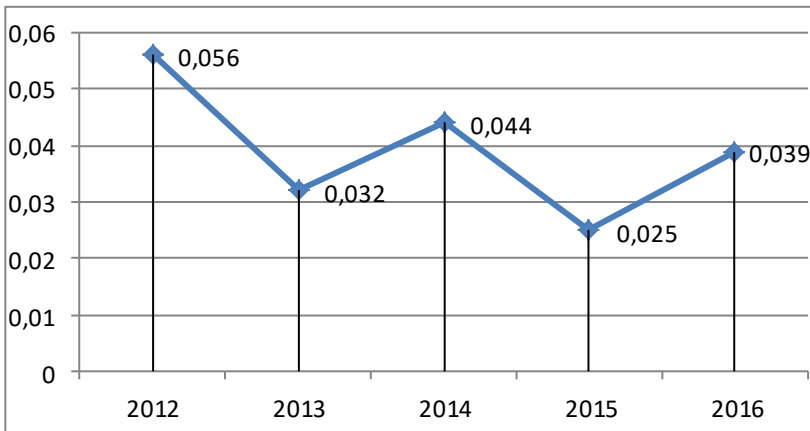

Рис. 5. Динаміка індексу Герфіндаля–Хіршмана на ринку цукру

За весь досліджуваний період спостерігалась низька ринкова концентрація галузі. Незважаючи на значне скорочення кількості виробників цукру в Україні, протягом досліджуваного періоду не відбулося масштабного перерозподілу ринку та демонструється тенденція до зростання рівня конкурентного середовища.

Одним із важливих критеріїв структури галузевого ринку є місце галузі у національній економіці. Так, загальна динаміка виробленого товару на одну особу (рис. 6) свідчить про те, що протягом 2006–2017 року піку падіння внутрішнього виробництва цукру галузь досягла у 2008 році, виробивши 27,46 кг цього продукту на душу населення.

Рис. 6. Динаміка кількості виробленого цукру на душу населення у 2006–2017 рр. (побудовано за даними Держкомстату України)

Диференціація продукції характеризується критерієм поділу галузей на такі, що випускають однорідну або диференційовану продукцію. Що вищим є рівень диференціації продукту, то менш еластичним стає попит. Диференціація продукції цукрової галузі буде оцінена за динамікою коефіцієнта цінової еластичності попиту.

Аналіз динаміки коефіцієнта перехресної еластичності попиту за ціною показує зміну обсягу попиту на цукрозамінники при зміні ціни на цукор. Так, щорічне зростання кількості використовуваних у виробництві цукрозамінників замість цукру в Україні призвело до того, що товари із взаємозамінних стали взаємодоповнювальними (рис. 7).

Комплексний аналіз стану галузі неможливий без оцінки галузевої поведінки. Основою для формування галузевої поведінки є визначення стадії життєвого циклу галузі. Основними критеріями визначення стадії життєвого циклу є комбінація взаємозв'язку темпів зростання обсягу реалізації продукції та рівня рентабельності виробництва галузі (рис. 8) [6].

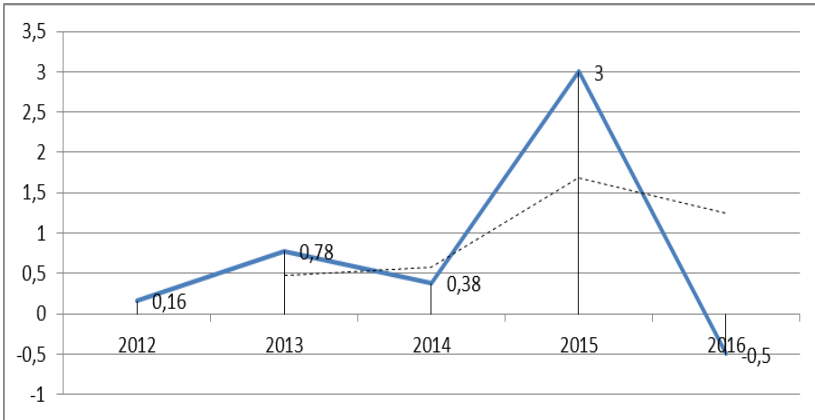

Рис. 7. Динаміка коефіцієнта перекресної еластичності на ринку цукру України у 2012–2016 рр.

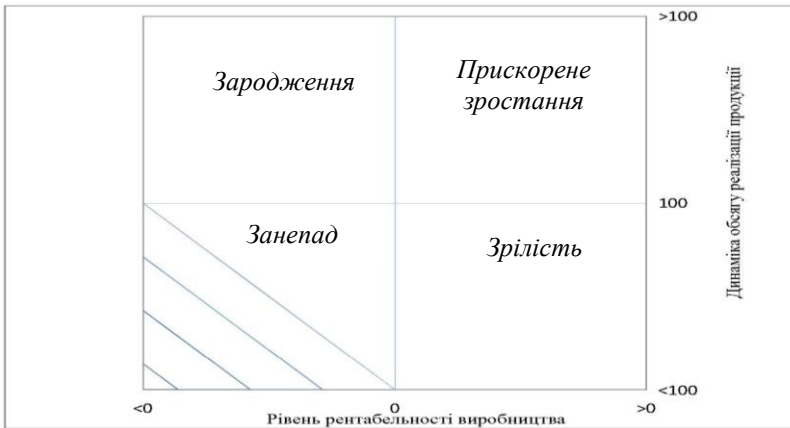

Рис. 8. Матриця визначення стадії життєвого циклу галузі

Відповідно до взаємозв’язку темпів зростання обсягу реалізації продукції та рівня рентабельності виробництва галузі цукрова галузь перебуває у стадії занепаду. Цей етап життєвого циклу галузі характеризується різким зниженням обсягу прибутку, спадом ділової активності галузі. Він зумовлюється здебільшого агресивною політикою

зарубіжних конкурентів, появою товарів-замінників, а також зростаючим старінням технології та втратою ринків збуту.

Висновки. Аналіз галузевих ринків є початковим етапом формування державної політики із акцентуванням на проблемах результативності функціонування цих структур і з боку забезпечення їх власної економічної безпеки, і з позиції їх впливу на інші сфери бізнесу, стану національної економічної безпеки. Аналіз діяльності вихідних умов функціонування галузі та структури галузі та ринку цукру засвідчив, що загрози функціонуванню галузі формуватимуться через зменшення кількості покупців на споживчих ринках України; зростання кількості використовуваних у виробництві цукрозамінників замість цукру. Аналіз структури ринку, навпаки, відображає позитивні тенденції, що відбуваються на ринку цукру. Так, незважаючи на значне скорочення кількості виробників цукру в Україні, протягом досліджуваного періоду не відбулося масштабного перерозподілу ринку та демонструється тенденція до зростання рівня конкурентного середовища.

1. Mason E.S. Price and Production Policies of Large-scale Enterprise. *American Economic Review*. 1939. № 29 (March). P. 61–74.

2. Bain J. S. Barriers to new competition. *The American economic review*. 1957. Vol. 47. № 3. P. 363–371.

3. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции: переориентация теории стоимости / пер. с англ. под ред. Ю. Я. Ольсевича. М.: Экономика, 1996. 351 с.

4. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции / пер. с англ. М.: Прогресс, 1986. 473 с.

5. Кіржецький Ю. І., Кіржецька М. С. Методичні засади статистичного аналізу стану галузі в контексті визначення рівня її економічної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія економічна. 2013. № 2. С. 250–259.

6. Власюк Т. М. Підходи до визначення стадій життєвого циклу галузей промисловості. URL: http://www.rusnauka.com/7_NND_2009/Economics/41997.

7. Офіційна сторінка Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua/

Kirzhetsky Yu. I., Kirzhetska M. S. Research of industrial markets in the context of providing economic security at the mezolevel

The authors acquainted with the results of the sugar market research on the basis of the modified paradigm «structure – behavior – effectiveness». It is determined that the relevance of the analysis of the functioning of the industry markets is related to the need to address the problem of raising the level of economic security, which would ensure the realization of the national interests of the development of the Ukrainian economy in the context of globalization. It is stated that the research

of industrial markets will allow forming an appropriate policy for the functioning of the industry from the perspective of ensuring economic security.

As a result, it is noted that the analysis of industrial markets is an initial stage in the formation of a state policy with an emphasis on the problems of the performance of these structures both in terms of ensuring their own economic security, and from the point of view of their impact on other areas of business, the state of national economic security.

The analysis of the initial conditions for the functioning of the industry and the structure of the industry and the sugar market showed that the threats to the functioning of the industry will be shaped by a decrease in the number of buyers in the consumer markets of Ukraine; increase in the amount of sugar used in the manufacture of sugar substitutes.

An analysis of industrial market is an initial stage in the formation of a state policy with an emphasis on the problems of the effectiveness of the functioning of these structures both in terms of ensuring their own economic security, and from the point of view of their impact on other areas of business, the state of national economic security.

On the contrary, the analysis of the market structure reflects the positive trends taking place in the sugar market, despite the significant decrease in the number of sugar producers in Ukraine, during the investigated period there was no large-scale redistribution of the market and the tendency towards the growth of the competitive environment is showing.

Key words: *economic security, industrial market, system approach, paradigm «structure–behavior–effectiveness».*

Стаття надійшла 22 травня 2018 р.

УДК 336

**Н. Ю. Мельничук,
Ю. Б. Колупасєв, М. А. Яковенко**

ПЕРСПЕКТИВИ УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ В УКРАЇНІ

Роз'яснено, що доходи бюджету – це сукупність економічних відносин, що виникають між різними суб'єктами (державою, юридичними і фізичними особами) з приводу формування частини фінансових ресурсів бюджету у вигляді податків, зборів та інших обов'язкових платежів і трансфертів, необхідних для соціально-економічного розвитку суспільства.

Доведено, що рівень бюджетної дисципліни з виконання доходів зведеного, державного і місцевих бюджетів України є низьким. У напрямку вдосконалення запропоновано ввести в наукову термінологію поняття «менедж-

мент бюджетних доходів». Розроблено алгоритм сучасного менеджменту бюджетних доходів та виокремлено його етапи.

Ключові слова: доходи бюджету, бюджетні ресурси, менеджмент бюджетних доходів, бюджетне планування, бюджет.

Постановка проблеми. Жодна держава не може функціонувати без доходів, адже вони є основою її економічного розвитку. На сучасному етапі розвитку економіки України, в умовах недостатньої забезпеченості бюджетними коштами, питання наповнення і зростання доходів бюджету України набуває дедалі більшої гостроти, оскільки з кожним роком видатки держави зростають.

Стан дослідження. Проблематика формування доходів бюджету держави перебувала в центрі уваги визначних вітчизняних учених, таких як: О. Зварич, І. Луніна, І. Чугунов та ін. Тимчасом існує потреба в додатковому дослідженні особливостей управління доходами бюджету в сучасних умовах.

Метою статті є узагальнення сучасних підходів до визначення ролі доходів бюджету, їх аналіз та розробка пропозицій щодо вдосконалення системи управління доходами.

Виклад основних положень. Доходи бюджету виступають засобом перерозподілу фінансових ресурсів у суспільстві на користь тих чи інших груп населення, галузей та територій, а тому є одним із найважливіших елементів системи фінансового і загалом державного регулювання соціально-економічного розвитку [13, с. 3]. На нашу думку, доходи бюджету слід розглядати як сукупність економічних відносин, що виникають між різними суб'єктами (державою, юридичними і фізичними особами) з приводу формування частини фінансових ресурсів бюджету у вигляді податків, зборів та інших обов'язкових платежів і трансфертів, необхідних для соціально-економічного розвитку суспільства.

Доходи бюджету відіграють важливу роль у цьому розвитку. Для виконання своїх завдань і функцій держава повинна мати у своєму розпорядженні достатню кількість коштів, тобто мобілізувати належні фінансові ресурси для забезпечення фінансової діяльності. Основним джерелом доходів держави є ВВП, частину якого вона застосовує для покриття власних видатків. Таке використання цих коштів відбувається внаслідок їх переходу у державну власність у вигляді різних видів платежів [7, с. 220]. Централізація частини ВВП і фінансових ресурсів держави у бюджетах різних рівнів дає можливість проводити єдину фінансову політику, забезпечувати перерозподіл коштів на користь пріоритетних галузей економіки, задовольняти потреби соціальної сфери.

Доходи бюджету, з одного боку, є результатом розподілу ВВП між різними учасниками відтворювального процесу, а з іншого – об’єктом подальшого розподілу сконцентрованої в державі вартості, що використовується для формування бюджетів різних рівнів [13, с. 3]. Зростання ВВП гарантує зміцнення і стабілізацію економіки, розширення виробництва, збільшення зайнятості, а також підвищення рівня життя народу, заробітної плати працівників, доходів підприємств та організацій, купівельної спроможності населення, і отже – збільшення податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів, до поповнення їх дохідної частини. Водночас зниження обсягу номінального ВВП і зростання інфляції призводять до номінального зменшення надходжень до бюджету [9, с. 26]. Окрім того, за умови пропорційного падіння обсягів суспільного виробництва відбувається зниження доходів бюджетів у реальному вираженні. Насамперед це пов’язують з особливостями бюджетно-податкової політики.

В Україні протягом досліджуваного періоду (2007–2017 рр.) частки доходів зведеного, державного та місцевих бюджетів у ВВП постійно змінювалися (рис. 1).

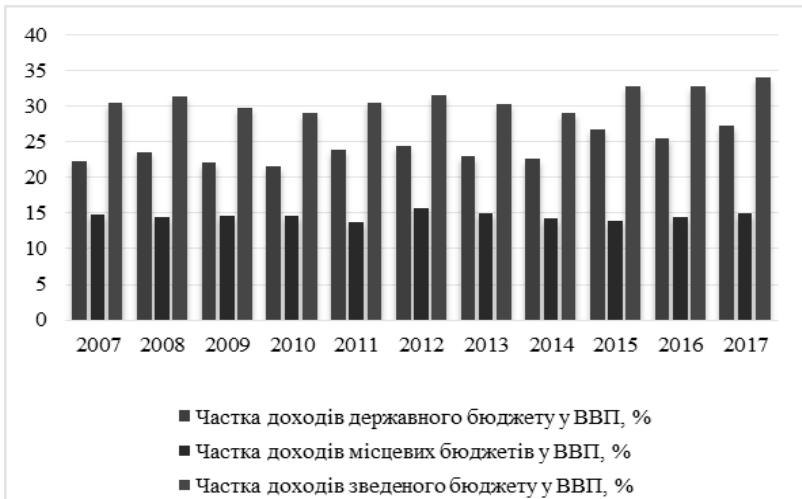

Рис. 1. Частка доходів зведеного, державного та місцевих бюджетів України у ВВП

Розраховано авторами на основі даних Державної казначейської служби України.

Вони є відображенням питомої ваги всієї сукупності благ і послуг, які створені в державі за рік і перерозподіляються через бюджетну систему. Приміром, у 2007 р. частка доходів зведеного бюджету у ВВП становила 30,5%, а у 2017 р. – 34,1%, тобто зросла на 3,6%. При цьому в динаміці державного бюджету теж простежено зростання цього показника – на 4,9%. Своєю чергою, частка доходів місцевих бюджетів у ВВП підвищилася лише на 0,1%, а отже, її частка відіграє у перерозподілі ВВП значно меншу роль, ніж частка доходів державного бюджету. Зосередження більшої частки коштів у державному бюджеті вказує на фінансову залежність місцевих органів влади від рішень державних органів влади, хоча в Україні, як зауважує І. Луніна, вже зроблено певні кроки у напрямі бюджетної децентралізації, які, за офіційними заявами Міністерства фінансів України, націлені на забезпечення бюджетної та фінансової самостійності місцевих органів влади у формуванні та виконанні місцевих бюджетів, а також на розширення доходної бази місцевих бюджетів [10, с. 7]. Частку доходів зведеного бюджету України у ВВП за джерелами формування коштів відображено на рис. 2.

Рис. 2. Частка доходів зведеного бюджету України у ВВП за джерелами формування коштів, млрд грн

Розраховано авторами на основі даних Державної казначейської служби України.

Як бачимо, найбільша частка доходів зведеного бюджету України у ВВП припадає на податкові надходження: протягом 2001–2017 рр. вона зросла з 17,97% у 2001 р. до 27,81% у 2017 р. Частка неподаткових надходжень зведеного бюджету у ВВП була меншою і характеризувалася спадною тенденцією: скажімо, якщо 2001 р. вона становила 8,03%, то 2017-го – лише 5,23%. Заразом частка доходів від операцій з капіталом у ВВП складала лише 0,24% у 2001 р. і 0,71% у 2017 р. Частки цільових фондів та офіційних трансфертів від урядів зарубіжних країн і міжнародних організацій є незначними.

Таким чином, при загальному зростанні частки доходів зведеного бюджету у ВВП впродовж 2001–2017 рр. простежувалося зростання податкових надходжень, неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом, цільових фондів. Тимчасом частка офіційних трансфертів від зарубіжних урядів і міжнародних організацій зменшилася.

І. Чугунов та О. Зварич, досліджуючи зарубіжний досвід формування доходів бюджету, звертають увагу на той факт, що бюджетам економічно розвинутих країн (також держав ЄС) притаманна стабільна структура, яка не зазнає істотних змін протягом значного періоду. Рівень перерозподілу ВВП через заходи бюджетної системи у країнах – членах ЄС теж майже не змінюється тривалий час. Такі характеристики доходної частини бюджету є свідченням стабільності систем державних фінансів економічно розвинутих країн світу [13, с. 6]. ВВП через частку доходів державного та місцевих бюджетів характеризується показниками, відображеними на рис. 3.

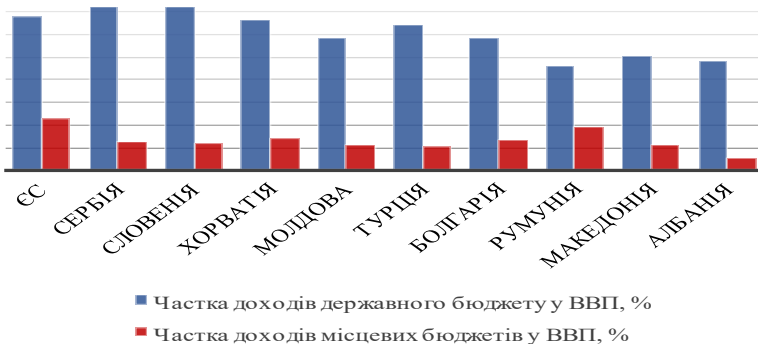

Рис. 3. Частка доходів державного та місцевих бюджетів у ВВП окремих країн світу за 2015 р.

Складено авторами на основі даних [14, с. 18].

Наочно видно, що частка доходів державного бюджету у ВВП окремих країн світу є значно вищою від частки доходів місцевих бюджетів у ВВП. У 2015 р. найбільша частка доходів державного бюджету у ВВП була у Сербії (36,2%) та Словенії (36%). У Румунії цей показник становив лише 2%. Частка доходів місцевих бюджетів у ВВП теж є різною: якщо у країнах ЄС вона була на рівні 11,3%, у Румунії – 9,4%, у Хорватії – 6,9%, то в Албанії лише 2,5% і в Туреччині – 5%. У Македонії та Молдові такий показник був однаковим – 5,4%.

Вагомим елементом системи управління формуванням бюджетних ресурсів є виконання доходів бюджету. Планування і формування оптимального обсягу бюджетних коштів для забезпечення сталого фінансування захищених видатків бюджету є головними критеріями результативного бюджетного менеджменту в системі державного регулювання.

З огляду на аналіз динаміки виконання доходів зведеного, державного та місцевого бюджетів України за 2010–2017 рр., річний план по доходах зведеного бюджету у 2010 р. виконано лише по неподаткових надходженнях (0%) і цільових фондах (+21,7%); у 2011 р. – по податкових надходженнях (+1,2%) і неподаткових надходженнях (+1,6%); у 2012 р. – по неподаткових надходженнях (+7,4%); у 2013 р. – по доходах від урядів зарубіжних країн і міжнародних організацій (+50%), а також цільових фондах (0%); у 2014 р. – по доходах від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій (+1,9%); у 2015 р. – по податкових надходженнях (+2,2%) і неподаткових надходженнях (+8,1%); у 2016 р. – по неподаткових надходженнях (+7,3%); у 2017 р. – по податкових надходженнях (0,5%) і цільових фондах (+30,9%) (див. табл.).

У процесі дослідження динаміки виконання доходів державного бюджету України було встановлено, що річний план по доходах державного бюджету у 2010 р. виконано: лише по цільових фондах (+140%); у 2011 р. – по податкових надходженнях (+1,7%), офіційних трансфертах (+10,7%) і цільових фондах (0%); у 2012 р. – по неподаткових надходженнях (+1,1%), офіційних трансфертах (+7,1%) і цільових фондах (+50%); у 2013 р. – по офіційних трансфертах (+72,2%) і цільових фондах (0%); у 2014 р. – по офіційних трансфертах (+240,9%) і цільових фондах (0%); у 2015 р. – по неподаткових надходженнях (+8,6%) та офіційних трансфертах (+16,6%); у 2016 р. – по неподаткових надходженнях (+8,9%) та офіційних трансфертах (+13,9%); у 2017 р. – по офіційних трансфертах (0%) і цільових фондах (+31,2%).

Динаміка виконання доходів зведеного, державного та місцевих бюджетів України за 2010–2017 рр., %*

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Виконання доходів зведеного бюджету								
Податкові надходження	96,2	101,2	90,7	93,3	94,9	102,2	80,0	100,5
Неподаткові надходження	100,0	101,6	107,4	98,1	86,0	108,1	107,3	97,7
Доходи від операцій з капіталом	64,5	51,1	63,0	45,7	47,6	81,8	66,6	91,6
Від урядів зарубіжних країн і міжнародних організацій	42,8	77,7	25,0	150,0	101,9	37,2	33,3	84,2
Цільові фонди	121,7	90,9	133,3	100,0	83,3	30,0	7,2	130,9
Виконання доходів державного бюджету								
Податкові надходження	95,7	101,7	88,2	92,9	95,7	99,85	81,46	99,2
Неподаткові надходження	99,3	94,4	101,1	99,0	90,3	108,6	108,9	96,1
Доходи від операцій з капіталом	75,0	83,3	57,1	20,0	44,4	12,5	7,6	75,0
Офіційні трансферти	8,87	110,7	107,1	172,2	340,9	116,6	113,9	100,0
Цільові фонди	240,0	100,0	150,0	100,0	100,0	11,7	2,5	131,2
Виконання доходів місцевих бюджетів								
Податкові надходження	97,4	99,1	99,3	94,5	92,2	113,2	74,5	104,7
Неподаткові надходження	106,0	153,5	161,5	92,3	67,9	104,6	98,0	106,1
Доходи від операцій з капіталом	65,0	47,3	69,2	58,3	47,8	106,6	100,0	95,0
Офіційні трансферти	95,4	98,2	96,9	94,9	94,9	98,5	99,2	97,6
Цільові фонди	88,8	80,0	100,0	125,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Розраховано авторами на основі даних Державної казначейської служби України.

Дані таблиці демонструють, що річний план по доходах місцевих бюджетів України виконано: у 2010 р. по неподаткових надходженнях (+ 6,0%); у 2011 р. – по неподаткових надходженнях (+53,5%); у 2012 р. – по неподаткових надходженнях (+ 61,5%) і цільових фондах (0%); у 2013 р. – по цільових фондах (+ 25,0%); у 2014 р. – по цільових фондах (0%); у 2015 р. – по податкових надходженнях (+13,2%), неподаткових надходженнях (+ 4,6%), доходах від операцій з капіталом (+ 6,6%) і цільових фондах (0%); у 2016 р. – по доходах від операцій з капіталом (0%) і цільових фондах (0%); у 2017 р. – по податкових надходженнях (+ 4,7%), неподаткових надходженнях (+6,1%) і цільових фондах (0%).

З наведених даних можна зрозуміти, що протягом 2010–2017 рр. рівень бюджетної дисципліни щодо виконання доходів зведеного, державного та місцевих бюджетів України є низьким. Постає нагальна потреба в удосконаленні управління плануванням доходів державного бюджету. Перехід в Україні до середньострокового бюджетного планування має забезпечити стратегічний підхід до визначення пріоритетних заходів і відповідний розподіл бюджетних ресурсів. Також це зміцнить бюджетну дисципліну, адже визначатимуться і протягом наступних років відобразатимуться наслідки поточної політики держави [11].

Однією з перших, хто розпочав досліджувати особливості управління бюджетними доходами, була Ю. Сибірянська. На її думку, це є сукупності форм і методів організації системи доходів бюджету та формування бюджетних ресурсів з метою забезпечення своєчасності і повноти надходжень до нього [12].

Аналіз законодавчої бази України показав, що таке поняття взагалі не визначено. Тому пропонуємо ввести у наукову термінологію поняття «менеджмент бюджетних доходів» і надати йому легітимності шляхом доповнення частини другої ст. 2 розділу 1 Бюджетного кодексу України пунктом 49: *менеджмент бюджетних доходів* – це сукупність управлінських дій уповноважених органів, які, використовуючи комплекс взаємопов'язаних функцій, методів, принципів і прийомів, контролюють планування, прогнозування і формування бюджетних коштів з метою забезпечення ефективного, результативного і прозорого управління доходами бюджету, що, своєю чергою, сприятиме належному бюджетному плануванню та дотриманню загальної бюджетно-податкової дисципліни у середньостроковій перспективі.

З огляду на викладене вважаємо за необхідне подати алгоритм сучасного менеджменту бюджетних доходів (рис. 4).

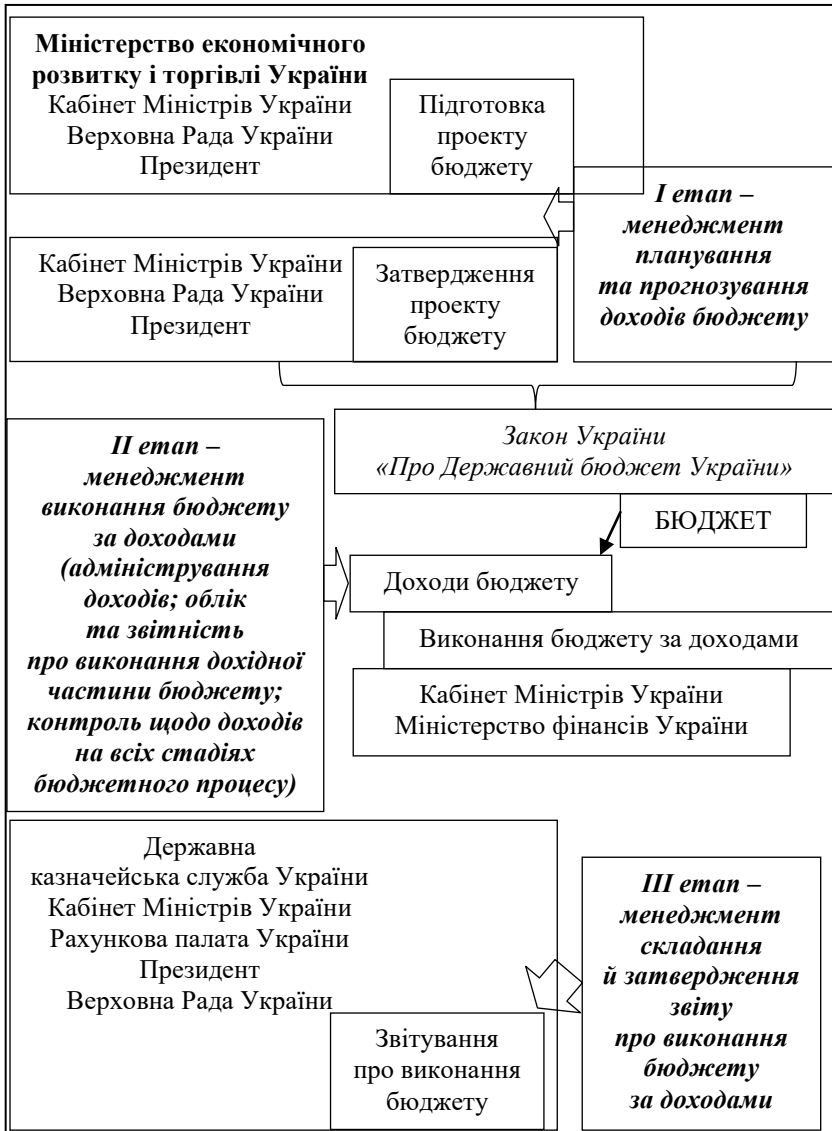

Рис. 4. Алгоритм сучасного менеджменту бюджетних доходів

Розроблено авторами.

З рисунка випливає, що алгоритм сучасного менеджменту бюджетних доходів охоплює такі етапи:

I – менеджмент планування та прогнозування доходів бюджету;

II – менеджмент виконання бюджету за доходами (адміністрування доходів; облік та звітність про виконання дохідної частини бюджету; контроль щодо доходів на всіх стадіях бюджетного процесу);

III – менеджмент складання й затвердження звіту про виконання бюджету за доходами.

На кожному з окреслених етапів відбувається взаємодія уповноважених законодавчих і виконавчих органів влади щодо забезпечення результативного планування, прогнозування, формування й виконання доходів бюджету. Але з наведеного алгоритму чітко зрозуміло, що досягти результативності у менеджменті бюджетних доходів надзвичайно важко, що обумовлює нагальну потребу в удосконаленні управління формуванням бюджетних коштів держави. Інакше це загрожує неефективним плануванням бюджетних коштів.

Найхарактернішими видами неефективного управління та нецільового використання бюджетних коштів в Україні є:

– неефективне використання бюджетних коштів унаслідок необґрунтованих управлінських рішень;

– втрати бюджету внаслідок прийняття необґрунтованих управлінських рішень;

– неефективне використання коштів іноземних цільових позик;

– неефективне використання коштів через відсутність обґрунтованих прогнозувань та планувань;

– неефективне використання коштів спеціального фонду державного бюджету;

– неефективне управління коштами у зв'язку з недоліками у плануванні [5].

Сьогодні більшість порушень бюджетного законодавства й далі мають системний характер і повторюються рік у рік (рис. 5).

Найхарактернішими за кількістю та обсягами виявлених порушень у звітному році були ті з них, які умовно можна класифікувати за такими узагальненими видами:

– використання коштів державного бюджету з порушеннями чинного законодавства;

– використання бюджетних коштів без належних нормативно-правових підстав;

– планування з порушеннями чинного законодавства й за відсутності правових підстав;

– порушення, пов’язані з неналежним веденням бухгалтерського обліку [4].

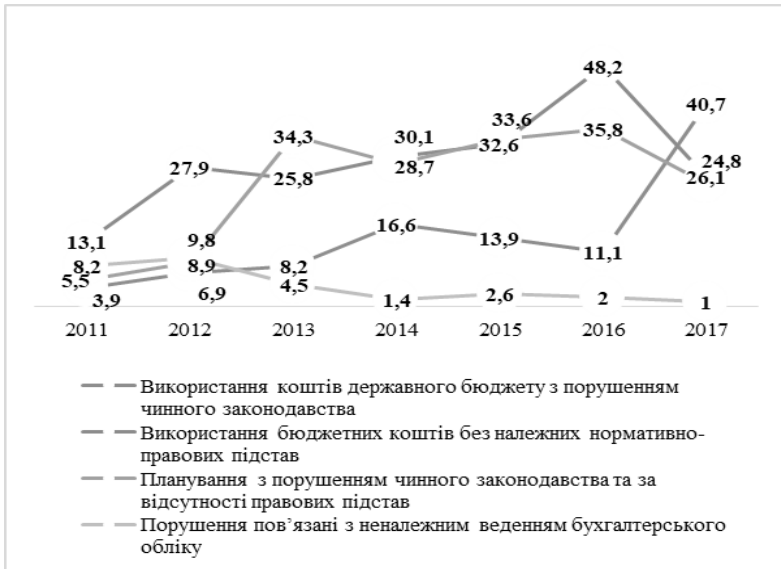

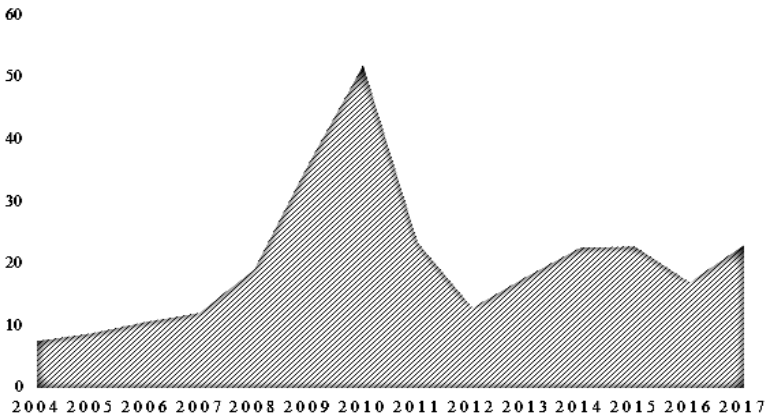
Рис. 5. Динаміка окремих порушень бюджетного законодавства, виявлених у 2011–2017 рр., за видами порушень, %

Складено авторами за даними Рахункової палати України.

Зокрема, під час проведення аудиторами Рахункової палати України відповідних контрольно-аналітичних та експертних заходів протягом 2004–2017 рр. було виявлено значні порушення й недоліки при адмініструванні доходів державного бюджету, про що свідчить рисунок 6 [6].

З погляду на рисунок, обсяги виявлених порушень протягом досліджуваного періоду (2004–2017 рр.) характеризувалися неоднорідною тенденцією: приміром, якщо у 2004 р. виявлено порушень на 7,5 млрд грн, то у 2017-ому – на 23 млрд грн.

У 2010 р. обсяги виявлених порушень бюджетного законодавства, порушень і недоліків при адмініструванні доходів державного бюджету сягали 52 млрд грн, натомість 2009-го вони становили 36,2 млрд грн.

Рис. 6. Обсяги виявлених Рахунковою палатою України порушень бюджетного законодавства, порушень і недоліків при адмініструванні доходів державного бюджету за 2004–2017 рр., млрд грн

Складено авторами за даними Рахункової палати України.

Основними порушеннями й недоліками при адмініструванні дохідної частини державного бюджету, виявленими впродовж 2002–2017 рр., були: недосконалість законодавства, яка дає господарюючим суб'єктам можливість застосовувати схеми мінімізації платежів до бюджету; неналежний контроль органів Державної фіскальної служби України; недоплати до бюджету за результатами фінансово-господарської діяльності [3].

Отже, сьогодні результативної системи управління формуванням бюджетних коштів наразі ще немає, про що свідчить наявність таких проблем: відсутність досконалої законодавчої бази; необґрунтоване планування у сфері бюджету; некваліфіковані управлінські рішення; недосконалість і неефективність бюджетного контролю, які й стримують сталий економічний розвиток держави. Тому детальний аналіз цих проблем і розробка відповідних шляхів їх вирішення є невідкладними завданнями.

Висновки. Таким чином, доходи бюджету – це сукупність економічних відносин, які виникають між різними суб'єктами (державою, юридичними і фізичними особами) з приводу формування частини

фінансових ресурсів у бюджеті у вигляді податків, зборів та інших обов'язкових платежів і трансфертів, необхідних для соціально-економічного розвитку суспільства. При дослідженні процесів соціально-економічних аспектів у формуванні доходів бюджету було з'ясовано, що їх належні нагромадження, організація та використання зумовлюють підвищення ефективності соціально-економічного розвитку країни. Недоліки у законодавстві, превалювання застарілих і неефективних підходів до організації бюджетних відносин з одночасним спадом в економіці ускладнюють наповнення бюджету.

Запропоновано ввести у наукову термінологію поняття «менеджмент бюджетних доходів» (сукупність управлінських дій уповноважених органів, які, використовуючи комплекс взаємозв'язаних функцій, методів, принципів, прийомів, контролюють планування, прогнозування та формування бюджетних коштів з метою забезпечення ефективного, результативного і прозорого управління доходами бюджету, що, своєю чергою, сприятиме належному бюджетному плануванню та дотриманню загальної бюджетно-податкової дисципліни у середньостроковій перспективі) та розроблено алгоритм сучасного менеджменту бюджетних доходів, завдяки якому доведено, що досягти результативності у менеджменті бюджетних доходів надзвичайно важко.

1. Аналіз результативних показників головних розпорядників бюджетних коштів у 2016–2017 рр. URL: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/2017-12-18-kpis-2016-2017.pdf>.
2. Дюк А. А. Формування системи видатків державного бюджету та їх оптимізація. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/69.pdf.
3. ЗВІТ Рахункової палати України за 2014 рік. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16747166/zvit_2014.pdf.
4. ЗВІТ Рахункової палати України за 2015 рік. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16748714/Zvit_RP_2015.pdf.
5. ЗВІТ Рахункової палати України за 2016 рік. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16751480/Zvit_RP_2016.pdf.
6. ЗВІТ Рахункової палати України за 2017 рік. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16755497/Zvit_RP_2017.pdf?subportal=main.
7. Кармазіна М. О. Співвідношення бюджетних доходів та надходжень від податків, зборів (обов'язкових платежів). *Форум права*. 2008. № 2. С. 220–226. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2008_2_29.
8. Макогон В. Бюджетні видатки у системі соціально-економічного розвитку країни. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 3. С. 114–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2016_3_11.
9. Мотузка О. М. Статистичний аналіз доходів державного бюджету України. *Статистика України*. 2015. № 1. С. 23–27.

10. Розвиток бюджетної децентралізації в Україні: наук. доп. / І. О. Луїніна та ін.; за ред. І. О. Луїніної; НАН України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». К.: [б. в.], 2016. 69 с.

11. Середньострокове бюджетне планування на державному та місцевому рівнях, – переваги пояснює експерт. URL: <http://decentralization.gov.ua/news/8194>.

12. Сибірянська Ю.В. Теоретичні засади управління доходами. *Наукові записки. Серія «Економіка»*: зб. наук. праць. Острог: Вид-во «Національний університет «Острозька академія», 2007. Вип. 9. Ч. 1. С. 308–316.

13. Чугунов І. Я., Зварич О. В. Доходи бюджету як складова системи бюджетного регулювання. *Наукові праці НДФІ*. 2007. Вип. 1. С. 3–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npndfi_2007_1_2MAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npndfi_2007_1_2.pdf.

14. Fiscal decentralization indicators for South-East Europe: report: 2006–2015 / Levitas Anthony and others. Skopje: Network of Associations of Local Authorities of South-East Europe NALAS, 2017. P. 148.

Melnichuk N. Y., Kolupaev Y. B., Yakovenko M. A. Perspectives for managing budgetary funding in Ukraine

The article argues that at the current stage of development of the Ukrainian economy with insufficient availability of budget funds, the issue of filling and increasing revenues of the Ukrainian budget is becoming more and more acute as the expenditures of the state increase with each passing year.

Budget revenues are understood as a set of economic relations that arise between different actors (state, legal entities and individuals) regarding the formation of a part of the financial resources of the budget in the form of taxes, duties and other obligatory payments and transfers necessary for the socio-economic development of society.

It is substantiated that a significant element of the management system for the formation of budget resources is the implementation of budget revenues. Planning and creating the optimal amount of budget funds to ensure sustainable financing of secured budget expenditures are the main criteria for effective budget management in the system of state regulation. It is proved that the level of budgetary discipline is low regarding the implementation of consolidated, state and local budgets of Ukraine. There was an urgent need to improve the management of state budget revenue planning. The transition to medium-term budget planning in Ukraine should provide a strategic approach to the definition of priority measures and an appropriate allocation of budgetary resources.

It is proposed to introduce into the scientific terminology and define the concept of management of budget revenues is a set of administrative actions of authorized bodies that, using a set of interrelated functions, methods, principles and techniques, control the planning, forecasting and budgeting of funds in order to ensure efficient and transparent management of budget revenues. In turn, it will contribute to proper budget planning and compliance with the overall fiscal discipline in the medium term. The algorithm of modern management of budget revenues and its stages are elaborated (1 – planning and forecasting budget revenue man-

agement; II – management of budget execution on incomes (revenue administration; accounting and reporting on the implementation of the budget revenue part; control over income at all stages of the budget process; III – management of drawing up and approval of the report on budget execution on income).

Key words: budget revenues, budget resources, budget revenue management, budget planning, budget.

Стаття надійшла 21 травня 2018 р.

УДК 336.13

**Н. Я. Михаліцька,
Х. І. Цвайг**

РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ ЯК ГАРАНТІЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Досліджено роль державного сектора економіки України як чинника, що впливає на стан інвестиційної безпеки держави. Встановлено залежність темпу приросту ВВП від рівня інвестицій в основний капітал в Україні.

З'ясовано потребу в новій системі управління державним сектором економіки та оподаткування, яка би сприяла його розвитку, збільшенню реальних інвестицій в економіку та достатньому рівню інвестиційної безпеки й витрат на науково-технічну та інноваційну діяльність в Україні.

Ключові слова: інвестиційна безпека, державний сектор, частка держсектора, інвестиції в основний капітал, норма інвестування.

Постановка проблеми. В Україні у процесі трансформації політичної та економічної систем розширилося коло проблем, пов'язаних із необхідністю формування засад її економічної безпеки. Нестабільний характер функціонування економіки України обумовлює існування внутрішніх загроз економічній безпеці: нездатність до самозбереження і саморозвитку, слабкість інноваційного потенціалу, неефективність державного регулювання економіки, загострення протиріч і соціальних конфліктів тощо.

Інтенсифікація глобалізаційних процесів спричиняє зростання взаємозалежності національних економік, залежності від світової системи, їх уразливість до зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних загроз, що зумовлені протидією політичних і економічних інтересів

економічних суб'єктів світової економіки та загостренням глобальних екологічних проблем. За минулі роки для економіки України з'явилися такі зовнішні загрози економічній безпеці, як обмеження присутності її товарів на світових ринках і доступу до передових світових технологій, неконтрольований вивіз капіталу і стратегічно важливих сировинних товарів тощо. Проте, безперечно, головною загрозою національній економічній та політичній безпеці України нині становить зовнішня військова агресія Російської Федерації. За оцінками аналітиків, суттєве погіршення економічної ситуації з 2014 р. було спричинено військовими діями на сході України, що зумовило ланцюгову реакцію дисбалансу всіх макроекономічних показників [1].

З урахуванням реалій ситуації у вітчизняній економіці, гостроти проблеми економічної безпеки актуальними є дослідження щодо визначення дієвих державних механізмів і засобів захисту економіки України, серед яких, на нашу думку, чільне місце належить державному сектору економіки та його впливу на інвестиційну безпеку країни.

Стан дослідження. Публікації з означеної проблеми засвідчують посилення концентрації уваги вітчизняних учених, політиків та аналітиків-експертів до з'ясування ролі держави у забезпеченні економічної безпеки України загалом та в умовах військової агресії. Окремі аспекти цієї проблеми розробляли такі економісти, як І. Г. Бабець, В. М. Бегма, Д. Ю. Венцовський, О. С. Власюк, В. П. Горбулін, О. М. Ляшенко, І. Р. Михасюк, А. П. Онофрійчук, М. Сунгуровський та ін. Переважна більшість сучасних досліджень зосереджена на визначенні пріоритетів державного регулювання економіки в умовах економічної та політичної кризи, а також на необхідності реформування і розвитку оборонно-промислового комплексу як основної ланки забезпечення обороноздатності держави.

Тимчасом є очевидним, що в сучасних вітчизняних економічних реаліях українською необхідною є суттєва модифікація теоретичних підходів до з'ясування ролі і структури державного сектора економіки як вагомого інструмента забезпечення економічної безпеки у кризових ситуаціях розвитку. А це потребує докладнішого наукового висвітлення окресленої проблеми.

Метою статті є дослідження ролі державного сектора економіки України у підвищенні інвестиційної безпеки держави.

Виклад основних положень. Упродовж 2014–2018 рр. економіка України функціонує в умовах військової агресії, яка завдає безпрецедентних економічних і соціальних збитків та спричиняє серйозні деструктивні процеси: втрату промислового потенціалу окупованих територій, руйнацію інфраструктури на території бойових дій, дезорганізацію установлених виробничих зв'язків і критично важливих постачань ресурсів,

часткову втрату зовнішніх ринків та експортного потенціалу. Розміщені у східних регіонах підприємства вугільної, металургійної, машинобудівної, хімічної промисловості, що забезпечували значну частину внутрішнього промислового виробництва та експорту, зазнали величезних утрат, знищено низку транспортно-логістичних об'єктів.

Масштаби трагічних наслідків впливу негативних чинників на розвиток вітчизняної економіки стають більш зрозумілими завдяки порівнянню динаміки валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення у колишніх республіках Радянського Союзу (табл. 1).

Таблиця 1

ВВП на душу населення в республіках колишнього СРСР за паритетом купівельної спроможності (в міжнародних доларах і цінах 2011 р.)*

Країна	Місце у 2016 р.	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2016 2010
Естонія	1	11362	15703	22807	22741	27550	28110	124%
Литва	2	9357	12189	18526	21069	26971	27944	133%
Росія	3	12813	14051	19326	23108	24517	24417	106%
Латвія	4	8284	11175	17522	18252	23035	23729	130%
Казахстан	5	8283	9952	16014	20097	23522	23447	117%
Білорусь	6	5452	7563	11213	16235	17230	16752	103%
Азербайджан	7	3320	4459	8052	15950	16699	16001	100%
Туркменістан	8	4601	5333	6495	9942	14992	15648	157%
Грузія	9	2295	3264	4902	6734	9025	9277	138%
Вірменія	10	2173	2925	5357	6703	8196	8190	122%
Україна	11	5060	4797	7246	7824	7465	7668	98%
Узбекистан	12	2242	2504	3069	4240	5700	6039	142%
Молдова	13	2605	2321	3308	3911	4747	4944	126%
Киргизія	14	1696	2075	2370	2790	3238	3294	118%
Таджикистан	15	1270	1180	1707	2106	2641	2763	131%
Весь світ	–	9231	10335	11692	13176	14765	15067	114%
Китай (КНР)	–	2564	3701	5719	9526	13570	14399	151%

* Джерело: Індикатори Всесвітнього банку станом на 01.03.2018 р.

Аналіз даних наведеної таблиці показує, що за період 2011–2016 рр. виробництво ВВП на душу населення в усіх з розглянутих країн знизилось лише в Україні, спад становив 2%. Якщо у 2010 р. Україна посідала сьоме місце у рейтингу за рівнем ВВП на душу населення, то 2016-го вона перемістилась на одинадцяте місце.

Незважаючи на спад виробництва, в Україні вдалося за минулі роки дещо стабілізувати тенденцію зниження частки експорту товарів та послуг у ВВП (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка окремих макроекономічних показників розвитку економіки України у 2010–2016 рр.*

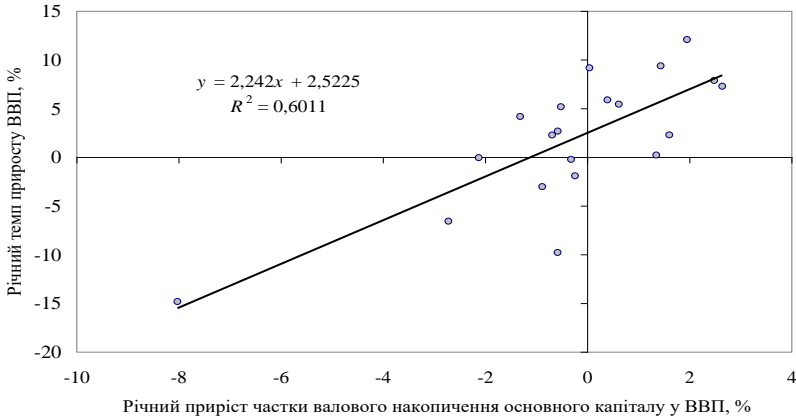
Рік	Темп приросту ВВП, %	Експорт товарів та послуг, у % до ВВП	Валове накопичення основного капіталу, у % до ВВП
2010	4,2	47,1	17,0
2011	5,5	49,8	17,6
2012	0,2	35,4	19,0
2013	0,0	43,0	16,9
2014	-6,6	48,6	14,1
2015	-9,8	52,6	13,5
2016	2,3	49,3	15,1

* Джерело: Індикатори Всесвітнього банку станом на 01.03.2018 р.

Проте за 2014–2017 рр. помітно скоротилась частка валового накопичення основного капіталу у ВВП – приблизно на 15%. У 2016 р. Україна за показником валових інвестицій в основний капітал опинилась фактично на останньому місці серед республік колишнього СРСР: 1) Киргизія – 32,5; 2) Грузія – 30,3; 3) Азербайджан – 24,8; 4) Узбекистан – 24,8; 5) Білорусь – 23,9; 6) Естонія – 22,3; 7) Молдова – 22,3; 8) Казахстан – 22,0; 9) Росія – 21,1; 10) Литва – 18,9; 11) Латвія – 18,24; 12) Вірменія – 17,84; 13) Україна – 15,1.

Негативна тенденція зменшення частки валових інвестицій в основний капітал у ВВП загрожує економічній безпеці держави, бо знижує і без того недостатні темпи економічного розвитку. Розрахунки автора продемонстрували, що в Україні близько 60% зростання ВВП

обумовлено рівнем інвестицій в основний капітал (див. рис.). Відповідно до розрахунків, збільшення частки валових інвестицій в основний капітал на один процентний пункт зумовлює зростання річного темпу приросту ВВП на 2,2 процентного пункта.

Рис. Регресійна залежність темпу приросту ВВП від рівня інвестицій в основний капітал в Україні в 1997–2017 роках

Отже, з'ясування шляхів підвищення інвестиційної активності в Україні є нагальною потребою, пов'язаною із забезпеченням економічної та, зокрема, інвестиційної безпеки держави, позаяк нехтування інвестиційно-економічною безпекою може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей, банкрутства багатьох підприємств і, нарешті, до підриву системи життєзабезпечення нації з остаточною втратою суверенітету.

Водночас, незважаючи на широке коло досліджень інвестиційно-економічної безпеки, відкритими залишаються питання про те, в яких межах здійснювати приватизацію державного сектору, як проводити залучення іноземних інвестицій, щоби не спровокувати загрози національній безпеці, а навпаки, стимулювати економічне зростання.

З огляду на це, однозначного визначення потребує поняття «інвестиційна безпека». Деякі автори [2, с. 14] під інвестиційною безпекою розуміють такий рівень інвестування економіки (норму інвестування), який забезпечував би її розширене відтворення, раціональну реструктуризацію та технологічне переозброєння. Інші ж наголошують

[3, с. 24], що інвестиційна безпека визначається можливістю накопичення ресурсів або капітальних вкладень. За належного їх рівня підвищується капіталовіддача функціонування секторів економіки, зростають темпи розширеного відтворення і технологічного переозброєння економіки. На думку О. І. Барановського, під інвестиційною безпекою держави слід розуміти досягнення рівня інвестицій, що дає змогу оптимально задовольняти поточні інвестиційні потреби національної економіки за обсягом і структурою з урахуванням ефективного використання і повернення коштів, які інвестуються, оптимального співвідношення між розмірами внутрішніх і зовнішніх інвестицій, іноземних інвестицій у країну і вітчизняних за кордон, підтримання позитивного національного платіжного балансу [4, с. 24]. Розширений огляд сучасних дефініцій «інвестиційна безпека держави» та «інвестиційна безпека підприємства» зроблено Є. В. Мішуком та Ю. Б. Кашубіною [5]. Ці автори, цитуючи О. М. Юркевича [6], вказують на існування певних підходів до визначення категорії «інвестиційна безпека»:

1) визначення інвестиційної безпеки через рівень інвестицій або рівень інвестування економіки, який гарантував би її розширене відтворення, раціональну реструктуризацію та технологічне переозброєння [20, с. 14];

2) визначення інвестиційної безпеки через спроможність досягнення певного рівня інвестицій, здатності створити передумови активної інвестиційної діяльності або можливість нагромадження ресурсів чи капітальних вкладень [12, с. 24].

Звернуто увагу на необхідність включення до показників економічної безпеки держави інвестиційної складової, до показників оцінки якої було би включено індекс захищеності інтересів інвесторів та інші [7, с. 92–94].

Окремі автори [8, с. 20] виокремлюють поняття «безпека інвестиційних вкладень», під яким розуміють відсутність ризику втрат капіталу (вкладених коштів і майбутніх доходів), хоча відносять це переважно до категорії «інвестиційна безпека підприємства».

На наш погляд, тлумачення інвестиційної безпеки держави має опиратися на систему оціночних критеріїв-показників, серед яких доцільно назвати такі (%):

- 1) ступінь зносу основних засобів;
- 2) частка інвестицій в основний капітал у ВВП;
- 3) частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій поточного року;
- 4) частка прямих іноземних інвестицій у їх загальному обсязі, що надходить з офшорних зон;

- 5) частка інвестицій підприємств державного сектора у загальному обсязі інвестицій поточного року;
- 6) рівень тінізації економіки загалом та в державному секторі економіки зокрема;
- 7) рівень прибутковості активів підприємства, зокрема підприємств державного сектора економіки;
- 8) зниження відсоткового навантаження прямих податків на прибуток, що використаний у поточному році на фінансування виробничих інвестицій у вітчизняне виробництво.

Нині в системі державного управління інвестиційною безпекою держави та крупних підприємств застосовуються лише перші три критерії, а ті критерії, що дозволяють контролювати виведення фінансового капіталу в офшори або підвищувати ефективність роботи підприємств державного сектора та рівень менеджменту на них, практично не використовуються. Не визначається також вкрай необхідний інтегральний індекс інвестиційної безпеки, який враховував би провідну роль державного сектора.

Якщо на реалізацію таких цілей, як ефективно врядування, розвиток людського капіталу, верховенство права і боротьба з корупцією в умовах сучасної ринкової економіки держава може впливати переважно опосередковано, створюючи відповідні інституціональні умови (належне законодавство, продуктивну діяльність органів державної влади та управління, дієві організаційні механізми), то для швидкого досягнення таких цілей, як економічне зростання, досягнення належного рівня національної безпеки й обороноздатності, держава мусить використовувати державний сектор економіки [9], також на засадах мобілізаційної економіки [21]. На жаль, віднедавна Кабінетом Міністрів України взято курс практично на повний розпродаж підприємств державного сектора економіки, зокрема стратегічних, і тих, що ефективно працюють.

При цьому основним аргументом необхідності проведення приватизації державних об'єктів є постійні посилення на вимоги Міжнародного валютного фонду, який нібито потребує тотальної приватизації державного сектора в обмін на надання Україні наступного кредитного траншу. Тимчасом такі відмови є упередженими, вони віддзеркалюють намагання певних ділових кіл поживитися за рахунок приватизації ефективних державних підприємств або тих із них, які зумисно доводяться до межі банкрутства перед приватизацією з метою зниження їх стартової ціни. Та й навряд чи інтереси МВФ збігаються з національними інтересами України.

За даними моніторингу Мінекономрозвитку, в 2016 р. в країні з 3435 держпідприємств 586 були повністю збитковими, а 1665 і зовсім не працювали. Вже 2016-го відсоток держсектора в економіці

становив 11,1%, що вдвічі–втричі менше від рівня європейських країн [10], але Мінекономрозвитку планує скоротити цю цифру до 6% [11].

Для пояснення громадськості цих, вже давно не популярних заходів, працівники Мінекономрозвитку України наводять дещо викривлені статистичні дані. Наприклад, за словами заступника міністра М. Нефьодова, нібито у 2015 році державні підприємства витягли з кишень платників податків 56 млрд грн, що можна порівняти з бюджетом Міністерства оборони. Він пояснював, що кожного року на утримання цих підприємств виділяється грошова сума, яка становить половину того, що витрачається на армію. Наприклад, 2015 року це було більше 50 млрд грн. В 2016 році прибуток 100 найбільших державних підприємств склав 26,4 млрд грн, заразом 85% (22,5 млрд грн) було отримано від однієї компанії – «Нафтогазу». Проте ця інформація суперечить даним моніторингу того ж Мінекономрозвитку України (табл. 3).

Таблиця 3

**Інформація про результати проведення єдиного моніторингу
ефективності управління об'єктами державної власності
у 2013, 2016 та за 9 міс. 2017 р.***

№ з/п	Найменування показника	2013 р.	2016 р.	9 міс. 2017 р.
1	Кількість суб'єктів господарювання, що належать до сфери державного управління – загалом з них:	3 632	3 435	3 392
2	працюючі	2 109	1 770	1 611
3	прибуткові – з числа працюючих	1 338	1 184	1 056
4	непрацюючі	1 005	1 301	1 362
5	інформація відсутня	518	364	419
6	Чистий прибуток (– збиток), млн грн	–17 839	39 613	36 684
7	Дебіторська заборгованість, млн грн	165 512	206 736	204 658
8	Кредиторська заборгованість, млн грн	268 417	466 040	476 921
9	Загальна вартість активів, млн грн	757 210	1 639 645	1 588 193
10	Середньооблікова кількість штатних працівників, осіб	1 112 254	846 977	816 874
11	Середньомісячна заробітна плата, грн	4 203	6 454	7 988
12	Сума заборгованості з виплати заробітної плати, млн грн	256,2	409,	848,1

* Джерело: дані зі сайту Мінекономрозвитку України.

Зауважимо, що дані за 2013 р., наведені у табл. 3, охоплюють збиткові підприємства, які потрапили на територію тимчасово окупованого Донбасу, зокрема підприємства Міненергівугілля, збитки яких склали 18 530,5 млн грн, державні комітети та інші органи виконавчої влади, що зазнали втрат на понад 1 млрд грн.

У 2018 р. заплановано отримати від приватизації 22,5 млрд грн прибутку. Для цього Фондом державного майна України планується продати Одеський припортовий завод (ОПЗ), Турбоатом, Державну продовольчо-зернову корпорацію України (ДПЗКУ) тощо. Назагал у період з 2017 до 2020 р. з 3 435 державних підприємств тільки 893 підлягають приватизації і серед них – підприємства держсектору, які працюють найбільше ефективно.

На наш погляд, в Україні назріла потреба у модернізації вітчизняної податкової системи у напрямку створення системи інвестиційного податкового кредитування внутрішніх інвестицій та інших *механізмів прискорення накопичення основного капіталу* підприємствами України.

Слід зазначити, що інноваційно-інвестиційний кредит активно використовується у країнах Західної Європи. Наприклад, у Франції інвестиційний податковий кредит надається на рівні 25% приросту витрат компаній на НДДКР порівняно із попереднім роком, а в Німеччині поширена прискорена амортизація, що вже у перший рік дає змогу амортизувати 50% вартості майна, і за перші три роки величина амортизованого майна може сягати 80%. У США величина інвестиційного податкового кредиту коливається у межах 6–10% обсягу інвестицій в устаткування [13].

До інвестиційних знижок на податки як інструменту стимулювання інноваційної діяльності підприємств вдаються і в Японії, де передбачено право підприємств відраховувати з податку на прибуток 7% обсягу капіталовкладень в обладнання, яке використовується для проведення наукових досліджень зі створення нових матеріалів та електронної техніки. У Великобританії застосовують 50-відсоткові податкові знижки на інвестиції, у Канаді податкові знижки на інвестиції передбачені в розмірі від 10% до 50% залежно від територіального розташування підприємств [14].

Окрім заходів, спрямованих на пришвидшення накопичення основного капіталу підприємствами України, доцільно удосконалити й *механізми державного регулювання прямих іноземних інвестицій*. Адже катастрофічне погіршення інвестиційного клімату за минулі роки зумовило низьку інвестиційну привабливість економіки країни, неспроможність залучати динамічні інноваційні й технологічно

складні виробництва, також спричиняє значний відтік іноземних інвестицій у кризові періоди.

Традиційні ризики інвестиційної діяльності в Україні, пов'язані з інституційними чинниками та низькою ефективністю державної політики, у 2014–2017 рр. посилювалися внаслідок різкого зростання політичної та економічної нестабільності й через тривалі бойові дії на території Донецької та Луганської областей. Сукупний вплив зазначених чинників змусив компанії відмовлятися або відкладати на майбутні періоди реалізацію інвестиційних проєктів. Як наслідок, за 2015 р. відбувалось виведення іноземного капіталу з України – обсяг нагромаджених прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) у вітчизняну економіку скоротився на 2,4 млрд дол. США порівняно з початком року. Щоправда, у 2016 р. тенденція змінилася і цей обсяг дещо зріс з 50 364,8 млн дол. США станом на 01.01.2016 р. до 52 835,5 млн дол. США станом на 01.10.2016 р. Але відтік капіталу може повторюватися, оскільки наразі його загальмовано неможливістю продажу активів (насамперед у зоні конфлікту) або не вигідністю такого продажу через девальвацію гривні [15, с.139].

Необхідно також призупинити руйнацію фундаментальної бази України, яка покликана забезпечувати структурні реформи в економіці на інноваційних засадах. Ознакою цієї руйнації є погіршення динаміки рівня витрат на науково-технічну діяльність, задовільним значенням яких вважається 2% від ВВП [16]. Витрати на фінансування науково-технічних робіт скоротилися з 0,85% ВВП у 2008 р. до 0,70% ВВП у 2013 р., 0,66% у 2014 р. і 0,64% і у 2015 р. За попередніми розрахунками, цей показник у 2016 р. становив 0,48%, зокрема за рахунок коштів державного бюджету – 0,16% [17]. Це свідчить про значне посилення загроз інноваційній безпеці держави.

З приводу збільшення обсягів прямих іноземних інвестицій в економіку України доцільно зауважити, що такі інвестиції можуть не тільки сприяти її зростанню, але й нести загрози інвестиційній безпеці країни.

Основними загрозами для української економіки, які провокують іноземні інвестори, є:

- поглиблення внутрішніх дисбалансів товарних і фінансових ринків;
- консервація неефективної структури національного виробництва;
- монополізація окремих стратегічно важливих або соціально значущих сфер господарювання та ринків збуту з відповідними деформаціями конкурентного середовища;

– нераціональна експлуатація національної сировинно-ресурсної бази та виробничих потужностей [18, с. 24].

Таким чином, у сучасних умовах важливим напрямом економічної політики держави залишається реформа управління державними підприємствами з метою їх перетворення на прибуткові та конкурентоспроможні. В Україні підприємства з державною або комунальною участю формують значну частку ВВП, зайнятості та ринкової капіталізації. Вони переважають у житлово-комунальному господарстві та галузях інфраструктури (це енергетика, транспорт, зв'язок, фінансовий сектор). Тому ефективне управління такими підприємствами є передумовою не лише підвищення національної конкурентоспроможності, а й зміцнення економічної та соціальної безпеки держави.

Актуальність реформи управління державними та комунальними підприємствами пов'язана також з укладеною Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, де до пріоритетних завдань віднесено викоринення корупції у державному секторі, а також участь у процесах глобальної економічної інтеграції [19, с. 370–371].

Для ефективної *протидії корупційним проявам у процесі приватизації та управління державними підприємствами* в Україні доцільно адаптувати рекомендації зарубіжних досліджень (Randazzo, Palatiello 2016) щодо ефективного управління майном [20], за якими слід забезпечити таке:

1. Проведення періодичної інвентаризації державних активів і внесення відомостей про них до єдиного державного реєстру. Це один із найвитратніших як у матеріальному, так і в нематеріальному вимірі захід, який потребує докладного плану і чіткої координації учасників процесу.

2. Використання інформаційних (зокрема геоінформаційних) систем для інвентаризації та обліку майна і створення електронного реєстру об'єктів державної власності зі швидким прозорим визначенням місцезнаходження будівель, споруд чи земельних ділянок та отриманням вичерпної інформації про ці об'єкти.

3. Удосконалення і централізацію систем управління державним майном, що передбачає закріплення конкретних функцій за кожним державним органом, створення єдиної методології та системи обліку майна.

4. Уніфікацію форм звітності всіх органів управління державним майном. Важливим завданням є створення такої системи звітності, яка дозволила б різним державним органам узгоджувати результати діяльності. Несумісність звітності за різних умов вимірювання тих чи інших показників призводить до неповної і неточної інформації,

зниження ефективності роботи державних службовців, помилок при ухваленні рішень з управління майном і до зловживань, особливо корупційних.

5. Відкритий онлайн-доступ до інформації про державне майно. Інформація про кількість і розміщення об'єктів державної власності має бути доступна не тільки службовцям, а й громадянам – платникам податків.

6. Гнучке використання різних *механізмів управління державним майном*. Облік державного майна і залучення в оборот невикористаних об'єктів є необхідною, але недостатньою передумовою досягнення належного рівня ефективності управління. Потрібне постійне коригування підходів до управління майном з урахуванням динаміки зовнішніх впливів та необхідності забезпечення важливих внутрішніх соціально-економічних перетворень.

7. Модернізацію системи контролю за обліком державного майна, орієнтовану насамперед на виявлення змін у реєстрах з обліку майна з метою отримання корупційної вигоди.

8. Розвиток системи інвентаризації та обліку відповідно до цільового призначення державного майна. Йдеться про можливість багатозначного використання об'єктів державної власності, залежно від різних системних характеристик, для ефективного управління якими потрібна і загальна, і специфічна інформація.

Неодмінною умовою протидії корупції є також *суспільна легітимізація власності*, нелегально нагромадженої у процесі необґрунтовано швидкої, несправедливої та непрозорої приватизації 90-х років ХХ ст., з можливістю спрямування легалізованої власності у пріоритетні сфери суспільного розвитку в Україні, як-от: охорону здоров'я і довкілля, обороноздатність держави, науку та освіту тощо [18].

Обґрунтування та розробка заходів, спрямованих на збереження державного майна та підвищення ефективності його використання, є запорукою зростання основних показників, що характеризують рівень інвестиційної безпеки у державному секторі економіки.

Висновки. Дослідження стану та ролі державного сектора економіки України продемонструвало, що внаслідок попередньої руйнівної приватизації та прямого розпродажу державних підприємств частка держсектора скоротилась у 2016 р. до 11,1%, що у 2–3 рази нижче, ніж у європейських країнах. Це істотно знижує рівень інвестиційної безпеки нашої держави.

Усунення проблем у розвитку державного сектора економіки є важливим завданням вітчизняної політики, яка має стати вагомим складовою масштабних структурних реформ, що здійснюються

в країні. Це уможливить забезпечення економічного прориву, якого потребує Україна, знекровлена війною й довготривалою і всеохоплюючою економічною кризою.

Перенесення фокусу уваги Уряду зі стабілізаційних реформ на структурні, особливо в державному секторі економіки, дасть змогу підвищити ефективність роботи державних підприємств, зменшити втручання держпосадовців у господарську діяльність підприємств за одночасного підвищення ефективності державного регулювання, залучити повною мірою інвестиційно-інноваційний ресурс для здійснення технічної і технологічного оновлення виробництва та інфраструктури.

До наступних завдань, що потребують подальших досліджень і розробок, слід віднести опрацювання нової системи управління державним сектором економіки, яка би сприяла його розвитку, збільшенню реальних інвестицій в економіку та достатньому рівню інвестиційної безпеки, а також витрат на науково-технічну та інноваційну діяльність в Україні. Потребує удосконалення й Податковий кодекс України, який стимулював би внутрішні інвестиції підприємств з іноземним капіталом та забезпечував захист вітчизняної економіки від офшоризації.

1. Комплексна оцінка економічної ситуації в Україні у 2014–2015 рр. (Ч. 1: Загальна оцінка макроекономічної ситуації). URL: <http://iac.org.ua/kompleksna-otsinka-ekonomichnoyisituatsiyi-v-ukrayini-u-2014-2015-rr-chastina-1-zagalna-otsinka-makroekonomichnoyisituatsiyi/>

2. Методичні рекомендації щодо рівня економічної безпеки України / за ред. С. І. Пирожкова. К.: НІПМБ, 2003. 42 с.

3. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення: монографія. К.: Укрархбудінформ, 2001. 121 с.

4. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. 759 с.

5. Міщук Є. В., Кашубіна Ю. Б. Дефініції економічної категорії «інвестиційна безпека». *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 2. С. 12–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_2_4

6. Юркевич О. М. Оцінка рівня інвестиційної безпеки в Україні. *Міжнародна економічна політика: наук. журнал / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; голов. ред. Д. Г. Лук'яненко*. 2012. Спец. вип.: у 2 ч. Ч. 2. С. 402-407.

7. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія. Львів: Арал, 2008. 386 с.

8. Денисенко М. П. Інвестиційне партнерство та його роль у прискоренні розвитку економіки. *Проблеми науки*. 2003. № 1. С. 15–23.

9. Підпригора Л. А. Проблема оптимізації ролі державного сектору економіки України як умова економічної безпеки. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 19–23.

10. The EBRD Transition Report 2012: 'Integration Across Borders' / European Bank for Reconstruction and Development, 2012. 172 p. URL: <http://www.ebrd.com/downloads/research/economics/macrodats/sci.xls>

11. Масштабная приватизация госпредприятий в Украине: как будет проходить и зачем это нужно. URL: <https://www.segodnya.ua/economics/enews/kak-budet-prohodit-privatizaciya-gospredpriyatij-i-zacem-eto-nuzhno-10901.html>

12. Управление государственной собственностью в странах с переходной экономикой. Курс UNPAN. 242 с. URL: <http://unpan1.un.org/intra-doc/groups/public/documents/un-dpadm/unpan041397.pdf>

13. Майорова Т. В. Інвестиційний податковий кредит як непрямий метод фінансування інноваційної діяльності. *Економіка та держава*. 2015. № 2. С. 31–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2015_2_8

14. KPMG Audit (2013). Income tax and indirect taxes, as a state, companies and individuals respond to changes occurring in the world. URL: http://www.kpmg.com/UA/uk/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Press_Releases/Pages/KPMGtax_rates.aspx (Accessed 3 January 2015).

15. Собкевич О. В. Проблеми реального сектора економіки України у контексті економічної безпеки держави: електронне наукове фахове видання / Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського. 2017. Вип. 15. С. 136–141. URL: <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/26.pdf>

16. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затв. наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277.

17. Здійснення наукових досліджень і розробок у 2016 році. *Держстат України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/dop/dop_ntd16.

18. Проблеми забезпечення економічної безпеки і сталого розвитку України / відп. ред. С. І. Пирожков, Б. В. Губський, А. І. Сухоруков. К.: НІУРВ, 2000. 130 с.

19. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». К.: НІСД, 2017. 928 с.

20. Randazzo A., Palatiello J. Knowing What You Own: An Efficient Government How-To Guide for Managing State and Local Property Inventories / Reason Foundation. 2016. URL: http://reason.org/files/how_to_manage_or_sell_state_property.

21. URL: <https://utmagazine.ru/posts/12450-mobilizacionnaya-economica>

Mykhalitska N. Y., Tsvaig Kh. I. Development of the Public Sector of the Economy as a Safeguard of Ukraine's Investment Security

This article explores the role of the public sector of Ukraine's economy as a factor affecting the status of the nation's investment security. It further demonstrates the dependence of GDP growth rate on the level of fixed capital investment in Ukraine. The calculations of the author showed that in Ukraine, about 60% of GDP growth is due to the level of investment in fixed assets. According to the calculations, an increase in the share of gross fixed capital investments by one percentage point leads to an annual growth rate of GDP growth of 2.2 percentage points.

The investment rate dropped from 17% in 2010 to 15.1% of GDP in 2016, while per capita GDP (in international 2011 USD and prices) decreased by 2% and reached USD 7,668, or 50.9% of the global average, in 2016.

The trend towards a supercritical reduction of the share of the public sector in the economy, which was 11.1% already in 2016 and may plummet down to 6% in the long run, has been identified. A case is also made for a new governance system in the public sector that would contribute to its development, increase real investment in the economy and ensure a sufficient level of investment security and expenditure on science and technology, and innovation in Ukraine.

Moving the focus of the Government's attention to stabilization reforms on structural, especially in the state sector of the economy, will increase the efficiency of state-owned enterprises, reduce the interference of state officials in the economic activity of enterprises, while simultaneously improving the efficiency of state regulation, to fully involve an investment and innovation resource for the implementation of technical and technological renovation of production and infrastructure.

The contribution dwells on improvements to the Tax Code of Ukraine that are required to stimulate domestic investment by internationally-owned companies and provide protection of the domestic economy from further offshorization.

Key words: investment security, public sector, public sector share, fixed capital investment, investment rate.

Стаття надійшла 6 червня 2018 р.

УДК 330.3:7.04

**Т. В. Момот,
Д. Т. Момот**

ОЦІНКА РІВНЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ІНВЕСТИЦІЙНИХ СТРАТЕГІЙ НА РИНКУ АРТ-ІНДУСТРІЇ

Розроблено аналітико-прикладне забезпечення оцінки рівня фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії, що ґрунтується на застосуванні багатокритеріального підходу до оцінки рівня фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії з врахуванням ризикованості зовнішнього і внутрішнього середовища, що сприяє забезпеченню запобігання та усуненню впливу зароз і дестабілізуючих чинників на інтереси усіх груп стейкхолдерів ринку арт-індустрії.

Встановлено, що багатокритеріальний підхід до оцінки рівня фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії базується на розрахунку комплексного показника рівня фінансово-економічної безпеки шляхом здійснення багаторівневої інтеграції, що дає змогу синтезувати

сукупність неформалізованих параметрів, що визначають рівень інвестиційного клімату в країні, інвестиційної привабливості ринку арт-індустрії, інвестиційної привабливості арт-об'єкта, активність художника та формалізованих параметрів оцінки вартості об'єкта. Здійснено апробацію аналітико-прикладного забезпечення оцінки рівня фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії на прикладі обраних арт-об'єктів.

Ключові слова: *фінансово-економічна безпека, інвестиційні стратегії на ринку арт-індустрії, інфраструктура арт-ринку, предмети мистецтва інвестиційної якості, оцінки ризиків інвестування, сегментний аналіз ринку арт-індустрії, оцінки вартості предметів мистецтва інвестиційної якості.*

Постановка проблеми. Швидкий економічний розвиток в умовах глобалізації призводить до розширення інвестиційної культури. Очевидно, що щораз більше людей задумуються над безпекою інвестування, переглядають свої інвестиційні портфелі та диверсифікують його різними інвестиційними інструментами для мінімізації ризиків та максимізації прибутковості інвестицій. Одним з таких інструментів є арт-інвестування.

Проте розв'язання проблеми попередження та нейтралізації загроз фінансово-економічній безпеці арт-інвестування щодо обґрунтування інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії остаточно не завершено й потребує застосування сучасного інструментарію інформаційно-аналітичного забезпечення. Більшість інвесторів продовжують інтуїтивно приймати інвестиційні рішення за власним досвідом. Таким чином, теоретико-методичне та прикладне значення вирішення окресленої проблеми зумовило актуальність заданої теми.

Стан дослідження. Арт-інвестування є одним з основних видів розміщення капіталу у творах мистецтва та альтернативним видом інвестиційної діяльності, що здійснюється з метою отримання грошового та негрошового прибутку у разі наявності у потенційного інвестора вільного капіталу. Вивчення досліджень в сфері арт-інвестування свідчить, що дослідники оцінюють цей інвестиційний інструмент суперечливо.

Скажімо, В. Баумол (W. Baumol, 1986) стверджує, що ціни на твори мистецтва є стохастичними, принаймні частково є результатом випадкового процесу: високі прибутки та високі втрати можливо отримати під час інвестування в мистецтво на короткий термін, водночас прибуток може бути близьким до нуля в довгостроковій перспективі [1; 2]. У дослідженнях Б. Фрей та В. Поммерехне (B. Frey та W. Pommerehne, 1989), що є послідовниками В. Баумола, доведено,

що картини французьких імпресіоністів та старих майстрів протягом періоду, який досліджується з 1653 по 1987 рр., характеризуються дуже високою віддачею інвестицій.

За оцінками вчених, річний дохід від інвестицій у картини на той час становив близько 1,5%, а довгострокова інвестиційна прибутковість – 3% на рік. Б. Фрей і Р. Кюні (B. Frey і R. Cueni, 2013) акцентують на тому, що інвестиції в твори мистецтва генерують і фінансовий, і емоційний («spiritual» return) ефект від володіння предметами мистецтва інвестиційної якості. Дж. Мей та М. Мозес (J. Mei та M. Moses, 2002, 2005) підтримують інвестиції в мистецтво та доводять, що інвестування в предмети мистецтва є набагато вигіднішим порівняно з облігаціями з фіксованою процентною ставкою, однак предмети мистецтва поступаються в прибутковості акціям; предмети мистецтва мають нижчу волатильність і слабшу кореляцію з іншими активами; прибутковість найдорожчих предметів мистецтва залишається нижче середнього значення по ринку (це твердження суперечить тому постулату, що необхідно інвестувати в найдорожчі твори, які дозволяє бюджетне обмеження інвестора), і в довгостроковому періоді найдорожчі предмети мистецтва приносять менший прибуток, ніж інвестиції в середні і нижні цінові сегменти арт-ринку; на ринку предметів мистецтва порушено закон єдиної ціни [2; 3; 4; 5]. Д. Мей та М. Мозес дослідили вплив оціночної вартості (estimate) на ціну придбання (purchase price) для аукціонних торгів. Здобуто такі результати: естимейт впливає на ціну придбання, такий вплив є позитивним, адже естимейти часто є завищеними (враховуючи, що аукціонні будинки є зацікавленими у отриманні високих комісійних) – все це призводить до зниження прибутковості предметів мистецтва верхнього цінового сегмента в довгостроковій перспективі.

Згідно з Д. Якутіс (D. Jakutis, 2013), дохідність інвестицій у мистецтво важко передбачити, враховуючи суттєвий вплив тенденцій моди, але за даними статистики ці інвестиції окупаються у дев'яти випадках з десяти [6].

Проте зростаюча кількість учасників арт-ринку протягом останнього десятиліття адекватно оцінює ризики, пов'язані з арт-ринком. Нові технології та інновації, а також спеціалізовані послуги, такі як арт-банкінг, значно сприяють забезпеченню прозорості ринку та прогнозуванню потенційної інвестиційної цінності предметів мистецтва. За даними проведених досліджень, інвестиційний ризик на арт-ринку може розраховуватися і ним можна ефективно керувати.

Метою статті є розробка теоретико-методичних положень та обґрунтування практичних рекомендацій щодо формування аналітико-

прикладного забезпечення оцінки рівня фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії.

Виклад основних положень. Оцінка рівня забезпечення фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії базується на обґрунтованому виборі ключових параметрів та їх інтеграції в єдину систему.

Ґрунтуючись на систематизації підходів до оцінки вартості предметів мистецтва інвестиційної якості, пропонується рівень фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії здійснювати із застосуванням багатокритеріального підходу до оцінки рівня фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії, що дає змогу визначити комплексний фінансово-економічний показник шляхом здійснення багаторівневої інтеграції, що дозволяє синтезувати сукупність неформалізованих параметрів та формалізованих параметрів, а саме:

1) параметри, що характеризують ризикованість зовнішнього середовища здійснення інвестиційної діяльності на рівні:

- оцінки інвестиційного клімату в країні;
- оцінки інвестиційної привабливості ринку арт-індустрії;

2) параметри, що характеризують ризикованість внутрішнього середовища, включаючи такі компоненти:

- компоненти інвестиційної привабливості арт-об'єкта;
- компоненти активності художника;
- компоненти оцінки вартості арт-об'єкта.

Характеристики параметрів оцінки рівня фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії наведено на рисунку 1.

Модель ґрунтується на структурі агрегованого рейтингу оцінки рівня фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії (ART_{fes}).

Алгоритм розрахунку агрегованого рейтингового показника оцінки рівня фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії із використанням матричного моделювання здійснено за такою послідовністю:

1. Формування матриць оцінки рівня фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії. Матрична форма подання результатів забезпечує зручність і прозорість в інтерпретації отриманих результатів. Підсумкова матриця E ($n * m$): $n = 5$ – кількість рядків, визначається числом інтегральних компонент матриці оцінки фінансово-економічної безпеки, $m = 3$ – кількість стовпчиків матриці, визначається кількістю об'єктів дослідження.

Зовнішнє середовище міжнародна сфера	Сфера ринку арт-індустрії	Внутрішнє середовище	Активність художника	Оцінка предмета мистецтва
Індекс економічної свободи країни	Індекс повторних продажів Мея-Мозеса	Ціновий діапазон	Інформаційна активність	Ціна
Індекс глобальної конкурентоспроможності країни	Індекс сучасного мистецтва	Термін володіння	Історія виставок	Ім'я та національність автора
Динаміка рівня тіньової економіки країни	Artprice Indexes	Наявність робіт в колекціях, музеях	Участь у конкурсах, резиденціях і грантових програмах	Ліквідність і ширина ринку робіт автора
Індекс сприяння корупції	Порівняння індексу WAAI з індексом S/P	Належність вибраної роботи до серії	Прив'язка до галереї фронтмена	Контекстна вартість
Рівень інфляції	Середньорічний темп зростання галузі	Ім'я художника у списку TOP- 500	Наявність аукціонних продажів	Розмір картини
	Коливання рентабельності галузі	Фізичний стан	Присутність на вторинному ринку	Період створення
		Легальність	Згадування у ЗМІ	Вік художника
		Оригінальність	Репутація серед експертів	Сюжет картини
		Наявність документів для транспортування		Премія за ірраціональність
				Провенанс-ризик

Рис. 1. Структура параметрів оцінки рівня фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії за багатокритеріальним підходом

2. За розробленою шкалою для кожної інтегральної компоненти встановлюємо кількість балів за шкалою від 0 до 2. Відповідно до результатів розрахунку суми елементів матриці визначається агрегований рейтинг оцінки рівня фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії (ART_{fes}).

3. Максимальна величина рейтингу для окремого арт-об'єкта дорівнює сумі балів загальної кількості компонент, що беруться до розгляду ($ART_{fes\ max} = 80$).

4. Інтерпретація отриманих результатів дала змогу визначити вплив результуючих компонент на рівень оцінки рівня фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії.

5. Сформовано сукупність неформалізованих параметрів, що визначають рівень ризикованості середовища інвестиційної діяльності за такими компонентами: оцінки інвестиційного клімату в країні, оцінки інвестиційної привабливості ринку арт-індустрії та параметри, що характеризують ризикованість внутрішнього середовища: компоненти інвестиційної привабливості арт-об'єкта; компоненти активності художника; компоненти оцінки вартості арт-об'єкта.

6. З використанням графічного підходу здійснюємо проектування профілю фінансово-економічної інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії.

7. За результатами проведеної оцінки об'єкти арт-інвестування класифікуються за групами (див. табл.), запропонованими автором. Для кожної групи арт-об'єктів пропонується відповідно до отриманого інтегрального показника оцінки фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії обрати інвестиційну стратегію.

Таблиця

Класифікація об'єктів арт-інвестування за групами ризику

Група ризику арт-інвестування	Параметри оцінки рівня фінансово-економічної безпеки ART_{fes}	Стратегія арт-інвестування
Арт-об'єкт високого інвестиційного ризику	ART_{fes} менше 30	Стратегія продюсування
Арт-об'єкт середнього інвестиційного ризику	ART_{fes} в межах 49–30	Стратегія продюсування
Арт-об'єкт низького інвестиційного ризику	ART_{fes} в межах 80–50	Стратегія колекціонування

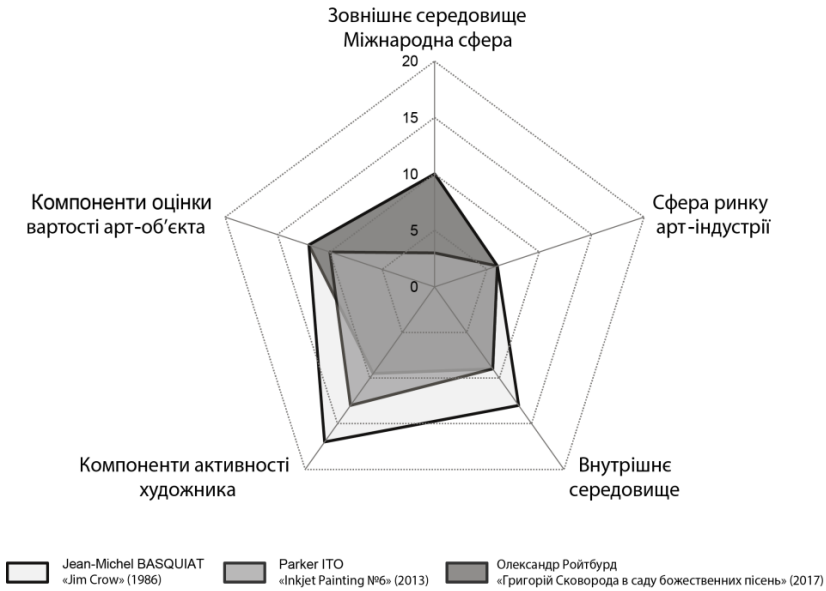
Апробацію аналітико-прикладного забезпечення оцінки рівня фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії запропоновано здійснити на прикладі окремих арт-об'єктів інвестування. Було обрано такі твори мистецтва:

1. Жан-Мішель Басквіт «Джим Кроу» (Jean-Michel Basquiat «Jim Crow», 1986) – перше місце у списку «ТОР – 10 найбільших продаж, зареєстрованих у 2017 році»;

2. Паркер Іто «Струменево фарбування #6» (Parker Ito «Inkjet Painting #6», 2013) – останнє місце у списку «Топ-5 капітальних втрат у 2017 році»;

3. Олександр Ройтбурд «Григорій Сковорода в саду божественних пісень» (2017) – картина, представлена на виставці «Галантна доба Просвітництва», що проходила у 2017 році в галереї ТОВ «Арт-Юкрейн». Олександр Ройтбурд вважається одним із найуспішніших художників України за загальним обсягом продажів, тому було обрано само його картину.

Графічно отримані результати оцінки рівня фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії наведено на рисунку 2.

Рис. 2. Радар компонент профілю оцінки рівня фінансово-економічної безпеки обраних для дослідження арт-об'єктів для вибору інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії

Висновки. Розроблена система параметрів та шкала оцінки рівня фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії на практиці доводить, що стан зовнішнього середовища інвестиційної діяльності та міжнародної сфери України нівелює усі позитивні показники українських художників порівняно з американськими або європейськими авторами. А саме йдеться про індекс економічної свободи країни (за рейтингом The Heritage Foundation), індекс глобальної конкурентоспроможності країни (за даними Всесвітнього економічного форуму), динаміка рівня тіньової економіки країни, % до ВВП та індекс CPI (індекс сприяння корупції). Стан макроекономіки України є головною перешкодою на шляху збільшень інвестицій в українське мистецтво і робить відомих, визнаних та популярних художників України менш привабливими для вкладання коштів за посередніх американських з непрозорою репутацією.

Очевидно, що компенсаторні функції можуть викликати активність художника у локальних та за можливості міжнародних ЗМІ, пошук міжнародних партнерів галерей або дилерів, участь у аукціонних

продажах та роботах у діапазоні популярних сюжетів, форматів, медіа і широкого «тематичного» ринку з високою ліквідністю потенціально-го продажу робіт. Подібна ситуація свідчить про нерозвинену систему посередників та представників арт-індустрії, таких як галереї та арт-дилери, які сьогодні не здатні забезпечити просування мистців у глобальному баченні. Це виражається в наданні переваги ситуативним, локальним продажам «в інтер'єр» замість активного генерування контенту для ЗМІ, представлення художників на міжнародних ярмарках та, як результат, продажів у відомі колекції.

Важливим аспектом є і нерозвиненість кола арт-експертів, критиків, журналістів орієнтованих на візуальні мистецтва. Через це якість матеріалів у ЗМІ не є задовільною. Новини про мистецтво малоцікаві популярним телеканалам та новинним ресурсам і майже не здатні сформуванати тренд на зацікавленість візуальними мистецтвами або популяризувати художника серед широких верств населення. Як наслідок маємо ускладнені умови для отримання балів за кількістю уваги ЗМІ.

Альтернативними можливостями просування художника залишаються соціальні медіа та лідери думок – прихильники творчості художника.

---

1. Anne-Kathrin Last. The Monetary Value of Cultural Goods: A Contingent Valuation Study of the Municipal Supply of Cultural Goods in Lueneburg, Germany, University of Lüneburg Working Paper Series in Economics. 2007. № 63. October. ISSN 1860–5508. URL: https://www.leuphana.de/fileadmin/user_upload/Forschungseinrichtungen/ifvwl/WorkingPapers/wp_63_Upload.pdf. – Назва з титул. екрану.

2. Baumol W. J. Unnatural Value: or Art Investment as a Floating Crap Game. *American Economic Review*. 1986. Vol. 76. № 2. P. 10–14.

3. Frey B. S. Pommerehne W. W. Art Investment: An Empirical Inquiry. *Southern Economic Journal*. 1989. Vol. 56. № 2. P. 396–409.

4. Frey B. S., Cueni R. Why invest in art? *The Economists' Voice*. 2013. Vol. 10. № 1. P. 1–6.

5. Mei J., Moses M. Art as an Investment and the Underperformance of Masterpieces. *American Economic Review*. 2002. Vol. 92. № 5. P. 1656–1668.

6. Jurevičienė D., Savičenko J. Art Investments for Portfolio Diversification. *Intelektinė ekonomika*. 2012. Vol. 6. № 2 (14). P. 41–56.

Momot T. V., Momot D. T. Evaluation of the level of financial and economic security of investment strategies on the market of art-industry

The analytical and applied analysis of the level of financial and economic security of investment strategies in the art industry market based on the application

of a multi-criteria approach to assessing the level of financial and economic security of investment strategies in the art industry market, taking into account the riskiness of the external and internal environment, contributes to the provision of preventing and eliminating the effects of threats and destabilizing factors on the interests of all groups of stakeholders of the art industry market. The multicriterion approach to assessing the level of financial and economic security of investment strategies in the art industry market is based on the calculation of a comprehensive indicator of the level of financial and economic security through the implementation of multilevel integration, which allows to synthesize a set of unformalized parameters that determine the level of investment climate in the country, investment attractiveness of the art market -industry, investment attractiveness of the art object, artist activity and formalized parameters for valuing the object . The approbation of analytical and applied assessment of the level of financial and economic security of investment strategies in the art industry market is carried out on the example of chosen art objects.

Key words: *financial and economic security, investment strategy in the art industry, infrastructure of the art market, art investment quality, risk assessment, investment segment market analysis art industry, valuation art objects investment quality, analytics-applied software to assessing the level of financial and economic safety.*

Стаття надійшла 6 червня 2018 р.

УДК 336.77

О. В. Нагірна

БАНКІВСЬКЕ КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА НЕОБХІДНІ ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ

Розглянуто сучасний стан банківського кредитування в Україні. Проаналізовано динаміку кредитів у розрізі позичальників, видів економічної діяльності та валют кредитування. Окрему увагу присвячено непрацюючим активам у банківській системі та зміні методології їх розрахунку. Виділено загальні чинники, які негативно впливають на розвиток банківського кредитування. Виокремлено основні передумови та нормативні зміни, до яких планує вдатися НБУ у своїй діяльності задля відновлення кредитування.

Ключові слова: *банківська система, банківське кредитування, кредитний портфель, непрацюючі активи (NPL), відновлення кредитування.*

Постановка проблеми. Незважаючи на складну політико-економічну ситуацію у державі, банківська система залишається основною складовою фінансової системи, оскільки вона забезпечує

рух та перерозподіл більшої частини фінансових ресурсів. Необхідною умовою стабільного функціонування банківської системи є розвиток банківського кредитування, яке забезпечує основну суму доходу банківським установам.

Однак аналіз ситуації, яка склалась у банківській системі, свідчить про низький розвиток банківського кредитування. Тому головним завданням функціонування банківської системи України на сучасному етапі є відновлення кредитування. Зважаючи на це, потрібно зосередитися на проблемних питаннях, які перешкоджають розвитку банківського кредитування, та на пошуку шляхів його відновлення.

Стан дослідження. Проблема банківського кредитування присвятили свої праці такі вітчизняні науковці, як О. Барановський, О. Васюренко, О. Дзюблюк, В. Лагутін, В. Міщенко, А. Мороз, А. Ковальчук, Л. Примостка, С. Реверчук, М. Савлук, Т. Смовженко та ін. Попри чималу кількість напрацювань, кредитна діяльність потребує постійного та поглибленого дослідження в сучасних складних умовах розвитку.

Метою статті є аналіз сучасного стану й динаміки банківського кредитування України та визначення передумов його відновлення.

Виклад основних положень. В умовах сьогодення, під впливом політичних та економічних процесів, банківські установи уповільнили свою кредитну діяльність. Для виявлення причин такої ситуації проведемо аналіз кредитної діяльності банківської системи України за 2014–2016 рр.

Протягом цього періоду чисті активи банків зменшились на 60,55 млрд грн (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка активів банківської системи України, млрд грн [1]

Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.	Відхилення 2016/2014
Чисті активи	1 316,85	1 254,39	1 256,30	-60,55
Кредитний портфель	1 006,36	965,09	1 005,92	-0,44
Вкладення в цінні папери	168,93	198,84	332,27	163,34
в т. ч. ОВДП	93,43	81,58	255,47	162,04
Високоліквідні активи	155,64	191,26	199,50	43,86

Одним із ключових чинників коливання обсягу активів банківської системи в досліджуваному періоді була динаміка курсу національної валюти – поряд із виведенням частини комерційних банків з ринку, рухом клієнтських коштів та скороченням кредитних портфельів [1].

Банківська система України в поточній ситуації продовжує характеризуватись невисокою активністю кредитних установ. Із-поміж основних факторів, що гальмують відновлення кредитування, виступають високий рівень невизначеності щодо подальшого економічного розвитку та обмежене коло надійних позичальників [1].

Упродовж 2014–2016 рр. клієнтський кредитний портфель скоротився на 23,6% і станом на 01.01.2017 р. склав 1 005,92 млрд грн (рис. 1).

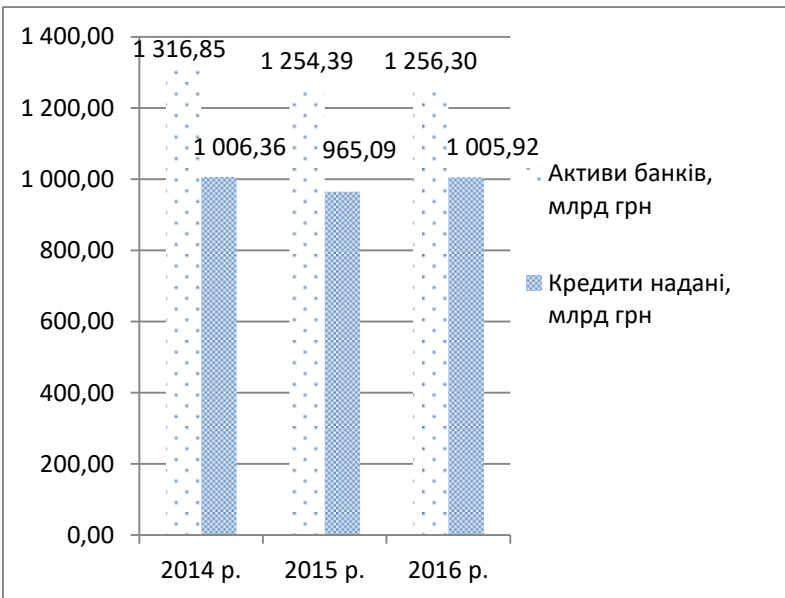

Рис. 1. Динаміка активів банківської системи України, млрд грн [1]

Таке скорочення відбулося через зменшення кредитів, наданих фізичним особам (рис. 2).

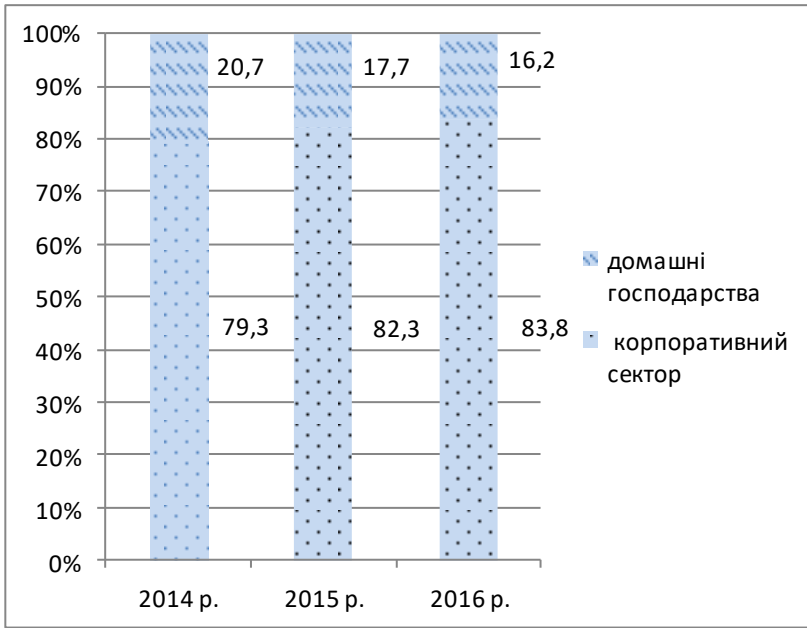

Рис. 2. Структура кредитного портфеля банків України у розрізі позичальників, % [3]

За аналізований період кредити фізичних осіб зменшилися на 4,5% і на кінець 2016 року становили 16,2% у сукупному кредитному портфелі. Кредити, надані суб'єктам господарювання, навпаки, збільшилися і на початок 2017 року досягли відповідно 83,8%.

Структуру корпоративного кредитного портфеля за видами економічної діяльності наведено на рис. 3.

Як бачимо з рис. 3, у кредитному портфелі суб'єктів господарської діяльності переважають кредити, надані у сферу переробної промисловості, оптової й роздрібною торгівлі та операції з нерухомим майном.

Проаналізуємо кредитний портфель банків України у розрізі валют (рис. 4). Збільшення частки кредитів у іноземній валюті з 46,3% до 49,4% пов'язано виключно зі значною девальвацією гривні. Кредити в іноземній валюті внаслідок перерахунку на національну валюту зросли, що, своєю чергою, призвело до збільшення кредитних зобов'язань позичальників.

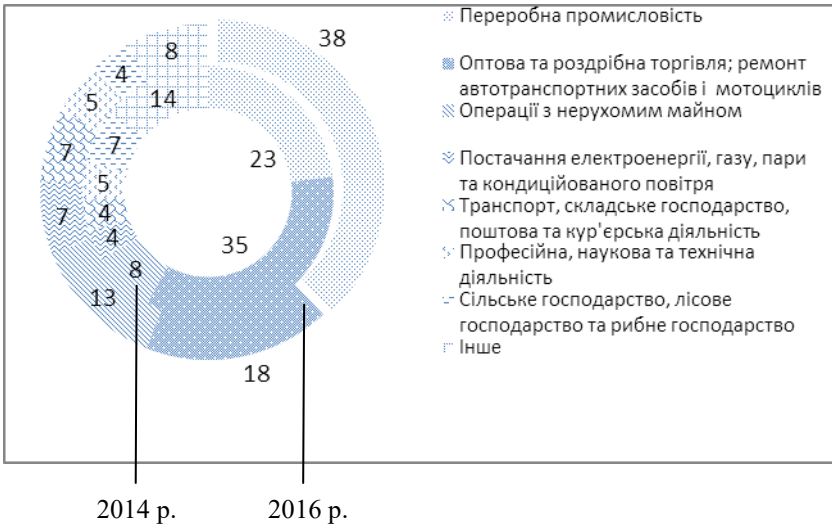

Рис. 3. Корпоративний клієнтський кредитний портфель за видами економічної діяльності, % [1; 2]

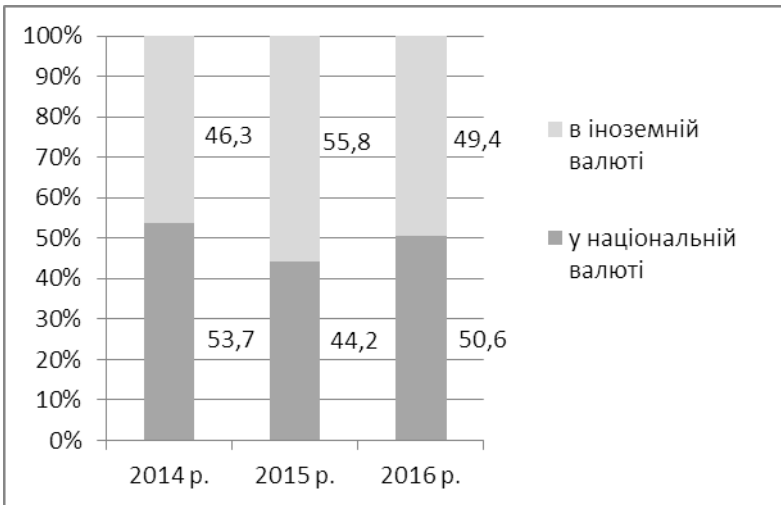
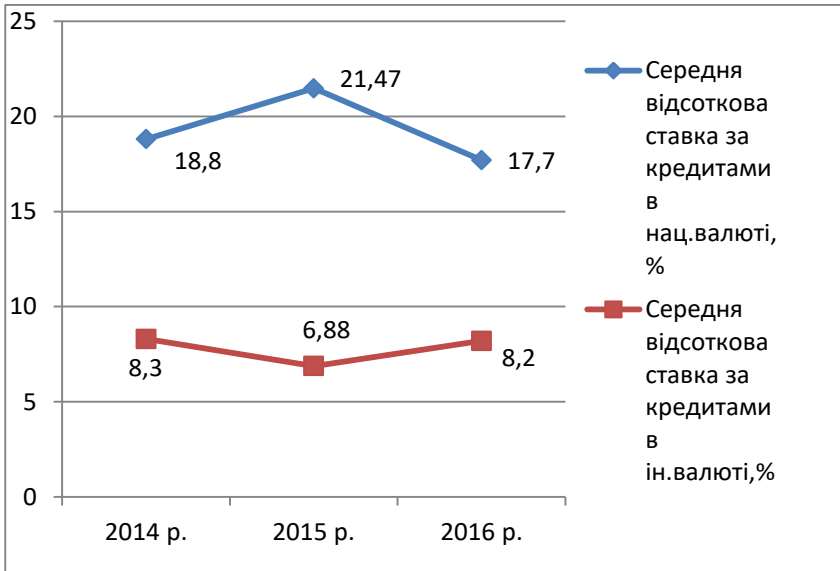

Рис. 4. Структура кредитного портфеля банків України у розрізі видів валют, % [3]

Однією з найбільш значущих характеристик ринку банківського кредитування є аналіз процентних ставок (рис. 5).

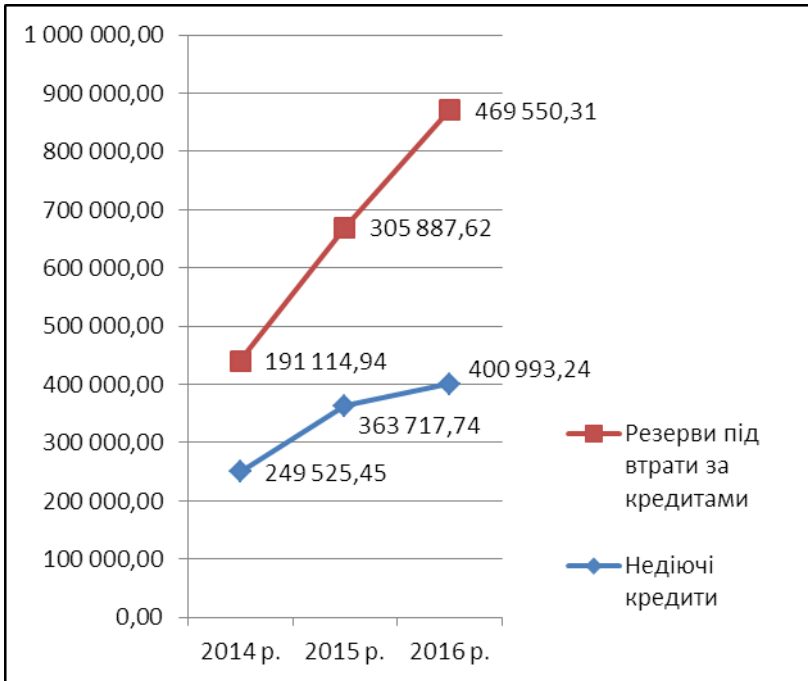

Рис. 5. Середні відсоткові ставки за кредитами в національній та іноземній валютах за 2014–2016 рр., %

Складено за даними [1].

За 2014–2016 рр. середні відсоткові ставки за кредитами що в національній, що в іноземній валюті мають тенденцію до зниження, а саме: з 18,8% до 17,7% у національній валюті; з 8,3% до 8,2% в іноземній валюті. Це позитивний фактор, завдяки якому має зрости попит на банківські ресурси потенційних та наявних позичальників.

Через збільшення рівня безробіття та інфляції, зниження реальних доходів та кредитоспроможності позичальників, девальвацію національної грошової одиниці, складну політичну ситуацію тощо багато позичальників не в змозі були виконувати вчасно свої зобов'язання, а це вплинуло на зростання недіючих кредитів в Україні протягом 2014–2016 рр. (рис. 6).

Рис. 6. Динаміка частки резервів під втрати за кредитами та частки недіючих кредитів у кредитному портфелі банків упродовж 2014–2016 рр., млн грн

Складено за даними [7].

За аналізований період сума недіючих кредитів збільшилась на 60,70% і на кінець 2016 року становила 400 993,24 млн грн. Паралельно, із ростом недіючих кредитів, збільшувалися відрахування у резерви під втрати за кредитами. Резерви за 2014–2016 рр. зросли на 145,69%.

Найсуттєвіших розмірів резерви досягли в 2016 р. – 163 662,69 млн грн за рахунок доформованих резервів ПАТ КБ «ПриватБанк». Перелічені зміни і є причиною зниження якості кредитного портфеля банківської системи України.

30.06.2016 року Постановою Правління НБУ від № 351 було затверджено нове Положення про визначення банками України

розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, зокрема:

1) запроваджено поняття «непрацюючі активи/кредити», що є максимально близьким до загальноприйнятого у світовій практиці поняття «non-performing exposures/loans» (NPE/NPL);

2) непрацюючий актив/кредит – актив, за яким прострочення погашення боргу перевищує 90 днів (30 днів для банків-боржників), або за яким контрагент не спроможний забезпечити виконання зобов'язань без стягнення забезпечення;

3) історичні дані за частками NPL, що оприлюднювалися у складі індикаторів фінансової стійкості на сайті НБУ, ґрунтувалися на балансових і позабалансових активах. Великі обсяги відкличних зобов'язань з кредитування (позабаланс), що потрапляли до найвищих категорій якості, суттєво впливали на частку NPL, занижуючи її. Надалі ключовий показник NPL, що публікуватиметься НБУ, базуватиметься лише на балансових показниках [4].

Розглянемо зміну підходів до визначення непрацюючих активів/кредитів (табл. 2).

Таблиця 2

Зміна підходів до визначення непрацюючих активів/кредитів [4]

	Попередній (діяв із 01.01.2012 р. до 01.02.2017 р.)	Новий (діє з 01.02.2017 р.)
Термінологія	Негативно класифіковані активи/кредити	Непрацюючі активи/кредити (аналог NPE/NPL)
Міжнародна зіставність	Часткова зіставність із міжнародними стандартами	Максимальна гармонізація із міжнародними стандартами
Принципи визначення	До негативно класифікованих потрапляли: – усі активи/кредити, за якими прострочка перевищувала 90 днів; – окремі активи/кредити із прострочкою від 30 днів та низьким фінансовим класом контрагента	До непрацюючих потрапляють активи/кредити у разі виконання принаймні однієї із двох подій: – контрагент банку допустив прострочку на понад 90 днів (30 днів для банків-боржників); – контрагент не спроможний забезпечити виконання своїх зобов'язань в установленій строк без процедури стягнення застави

Розглянемо показник «непрацюючі кредити» до та після впровадження нових правил оцінки кредитного ризику (рис. 7).

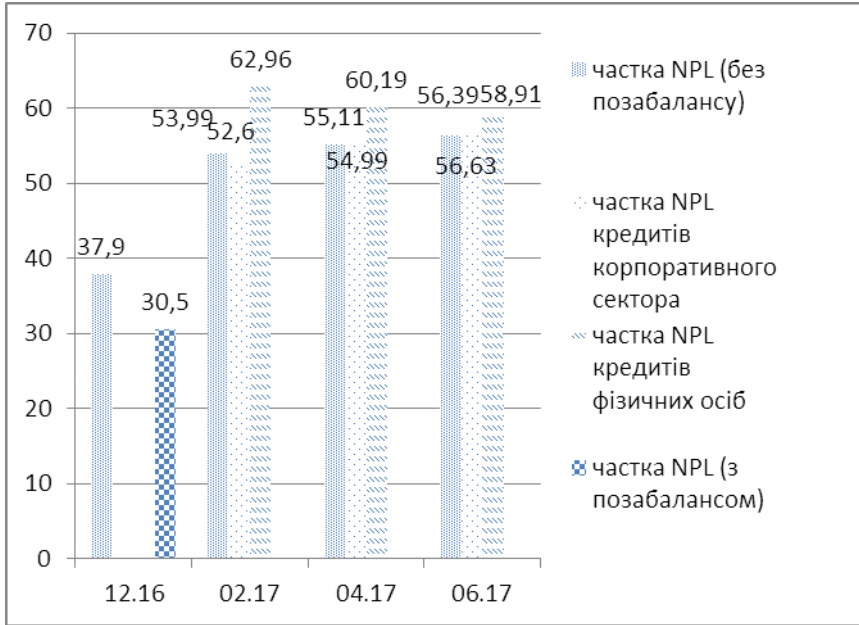

Рис. 7. Частка непрацюючих активів у банківській системі, % [4; 5]

Причини різкого одноразового збільшення показника NPL від грудня 2016 р. до лютого 2017 р. (перше статистичне спостереження згідно з Постановою № 351) пов’язані з: виключенням позабалансу, який, як видно на рис. 7, знижував частку непрацюючих кредитів на 7,4 п.п.; визнанням непрацюючих кредитів ПАТ КБ «ПриватБанк» після націоналізації; зміною методології розрахунку NPL. Після перекласифікації кредитів та впровадження нових правил оцінки кредитного ризику станом на 01.02.2017 р. частка непрацюючих активів фізичних осіб стала більшою на 19,7% від частки непрацюючих активів юридичних осіб. Станом на 01.06.2017р. така різниця становила лише 4%.

Збільшення частки непрацюючих активів – це не єдина проблема в банківській системі України. Занепокоєння викликає втрата довіри до банківського сектора, наявні кредитні ризики, недосконале законодавство, завищені відсотки за кредитами, відсутність кредитного реєстру тощо.

Найсильніше вплинути на вирішення ситуації, яка склалася, може лише НБУ. Тому регулятор запропонував деякі нормативні зміни, конче необхідні для відновлення кредитування (рис. 8).

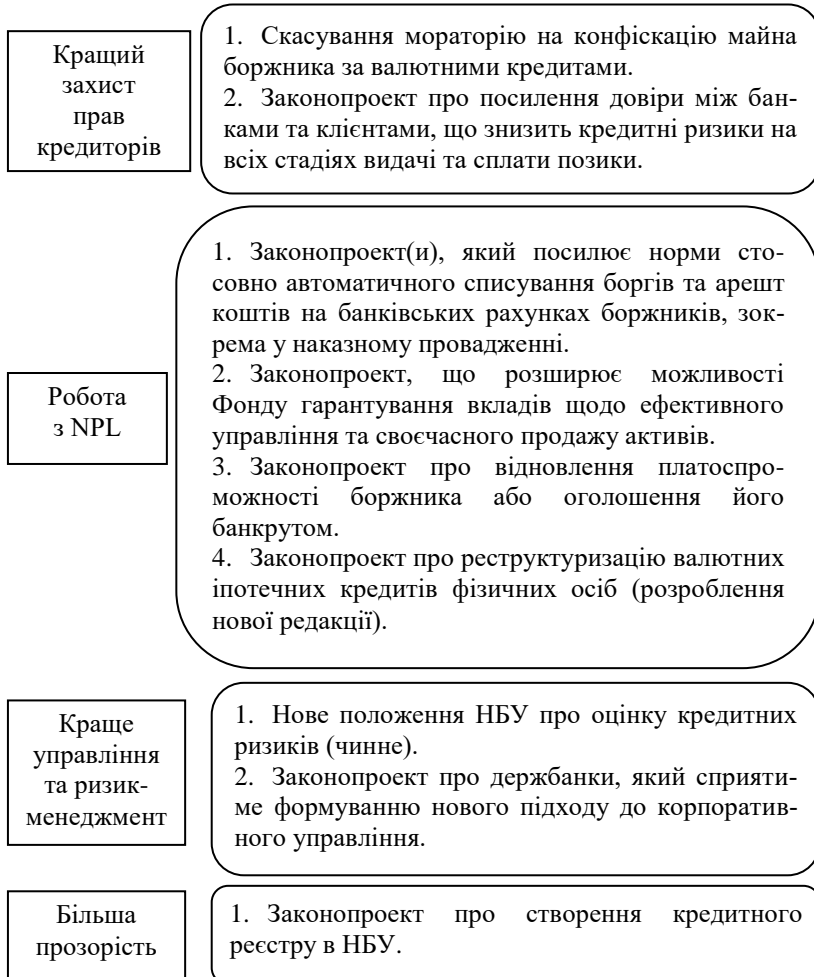

Рис. 8. Нормативні зміни, які потрібні для відновлення кредитування [6]

Регулятором також визначено необхідні передумови для відновлення кредитування (рис. 9).

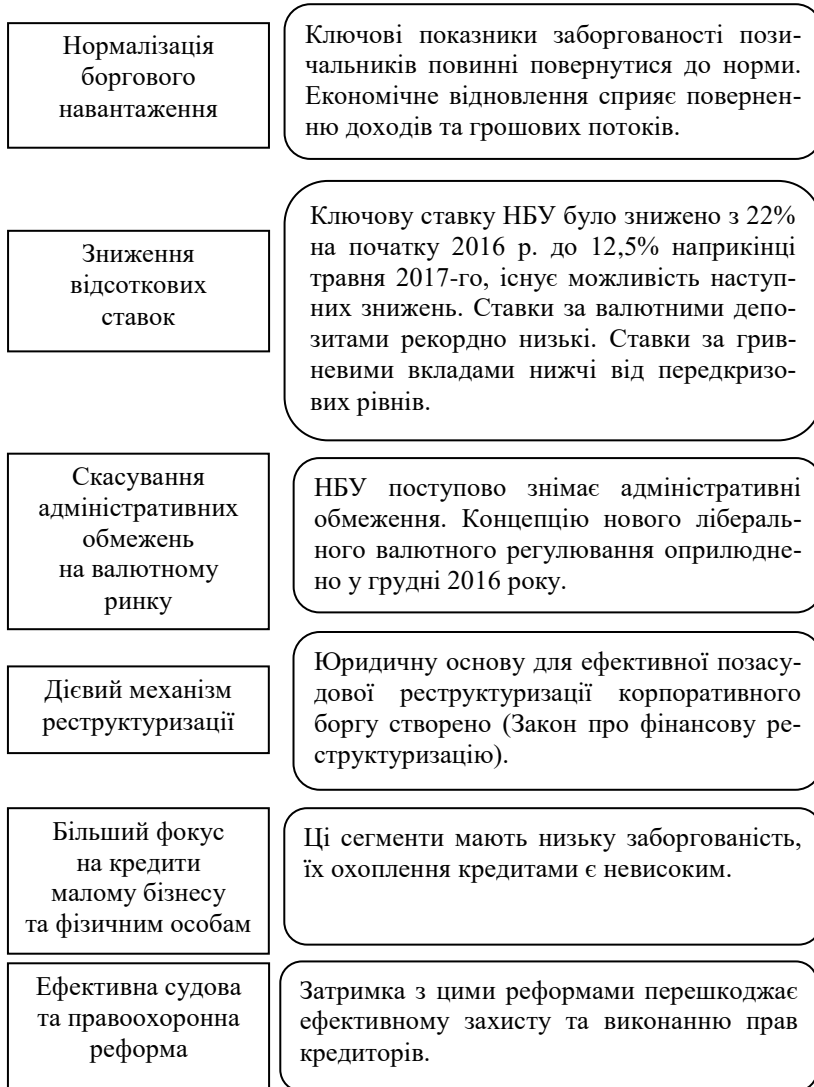

Рис. 9. Необхідні передумови для відновлення кредитування [6]

Висновки. Після проведеного аналізу кредитного портфеля банківської системи України можна впевнено стверджувати, що основним завданням 2017–2018 рр. є відновлення кредитування. Для цього потрібно: знизити відсоткові ставки по депозитах і завдяки цьому здешевити кредити; зменшити кількість непрацюючих активів; повернути довіру до банківської системи; вдосконалити чинне законодавство тощо. Відновлення банківського кредитування є неодмінною передумовою стабільного функціонування банківської системи та загального економічного зростання держави.

1. Аналітичний огляд банківської системи України за результатами 2016 року. URL: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2016.pdf.

2. Аналітичний огляд банківської системи України за 2014 рік. URL: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2014.pdf.

3. Грошово-кредитна статистика НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415 &cat_id=44578#1.

4. Нові підходи НБУ до визначення непрацюючих активів/кредитів. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=48421073>.

5. Обсяги активних операцій та частка непрацюючих активів в цілому по системі. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442.

6. Чурій О. Макроекономічна ситуація та прогнози. Розвиток фінансового сектору: погляд з НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid=CC9C67AB0765CC9FAC2975A9C6E44249?id=50519868>.

7. Статистика індикаторів фінансової стійкості. Фінансові звіти сектора депозитних корпорацій. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44575.

Nahirna O. V. Bank lending in Ukraine: the current state, problems and necessary prerequisites for the restoration

The article focuses on problematic issues that impede the development of bank lending and the search for ways to restore it.

In today's conditions, under the influence of political and economic processes, banking institutions slowed down their lending activity. To identify the causes of this situation, we will conduct an analysis of the lending activity of the banking system of Ukraine for 2014–2016. During this period: net assets of banks decreased by 60,55 bln. the client loan portfolio decreased by 23,6% and as of 01.01.2017 it amounted to 1 005.92 billion UAH; the average interest rates on loans in both national and foreign currencies tend to decrease, namely: from 18,8% to 17,7% in the national currency; from 8,3% to 8,2% in foreign currency.

In 2016, a new Provision on the determination by banks of Ukraine of the size of credit risk by active banking operations, which introduced the concept of «non-performing assets / loans», which is as close as possible to the generally accepted world practice of «non-performing exposures/loans» (NPE/NPL). The

large one-time increase in the NPL from December 2016 to February 2017 is due to the recognition of non-performing loans of PJSC CB «Privatbank» after the nationalization and change in the methodology for calculating the NPL.

Increasing the share of non-working assets is not the only problem in the banking system of Ukraine. A major concern is the loss of confidence in the banking sector, existing credit risks, inadequate legislation, overpriced interest on loans, lack of a credit register, and so on.

The National Bank of Ukraine can only make the greatest impact on the situation. To date, he has proposed some regulatory changes that need to be made to resume lending and identified the necessary prerequisites for restoring lending. This is a prerequisite for the stable functioning of the banking system and the overall economic growth of the state.

Key words: banking system, bank lending, loan portfolio, non-performing assets (NPL), lending renewal.

Стаття надійшла 20 травня 2018 р.

УДК 336.717.6(075)

**Н. В. Наконечна,
М. В. Вінічук**

ПЕРЕШКОДИ В РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ УКРАЇНИ

Розглянуто перешкоди на шляху формування в Україні політичних, правових, економічних та інших умов, за яких розвиток вітчизняного підприємницького середовища та інвестиційного клімату має набути привабливого характеру. Роз'яснено значні ризики відмивання коштів, спричинені поширенням корупції та незаконної економічної діяльності.

Ключові слова: податкові платежі, податкове навантаження, податкова політика, діловий клімат, корупція, мінізація, ілєгалізація.

Постановка проблеми. Аналіз податкового законодавства, бухгалтерських процедур, підготовки податкових звітів і процедур оплати податків та зборів продемонстрував, що в рейтингу «Оподаткування 2018» (Paying Taxes 2018) Україна значно поліпшила свої позиції, підвищившись з 84-го місця на 43-тє [1].

За даними британського ділового видання Financial Times, Україна посіла перше місце серед пострадянських країн у рейтингу поліпшення ділового клімату і з 2010 по 2017 рік піднялася в рейтингу на 24,21 пункта – до 63,9 пункта [2].

В Україні за минулі 5 років було прийнято низку законів, постанов і регуляторних актів, покликаних поліпшити ситуацію, але впроваджуються вони дуже повільно.

Стан дослідження. За даними Financial Times, податкове навантаження в Україні в 2017 році знизилося з 51,9 до 37,8%. За цим показником Україна піднялася на 98-му позицію порівняно з 156-м місцем 2016 року. У країнах Європейського Союзу податкове навантаження становить 39,6%, а середньосвітовий показник – 40,5%.

За кількістю податкових платежів на рік (їх лише п'ять) Україна посідає 3 місце у світі. Для порівняння, в країнах Євросоюзу 12 платежів на рік, у середньому по країнах світу – 24 платежі.

Заразом в Україні бізнес змушений витратити набагато більше часу на підготовку та подання звітів і сплату податків. Це займає 327,5 години, що дещо краще за показник минулого року – 355,5 години.

За цим показником Україна знаходиться на 159-му місці в світі, натомість середньосвітовий показник часу на підготовку звітів становить 240 годин, в країнах ЄС – 161 годину.

Метою статті є обґрунтування дієвих шляхів формування в Україні політичних, правових, економічних, соціальних та інших умов, за яких розвиток підприємницького середовища та інвестиційного клімату здатен набути привабливого характеру.

Виклад основних положень. Податкова політика в Україні часто передбачає надання пільгового режиму, що спричиняє спотворення умов конкуренції і є потужним стимулом тінізації економічних відносин.

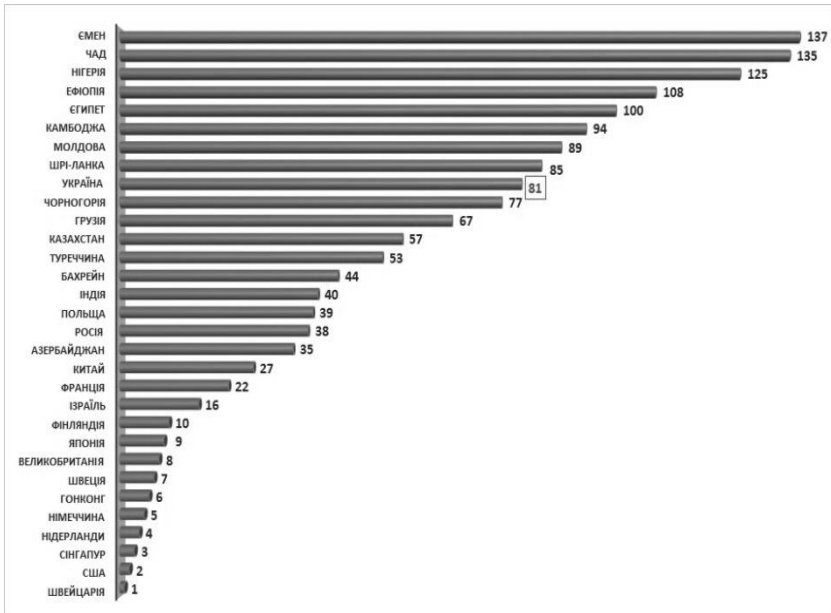
На сьогодні в Україні існують значні ризики щодо відмивання коштів, через корупцію та незаконну економічну діяльність, зокрема фіктивне підприємництво, ухилення від сплати податків та шахрайство.

Такого висновку дійшли члени Комітету експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів (MONEYVAL) у звіті, присвяченому Україні й оприлюдненому наприкінці січня 2018 року у Страсбурзі. Таким чином, Україна отримала чергову «жовту картку» від європейських партнерів через непослідовність та нелогічність у боротьбі з корупцією та відмиванням коштів, здобутих злочинним шляхом. Одним із головних акцентів нового звіту є те, що Україна має проблеми зі збиранням інформації про фінансові оборотки та злочини, і ця інформація є в урядових структурах, зокрема у фінансової розвідки, але далі Україна нічого не робить з цими фактами [3].

Назагал у контексті проблеми зменшення обсягів тіншового сектора в Україні необхідно продовжити комплекс реформ у податковій

сфері, при цьому основну увагу слід приділити таким напрямкам: 1 – підвищенню прозорості оподаткування, належному контролю операцій органів державного управління; 2 – створенню правового механізму та інфраструктури з протидії відмиванню нелегальних коштів і поверненню незаконно вивезених з України капіталів; 3 – зміцненню методів управління у державному секторі [4].

Всесвітнім економічним форумом опубліковано рейтинг держав за Індексом глобальної конкурентоспроможності у 2017–2018 рр. (The Global Competitiveness). Традиційно рейтинг очолила Швейцарія. До десятка найконкурентоздатніших увійшли США, Сінгапур, Нідерланди, Німеччина, Гонконг, Швеція, Великобританія, Японія та Фінляндія [5]. Україна 2017 року посіла 81-е місце серед 137 держав світу, поліпшивши свої позиції на чотири пункти (див. рис.).

Рис. Рейтинг країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності у 2017–2018 рр.

Рейтинг України за показниками конкурентоспроможності є низьким. Індеси чітко вказують, на що саме державним органам слід звернути увагу. Насамперед, необхідно покращувати якість інститутів,

посилувати ефективність фінансових ринків, податкової реформи. Для розвитку торгівлі доцільно знизити нетарифні обмеження та спростити митні процедури. Здійснення реформ поліпшить інвестиційне середовище, що, своєю чергою, позначиться на технологічній готовності та ефективності товарних ринків.

Зазначені перешкоди веденню економічної діяльності стають передумовами переходу суб'єктів підприємництва «в тінь». Дуже часто така іллегальна діяльність супроводжується зміною якості економічної злочинності – на криміналізацію економічної системи. Реаліями українського економічного життя наразі залишається кримінальна поведінка значної кількості суб'єктів господарювання.

На сучасному етапі важливо не допускати поглиблення цього сектора іллегальної діяльності. Лише за системно-комплексного підходу до детінізації економіки – зі створенням єдиної системи правових, організаційно-економічних, суспільно-інформаційних, регулюючих державних заходів – можна досягти ефективної протидії тінізації суспільно-економічних відносин.

Світовий досвід підтверджує провідну роль держави на трансформаційних етапах розвитку суспільства, зокрема при створенні фундаменту сучасної економічної системи країн Заходу. Визначальне місце у ситуації посттрансформаційної кризи належить державі, обов'язок якої – сприяти реалізації конкурентних переваг національного виробництва шляхом зміцнення податкової системи, вдосконалення законодавства, спрямованого на детінізацію економіки України.

Задля розробки ефективної системи протидії злочинній економічній діяльності треба бути обізнаним з її основними методами та підходами (див. табл.).

З метою припинення тіньових схем потрібно вжити таких заходів:

- реформування національної системи фінансового контролю за здійсненням протизаконної діяльності в напрямі розробки конкретних інструментів обмеження тіньових систем перерозподілу фінансових ресурсів за кожним конкретним випадком;

- формування спеціального реєстру та загального переліку декларацій зі заявленими до відшкодування сумами ПДВ, які вважаються сумнівними;

- застосування мінімальних цін на високоліквідні імпорتنі товари (передусім підакцизні) для розрахунків і сплати податків; створення інституту представників митної та податкової служби в державах зарубіжжя (для обміну інформацією про оподаткування зовнішньоекономічної діяльності українських суб'єктів підприємництва);

- запровадження моніторингу за внутріфірмовими цінами в межах холдингових компаній;
- застосування змін в організаційній структурі державних холдингових компаній (зокрема, позбавлення підприємств права юридичної особи) та ін. [6].

Таблиця

Систематизація способів уникнення сплати податків

№ з/п	Спосіб	Суть здійснення
1	2	3
1	Незаконне переведення в готівку коштів через фіктивні фірми і кореспондентські рахунки	Завищення витрат на придбання товарів чи послуг з подальшим перерахуванням грошей фірмі, що їх конвертує
2	Відшкодування ПДВ через фіктивну фірму	Використання фіктивної фірми для одержання від неї фальсифікованих податкових документів про сплату зазначеного податку
3	Ухилення від сплати акцизного збору та ПДВ	Фальсифікація реальної вартості товарів під час їх ввезення на територію України
4	Ухилення від сплати заборгованості з використанням вексельних розрахунків	Підприємство-боржник зі сплати податків у бюджет розраховується з фірмами-постачальниками сировини векселями, які подаються в банк, що гарантує їх оплату. Фірма-постачальник звертається в банк з вимогою про оплату вексельної суми. Банк сплачує зазначену векселями суму. Гроші використовуються на погашення зустрічних взаємних вимог банку до підприємства і навпаки
5	Уникнення сплати податків / обов'язкових платежів через операції з поступлення боргу	Валюта надходить від нерезидента згідно з договором про зниження боргу з банком-кредитором не на розрахунковий рахунок підприємства-боржника, а до іноземної фірми
6	Ухилення від сплати податків через використання кредитних рахунків комерційних банків	Підприємства-боржники зі сплати податку, відкривши два і більше валютних рахунків, використовують кошти для здійснення розрахунків, пов'язаних з веденням своєї господарської діяльності, замість спрямування коштів на погашення заборгованості зі сплати податків

<i>Продовження таблиці</i>		
1	2	3
7	Ухилення від оподаткування прибутків, одержаних резидентом України від розміщення коштів за кордоном	Резидент України вступає у змову з нерезидентом і укладає угоду, предметом якої є придбання товарів, надання фіктивних послуг. Сума такої фіктивної угоди виводиться з оподаткування
8	Оформлення документів на купівлю товарів за завищеними цінами через фіктивну фірму	Підприємство через зв'язок з керівництвом підприємств-виробників купує товарно-матеріальні цінності за завищеними цінами і зберігає їх без оприбуткування
10	Використання офшорних зон для ухилення від сплати податків (бартерні та вексельні операції, операції з цінними паперами, транзитна торгівля)	Грунтується на принципі податкового законодавства, за яким обов'язковому оподаткуванню підлягають прибутки, джерело яких перебуває на території держави. Якщо джерело прибутку знаходиться за кордоном, цей прибуток виключається зі сфери податкової відповідальності в цій юрисдикції, а операції виводяться з оподаткування

Складено за джерелом [7].

Висновки. З метою запровадження системної взаємодії різних гілок влади з протидії тінізації економіки важливим для України є формування оптимальної інституційної інфраструктури.

На процес тінізації впливають не лише економічні, а й інші сфери суспільних відносин, зокрема політичні, правові, культурні, психологічні. Структура тіншової економічної діяльності є дуже складною і різноманітною за критерієм «соціальна небезпека». Зв'язки між окремими ланками тіншової економіки, механізми її функціонування відображають складну організаційну форму її існування та розвитку. Вони утворюють сукупність елементів системи тіншової економіки, дія якої спрямована супроти офіційного вектора економічного розвитку.

1. Ukraine has doubled the tax credit rating. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/415318/v-ukrayini-vdvichi-pokrashhyvsya-rejtyng-podatkovogo-klimatu>

2. Ukraine ranked first among post-Soviet countries in the rating of improving the business climate. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/417982/ukrayina-posila-pershe-mistse-sered-post-radyanskyh-krayin-v-rejtyngu-polipshennya-dilovogo-klimatu-financial-times>

3. FATF's unfulfilled recommendations and another «yellow card» for Ukraine. URL: <http://uainfo.org/blognews/1517841230-nevikonani-rekomendatsiyi-fatf-ta-chergova-zhovta-kartka-dlya.html>

4. Логвиненко М. Проблеми детінізації економіки в умовах нової економіко-правової політики. *Право України*. 2005. № 7. С. 97–100.

5. The position of Ukraine in the world ranking according to the index of global competitiveness 2017–2018. URL: <http://edclub.com.ua/.../pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalno>.

6. Сидоренко Т. О. Детінізація економіки та легалізація капіталу в Україні. *Інноваційна економіка* (Управління інноваційно-інвестиційною діяльністю). 2011. № 2. С. 150–154.

7. The rating of tax evasion schemes: why the Ukrainian budget «loses» the most. URL: <http://www.case-ukraine.com.ua/rejting-sxem-uxilennya-vid-podatkv-na-chomu-ukra%D1%97niskij-byudzhet-vtrachaye-najbilshe/>

Nakonechna N. V., Vinichuk M. V. Problems for development of Ukraine's enterprise environment and investment climate

Tax policy in Ukraine often involves granting preferential treatment, which causes distortion of competition conditions and is a powerful incentive for the shadowing of economic relations. Today, Ukraine faces significant money laundering risks, due to corruption and illegal economic activity, including fictitious entrepreneurship, tax evasion and fraud.

In general, in the context of the problem of reducing the size of the shadow sector in Ukraine, it is necessary to continue the complex of reforms in the tax area, while the main attention should be paid to the following areas: 1) increasing transparency of taxation, proper control over the operations of public authorities; 2) the creation of a legal mechanism and infrastructure for combating the laundering of illegal funds and the return of illegally exported from Ukraine capital; 3) Strengthening governance in the public sector.

Ukraine's competitiveness rating is low. The indices clearly indicate what the state authorities should pay attention to. First of all, it is necessary to improve the quality of institutions, to increase the efficiency of financial markets, tax reform. For trade development, it is necessary to reduce non-tariff restrictions and simplify customs procedures. World experience confirms the key role of the state in the transformational stages of the development of society, in particular, when creating the foundation of the modern economic system of the West.

For the introduction of systemic interaction between different branches of power to counteract the shadow economy the formation of optimal institutional infrastructure is important for Ukraine. The process of shadowing is influenced not only by economic but also by other spheres of social relations, in particular political, legal, cultural, and psychological. The structure of shadow economic activity is very complex and varied according to the criterion of «social danger».

The links between the individual segments of the shadow economy, the mechanisms of its functioning, reflect the complex organizational form of its existence and development. They form a set of elements of the shadow economy system, whose action is directed against the official vector of economic development.

Key words: tax payments, tax burden, tax policy, business climate, corruption, shadowing, illegalization.

Стаття надійшла 23 травня 2018 р.

СУЧАСНИЙ СТАН КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ УКРАЇНИ

Висвітлено періодизацію розвитку кредитної діяльності банків, проаналізовано сучасний стан та особливості кредитної діяльності банків, досліджено зміни в обсягах і структурі кредитного портфеля банків. Охарактеризовано структуру непрацюючих кредитів та шляхи подолання простроченої заборгованості банків. Досліджено кредитування фізичних осіб та корпоративний сектор. Розкрито провідні тенденції кредитування за строками та за видами валют. Описано причини стагнації банківського кредитування в Україні.

Ключові слова: банк, кредитна діяльність, кредитування, кредити, прострочена заборгованість.

Постановка проблеми. Кредитна діяльність банків сприяє забезпеченню конкурентоспроможності підприємств, можливості підвищення добробуту населення, а також створює умови для ефективного розвитку економіки загалом. Тому кредитна діяльність є важливим напрямом наукових досліджень, адже саме кредитування приносить банкам найбільшу частку доходів, хоча і є доволі ризиковим.

Стан дослідження. Кредитна діяльність банків активно вивчається науковцями-економістами. Значний внесок у розвиток кредитної діяльності зробили зарубіжні вчені В. Гамза, В. Ліпкан, В. Лексис, Е. Рід, С. Роуз, Дж. Сінкі, В. Ярочкін. Велику увагу заданій проблематиці присвятили також вітчизняні науковці В. Андрущенко, О. Васюренко, О. Вовчак, У. Владичин, Г. Миськів, А. Мороз, Л. Примостка, Б. Пшик, А. Толстошеева та інші.

Метою статті є узагальнення методологічних прийомів аналізу кредитної діяльності банків та виявлення проблем у сфері вітчизняного кредитування.

Виклад основних положень. Сучасний розвиток кредитної діяльності України відбувається в умовах економічної кризи, дефіциту кредитних ресурсів та підвищення ризику кредитних операцій. За результатами аналізу кредитної діяльності досліджено сім періодів її становлення під впливом чинників, які сприяють кредитним відносинам чи гальмують їх: перший (1991 – I півріччя 1995 рр.) – формування кредитних відносин; другий (I півріччя 1995 – 1999 рр.) – етап встановлення кредитних відносин; третій (2000 – 2004 рр.) – етап активізації розвитку кредитних відносин; четвертий (2005 – I півріччя 2008 рр.) –

під розвитку кредитної діяльності вітчизняних банків; п'ятий (II півріччя 2008 – 2011 рр.) – кризовий; шостий (2012 – I півріччя 2014 рр.) – посткризовий; сьомий (II півріччя 2014 р. – донині) – нова криза кредитних відносин [1]. Детальніше зупинимось на останньому етапі розвитку кредитної діяльності банків.

Проаналізувавши структуру активів та наданих кредитів за 2014–2017 рр., можна зробити висновок про зростання активів банківської системи (на 4,6%) та збільшення банківського кредитування (на 19,7%) (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка показників кредитної діяльності банків [2]

Показники	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018
Активи, млн грн	1278095	1316852	1252570	1258643	1336358
Кредити надані, млн грн	911402	1020667	1012834	966550	1090914
В т. ч.: кредити, надані юридичним особам	716341	809060	829800	807208	916466
кредити надані фізичним особам	194441	206681	183033	159342	174448
Частка наданих кредитів в активах, %	71,3	76,4	80,7	76,8	81,6
Прострочена заборгованість за кредитами, млн грн	70178	137790	223836	519037	594998
Частка простроченої заборгованості в наданих кредитах, %	7,7	13,5	22,1	53,7	54,5

Як видно з таблиці, кредитний портфель суб'єктів господарювання за 2014–2017 рр. збільшився на 27,9%, однак простежується знижувальна тенденція щодо кредитування фізичних осіб (на 10,3%). Скажімо, якщо станом на 01.01.2014 р. частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів по банківській системі становила 7,7%, то станом на 01.01.2018 р. вона зросла усемеро і становила 54,5%. Детальніше структуру непрацюючих кредитів показано у табл. 2.

Таблиця 2

Структура непрацюючих кредитів станом на 01.01.2018 р. [2]

Показники	Обсяг наданих кредитів		В т. ч. непрацюючі кредити		Частка непрацюючих кредитів, %
	в нац. вал.	в іноз. вал.	в нац. вал.	в іноз. вал.	
Кредити корпоративному сектору	892 900		500 263		56,03
	465842	427058	265284	234979	
Кредити фізичним особам (включно із фізичними особами-підприємцями)	174 448		93 353		53,51
	105836	68612	27774	65580	
Міжбанківські кредити	22 046		1 372		6,22
	2358	19508	917	455	
Кредити органам державної влади та місцевого самоврядування	1 519		10		0,69
	1519	-	10	-	
Всього кредитів	1 090 914		594998		54,5
	575736	515178	293985	301013	

Прострочена заборгованість за кредитами станом на 01.01.2018 р. становить більше половини у загальній сумі кредитів, наданих банківською системою. Обчислені дані демонструють, що найбільша частка непрацюючих кредитів – у корпоративному секторі (56,03%), зокрема у національній валюті – 53,0%. Найменші частки проблемних кредитів – у легкій промисловості, енергетиці, транспорті та сільському господарстві, найбільші, зумовлені в основному кредитами докризових часів, – у будівництві, добувній та хімічній промисловості. Обсяг непрацюючих кредитів фізичним особам переважає в іноземній валюті і становить 65580 млн грн, що у процентному співвідношенні складає 70,2%. Частка проблемних кредитів є найвищою у всій світовій банківській практиці. За даними НБУ, серед країн з найбільшими частками непрацюючих кредитів були Афганістан (у 2010 р. такий показник становив 50%), Нігерія (у 2010 р. – 38%), Екваторіальна Гвінея (2016 р. – 28%) [4].

Висока частка непрацюючих кредитів є одним із ключових системних ризиків банківського сектора, що стримує відновлення кредитування. До зростання цього показника порівняно з кінцем 2016 р. призвели такі чинники: визнання ПриватБанком реальної якості кредитів після націоналізації (вплив +15%), зміна методології визначення непрацюючих кредитів (+ 3,6%); виключення позабалансових активів

із розрахунку (+ 7,4%). Станом на 01.12.2017 р. лідерами з найбільшим відсотком непрацюючих кредитів були: ВТБ (95,3%), ПриватБанк (86,9%) та Укрсоцбанк (81,8%) [5].

Таке негативне явище чинить дестабілізуючий вплив на функціонування банківської системи та економіки України загалом. Також це призводить до збитковості банків, виникнення труднощів у взаємовідносинах кредиторів і позичальників, зниження довіри населення до банківської системи та зменшення кредитування реального сектора вітчизняної економіки. Змінити ситуацію у банківському секторі України можливо шляхом підвищення рівня фінансової грамотності та посилення фінансової дисципліни клієнтів банківських установ.

У листопаді 2017 р. НБУ розробив законопроект «Про діяльність з управління заборгованістю». Відповідно до його положень, банки зможуть продавати проблемні борги спеціалізованим компаніям з управління заборгованістю, що повинні відповідати жорстким вимогам до розміру статутного капіталу та джерел фінансування й матимуть обмежені можливості залучати кошти фізичних осіб. Такі компанії безпосередньо вестимуть переговори з боржниками, щоб урегулювати проблемні питання та умови сплати боргів. Ухвалення законопроекту дасть змогу банкам швидше зменшити суму проблемної заборгованості за кредитами та поліпшити їхній фінансовий стан [6].

З метою зменшення кредитного ризику у банках переважає короткострокове кредитування та кредитування від 1 до 5 років. Протягом 2017 р. зросла питома вага короткострокових кредитів: якщо станом на 01.01.2017 р. питома вага строком до одного року становила 35,1% від сукупного кредитного портфеля банків, то на 01.01.2018 р. склала 45,1%. Водночас питома вага наданих кредитів терміном понад 5 років становила 24,5%. Це є свідченням того, що банківська система є невпевненою у ступені своєї захищеності від майбутніх макро економічних та політичних ризиків.

У період з 2014 до 2017 рр. кредити, надані в національній валюті, користувалися більшим попитом з боку позичальників, тому постійно зростає їх обсяг. Проте в 2015 р. суми гривневих кредитів зменшились порівняно з кредитами в іноземній валюті на 113976 млн грн. Станом на 01.01.2018 р. питома вага кредитів в іноземній валюті в кредитному портфелі банків становить 44,9%, що свідчить про високий рівень доларизації економіки та притаманні курсові ризики для банків і позичальників.

Наприкінці 2016 р. частка фізичних осіб, які користувалися банківськими та небанківськими кредитами, становила 8,8%. Це найнижчий показник за останні 8 років, у 2008 р. він досяг максимального

значення – 15,9% [7]. Однак 2017 р. суттєво зросло кредитування населення, зокрема, кредити у національній валюті збільшилися на 23,9% – до 92,35 млрд грн, а в іноземній валюті в доларовому еквіваленті скоротилося на 15,3% – до 2,66 млрд дол. США, що пов'язано з чинною заборонаю кредитування домогосподарств в іноземній валюті. Основною причиною зростання гривневого кредитування населення було перенесення на баланс ПриватБанку позабалансових кредитів за схемою Р2Р-кредитування (кредитування фізичною особою фізичної особи, при якому укладають договір з приводу позикової вартості за допомогою посередника – макрофінансової організації чи банку).

Зростання у банків заінтересованості кредитуванням населення зумовлене відновленням попиту та істотно вищою дохідністю роздрібних кредитів, ніж корпоративних. За результатами 2017 р., середнє значення процентної ставки за кредитами, наданими фізичним особам в національній валюті, становило 29,3%. Найвищі темпи кредитування були у ПриватБанку, який забезпечив понад половину зростання гривневих кредитів банківської системи та приватних банків. Упродовж 2017 р. споживче кредитування зросло на 28%.

Обсяг іпотечних кредитів, наданих фізичним особам, станом на 01.01.2018 р. становив 24,8% роздрібного кредитного портфеля. Невисокі темпи іпотечного кредитування обумовлені обмеженістю та високою вартістю довгострокового ресурсу, а також невисоким платоспроможним попитом населення на довгострокове кредитування.

Корпоративний клієнтський портфель за підсумками 2017 р. представлено переважно коротко- та середньостроковими кредитами в національній валюті нефінансовим корпораціям. Чисті гривневі кредити корпораціям у 2017 р. найбільше зросли у іноземних та державних банках: на 17,5% та 12,8% відповідно. 2017 р. кредитування корпоративного сектора в іноземній валюті погравалося. Головними причинами такого явища стали: значна різниця між ставками у гривні та валюті; відсутність девальваційних очікувань; скасування норми, за якою нестача або відсутність валютної виручки в позичальника з валютним кредитом була ознакою підвищеного ризику позичальника під час розрахунку кредитного ризику.

Основні корпоративні позичальники, які забезпечили зростання кредитування, – державні монополії, підприємства торгівлі та сільськогосподарства [2]. Середнє значення процентної ставки за кредитами, наданими суб'єктам господарювання, складало 15,1% в національній валюті та 6,8% в іноземній валюті (17,5% та 8,0% відповідно на початок січня 2017 р.). Варто зазначити, що, зважаючи на повільне зростання економіки, очікується, що попит на довгострокове кредиту-

вання знижуватиметься. Проте ймовірною є активізація попиту на кредити щодо поповнення оборотних коштів суб'єктів господарювання.

Прибутковість реального сектора зросла в 2017 р. на понад 10%. Коефіцієнт покриття процентних витрат операційним прибутком для реального сектора підвищився з 2,3 до 4,3, а у прибуткових підприємств – до 6,8 [7]. Такі показники свідчать про можливість підприємств більшості галузей (крім металургії та будівництва) сплачувати проценти за раніше отриманими кредитами, оскільки у них достатньо грошових коштів від операційної діяльності.

Висновки. Отже, тенденціями розвитку кредитної діяльності банків 2017 року є: зростання частки кредитів у загальних активах банків; істотне зростання суми непрацюючих кредитів, превалювання короткострокового кредитування, перевага надання гривневих кредитів, зростання обсягів споживчого кредитування. Така стагнація банківського кредитування зумовлена низкою чинників, серед яких: повільні темпи виходу економіки з фінансової кризи; слабкий рівень захисту прав кредиторів та позичальників та недосконале нормативно-правове регулювання у сфері їх захисту; збільшення обсягів проблемних кредитів; відсутність спеціалізованої установи для роботи з проблемними активами; дефіцит довгострокових ресурсів у банківській системі; високі процентні ставки за кредитами; надання кредитів великим підприємствам, які працюють у тих секторах економіки, де спостерігався найбільший спад під час економічної кризи 2014–2015 років; обмежений доступ банків до запозичень на міжнародних ринках; відсутність механізму державної підтримки підприємств-позичальників.

Таким чином, для активізації кредитної діяльності необхідна тісна співпраця держави і банків. Держава, зі свого боку, повинна створити такі умови, які би сприяли довгостроковому зростанню економіки, розширенню внутрішнього ринку, збільшенню експорту, підвищенню добробуту населення та забезпеченню політичної стабільності. А банкам потрібно розробити заходи щодо стимулювання кредитно-інвестиційних процесів, і це є перспективним напрямом подальших досліджень.

1. Кретов Д. Ю. Періодизація кредитної діяльності банків України. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова*. 2016. Т. 21. Вип. 5 (47). С. 158–163.

2. Основні показники діяльності банків України / Національний банк України. URL: www.bank.gov.ua

3. Про активізацію кредитування в Україні: Рішення Ради Національного банку України № 59-рд від 13.12.2017 р. URL: zakon.rada.gov.ua/go/vr059500-17

4. Виговський О. Кредитування як один із потенційних ризиків 2018 року. Ризики для банків і вкладників. *ZN*. 2018. № 1176. URL: https://dt.ua/finances/kredituvannya-yak-odin-iz-potenciynih-rizikiv-2018-roku-riziki-dlya-bankiv-i-vkladnikov-265969_.html

5. Рейтинг банків за проблемними кредитами. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/01/29/633494/>

6. Про особливості здійснення врегулювання простроченої заборгованості: Проект Закону № 6417 від 26.04.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61710

7. Звіт про фінансову стабільність. 2017 рік. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=60764561>

Petrushko Y. R. Modern state of credit banking activity in Ukraine

The article is devoted to the research of the current credit activity of Ukrainian banks. Seven periods of development of credit activity of banks are covered. The scientific works of domestic economists, the main indicators of the banking system reveal the main tendencies of bank crediting for 2014–2017 are analyzed, systematized and generalized. These tendencies includes: increase in the share of credits in total assets of banks; a substantial increase in the amount of unemployed credits, the prevalence of short-term crediting, the advantage of providing credits in national currency, the growth of consumer crediting. The changes in the volume and structure of the credit portfolio of banks are analyzed. The structure of non-performing credits and ways to overcome overdue debts of banks with the help of financial literacy of the population and improvement of normative-legal legislation are characterized. Crediting to individuals and the corporate sector is investigated. The reasons for the stagnation of bank crediting in Ukraine are described.

It was emphasized that banks have sufficient potential to expand their crediting activity, which will contribute to the provision of the national economy with credit resources, as well as the growth of gross domestic product and stabilization of the economy as a whole. Trends in the development of lending activities of banks in 2017 are: an increase in the share of loans in total assets of banks; a substantial increase in the amount of unemployed loans, the prevalence of short-term lending, the advantage of providing hryvnia loans, the growth of consumer lending.

Such a stagnation of bank lending is due to a number of factors, among which: the slow pace of the economy's exit from the financial crisis; a weak level of protection of the rights of creditors and borrowers and imperfect regulatory and legal regulation in the field of their protection; increase in the volume of problem loans; absence of a specialized institution for work with problem assets; shortage of long-term resources in the banking system; high interest rates on loans; providing loans to large enterprises operating in those sectors of the economy where there was the greatest decline during the economic crisis.

Key words: bank, credit activity, crediting, credits, overdue debts.

Стаття надійшла 18 травня 2018 р.

РЕАЛІЗАЦІЯ МОДЕЛІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ – ІМПЕРАТИВИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Акцентовано на розвитку інноваційно-технологічної цивілізації XXI ст. з урахуванням переорієнтації науково-технічного прогресу на створення нано-, біо-, інформаційно- та когнітивних технологій. Окреслено ключові позиції реалізації моделі інноваційного розвитку в Україні; систематизовано проблемні аспекти та перспективні напрями імпортозаміщення в окремих галузях національної економіки.

Обґрунтовано, що забезпечення високої інноваційності у реальному секторі, розвиток вітчизняних імпортозамінних виробництв є імперативами економічної безпеки держави.

Ключові слова: *інноваційний розвиток, політика імпортозаміщення, економічна безпека держави.*

Постановка проблеми. Високий рівень імпортозалежності економіки України у поєднанні з невисокою конкурентоспроможністю більшості галузей створює перешкоди для інноваційного розвитку та спричиняє загрози економічній безпеці. Імпортозаміщення пов'язане з реалізацією моделі інноваційного розвитку та забезпечення сприятливих умов для залучення приватного капіталу в реальний сектор, проведення ефективної промислової політики, зорганізування якісного бізнес-середовища, зміцнення просторово-структурної конкурентоспроможності територій тощо.

Формування фінансово-інвестиційних стимулів до розширеного виробництва високотехнологічної продукції з високою часткою доданої вартості є пріоритетами політики імпортозаміщення. Водночас насичення вітчизняного ринку конкурентоспроможною продукцією є неодмінною умовою підвищення економічної стійкості держави, зменшення залежності від імпорту та прерогативою зміцнення економічної безпеки.

Стан дослідження. Значний внесок у розвиток інновацій здійснили зарубіжні та вітчизняні вчені: В. Гунін, П. Друкер, М. Крупка, Ю. Левченко, Р. Румельт, Б. Твіс, М. Туган-Барановський, Й. Шумпетер, З. Юринець та ін.

Дослідженню теоретичних і практичних питань провадження політики імпортозаміщення присвячено науковій праці Т. Васильціва, В. Гейця, Я. Жаліла, А. Мазаракі, Т. Мельник, О. Рудковського, В. Сіденка, М. Якубовського та ін.

Інституціональні аспекти державного регулювання імпортозаміщення в контексті реалізації завдань у сфері економічної безпеки держави викладено в публікаціях І. Бабець, Р. Лупака, А. Мокія, М. Цапа, С. Шевцова та ін.

Водночас об'єктивна потреба в подальшому дослідженні теоретико-методологічних і науково-прикладних аспектів управління інноваційними процесами та визначення напрямів розвитку імпортозаміщення в системі забезпечення економічних інтересів України визначають актуальність і своєчасність цієї розвідки.

Мета статті – поглиблення теоретичних положень і розроблення практичних рекомендацій щодо реалізації моделі інноваційного розвитку та стимулювання імпортозаміщення як імперативів економічної безпеки України.

Виклад основних положень. Глобалізація і прискорений науково-технічний розвиток посприяли ширшому розумінню інновацій, зокрема процесу створення і реалізації конкурентоспроможної технологічної переваги, або ж сутності людської діяльності та прояву унікальної здатності людини творчо втручатися у хід історії людства і наперед забезпечувати саморозвиток. Високи або глобальні технології, які в XXI ст. виявлятимуть прямиий і непрямий вплив на людину, економіку, соціум, починають пронизувати усі сфери соціально-економічного та культурного життя людства. Суспільство знань є основою для формування економіки знань або інноваційної економіки, а розум людини за допомогою інформаційних технологій повинен трансформуватися в інтегральний загальнолюдський інтелект. Інтегральна схема важливих підсистем формування інноваційно-технологічної цивілізації XXI ст. подана на рисунку.

Безперечно, перехід до стабільного економічного росту в Україні можливий за умови переорієнтації науково-технічного прогресу на створення нано-, біо-, інформаційно- та когнітивних технологій. Модернізація економіки на основі технологічного інноваційного оновлення стимулює інвестиції, викликає необхідне збільшення інвестиційних витрат. Саме з активізації інвестиційної діяльності у фазі депресії починаються процеси оновлення морально застарілого основного капіталу, а інвестиційний процес, перетворюючись на процес систематичної реалізації інновацій, впроваджує у виробничий процес найновіші досягнення науково-технічного прогресу.

Рис. Інтегральна схема важливих підсистем формування інноваційно-технологічної цивілізації XXI ст. [1, с. 318]

Фінансове забезпечення інноваційної діяльності як економіки, заснованої на знаннях, не може здійснюватися у відриві від таких складових, як загальна освіта населення, вища освіта та підготовка або перепідготовка фахівців високої кваліфікації для створення нових знань інноваційного характеру, тобто інноваційного продукту. Успішний розвиток інноваційної економіки можливий за умов відповідного збалансування обсягів фінансування освіти, науково-технічної та інноваційної діяльності, у сфері якої знаходять застосування створені нові знання.

Головними постулатами реалізації моделі інноваційного розвитку в Україні є:

- покращення інвестиційного клімату та створення сприятливих умов для формування в економіці так званих «довгих грошей» за допомогою розвитку системи інвестування пенсійних накопичень громадян, створення ефективної системи банківського обслуговування інвестиційного процесу;

– забезпечення стабільності фінансової системи шляхом оптимізації видатків державного бюджету та здійснення пенсійної реформи без посилення податкового тягаря. Податкова система повинна виконувати, окрім фіскальної, ще й стимулюючу роль, а держвидатки мають спрямовуватися на фінансування таких пріоритетних напрямів, як освіта та наука, охорона здоров'я та впровадження інновації. Належне фінансування соціальної сфери забезпечить розвиток та зростання якості людського капіталу. Не менш важливим напрямом державних видатків є видатки на розвиток інфраструктури, що, безумовно, створить сприятливі умови для залучення приватних інвестицій та розширення виробництва;

– започаткування та розвиток нового формату державно-приватного партнерства, який би забезпечував прозорість співпраці між державними структурами, бізнесом, профспілками і громадянським суспільством. Цьому сприятиме налагоджена система консультацій з бізнес-асоціаціями, активний розвиток мережі наукових і технологічних парків, бізнес-інкубаторів, системи консалтингових та інжинірингових фірм, венчурних фондів, орієнтованих винятково на сферу високих технологій. Українці важливо підтримувати ентузіастів винахідництва, активізувати роботу асоціації винахідників України, що сприятиме обміну інформацією, пошуку сприятливих умов використання винаходів у практичній діяльності, захищатиме інтереси винахідників у питаннях комерціалізації наукових ідей. Доцільно активізувати попит виробничого сектора на науково-технічні розробки та інноваційну діяльність через формування компонент інфраструктури, багаторівневого «портфеля замовлень», надання фінансових та організаційно-інформаційних преференцій з метою створення об'єктивних передумов для ефективного використання інтелектуального потенціалу;

– створення науково насичених вільних економічних зон із високим рівнем матеріального й інфраструктурного забезпечення науково-дослідної діяльності з обов'язковим соціальним захистом наукових працівників; організація біржі інтелектуальної праці як оперативного регулятора перерозподілу зайнятих у сфері НДДКР з метою зниження впливу наукових кадрів із наукової до інших сфер зайнятості або за кордон;

– визначення наукових напрямів, що найбільше потерпають від відтоку інтелекту та є особливо цінними для захисту національних інтересів та зміцнення економічної безпеки держави. З цією метою на законодавчому рівні слід визнати їх пріоритетними, здійснювати від-

повідну фінансову підтримку, а виконавцям таких робіт гарантувати високооплачуване робоче місце;

- прогнозування обсягів інтелектуальної міграції за напрямками наукових досліджень, віком, статтю та професійним рівнем потенційних мігрантів з метою передбачення соціальних наслідків від інтелектуальної міграції та належного коректування соціально-економічної політики;

- створення привабливих умов для повернення в Україну громадян, які здобули освіту за кордоном, шляхом визнання на державному рівні дипломів про вищу освіту, наукові ступені, вчені звання; реалізація спеціальних програм сприяння поверненню вчених із зарубіжжя. Таку програму поступово втілюють Китай, країни Балтії, Угорщина.

Модель інноваційного розвитку передбачає створення повноцінної науково-інноваційної мережі, впровадження якої в умовах генерування знань та їх комерціалізації може затруднюватися дією численних інноваційних фільтрів, під якими розуміють сукупність соціально-економічних умов і механізмів, що визначають швидкість і результативність процесу дифузії інновацій. Роль інноваційного фільтра полягає у розмежуванні всього потоку інновацій на ті, які сприймаються, та ті, котрі не сприймаються системою.

Розрізняють такі типи фільтрів:

- ринковий фільтр – це очікувані суспільні вигоди від впровадження інновацій, що проявляються у зростанні валового національного продукту у грошовому еквіваленті;

- інституціональний фільтр – культурні та соціальні особливості суспільства, сумісність між якими сприяє швидкому впровадженню інновацій, а несумісність – повільному введенню або відхиленню взагалі. За допомогою цього фільтра можна відібрати легітимні з культурного погляду нововведення, що відповідають вимогам соціальної безпеки;

- інформаційний фільтр – доступність інформації про новачі у глобальних інформаційних потоках. При цьому розвиненість каналів передачі інформації обумовлює доступність іншої інформації, потрібної для успішного впровадження інновацій;

- навігаційний фільтр – сукупність технічних і культурних умов, які визначають ступінь інтегрованості інформаційного простору і можливість швидкого пошуку в ньому потрібного інформаційного об'єкта [2, с. 112].

Нині інноваційна діяльність на економічній мапі світу представлена нерівномірно, особливо це стосується країн Східної та Південно-

Східної Азії. Скажімо, індійські компанії, починаючи з кінця ХХ ст., увірвалися на один з елітних ринків нової економіки – ринок інформаційних технологій і до 2030 року прагнуть розширити свою частку до 50%. На думку спеціалістів, в основі такого успіху є державна політика, спрямована на розвиток офшорного програмування і експортно-орієнтованого «хай-тек» сектора. Для вирішення цього завдання розроблена державна програма, активно розвивається технологічна індустрія.

Одним із прикладів зміцнення національної безпеки США у межах програми зниження рівня ядерної небезпеки Міністерство енергетики виділило кошти на створення на території «ядерних» міст центрів офшорного програмування. Обсяги щорічних вкладень становлять близько 3–4 млн дол. США [3].

Варта уваги думка А. Колесникова, який назвав нинішнє століття епохою експорту знакових систем, коли вигідніше буде створювати: не товар, а проєкт товару; не технологію, а правила створення технології; не новий ринок, а межі цього ринку; не просто задовольняти попит і нарощувати виробництво, а розробляти ідеологію попиту та ідеологію виробництва [4].

Тимчасом аналіз товарної структури вітчизняної економіки свідчить про зростаючу залежність української промисловості від імпорتنної сировини, матеріалів та комплектуючих елементів, а перевищення обсягів імпорту над власним виробництвом вказує на нерозвиненість вітчизняного ринку, нижчу якість українських товарів порівняно з імпортними та загрозу витіснення національних товаровиробників із внутрішнього ринку.

За минулі кілька років третина товарів для проміжного споживання постачалася з інших країн, що на тлі невисокого рівня вертикальної спеціалізації та фрагментації виробництва підтверджує низьку інтегрованість української промисловості до міжнародних економічних структур.

Задоволення внутрішнього попиту товарами непродовольчої групи на понад 60%, а в окремих випадках і поза 90% за рахунок імпорту сигналізує про неспроможність вітчизняної економіки продукувати конкурентоспроможну продукцію. Головні тенденції та перспективи стимулювання імпортозаміщення у ключових галузях вітчизняної промисловості систематизовано у таблиці.

Державна політика з питань стимулювання імпортозаміщення мусить бути системно-структурованою, пріоритетами підвищення енергоефективності та забезпечення збалансованого розвитку промисловості повинні стати технологічна модернізація енергодобувних та

енергогенеруючих підприємств, упровадження альтернативних джерел енергозабезпечення, введення в дію потужностей нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії. Формами державної підтримки можуть бути: пряме субсидування з бюджету; зниження податкових ставок для підприємств, які здійснюють імпортозаміщення; застосування диференційованих митних ставок залежно від ступеня готовності продукту, зокрема, нижчі ставки слід запроваджувати на імпорт сировини, вищі – на імпорт готових товарів.

Таблиця

Проблеми та перспективи імпортозаміщення в окремих галузях національної економіки*

Галузь промисловості	Поточні тенденції	Проблемні моменти, деструктивні чинники, загрози економічній безпеці	Перспективи вирішення, засоби протидії
Харчова промисловість.	Порівняно невисока залежність від імпорту.	Значне збільшення частки імпорту у структурі внутрішнього споживання.	<ul style="list-style-type: none"> – Досягти паритету цін між сільськогосподарськими виробниками, переробними підприємствами і торговельними організаціями; – підвищити ціну на ту імпортовану харчову продукцію, яку можна в достатній кількості виготовляти в Україні; – стимулювати за допомогою цінової політики експорт готової продукції, а не сировини; – запровадити інтегровану систему контролю за продуктами харчування, створивши єдиний орган з контролю з урахуванням передової світової практики.
Текстильна промисловість.	Стіяка тенденція до заміщення вітчизняної продукції	<ul style="list-style-type: none"> – Залежність від імпорту сировини і матеріалів проміжного споживання; – вплив доданої 	<ul style="list-style-type: none"> – Здійснювати державне регулювання текстильної промисловості на засадах диференційованого державного про-

	імпортерами аналогами.	вартості з галузі внаслідок толінгових операцій; – значний тінювий імпорт та імпорт одягу, який був у користуванні (секонд-хенд).	текціонізму в галузях із завершеним виробничим циклом (вовняна, лляна); – відмовитися від ліберальної зовнішньоекономічної діяльності та жорстко регулювати мита і квоти на готову продукцію (особливо яка надходить з Китаю); – розширити фінансування галузі, запровадивши податкові пільги.
Хімічна промисловість.	Висока залежність від імпорту.	– Висока енергомісткість технологій; – низький рівень забезпеченості вітчизняними мінеральними або хімічними калійними добривами та ациклічними вуглеводнями.	– Під час вибору перспективних напрямів імпортозаміщення надавати перевагу тим, які виробляють високотехнологічну продукцію (поверхнево-активні речовини (ПАР), мийні засоби тощо); – на законодавчому рівні закріпити положення щодо обмеження імпорту в Україну шкідливих ПАР, підвищити екологічні вимоги до виробників, впроваджувати нові енергоощадні технології; – створити інноваційну інфраструктуру та науково-технологічну базу для освоєння інноваційних напрямів у фармацевтичній галузі з дотриманням стандартів GMP; – налагодити міжнародну співпрацю у сфері фармацевтики в рамках спільних проєктів.

<p>Металургійна промисловість.</p>	<p>Помірна залежність від імпорту.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Висока енерговитратність виробництва продукції; – висока моральна і фізична зношеність устаткування (60%); – втрата напрацьованих знань і технологічного досвіду; – занепад галузевої науки та неефективність механізмів залучення її потенціалу для виконання прикладних розробок. 	<ul style="list-style-type: none"> – Технологічно модернізувати галузь з метою зниження енергомосткості; – взяти під державний контроль новітній процес перерозподілу гірничо-металургійних активів з урахуванням зовнішньої та внутрішньополітичної ситуації; – розвивати внутрішній ринок завдяки істотного збільшенню попиту на металопродукцію інфраструктурних, оборонної та промислових галузей; – завоювати національний ринок шляхом ефективного освоєння новітніх технологій виробництва нових сталевих сплавів, покриттів тощо; – на законодавчому рівні унеможливити різноманітні оф- та оншорні схеми, корупцію, особливо – трансфертне ціноутворення, а частину цих коштів використати для фінансування нової Державної програми розвитку та реформування гірничо-металургійного комплексу на період 2016–2020 рр.
------------------------------------	--	--	--

Машино-будування.	Висока залежність від імпорту не лише основних комплектуючих елементів, а й виробів загалом.	– Застарілі технології, витратне виробництво; – залежність від постачальників сировини та комплектуючих; – наявність контрафактних комплектуючих.	– Модернізувати виробничі потужності з метою зменшення виробничих витрат, скорочення терміну виробництва, зменшення собівартості продукції та підвищення якості; – розробити державну програму утилізації автомобілів, у якій слід передбачити механізми обміну старих автомобілів на нові українського виробництва.
-------------------	--	---	---

* Джерело: систематизовано за [5; 6; 7].

Інноваційний розвиток національної економіки може бути забезпечений завдяки високій інноваційності у реальному секторі. У цьому разі новітні стратегії диверсифікації виробництва є інструментом руху капіталу між окремими галузями і створюють умови демонополізації економічних процесів та появи нових робочих місць, формування замкнених циклів виробництва, а відтак зниження імпортозалежності. На практиці також можуть застосовувати імпортозамінну або ж експортоорієнтовану стратегію економічного зростання, що передбачають втручання держави в дію ринкових сил. Рациональне поєднання ринкових механізмів і державного регулювання є вирішальною умовою ефективного зростання й розвитку вітчизняної економіки. Стратегія експортної орієнтації, яку не підтримали країни, що розвиваються, прогресивними економічними змінами та перебудовою міжнародних економічних відносин, не дала і не могла дати бажаних результатів. За таких умов постійне залучення нових зовнішніх ресурсів стає об'єктивно необхідним елементом відтворювального процесу в країнах, що розвиваються [8, с. 48].

Стратегія імпортозаміщення та перспективи її реалізації в Україні пов'язана з розвитком експортоорієнтованих галузей та ґрунтується на застосуванні, по-перше, системи бар'єрів для надходження в Україну імпортованих товарів і, по-друге, комплексу заходів із підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняного виробництва. Сам процес заміщення імпорту спрямований не лише на наповнення внутрішнього ринку українською продукцією, а й на розширення експорту.

Серед головних завдань розвитку вітчизняних імпортозамінних виробництв слід виокремити задоволення внутрішнього попиту, один з чинників зростання якого пов'язаний із збільшенням реальних доходів населення. Забезпечити розширення вітчизняних імпортозамінних виробництв можна за умови задоволення попиту не лише за рахунок імпорту, навіть у разі зміцнення реального обмінного курсу національної грошової одиниці. Для стимулювання вітчизняних виробників потрібно запровадити заходи щодо зниження схильності до купівлі імпортованих товарів, суб'єктами реалізації яких мають виступати імпортозамінні підприємства. Для цього необхідно підвищувати якісні характеристики товарів, здійснювати аналіз ринку за допомогою маркетингового порівняння вітчизняної продукції з імпортованими аналогами, проводити регулярні перевірки на відповідність національним і міжнародним стандартам.

Висновки. Упровадження інноваційних механізмів розвитку вітчизняної економіки та стимулювання імпортозаміщення вважаємо імперативами економічної безпеки України з огляду на такі моменти:

- нарощування внутрішнього виробництва та захист вітчизняного ринку від недоброякісної імпортованої продукції забезпечують здатність національної економіки до розширення традиційних для України виробництв, активізують процеси інтелектуальної капіталізації та формування валової доданої вартості, що, безумовно, зміцнить конкурентні позиції промислового комплексу України;

- проведення ефективної політики імпортозаміщення сприятиме забезпеченню вітчизняної економіки від припливу морально застарілих технологій, неякісного імпорту та досягненню системності й збалансованості макроекономічних відтворювальних пропорцій;

- створення нових робочих місць послабить відтік якісної робочої сили, збалансує відтворення та імміграцію економічно активного населення, стимулюватиме розвиток прозорого та добросовісного підприємництва, забезпечить зростання соціальних стандартів та якості життя;

- запровадження фінансово-кредитних механізмів надасть змогу підвищити ефективність руху грошових коштів, активізує ринок внутрішніх інвестицій, забезпечить оптимальний перерозподіл фінансових потоків у напрямі розширення виробництва високотехнологічної продукції тощо.

---

1. Киселев В. Н., Рубвальтер Д. А., Руденский О. В. NBIC-технологии: Инновационная цивилизация XXI века. М.: ИНФРА-М, 2012. 384 с.

2. Воронина Л. А., Ратнер С. В. Научно-инновационные сети в России: опыт, проблемы, перспективы: монография. М.: ИНФРА-М, 2012. 154 с.

3. Грановский Ю. Оффшорные ученые. *Ведомости*. 2002. 29 октября. С. 68.
4. Гурова Т., Медовников Д. Будущее уже есть. *Эксперт*. 1998. № 20.
5. Мельник Т. М., Пугачевська К. С. Імпортозалежність економіки України і пріоритети селективного імпортозаміщення. *Економіка України*. 2016. № 4 (653). С. 29–44.
6. Ващенко Т. В. Актуалізація стратегії імпортозаміщення в конкурентному середовищі промислових підприємств. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Економіка. 2016. Т. 21. Вип. 2. С. 77–82.
7. Проблеми і перспективи інноваційного розвитку металургійної промисловості України: наукові дискусії. *Економіка України*. 2016. № 3 (652). С. 3–16.
8. Пузанов І. І. Вплив експортоорієнтованої та імпортозамінної стратегії на характер і напрями економічного зростання. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2014. № 1. С. 44–52.

Revak I. O. Implementation of the model of innovative development and encouragement of import substitution – imperatives of economic security of Ukraine.

Enhancement of theoretical aspects and elaboration of practical recommendations for innovation development and encouragement of import substitution in Ukraine. Focusing on innovative and technological development of the XXI century civilization as well as considering the reorientation of scientific and technological progress on the creation of Nano-, bio-, information and cognitive technologies. The key positions of the implementation of the innovation development model in Ukraine are outlined: investment climate improvement and creating favorable conditions for so-called «long money» in the economy by investments of citizens' pension savings, creation of the efficient banking services system for the investment process; ensuring the stability of the financial system by optimizing the state budget expenditures and implementing pension reform without increasing the tax burden; establishment and development of a new format of public-private partnership ensuring transparency of cooperation between state structures, business, trade unions and civil society; creation of scientifically-saturated free economic zones with a high level of material and infrastructural provision of research activities with obligatory social protection of scientific employees, etc. Problematic aspects and prospective trends of import substitution in food, textile, chemical industries, metallurgy and machinery are systematized. It is noted that the state policy on encouragement of import substitution should be systematically structured, and the forms of state support should be: direct subsidizing from the budget, reduction of tax rates for enterprises that perform import substitution, the application of differentiated customs rates depending on the degree of readiness of the product, in particular lower rates should be introduced for the import of raw materials, higher – for the import of finished goods. It is substantiated that introduction of innovative mechanisms of development of the national economy and encouragement of import substitution are imperatives of economic security of Ukraine

Key words: *innovative development, import substitution policy, economic security of the state.*

Стаття надійшла 18 травня 2018 р.

ОЦІНКА РЕАЛІЙ БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Досліджено один із ключових напрямів реформування національної економіки – проведення бюджетної децентралізації, яка передбачає ріст доходів бюджетів місцевого самоврядування та підвищення ефективності використання обмежених бюджетних ресурсів на виконання функцій і завдань держави.

Оцінено рівень бюджетної децентралізації в Україні через критеріальний показник частки доходів місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету. З'ясовано, що впродовж 2013–2016 рр. її рівень скоротився на 1,94 в.п. через вилучення 25% надходжень від податку на доходи фізичних осіб до складу доходів державного бюджету, який є основним бюджетоутворювальним джерелом місцевих бюджетів.

Обґрунтовано необхідність внесення податку на доходи фізичних осіб до складу місцевих податків і зборів.

Ключові слова: *бюджетна децентралізація, доходи, місцеві бюджети, державний бюджет, податок на доходи фізичних осіб.*

Постановка проблеми. Однією з визначальних передумов подальшого розвитку українського суспільства, особливо в період посилення євроінтеграційних процесів після Революції Гідності 2014 року, коли простежується надмірна централізація владних повноважень та фінансових ресурсів, є проведення бюджетної децентралізації, яка передбачає ріст доходів бюджетів місцевого самоврядування та підвищення ефективності використання обмежених бюджетних ресурсів на виконання функцій і завдань держави. Зазначене обумовлює актуальність теми нашої розвідки.

Стан дослідження. У науковій літературі висвітленню проблем бюджетної децентралізації приділено значну увагу з огляду на стратегічний напрям розвитку держави – євроінтеграційний вибір українського суспільства. Проблемні аспекти бюджетної децентралізації в Україні розглядали у своїх працях чимало вітчизняних учених, зокрема І. Благун, В. Зубріліна, І. Луніна, Р. Сорока, О. Сукач та інші [1–5]. У їхніх наукових доробках доволі ґрунтовно досліджено теоретичні питання бюджетної децентралізації. Проте практичні аспекти оцінки рівня бюджетної децентралізації в Україні є невивченими та потребують подальшого дослідження.

Мета статті – здійснити оцінку рівня бюджетної децентралізації в Україні, особливо після прийнятих змін до Бюджетного і Податкового кодексів наприкінці грудня 2014 року, якими суттєво відкориговано склад доходів місцевих бюджетів.

Виклад основних положень. Назагал децентралізація як напрям розвитку бюджетної системи ґрунтується на принципі, який передбачає перерозподіл видаткових повноважень між рівнями влади для підвищення ефективності надання суспільних благ і послуг. Оскільки видатки бюджету доречно розглядати у діалектичній єдності з його доходами, то важливою складовою децентралізації виступає розширення доходів місцевих бюджетів та удосконалення міжбюджетних відносин.

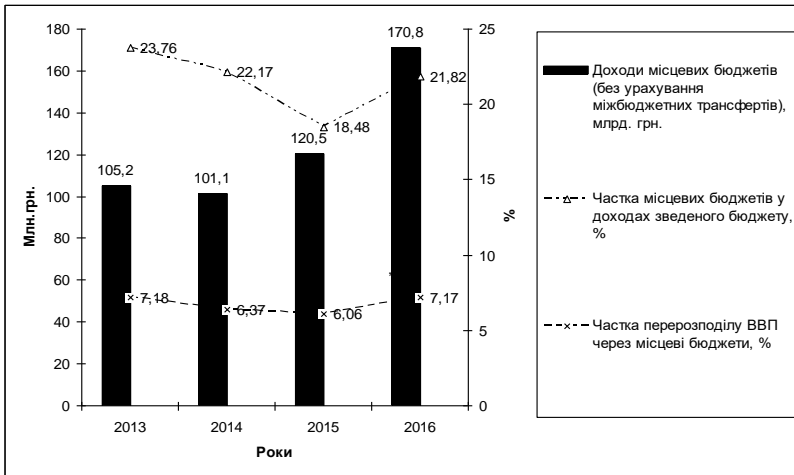
Здійснюючи практичні кроки в напрямі бюджетної децентралізації, уряд з 01.01.2015 р. кардинально змінив бюджетно-податкове законодавство [6–7]:

– у організаційному плані надано можливість ухвалювати місцеві бюджети без прив'язки до дати прийняття Державного бюджету України в термін до 25 грудня року, що передує плановому, адже до цього місцеві бюджети – обласні, районні та бюджети місцевого самоврядування, яким у державному бюджеті визначалися міжбюджетні трансферти, – затверджували не пізніше 2 тижнів після оприлюднення Закону про Державний бюджет на поточний рік. І тільки після цього в двотижневий термін затверджувалися міські, сільські й селищні бюджети;

– у фінансовому аспекті окремі види місцевих бюджетів наділено додатковими видами доходів для забезпечення їх фінансової самостійності, що детально відображено у працях автора [8, с. 46–49].

Для об'єктивної оцінки реалій бюджетної децентралізації в Україні доцільно провести аналіз на основі офіційної публічної інформації – Звітів про виконання Зведеного бюджету України за 2013–2016 рр., а не використовувати неперевірену інформацію деяких вітчизняних урядовців і політиків.

Перші результати реформи засвідчили підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування у зростанні доходів бюджетів територіальних громад, реальному пошуку резервів збільшення дохідної частини, зрушень у керунку поліпшення податкового адміністрування. Водночас вважаємо за доцільне з метою визначення ефекту від проведення бюджетної децентралізації оцінити її рівень через показник частки доходів місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка доходів місцевих бюджетів та їх частка у доходах зведеного бюджету і ВВП за 2013–2016 рр.

Розраховано та складено автором на основі [9].

Загальний обсяг доходів місцевих бюджетів у 2016 р. склав 170,8 млрд грн і зріс, незважаючи на економічну кризу та ескалацію військового конфлікту на сході країни, порівняно з 2013 р. у номінальних показниках на 65,5 млрд грн, або на 62,36%.

Частка перерозподілу ВВП через місцеві бюджети упродовж 2013–2016 рр. коливалася від 7,18% у 2013 р. до 6,06% у 2015 р. Однак у 2016 р. внаслідок випереджального росту обсягу доходів місцевих бюджетів (41,74%) над ростом обсягів ВВП (19,85%) відбулося підвищення частки перерозподілу ВВП через місцеві бюджети на 1,11 в.п. до 7,17%.

Результати порівняльного аналізу динаміки доходів місцевих бюджетів, зведеного бюджету та обсягу ВВП засвідчили, що загалом протягом досліджуваного періоду, попри зростання доходів місцевих бюджетів на 65,6 млрд грн, частка перерозподілу ВВП через місцеві бюджети залишалася відносно стабільною і становила у 2016 р. 7,17% проти 7,18% 2013-го.

З огляду на це вважаємо, що наперекір розширенню переліку доходів місцевих бюджетів фактично відбулася імітація проведення

бюджетної децентралізації в Україні. Цей факт ще більше підтверджується динамікою критеріального показника бюджетної децентралізації, яким є показник частки доходів місцевих бюджетів у доходах консолідованого бюджету: фактичні показники функціонування бюджетної системи у 2015–2016 рр., тобто після проведення бюджетно-податкової реформи, засвідчили про суттєве зниження частки місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету у 2015 р. на 3,69 в.п. до 18,48% та зростання їх частки у 2016 р. на 3,34 в.п. до 21,82%, що все одно менше показника 2013 р., який становив 23,76%.

З аналізу фактичних показників функціонування бюджетної системи України протягом 2013–2016 рр. констатуємо, що, попри розширення складу доходів місцевих бюджетів, рівень бюджетної децентралізації в Україні протягом досліджуваного періоду скоротився на 1,94 в.п. через вилучення 25% надходжень від податку на доходи фізичних осіб до складу доходів державного бюджету, який є основним бюджетоутворювальним джерелом місцевих бюджетів (рис. 2).

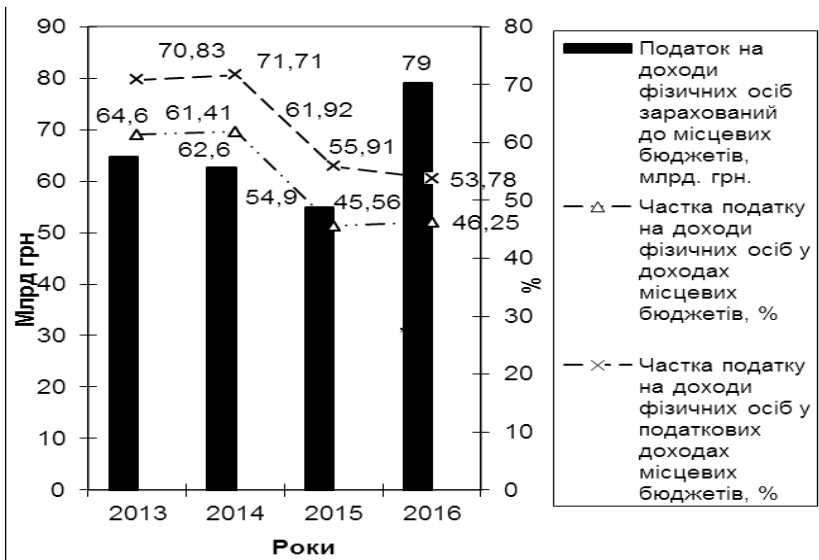

Рис. 2. Динаміка податку на доходи фізичних осіб і його частка у доходах і податкових надходженнях місцевих бюджетів України за 2013–2016 рр.

Розраховано та складено автором на основі [9].

Динаміка формування доходів місцевих бюджетів за рахунок такого джерела податкових надходжень, як податок на доходи фізичних осіб, є неоднорідною і відносно вираженою протягом двох періодів – до проведення бюджетно-податкової реформи (2013–2014 рр.) та після цих нововведень (починаючи з 2015 р.).

Безперечно, упродовж досліджуваного періоду динаміка податку на доходи фізичних осіб, зарахованого до місцевих бюджетів, в абсолютних показниках є позитивною. Приміром, сукупний обсяг надходжень податку на доходи фізичних осіб, зарахованого до місцевих бюджетів протягом 2013–2016 рр., збільшився на 14,4 млрд грн, або на 22,29%, що уможливило формування за рахунок цього виду податкових надходжень у 2016 р. 46,25% доходів місцевих бюджетів України проти 61,41% 2013-го. Фактично можна констатувати, що частка такого виду податкових доходів у доходах місцевих бюджетів суттєво скоротилася на 15,16 в.п. внаслідок проведення бюджетно-податкової реформи.

Аналогічні тенденції стосуються і частки податку на доходи фізичних осіб як головного джерела податкових доходів місцевих бюджетів – скорочення його питомої ваги зі 70,83% у 2013 р. до 53,78% у 2016 р.

Одночасно, незважаючи на суттєве зниження частки податку на доходи фізичних осіб, зарахованого до місцевих бюджетів упродовж досліджуваного періоду, на 15,16 в.п., він продовжує зберігати позицію найвагомішого джерела формування дохідної частини місцевих бюджетів – 46,25% від загальних надходжень місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів у 2016 р. проти 61,41% у 2013-ому.

Вилучення 25% (60% з податку на доходи фізичних осіб, що сплачується (перераховується) на території міста Києва) надходжень від податку на доходи фізичних осіб до державного бюджету створило парадоксальну ситуацію – попри задекларовану бюджетну децентралізацію через намір центральної влади поділитися з регіонами частиною податкових і неподаткових надходжень шляхом розширення складу і бази оподаткування податків, переданих регіонам, реальна фінансова автономія місцевих бюджетів погіршилася, що яскраво демонструє рис. 1.

Оцінка реалій бюджетної децентралізації в Україні протягом 2013–2016 рр. приводить до висновку про необхідність відновлення дореформеного порядку розподілу основного бюджетоутворювального джерела місцевих бюджетів – податку на доходи фізичних осіб, а саме: до Державного бюджету України зараховувати військовий збір та

надходження від оподаткування пасивних доходів, а всі решта надходження від податку на доходи фізичних осіб зараховувати до складу доходів місцевих бюджетів з відповідним розподілом між їхніми ланками.

З метою уникнення політичних маніпулювань зазначеним видом податкових доходів вважаємо за необхідне не тільки повернути порядок розподілу податку на доходи фізичних осіб між ланками бюджетної системи, який діяв до 01.01.2015 р., але й внести цей вид обов'язкового одержавлення частини ВВП до складу місцевих податків і зборів.

Висновки. Отже, проведений аналіз формування дохідної частини місцевих бюджетів до і після проведення бюджетної децентралізації дає можливість стверджувати, що реформа бюджетно-податкового законодавства, спрямована на забезпечення бюджетної автономії та фінансової самостійності місцевих бюджетів, попри гарно задекларовані цілі, не дала бажаного ефекту – рівень бюджетної децентралізації у 2016 р. знизився до критичних значень – 21,82% проти 23,76% у 2013-ому.

Задля зміцнення фінансової автономії органів місцевого самоврядування необхідно перевести податок на доходи фізичних осіб до складу місцевих податків і зборів та в повному обсязі зараховувати в дохідну частину бюджетів територіальних громад, що дозволить ефективніше контролювати детінізацію заробітної плати і посилить зацікавленість територіальних громад у своєчасному та повному надходженні цього податку.

Тому питання подальшого реформування бюджетної системи України в напрямі бюджетної децентралізації залишається відкритим.

---

1. Благун І. Г., Козій І. С. Бюджетна децентралізація та її вплив на фінансування видатків бюджетів місцевого самоврядування. *Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія економічна*. 2016. Вип. 1. С. 165–180.

2. Зубріліна В. В. Фінансово-бюджетна децентралізація: оцінка та напрями розширення. *Економічний простір*: зб. наук. пр. 2014. № 91. С. 94–109.

3. Луніна І., Серебрянська Д. Декларації та реалії бюджетної децентралізації. *Дзеркало тижня. Україна*. 2015. № 43. URL: <http://gazeta.dt.ua/finances>.

4. Сукач О. М. Проблемні аспекти бюджетної децентралізації в Україні. Grundprinzipien zur Reform des Wirtschaftssystems unter den Bedingungen der europäischen Integration. Hrsg. von Doktor der Wirtschaftswissenschaften Professor Yu. V. Pasichnyk [Autorenkollektiv: Yu. V. Pasichnyk, L. o. Shpak, A. O. Khodzhaian u.a. kollektive Monographie Verlag SWG imex GmbH]. Deutschland, Nürnberg. 2017. 421 p. (Пасічник Ю. В., Шпак Л. О., Ходжаян А.

О. та ін. Концептуальні засади реформування економічної системи в умовах євроінтеграції: монографія; за заг. ред. Ю. В. Пасічника. Німеччина, Нюрнберг. 421 с.).

5. Сорока Р. С. Проблеми формування доходів місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації. Grundprinzipien zur Reform des Wirtschaftssystems unter den Bedingungen der europäischen Integration. Hrsg. von Doktor der Wirtschaftswissenschaften Professor Yu. V. Pasichnyk [Autorenkollektiv: Yu. V. Pasichnyk, L. o. Shpak, A. O. Khodzhaian u.a. kollektive Monographie Verlag SWG imex GmbH]. Deutschland, Nürnberg. 2017. 421 p. (Концептуальні засади реформування економічної системи в умовах євроінтеграції: монографія / Пасічник Ю. В., Шпак Л. О., Ходжаян А. О. та ін.; за заг. ред. Ю. В. Пасічника. Німеччина, Нюрнберг. 421 с.).

6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/71-19>.

7. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України від 28.12.2014 р. № 79-VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/79-19/paran2#n2>.

8. Сорока Р. С., Самець С. М. Реформування бюджетно-податкового законодавства як чинник забезпечення стійкості фінансової системи. Забезпечення стійкості та безпеки фінансової системи України: теорія та практика: кол. монографія / за ред. Г. Я. Аніловської та І. Б. Висоцької. Львів: СПОЛОМ, 2016. С. 35–54.

9. Звіти про виконання Зведеного бюджету України за 2013–2016 рр. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=489-16>.

Soroka R. S. Estimation of reality of budget decentralization in Ukraine

One of the key areas for reforming the national economy is budget decentralization, which involves increasing local government budget revenues and increasing the efficiency of using limited budget resources to fulfill the functions and tasks of the state. In implementing practical steps towards fiscal decentralization by the government, within the fiscal-tax reform, certain local budgets are allocated additional revenues to ensure their financial autonomy.

The results of the comparative analysis of the dynamics of revenues of local budgets, the consolidated budget and the volume of GDP give grounds for the conclusion that, in spite of the expansion of the list of local budget revenues, the imitation of budget decentralization in Ukraine actually took place. This fact is further confirmed by the dynamics of the criterial indicator of fiscal decentralization, which is an indicator of the share of local budget revenues in the consolidated budget revenues – the actual performance indicators of the budget system in 2015–2016, that is, after the implementation of the fiscal reform, have shown a significant reduction in the share of local budgets in consolidated budget revenues in 2015 at 3.69 pp to 18.48% and the growth of their share in 2016 by 3,34 pp to 21.82%, which is still less than the 2013 indicator, which was 23,76%. The analysis of actual indicators of functioning of the budget system of Ukraine during

2013–2016 allows us to state that, despite the expansion of the composition of local budget revenues, the level of budgetary decentralization in Ukraine during the study period decreased by 1,94 pp through the seizure of 25% of income from personal income tax to the state budget revenues, which is the main budget source of local budgets.

The necessity of including the tax on incomes of natural persons into the composition of local taxes and fees is substantiated.

To strengthen the financial autonomy of local self-government bodies, it is necessary to transfer the tax on incomes of individuals into local taxes and fees and to fully count the revenue part of the budgets of territorial communities, which will allow more effective control over the «shadowization» of wages and increase the interest of territorial communities in a timely and complete manner. receipt of this tax. Therefore, the issue of further reformation of the budgetary system of Ukraine in the direction of budgetary decentralization remains open.

Key words: budget decentralization, incomes, local budgets, state budget, personal income tax.

Стаття надійшла 22 травня 2018 р.

УДК 343.851(477)

О. В. Хомів

КОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Вказано на масштаби збитків, завданих державі внаслідок корупційних діянь, та їх загрозу економічній безпеці держави. Проаналізовано рівень корупції в Україні та ефективність роботи антикорупційних органів. Розглянуто сучасні підходи до впровадження комплексної технології протидії корупції. Визначено основні принципи боротьби з корупцією.

Ключові слова: корупція, економічна безпека, індекс сприйняття корупції, антикорупційні органи.

Постановка проблеми. Сьогодні рівень корупції в Україні надалі залишається високим. Протидія корупції стала однією з найактуальніших проблем держави.

Передумови розвитку корупції вказують на те, що вона створює значну небезпеку для життя суспільства, а масштаби її поширення становлять загрозу національній безпеці. Тому на сучасному етапі розвитку, особливо протягом останнього часу, коли відбулись суттєві зміни у політичному та суспільному житті держави, необхідно змінити підходи до вивчення проблем виникнення та запобігання корупції.

Як негативне явище корупція створює загрозу національній безпеці, ефективному розвитку держави та суспільства.

Стан дослідження. Більшість наукових досліджень присвячено питанням антикорупційного законодавства та системі превенції корупції. Відтак актуальними є дослідження сучасних підходів до рівнів економічної безпеки держави та передумов її економічного розвитку (А. А. Чупіков, В. П. Онищенко). Встановлено взаємозв'язок низки виявлених проблем з питаннями боротьби з корупцією [1; 2]. М. П. Денисенко, П. Т. Колісніченко опрацювали та класифікували негативні впливи багатьох чинників, зокрема й корупційних діянь, на економічну безпеку та визначили напрями посилення боротьби з ними [3].

Роботи О. В. Мороз, Н. П. Карачина, І. Ф. Острога присвячені обговоренню перспективних напрямів досліджень щодо антикорупційних заходів, пов'язаних з нівелюванням загроз економічній безпеці підприємств в Україні [4].

Водночас потребують поглиблених досліджень питання передумов виникнення, своєчасного виявлення та попередження корупції в Україні.

Мета статті – проаналізувати рівень корупції в Україні, ефективність роботи антикорупційних органів та розглянути основні шляхи ефективної боротьби з корупцією.

Виклад основних положень. За останні роки рівень корупції в Україні зріс і це стало однією з «гострих» проблем. Вона створює загрозу безпеці держави та розвитку суспільства загалом. Зокрема, корупція:

- підриває авторитет країни;
- завдає шкоди демократичним засадам управління суспільством, функціонуванню державного апарату;
- обмежує конституційні права і свободи людини та громадянина;
- порушує принципи верховенства права;
- порушує встановлений порядок здійснення повноважень посадовими і службовими особами органів державної влади, управлінських структур приватного сектора;
- руйнує моральні та суспільні цінності;
- дискредитує державу на міжнародному рівні [3].

Як відомо, сьогодні в Україні функціонують спеціалізовані антикорупційні органи, такі як: Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), що, відповідно до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслі-

дування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових; Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) – самостійний структурний підрозділ Генеральної прокуратури України, на який покладається здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України, підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях, представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених законом і пов'язаних із корупційними правопорушеннями; Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) [5–7]. Крім того, до кінця 2018 року планується створення Антикорупційного суду України.

Неурядова міжнародна організація Transparency International, яка займається боротьбою з корупцією, оприлюднила щорічний Індекс сприйняття корупції Corruption Perceptions Index (CPI), який формується на основі незалежних опитувань за участю міжнародних фінансових та правозахисних експертів, зокрема й від Світового банку, Freedom House, World Economic Forum тощо. Згідно з її даними, за 2017 рік Україна здобула 30 балів зі 100 можливих і зайняла 130 місце із 180 країн – це на 1 бал більше та на 1 позицію вище, ніж торік. У всесвітньому рейтингу CPI Україна цього року вперше з 2010 року обійшла Росію, яка не покращила свої позиції за рік, що минув.

Водночас результати країн-сусідів і надалі залишаються вищими, ніж в Україні: Польща – 60, Словаччина – 50, Румунія – 48, Угорщина – 45, Білорусь – 44, Молдова – 31 бал відповідно.

Найнижчий рівень корупції зафіксовано у Новій Зеландії – 89 балів, Данії – 88 балів, Норвегії, Фінляндії, Швейцарії – по 86 балів.

Найвищий рівень корупції за минулий рік виявлено у Сирії – 14 балів, Південному Судані – 12 балів та Сомалі – 9 балів.

Сусідами України у рейтингу CPI стали Гамбія, Іран, М'янма, Сьєрра-Леоне [7].

Основними чинниками, які дали змогу Україні переміститись на вищу сходинку у рейтингу Transparency International, є те, що:

- антикорупційні органи (САП, НАБУ) розгорнули слідчу роботу та скерували до суду перші справи щодо підозр у топ-корупції;
- реєстр електронних декларацій продовжив своє функціонування;
- минув перший рік реформи державних закупівель та обов'язкового використання системи ProZorro;
- відбулася реформа ринку газу;
- Україна здійснила деякі позитивні кроки з дерегуляції;

- відзначено зниження рівня корупції в поліції;
- зменшилась кількість випадків, коли бізнес змушений давати хабарі.

Заразом повільний ріст Індексу сприйняття корупції Corruption Perceptions Index України обумовлений такими чинниками:

- брак політичної волі керівництва країни до рішучої боротьби з корупцією;
- недовіра до українських судів та прокуратури;
- постійні законодавчі ініціативи парламенту, які загрожують новоствореній антикорупційній інфраструктурі;
- для бізнесу та пересічних громадян корупція є однією з головних проблем [7].

Аналізуючи масштаби збитків від корупційних проявів в Україні, зазначимо, що вони є суттєвими та несуть загрозу економічній безпеці держави. Так, за даними Національного антикорупційного бюро України ринок корупції в Україні становить 85 млрд грн. Збитки підприємств паливно-енергетичного, аграрно-промислового, гірничо-металургійного комплексів, хімічної промисловості, транспортної галузі внаслідок корупції склали 20 млрд грн. А за даними Міжнародного валютного фонду корупція обходиться Україні в 2% економічного зростання щорічно.

Як інформує НАБУ, понад 90% із понад 120 млн грн збитків, завданих державі через корупційні правопорушення у соціальній сфері, стосуються охорони здоров'я. Відповідно до даних слідства, найчастіше йдеться про корупційні схеми, які ґрунтуються на зловживанні посадовцями службовим становищем з метою привласнення чи розтрати майна [6].

Вже впродовж чотирьох років регулярно проводиться опитування Американської торгової палати в Україні. Палата представляє інтереси понад 600 компаній-членів та афілійованих сторін. Цьогоріч в опитуванні взяли участь 184 респонденти, з яких 80% є представниками міжнародних компаній. За результатами опитування, 91% бізнесменів відповіли, що стикалися з корупцією в Україні – це на 10% більше, ніж торік. За цим показником країна повернулася до рівня 2014 року. 36% респондентів вважають, що рівень корупції все ж знизився за останній рік. Серед найбільш корумпованих інституцій бізнес назвав суди (71%), податкові та митні органи Державної фіскальної служби (54%), місцеві органи влади (34%) .

За даними соціологічного опитування, проведеного фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та фірмою «Ukrainian Sociology Service», 33% українців вважають корупцію частиною

традицій та знаходять виправдання корупції для вирішення особистих справ. Протягом 2017 року 25,5% громадян зазначили, що вони особисто або хтось із їхніх родичів або близьких давав хабар. 46% зазначили, що давали хабарі у медичних закладах, 22% – у закладах вищої освіти, 14% – в органах місцевого самоврядування, 10% – у школах, 9% – патрульній поліції [7].

Недавнім часом спостерігається певна позитивна тенденція у діяльності антикорупційних органів. Зокрема, за 2 роки розслідувань НАБУ повернуло державі 253,3 млн грн, запобігло розкраданню близько 2 млрд грн. Ще понад 674 млн грн – у процесі конфіскації.

Стосовно роботи САП, то за квітень 2018 року відкрито 703 провадження, скеровано до суду 8 обвинувальних актів, накладено арешт на 368 мільйонів грн, а сума судових застав склала 3,8 млн грн. Проте жодного вироку суду за цей період не було [6].

Для боротьби з корупцією як загрозою національній безпеці в Україні прийнято низку нормативних документів, серед яких:

- Кримінальний кодекс України;
- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення»;
- Закон України «Про очищення влади»;
- Закон України «Про запобігання корупції»;
- Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України»;
- Закон України «Про державну службу».

У наш час існує певна складність подолання корупції, яка пов'язана з тим, що:

- у таких протиправних діях зацікавлені не лише представники органів влади, а й бізнесмени та пересічні громадяни;
- люди схильні давати хабарі, навіть коли цього не вимагають;
- різко знижується ефективність економіки;
- посилюється бідність й соціальна нерівність;
- збільшується прірва між суспільством і владою;
- політика перетворюється на сферу розподілу національного багатства;
- руйнуються моральні підвалини суспільства.

Своєю чергою, все це завдає непоправної шкоди престижу України на міжнародному рівні.

З огляду на це, нині необхідно розробляти і активно впроваджувати комплексні технології протидії корупції, особливо беручи до уваги сфери державного управління, місцевого самоврядування, правосуддя, будівництва, освіти та медицини.

Для ефективної боротьби з корупцією доцільно дотримуватись таких принципів:

- не повинні обмежуватися законні права та свободи людини та громадянина;
- ефективність протидії корупції може бути забезпечена тільки узгодженими діями державних органів, громадських організацій та громадян;
- державна система боротьби з корупцією передбачає здійснення державної політики, спрямованої на усунення та нейтралізацію чинників, які сприяють розвитку корупційних дій;
- правова база боротьби з корупцією має враховувати зміни соціально-економічної та політичної ситуації в державі;
- головна увага в протидії корупції повинна надаватися запобіжним заходам, що ґрунтуються на аналізі та прогнозуванні тенденцій поширення корупційних діянь;
- основні практичні заходи щодо запобігання та виявлення корупційних діянь здійснюють органи, які намагаються подолати корупцію.

З метою покращення ефективності боротьби з корупцією та підвищення позиції України у рейтингу СРІ у 2018 році «Transparency International Україна» рекомендує вжити таких заходів:

1. Запустити Антикоруptionний суд та продовжити судову реформу: ухвалити закон про Антикоруptionний суд, що відповідатиме рекомендаціям Венеціанської комісії; створити Антикоруptionний суд вже в 2018 році та забезпечити його незалежність від будь-якого впливу; підвищити прозорість відбору суддів, розширивши участь громадськості в кваліфікаційному оцінюванні суддів.

2. Посилити спроможності слідчих органів та припинити міжвідомчу боротьбу: ухвалити законодавство щодо посилення повноважень САП та НАБУ, надати право незалежного прослуховування для детективів НАБУ; припинити деструктивне публічне протистояння керівників правоохоронних органів та тиск на журналістів і активістів, які працюють у цій сфері.

3. Перезапустити НАЗК: ухвалити законодавство, яке дозволить перезапустити НАЗК на умовах прозорого та незалежного конкурсу; забезпечити законодавчу базу для якісної співпраці та захисту викривачів корупції; забезпечити повне та безперешкодне функціонування реєстру е-декларацій; впровадити автоматичну перевірку декларацій та активізувати перевірку декларацій топ-посадовців.

4. Впровадити нові електронні державні інформаційні системи: поширити принцип системи ProZorro «всі бачать все» на нові сфери

взаємодії держави, суспільства та бізнесу; максимально «оцифрувати» та автоматизувати взаємодію бізнесу та Державної фіскальної служби.

5. Позбавити правоохоронні органи права втручатися в економічну діяльність: змінити законодавство про Національну поліцію, Службу безпеки України, позбавивши їх права розслідувати економічні злочини; законодавчо забезпечити та створити Службу фінансових розслідувань [7].

Висновки. Небезпека корупції полягає у тому, що вона «перероджує» державний апарат, призводить до незворотніх змін, які можна подолати лише радикальними методами. Необхідно більш активно та своєчасно реагувати на повідомлення громадян, ЗМІ, результати соціологічних досліджень про корупційні діяння та інші протиправні дії посадових осіб, поширеність корупції в окремих відомствах та якнайшвидше затвердити та прийняти до виконання Закон України «Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки».

1. Онищенко В. П. Соціальні передумови економічного розвитку України. *Економіка України*. 2017. № 9. С. 19–37.

2. Чупіков А. А. Сучасні підходи до класифікації рівнів економічної безпеки та їх взаємовплив. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 5. С. 14–20.

3. Денисенко М. П. Пріоритетні напрями посилення економічної безпеки. *Економіка та держава*. 2017. № 3. С. 31–35.

4. Мороз О. В., Карачина Н. П., Острий І. Ф. Сучасність та перспективи дослідження економічної поведінки підприємств. *Економіка та держава*. 2017. № 4. С. 16–20.

5. Офіційний сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/>.

6. Офіційний сайт Національного антикорупційного бюро України. URL: <https://nabu.gov.ua/>.

7. Офіційний сайт «Transparency International Україна». URL: <https://ti-ukraine.org/>.

8. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/>.

9. Користін О. Є., Барановський О. І., Герасименко Л. В. та ін. Економічна безпека: навч. посібник / за ред. О. М. Джузі. К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. 368 с.

10. Україна за впливом корупції на бізнес повернулася в 2014 рік – опитування. *Інформаційний бізнес-портал «НВ Бізнес»*. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/ukrajina-za-vplivom-koruptsiji-na-biznes-povernulasja-v-2014-rik-opituvannya-2448389.html/>.

Khomiv O. V. Corruption in Ukraine and ways of its extension

The scale of losses caused to the state as a result of corruption acts and their threat to the economic security of the state is indicated. The level of corruption in

Ukraine and the effectiveness of anti-corruption bodies are analyzed. The contemporary approaches to the implementation of a comprehensive anti-corruption technology are considered, paying particular attention to the areas of state administration, local self-government, justice, construction, education and medicine. According to the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the corruption market in Ukraine is 85 billion UAH. The losses of enterprises of fuel and energy, agrarian-industrial, mining and metallurgical complexes, chemical industry, transport industry as a result of corruption amounted to 20 billion UAH. Corruption costs Ukraine 2% of economic growth annually.

The basic principles of the fight against corruption are defined: the legal rights and freedoms of a person and a citizen should not be limited; the effectiveness of combating corruption can only be achieved by coordinated actions of state bodies, public organizations and citizens; the state anti-corruption system envisages the implementation of a state policy aimed at eliminating and neutralizing the factors contributing to the development of corruption activities; the legal framework for the fight against corruption should take into account changes in the socio-economic and political situation in the state; the main attention in the fight against corruption should be given to preventive measures based on the analysis and forecasting of trends in the spread of corruption; the main practical measures for the prevention and detection of corrupt acts are carried out by the bodies that fight corruption.

Key words: *corruption, economic security, index of corruption perception, anti-corruption authorities.*

Стаття надійшла 22 травня 2018 р.

УДК 364.35

Л. І. Шалієвська

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

На основі аналізу поглядів вітчизняних вчених обґрунтовано сутність пенсійного забезпечення як процесу формування, розподілу та перерозподілу пенсій відповідним особам. Розмежовано поняття «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування». Класифіковано види систем пенсійного забезпечення. Пояснено сутність пенсійної системи та пенсії.

Ключові слова: *пенсія, пенсійна система, пенсійне забезпечення, пенсійне страхування, солідарна система пенсійного забезпечення, накопичувальна система пенсійного забезпечення.*

Постановка проблеми. Першочерговим та соціально значущим питанням для України є реформування системи пенсійного забезпе-

чення. Яким має бути пенсійне забезпечення – це дискусійне питання серед вітчизняних науковців викликає гострі та часто спекулятивні дебати серед політиків. Однак соціально-економічний розвиток країни, нові напрацювання у фінансовій сфері, зміна поколінь диктують умови до нових наукових досліджень цієї проблеми.

Стан дослідження. Питання пенсійного забезпечення становлять науковий інтерес та розкриваються у чисельних публікаціях. Зокрема, це дослідження Т. Дідковської [1], Т. Кравчук [2], Ю. Гуцалової [3], М. Ріппи [4] тощо. Однак, незважаючи на широке коло розглянутих теоретичних та практичних питань, менш досліджуваними та часто заплутаними є питання понятійно-категоріального апарату теорії пенсійного забезпечення в Україні.

Мета статті – науково обґрунтувати сутність понять «пенсійне забезпечення населення», «пенсійна система країни» та «пенсія».

Виклад основних положень. Пенсійне забезпечення населення є однією з основних гарантій держави, що зводиться до підтримки матеріального добробуту громадян та їхніх сімей під час виходу на пенсію. У перекладі з латинської «пенсія» – це «платіж». У сучасних умовах пенсія – виплати у грошовій формі для тих осіб, у яких на це виникло право. У тлумачному словнику С. Ожегова слово «пенсія» тлумачиться як «грошове забезпечення за вислугу років, з інвалідності, непрацездатності, у випадку втрати годувальника або гроші, які отримують в якості такого забезпечення» [5, с. 402]. Пенсія визначається як гарантована щомісячна грошова виплата, що надається громадянам після досягнення певного віку, у разі інвалідності, втрати годувальника, а також за вислугу років в окремих сферах трудової діяльності [6, с. 527].

Ми не погоджуємось із позицією тих учених, які розглядають пенсію як безоплатну допомогу непрацездатним громадянам, адже тут не враховується факт попередньої сплати внесків у систему соціального забезпечення.

Хоча, якщо аналізувати вітчизняне законодавство, то знаходимо таке визначення: пенсія – щомісячна пенсійна виплата у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених законодавством [7]. В українському законодавстві термін «пенсія» стосується лише пенсійних виплат в солідарній системі. У недержавному пенсійному забезпеченні їх трактують як «пенсійні виплати». Відтак у національному пенсійному законодавстві

для визначення одного типу виплат використовують два різні терміни, що може призвести до плутанини під час їхнього практичного використання.

Однозначно необхідно говорити про те, що пенсія – це систематична грошова виплата, яку здійснюють відповідні суб'єкти (згідно з законом чи договором), з метою компенсації втраченого (або зменшеного) заробітку та (чи) доходу внаслідок припинення ним трудової діяльності. На нашу думку, існують відмінності між пенсією та іншими виплатами соціального характеру, а саме:

- пенсії встановлюються з настанням ситуацій, що дають на це право;
- пенсія визначається з урахуванням величини і характеру стажу працівника;
- пенсія встановлюється тільки у грошовій формі як частина відкладеної заробленої плати і виплачується конкретному громадянину;
- пенсія призначається довічно і переглядається тоді, коли з'являються додаткові відомості про участь пенсіонера у трудовій діяльності.

Пенсія вироблена працюючим поколінням для пенсіонерів. Держава здійснює перерозподіл доходів від багатих до бідних, виплачуючи пенсії інвалідам, при втраті годувальника та іншим категоріям. З погляду окремої людини, сутність пенсії полягає в передачі доходу від періоду, коли вона (людина) заробляє, на період, коли з причини похилого віку не може вже отримувати дохід від роботи. Пенсія характеризується такими ознаками: періодичність (регулярність, зазвичай щомісячність) або разовість виплати; індивідуалізований характер нарахування; грошовий вираз виплати; джерела виплати та умови їх формування.

Існують різні види пенсій. Соціальна пенсія, яка надається незалежно від наявності та величини трудового внеску після досягнення певного віку; трудова пенсія, яка призначається і виплачується відповідно до суми страхових внесків і трудового стажу; додаткову пенсію, яка забезпечується за рахунок додаткових внесків роботодавця та/або найманого працівника.

Дж. Стігліц писав, що завданням уряду є не досягнення надвисоких показників в економіці, не економічний розвиток, а гарантування стабільного соціального захисту населення, складовою якого є пенсійне забезпечення. Пенсійне забезпечення структурує життєвий цикл людей, впливає на їх поведінку в трудовій сфері та на фінансову поведінку.

Вітчизняні науковці мають різні підходи до пояснення терміна «пенсійне забезпечення». Т. Дідковська трактує пенсійне забезпечення як комплексні організаційно-правові заходи, метою яких є задоволення життєвих потреб шляхом здійснення грошових виплат громадянам, що мають право на їх отримання, а також гарантування пенсіонерам здійснення свого права, державний захист та охорону їхніх прав [1]. На нашу думку, таке визначення більше стосується гарантування права на отримання грошових виплат, які можуть бути різними.

Т. Кравчук пояснює пенсійне забезпечення як форму матеріального забезпечення фізичних осіб – суб'єктів і загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, і недержавного пенсійного забезпечення у вигляді пенсій та соціальних послуг, які формуються за рахунок страхових внесків, що сплачуються за кошти юридичних та/або фізичних осіб, державного й місцевого бюджетів, цільових фондів, та акумулюються на банківських рахунках Пенсійного і Накопичувально-го фондів, недержавних пенсійних фондів, банківських установ [2].

Гадаємо, що у пенсійному забезпеченні головним є отримання пенсії, а не забезпечення соціальними послугами, які можуть бути різними і не стосуватися пенсій (наприклад, послуги соціальної допомоги, послуги для дітей з особливими потребами).

Ю. Гуцалова пояснює пенсійне забезпечення як сукупність інститутів (організацій і правил) та механізмів їх взаємодії, що акумулюють кошти через оподаткування (розподільний) та страхування (нагромаджувальний), амортизують наслідки прогнозованих соціальних ризиків (зміна матеріального становища працюючих та інших категорій громадян внаслідок настання старості, інвалідності, втрати годувальника) відповідно до визначених соціальних технологій та національних правил, які мінімізують наслідки зміни матеріального становища [3, с. 90].

Окремі автори вважають, що пенсійне забезпечення стосується тих виплат пенсіонерам, які здійснюються з державного бюджету [8; 9]. На нашу думку, таке тлумачення є вузьким, оскільки держава відповідно до законодавчих актів повинна створити умови для забезпечення пенсіями всіх відповідних категорій громадян і на обов'язкових, і на добровільних засадах. Джерелами таких виплат можуть бути кошти державного бюджету, внески працівників і роботодавців, а також доходи від інвестування пенсійних нагромаджень (у накопичувальній системі).

Спеціалісти Світового банку до пенсійного забезпечення відносять також неформальну фінансову і нефінансову підтримку людей похилого віку в межах родини або громади [10]. Причому ефективна

система пенсійного забезпечення повинна не лише захищати від бідності, але й забезпечувати гідний рівень життя пенсіонерам після завершення трудової діяльності, в разі настання інвалідності, втрати годувальника.

У більшості країн світу, як і в Україні, пенсійне забезпечення – це конституційна гарантія держави щодо матеріального забезпечення населення, яка пов'язана з виплатою щомісячних грошових виплат пенсій у зв'язку з настанням певних обставин (інвалідність, втрата годувальника, настання старості) у розмірах не нижче від прожиткового мінімуму, встановленого законодавством. Вважаємо, що до ознак, притаманних пенсійному забезпеченню, належать:

- здійснюється у разі досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, втрати годувальника, вислуги років;
- регулярне надання у встановлені законом або договором строки у грошовій формі;
- розмір забезпечення залежить від розміру заробітної плати, тривалості страхового стажу або вислуги років чи здійснюваних накопичень;
- фінансується за рахунок спеціально створених фондів (Пенсійного фонду, недержавних пенсійних фондів) або Державного бюджету;
- чітко визначається законом чи договором коло осіб, які мають право на отримання пенсійного забезпечення.

Метою пенсійного забезпечення є: захист від бідності після настання пенсійного віку; розподіл витрат на споживання протягом життя; надання гарантованого доходу після завершення трудової діяльності, розмір якого звичайно становить певну суму, пропорційну сумі заробітку; захист доходу від подальшого зниження рівня життя внаслідок інфляції.

Організаційно пенсійне забезпечення є видом соціального забезпечення, що є складовою системи соціального захисту населення. Необхідно наголосити, що національні моделі пенсійного забезпечення відрізняються різноманіттям інститутів соціального захисту:

- державне соціальне забезпечення;
- обов'язкове соціальне страхування;
- особисте добровільне пенсійне страхування;
- накопичувальні пенсійні програми;
- пенсійні плани з встановленим розміром внесків;
- пенсійні плани з встановленим розміром допомоги тощо.

За видами фінансування вирізняють такі системи пенсійного забезпечення:

1. Солідарна (розподільна) – це система з визначеними виплатами, зазвичай є державною. Фінансування пенсій працівників, які завершили трудову діяльність, провадиться за рахунок внесків нинішнього покоління – внесків роботодавців та працівників. Ці внески акумулюються за рахунок податкових відрахувань з фонду оплати праці та негайно перерозподіляються у вигляді пенсійних виплат на користь пенсіонерів. Джерелами формування фінансових ресурсів солідарної системи є: відрахування із заробітної плати працівників; обов'язкове відрахування з фонду заробітної плати; державні дотації.

2. Накопичувальна – це система з визначеними внесками, до моменту здійснення пенсійних виплат відбувається акумулювання коштів застрахованих осіб у пенсійних фондах та їхнє подальше інвестування з метою отримання додаткового прибутку. Розмір пенсійних виплат визначається як співвідношення накопичених коштів до середньої очікуваної тривалості життя. У цій системі діє принцип персоналізації, що означає наявність у кожної застрахованої особи індивідуального пенсійного рахунку, на якому накопичуються страхові платежі. Ця система поділяється на два види: обов'язкову (громадянин зобов'язаний накопичувати пенсію на індивідуальному рахунку згідно з умовами, визначеними законодавством) та добровільну (громадянин за власним бажанням здійснює накопичення у відповідних недержавних фондах). Накопичувальна пенсійна система має такі джерела фінансування: обов'язкові або добровільні внески працівників; доходи від інвестицій пенсійних накопичень.

Кожна з них має свої переваги та недоліки, тому нині жодна країна світу не використовує тільки солідарну, або тільки накопичувальну систему пенсійного забезпечення, ці системи функціонують разом і тому говорять ще й про змішану модель.

Існують пенсії у солідарній системі, у накопичувальній державній та недержавній системах. У солідарній системі пенсії поділяються на пенсії у зв'язку з настанням старості, інвалідності, при втраті годувальника. У накопичувальній системі передбачено довічну пенсію та пенсію на визначений період.

Розглянемо співвідношення понять «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування». Пенсійне забезпечення – це вид соціального забезпечення, за яким здійснюються щомісячні грошові виплати – пенсії. Пенсійне забезпечення передбачає виплату непрацездатним громадянам пенсій (за віком, за вислугою років, з інвалідності, в разі втрати годувальника тощо) незалежно чи попередньо здійснювались відповідні платежі.

Пенсійне страхування є способом накопичення, акумуляції та перерозподілу страхових внесків до страхових компаній. Передбачає

виплату застрахованим особам не тільки пенсій, а й надання оплачуваних послуг. Тобто сутність пенсійного страхування полягає в перерозподілі ризику виникнення страхового випадку між застрахованими особами та страхувальниками, з одного боку, і страховими компаніями – з іншого.

Проведений аналіз сутності пенсійного забезпечення дає змогу виокремити різні підходи до його пояснення.

Перший підхід – правовий, за яким пенсійне забезпечення є складовою законодавства про працю, що регулює відносини, пов'язані з утриманням суспільством непрацездатних громадян. Це конституційна гарантія держави, яка пов'язана зі щомісячними грошовими виплатами пенсій у зв'язку з настанням таких подій, як інвалідність, втрата годувальника, настання старості у розмірах не нижче від прожиткового мінімуму, встановленого законодавством.

Другий підхід – соціальний, пенсійне забезпечення можна пояснити як сукупність видів і форм утримання суспільством і за рахунок суспільства непрацездатних осіб через вік (старі, діти) або у зв'язку зі станом здоров'я, що перешкоджає виконанню оплачуваної роботи; захисту від соціальних ризиків (невизначеної тривалості життя, інвалідності, втрати годувальника), які призводять до зникнення або суттєвого зниження доходів людини.

Третій підхід – економічний, пенсійне забезпечення – процес перерозподілу доходів від активного працездатного покоління на користь покоління пенсіонерів (кінцевого споживача).

Сутність поняття «пенсійна система», незважаючи на тривалість його використання, у вітчизняній науковій літературі та практиці трактується неоднозначно. У науковій літературі поширені три підходи до визначення пенсійної системи, які відрізняються здебільшого сукупністю складових. Прихильники першого підходу вважають пенсійну систему сукупністю перерозподільчих відносин та системою інститутів, завданням яких є надання матеріального забезпечення непрацездатним громадянам у формі періодичних грошових виплат [9].

Інші трактують пенсійну систему як комплекс економічних відносин та фінансових механізмів, за допомогою яких здійснюється формування та використання пенсійних фондів та створюються умови для пенсійного забезпечення відповідних категорій населення [4].

Третя група науковців, думку яких поділяємо і ми, під пенсійною системою розуміє комплекс інститутів, відносин і механізмів, за допомогою яких здійснюється формування фінансових ресурсів та їх розподіл серед непрацездатного населення у разі настання соціальних ризиків у вигляді пенсій [11].

На думку Л. Стожок, пенсійна система становить складний організм, який поєднує економічні, соціальні та правові інститути, призначені для задоволення інтересів різних верств населення. Економічні, організаційні та правові форми резервування матеріальних ресурсів на випадок настання старості, інвалідності, втрати годувальника і є інститутами цієї системи [12].

У словниках-довідниках поняття «система» (грец. *systema* – утворення) трактується так: 1) значна кількість закономірно пов'язаних один з одним елементів, що становлять певне цілісне утворення, єдність; 2) порядок, зумовлений плановим, правильним розміщенням частин у встановленому зв'язку, суворій послідовності; 3) форма, спосіб організації чого-небудь; 4) те, що стало звичним, регулярним; 5) внутрішньо впорядкована структура елементів, яка становить цілісність, сукупність організаційних засад, норм та правил, обов'язкових для певної галузі; сукупність способів дій (метод).

На нашу думку, пенсійна система – це сукупність елементів, які взаємодіють між собою у певний момент для забезпечення зазвичай осіб похилого віку відповідним доходом у старості. Сукупність елементів системи може бути різною, проте необхідний баланс між ними, формування кожної складової мають залежати від конкретних обставин і потреб.

Як і будь-яка інша система, пенсійна система є не простою сукупністю окремих елементів. З одного боку, це сукупність взаємопов'язаних елементів, що мають однорідні ознаки. Але з іншого боку – це сукупність елементів, які мають доволі чіткі відмінності в організації та функціонуванні: діяльність Пенсійного фонду, недержавних пенсійних фондів, Накопичувального пенсійного фонду, банків, страхових компаній суттєво різняться.

Головними параметрами, що властиві пенсійній системі, є:

- елементи системи;
- взаємозв'язки між елементами системи;
- функції окремих елементів системи;
- зовнішні взаємозв'язки пенсійної системи, оскільки виконує важливу роль у соціальному житті держави, у фінансовій системі країни, значно впливаючи на формування і перерозподіл грошових ресурсів.

Якщо у 1994 р. Світовим банком було запропоновано ідею пенсійної системи, що ґрунтується на трьох «стовпах», то 2005 р. таких «стовпів» стало вже п'ять [13]:

1) базовий (нульовий), або універсальний рівень – фінансована за рахунок загальних податків соціальна мережа безпеки, метою якої є запобігання бідності;

2) перший рівень – обов’язкова державна солідарна пенсійна система визначених виплат;

3) другий – обов’язкова накопичувальна пенсійна система з визначеними внесками (або обов’язкова система індивідуальних пенсійних заощаджень);

4) третій – добровільні додаткові пенсійні заощадження;

5) четвертий – нефінансовий і неформальний, рівень має охоплювати ширший спектр соціальної політики тобто підтримка осіб похилого віку їхніми сім’ями, забезпечення доступу до медичних та інших послуг.

Висновки. Розвиток і подальше реформування системи пенсійного забезпечення в Україні вимагає вдосконалення трактувань низки понять. Їх чітке пояснення дозволить виробити єдині підходи до ефективного функціонування пенсійного забезпечення в Україні. Еволюція поглядів на сутність пенсії відбувається відповідно до удосконалення пенсійної системи країни, тому варто розуміти, що пенсійне забезпечення ґрунтується на економічних інтересах різних поколінь з різними рівнями доходів і рівнями розвитку.

1. Дідковська Т. О. Пенсійне забезпечення працівників на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Х., 2008. 19 с.

2. Кравчук Т. В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Одеса, 2008. 20 с.

3. Гуцалова Ю. Є. Фінансово-економічна сутність пенсійного забезпечення в Україні. *Економічний вісник*. 2015. № 2. С. 86–93.

4. Ріппа М. Б. Державне пенсійне забезпечення в Україні та шляхи його розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 08.00.08. «Гроші, фінанси і кредит». К., 2007. 19 с.

5. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд. М., 1997.

6. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К.: Довіра, 2006. 789 с.

7. Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV зі змінами. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514-17>

8. Мальований М. І. Розвиток пенсійного страхування сільського населення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08. «Гроші, фінанси і кредит». К., 2007. 23 с.

9. Шевченко О. С. Пенсійне забезпечення як складова ін-ту соціального захисту населення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон.

наук: спец. 08.00.01. «Економічна теорія та історія економічної думки». К., 2009. 22 с.

10. Хольцман Р., Хинц Р. Обеспеченная старость в XXI веке: пенсионные системы и реформы в международной перспективе. Вашингтон. Округ Колумбия: Всемирный банк, 2005. 199 с.

11. Папієв М. М. Реформування пенсійної системи в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.09.01. «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика». К., 2004. 22 с.

12. Стожок Л. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в системі соціальної політики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 08.00.07. «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика». К., 2007. 20 с.

13. Holzman R., Richard H. Old-age income support in the 21st century: an international perspective on pension systems and reform. Washington: The World Bank, 2005. 246 p.

14. Стожок Л. Г. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в системі соціальної політики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08. «Гроші, фінанси і кредит». К., 2007. 22 с.

Shaliyevska L. I. To question of the essence of pension board of Ukraine's population

The primary task for Ukraine is to reform the pension system. The main purpose of the research is to scientifically substantiate the essence of the pension provision of the population, the pension system of the country and the pension.

In modern conditions, a pension is a payment in cash for those individuals who have a right to do so. The differences between the pension and other social payments are determined. Different kinds of pensions are grounded – a social pension, which is provided irrespective of the availability and value of labor input after reaching a certain age; labor pension, which is appointed and paid according to the amount of insurance premiums and length of service; an additional pension, which is provided at the expense of additional contributions from the employer and/or hired employee.

Signs of pension provision are allocated: in case of reaching retirement age, disability, loss of breadwinner, seniority; regular provision in terms of money in the statutory or contractual terms; the amount of support depends on the size of the wage, the length of the insurance period or the years of service or the savings.

Approaches to the essence of the pension system are substantiated. The author explains the pension system as a set of elements that interact at a certain point in time to provide the elderly with the appropriate income for the elderly. The set of elements of the system may be different, but a necessary balance between them, the formation of each component should depend on the specific circumstances and needs.

Key words: *pension, pension system, pension, pension insurance, solidarity pension system, accumulation system of pension provision.*

Стаття надійшла 22 травня 2018 р.

Розділ 2

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРИВАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 336:65.012.8

**Н. У. Anilovska,
О. R. Chornenka**

WYBÓR OPTYMALNEJ METODY OCENY POZIOMU BEZPIECZEŃSTWA FINANSOWEGO PRZEDSIĘBIORSTWA

W artykule przedstawiono wyniki badania problemu wyboru optymalnej metody oceny poziomu finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa przy pomocy metody wielokryterialnej AHP w ramach zbudowanego na jej podstawie modelu składającego się z trzech głównych czynników: ekonomicznych, technicznych i informacyjnych. W artykule podjęto pytania znaczenia finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa i podstawy jego oceny. Oraz w ramach oceny poziomu finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa w artykule podkreślono znaczenia czynniku czasu.

Ocena poziomu finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa jest podstawą w zarządzaniu systemem finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa. Dlatego też tak ważne jest wyznaczenie optymalnej metody jego oceny.

W przeprowadzonej analizie uwzględniono jak wagę priorytetów globalnych – oznaczającą udział danego elementu w całościowym wymiarze modelu oceny, tak i – w stosunku do istniejących subkryteriów – wagę priorytetów lokalnych – oznaczającą udział danego subkryterium w kształtowaniu wagi jednego z trzech podstawowych kryteriów, czyli ekonomicznego, technicznego i informacyjnego

Słowa kluczowe: *finansowe bezpieczeństwo przedsiębiorstwa, ocena poziomu finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa, metoda AHP.*

Wstęp. W dynamicznym, burzliwym i ciągle zmieniającym się środowisku, w którym teraz funkcjonujemy, znaczenia bezpieczeństwa ma coraz bardziej istotną rolę. Dlatego też podjęcie decyzje zabezpieczających przedsiębiorstwo od zagrożeń zewnętrznego i wewnętrznego środowiska ma ogromne znaczenia dla działalności przedsiębiorstwa. Zarządzanie systemem finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa pozwala

zminimalizować, likwidować bądź w ogóle przeszkadza wystąpieniu negatywnych skutków realizacji egzo i endogennych zagrożeń przedsiębiorstwu. Problem oceny poziomu finansowego bezpieczeństwa jest jeden z głównych problemów w zarządzaniu systemem finansowego bezpieczeństwa. Z kolei ocena poziomu finansowego przedsiębiorstwa jest podstawową efektywnego zarządzania owym systemem.

Celem danego artykułu właśnie jest wybór optymalnej metody oceny poziomu finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa na podstawie kryterium technicznych, ekonomicznych i informacyjnych. W danym artykule dla dokonania analizy porównawczej wykorzystano było metodę wielokryterialną AHP.

Oświadczenie głównych przepisów. Pojęcie finansowego bezpieczeństwa i podstawy jego oceny.

Istnieje szereg podejść w traktowaniu pojęcia finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa. W szerokim rozumieniu wszystkie sprowadzają się do następujących oznak:

1) finansowe bezpieczeństwo przedsiębiorstwa musi zapewniać finansową równowagę, stabilność, wypłacalność i zbywalność przedsiębiorstwa na długi czas;

2) finansowe bezpieczeństwo przedsiębiorstwa musi gwarantować zapewnienie potrzeb przedsiębiorstwa w zakresie zasobów finansowych w celu odpornego rozszerzonego odtworzenia przedsiębiorstwa w bezpiecznych proporcjach, jednocześnie zabezpieczając dostateczną finansową autonomię przedsiębiorstwa;

4) finansowe bezpieczeństwo przedsiębiorstwa musi zapewniać zdolność przeciwstawiać się realnym i potencjalnym zagrożeniom o charakterze egzogenicznym i endogenicznym pragnącym zaszkodzić przedsiębiorstwu finansowo lub innym sposób;

5) finansowe bezpieczeństwo przedsiębiorstwa musi zapewniać dostateczną elastyczność przy przyjęciu finansowych decyzji i bronić finansowo-ekonomicznych interesów właścicieli przedsiębiorstwa.

Finansowe bezpieczeństwo to system liczebnych i jakościowych parametrów finansowego stanu przedsiębiorstwa, który odzwierciedla poziom jego bezpieczeństwa finansowego. W niniejszej charakterystyce pojęcia «finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa» można wyodrębnić następujące składowe: finansowe bezpieczeństwo przedsiębiorstwa wyraża określony aspekt jego finansowego stanu określający ten czy inny poziom jego bezpieczeństwa finansowego; finansowy stan przedsiębiorstwa charakteryzujący jego finansowe bezpieczeństwo odzwierciedla się określonym zbiorem parametrów; parametry systemu finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa potrzebują wyraźnej determinacji jakościowej i liczbowej [7].

Jak już wcześniej było wspomniano ocena poziomu finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa jest podstawą w zarządzaniu systemem finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa. Dlatego też tak ważne jest wyznaczenie optymalnej metody jego oceny. Wielu naukowców w swoich pracach twierdzą że najlepszym sposobem oceny system FBP bazuje się na wskaźnikach ekonomicznych. Czyli wskaźniki oceny systemu finansowego bezpieczeństwa w przedsiębiorstwie są właśnie tymi wymiarami, które pozwalają nam na podstawie ich liczbowych znaczeń wyciągać wnioski dotyczące poziomu finansowego bezpieczeństwa w przedsiębiorstwie. Do wskaźników tych możemy zaliczyć: wskaźniki rentowności, wskaźniki płynności, wskaźniki zadłużenia, itp.

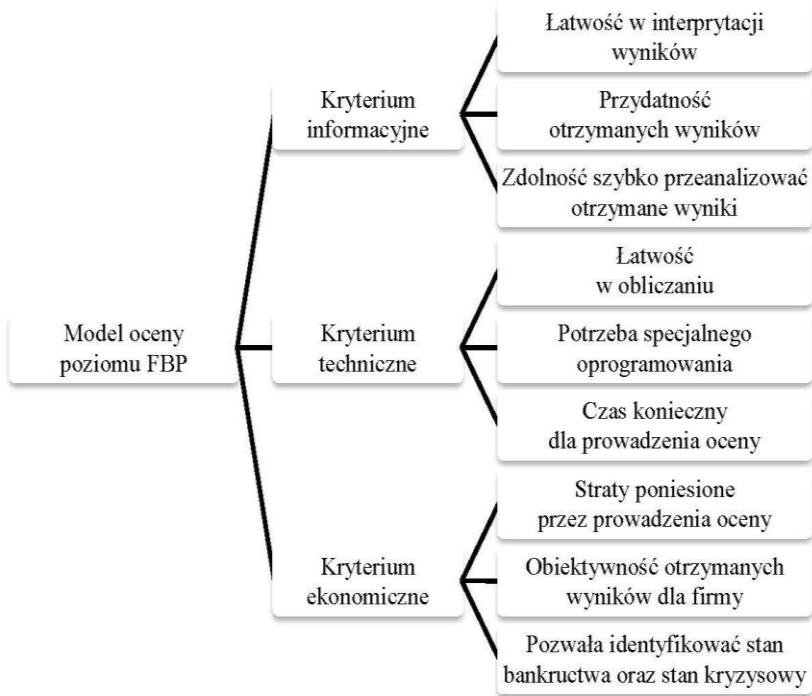
Inni naukowcy uważają że dla oceny poziomu finansowego bezpieczeństwa koniecznym jest obliczania całkowitego wskaźnika finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa bazującego się na obliczeniu wskaźników ekonomicznych. Celem danego artykułu jest właśnie wyznaczenie optymalnej metody oceny poziomu finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa za pomocą wielokryterialnej metody AHP która pozwala porównywać wszelkie efekty powyższych metod oceny.

Podstawowe elementy oceny poziomu finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa w ujęciu Analitycznego Procesu Hierarchicznego.

Opracowana w 1970 roku przez Thomasa L. Saatiego metoda hierarchicznej analizy problemu (AHP – ang. Analytic Hierarchy Process), jest bardzo użytecznym do wspomagania wyboru wariantów decyzyjnych. Do takich wariantów możemy zaliczyć obiekty fizyczne, np. maszyny, produkty, itp., jak również i pewne stany reprezentowane przez warianty projektowe lub realizacyjne, które dążą do osiągnięcia określonych efektów (jakości, bezpieczeństwa, ryzyka).

Metoda AHP również daje możliwość prowadzenia oceny, analizy i porównania rozważanych obiektów w okres przed decyzyjny. Zastosowania metody AHP w celu wspomagania decyzji ekonomicznych, technicznych czy społecznych skutkują przydatnością tej metody, szczególnie znacznym pozytywnym efektem charakteryzują się obiekty analizy z większą ilością kryteriów jakościowych a wpływ oceniającego na ocenę bazuje się na jego doświadczeniu co nosi charakter subiektywny [2].

Dzisiejsza praca również ma na celu wspomagać decyzje ekonomiczne szczególnie dotyczące finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa. Po prowadzeniu analizy informacji stosownie oceny poziomu finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa wyróżniliśmy naszym zdaniem podstawowe elementy do porównania metodą AHP (rys.).

Rys. Schemat modeli oceny bezpieczeństwa finansowego przedsiębiorstwa

Fig. Scheme of model of assessment of financial safety of the company

Źródło: opracowanie własne.

Zgodnie z rys. 1 wyróżniono było 3 kryterium:

- ekonomiczne,
- techniczne,
- informacyjne.

Kryterium ekonomiczne łączą w sobie następujące subkryteria:

- Straty poniesione przez prowadzenia oceny – ocena finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa (FBP) jest czasochłonnym procesem o charakterze ciągłym, czyli dla efektywnego zarządzania systemem FBP powinniśmy ciągle wykonywać jego ocenę, a to łączy się przede wszystkim

stratami czasu pracowników, zwiększenia ilości pracowników co skutkuje wzrostem kosztów opłaty pracy. Czyli optymalna metoda oceny powinna być tak zbudowaną żeby nie powodować znaczny wzrost potrzeby w pracownikach.

- Obiektywność otrzymanych wyników dla firmy – wiele metod oceny poziomu FBP bazują się na ekspertnych ocenach oraz na wskaźnikach nie dostosowujących się do przedsiębiorstwa, w tym znaczeniu optymalna metoda oceny poziomu FBP powinna po pierwsze: włączać w siebie wskaźniki wybrane dla każdego przedsiębiorstwa indywidualnie oraz przystosowujące się do działalności gospodarczej firmy i po drugie wyniki otrzymane po prowadzeniu oceny poziomu FBP powinny być zweryfikowane.

- Pozwala identyfikować stan bankructwa oraz stan kryzysowy – dość często zarządzania systemem FBP powiązują z zarządzaniem antykryzysowym, jest to wyłącznie jeden spośród wielu efektów zarządzania systemem FBP a nie wyłącznie podstawowym celem. W kontekście oceny poziomu FBP to po otrzymaniu wyników prowadzenia owej oceny powinna ona sygnalizować pro aktualne problemy przedsiębiorstwa w tym przede wszystkim sytuacje kryzysowe i sytuacje które mogą skutkować bankructwem przedsiębiorstwa.

Z kolei do technicznych kryterium możemy zaliczyć następujące:

- Łatwość w obliczaniu – ocena poziomu FBP łączy się z pewnymi obliczeniami bardzo istotnym w metodzie oceny poziomu FBP jest to aby powyższe obliczenia nie były bardzo skomplikowane, czyli były takie które nadałyby się do obliczania i zrozumienia każdym pracownikiem działu ekonomicznego lub finansowego.

- Potrzeba specjalnego oprogramowania – czasami aby prowadzić ocenę jakiegoś zjawiska koniecznym jest wykorzystania pewnego programowego zabezpieczenia, ocena poziomu FBP nie jest wyjątkiem. Przykładem metody która potrzebuje specjalnego oprogramowania jest metoda oceny poziomu FBP przy pomocy obliczenia całkowitego wskaźnika FBP owa metoda właśnie jest analizowana w dzisiejszej pracę. Czynnikiem który ciągle łączy się z koniecznością specjalnego oprogramowania to dodatkowe koszty niezbędne dla zakupu oraz funkcjonowania owego systemu dla tego dany subkryterium jest bardzo ważnym w ujęciu wyboru optymalnej metody oceny poziomu FBP.

- Czas konieczny dla prowadzenia oceny – czas już dawno przestał być wyłącznie środkiem, można spokojnie go traktować jako niezależną ekonomiczną kategorię. Znaczenie czasu a szczególnie jego ilość potrzebną dla realizacji procesów jest bardzo istotnym, w przypadku oceny poziomu FBP czas ma pewną przewagę nad innymi subkryteriami dlatego że

szybkość oceny poziomu FBP łączy się z możliwością minimalizacji, likwidacji lub neutralizacji zagrożeń przedsiębiorstwu. Jest to czynnik który w wyborze optymalnej metody oceny poziomu FBP gra jedną z podstawowych ról.

W ramach kryterium informacyjne możemy wyróżnić:

- Łatwość w interpretacji wyników – interpretacja, to właśnie jest istotnym po wykonaniu oceny aby poprawnie odczytać wyniki. Metoda oceny poziomu FBP powinna dawać wyniki które łatwo zinterpretować w ujęciu działalności gospodarczej np. jeżeli poziom finansowego bezpieczeństwa jest bardzo niskim to świadczy o dużej ilości zagrożeń przedsiębiorstwu, niskiej płynności finansowej, niskiej autonomii finansowej oraz niskiej rentowności.

- Przydatność otrzymanych wyników – wyniki otrzymane dzięki ocenie poziomu FBP powinny być przydatne dla działalności gospodarczej i dla rozwoju firmy powinny również skutkować konkretnymi decyzjami gospodarczymi.

- Zdolność szybko przeanalizować otrzymane wyniki – znowu czas, jak już było wspomniano wyżej czas ma decydującą rolę w procesie oceny poziomu FBP, dlatego też analiza otrzymanych wyników i jej szybkość pozwala firmie szybko zidentyfikować swoje miejsca „słabe» i daje również możliwość otrzymania przewagi konkurencyjnej.

Wszystkie wymienione i opisane powyżej subkryteria modelu oceny poziomu finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa w ramach trzech kryteriów podstawowych zgodnie z przyjętą metodologią analizy porównawczej AHP zostały zestawione w pary i ocenione w ramach 9-stopniowej skali Saaty’ego [7]. Powyższe porównania miało decydujący wpływ na ocenę i analizę oznaczonych w danej pracy elementów które ciągle łączą się z oceną poziomu finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa.

Ekonomiczne, techniczne i informacyjne kryteria i ich znaczenia w wyborze optymalnej metody oceny poziomu FBP.

Analiza wpływu konkretnych czynników na wybór optymalnej metody oceny poziomu finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa jest dość trudna, wielokryterialna metoda AHP mocno ułatwia ten proces. Dzięki powyższej metodzie mamy możliwość porównania wpływu czynników ekonomicznych, technicznych i informacyjnych na wybór optymalnej metody oceny poziomu FBP.

W dzisiejszej pracy koncentrowaliśmy uwagę na ocenie poziomu FBP jako jednej z głównych umów zarządzania systemem FBP. Wpływ wyżej wymienionych czynników i analiza tego wpływu dała możliwość znalezienia optymalnego rozwiązania problemu oceny poziomu FBP.

W przeprowadzonej analizie uwzględniono jak wagę priorytetów globalnych – oznaczającą udział danego elementu w całościowym wymiarze modelu oceny, tak i – w stosunku do istniejących subkryteriów – wagę priorytetów lokalnych – oznaczającą udział danego subkryterium w kształtowaniu wagi jednego z trzech podstawowych kryteriów, czyli ekonomicznego, technicznego i informacyjnego[4] (tab.).

Table

Weights of criteria and subcriteria in the model of assessing the level of: financial safety company

Kryterium	Subkryterium	Waga priorytetu lokalnego	Waga priorytetu globalnego
Ekonomiczne 0,208031	Straty poniesione przez prowadzenia oceny	0,42857	0,089156
	Obiektywność otrzymanych wyników dla firmy	0,14286	0,029719
	Pozwala identyfikować stan bankructwa oraz stan kryzysowy	0,42857	0,089156
Techniczne 0,063002	Łatwość w obliczaniu	0,18517	0,011666
	Potrzeba specjalnego oprogramowania	0,15619	0,009840
	Czas konieczny dla prowadzenia oceny	0,65865	0,041496
Informacyjne 0,228967	Łatwość w interpretacji wyników	0,11397	0,026096
	Przydatność otrzymanych wyników	0,40539	0,092820
	Zdolność szybko przeanalizować otrzymane wyniki	0,48064	0,110051

Źródło: Opracowanie własne.

Na podstawie tab. 1 możemy zrobić następujące wnioski:

- największy wpływ na wybór metody oceny poziomu FBP mają kryteria informacyjne, w tym spośród danego kryterium największe znaczenia subkryterium zdolność szybko przeanalizować otrzymane wyniki, w danej pracy już było wspomniane o ważności czasu dla FBP

metoda AHP w wynikach prowadzonych badań pokazuje ważność danego czynnika, również duże znaczenie ma przydatność otrzymanych wyników czyli ich korzyść w zarządzaniu systemem FBP; wagi podstawowych kryteriów i subkryteriów modelu oceny poziomu FBP;

- kryterium ekonomiczne są na drugim miejscu po istotności wpływu na wybór metody oceny, w tym kryterium równoważnie znaczącymi są subkryteria strat poniesionych przez prowadzenia oceny i identyfikacja stanu bankructwa oraz stanu kryzysowego;

- najmniej istotnymi są kryterium techniczne w ramach danego subkryteria najmieszze znaczenia mają potrzeby specjalnego oprogramowania, czyli na podstawie powyższego możemy wnioskować że dla działalności firmy większe znaczenia ma jakościowa ocena poziomu finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa niż koszty poniesione wskutek zakupu specjalnego oprogramowania. Z kolei największe znaczenia z pośród subkryteriów ma subkryteria zdolność szybko przeanalizować otrzymane wyniki, co jeszcze raz potwierdza znaczenia czasu w zarządzaniu systemem FBP.

Podsumowanie. Czas w zarządzaniu systemem finansowego bezpieczeństwa gra decydującą rolę, szczególnie w ocenie poziomu FBP, gdzie dzięki otrzymanym wynikom koniecznym jest szybkie podejmowania decyzji która mające na celu zminimalizować, neutralizować oraz likwidować zagrożenia działalności przedsiębiorstwa oraz podwyższenia efektywności działalności i rozwój przedsiębiorstwa. Dlatego też subryteria łączące się z czasem mieli o wiele większy wpływ na wybór metody oceny poziomu FBP niż inni.

Na podstawie analizy wyboru optymalnej metody oceny poziomu finansowego bezpieczeństwa prowadzonej za pomocą wielokryterialnej metody AHP możemy wywnioskować że optymalną metodą oceny poziomu FBP jest metoda obliczania całkowitego wskaźnika FBP. Powyższa metoda ma przewagę nad inną między innymi dzięki szybciej zdolności do analizy otrzymanych wyników, większej przydatności otrzymanych wyników oraz większej łatwości interpretacji wyników. Powyższe czynniki mieli istotne znaczenia dla oceny poziomu finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa.

Ocena poziomu finansowego bezpieczeństwa jest podstawowym elementem w mechanizmie zarządzania systemem finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa, na podstawie oceny podejmują się wszystkie dalsze decyzji związane z zabezpieczeniem FBP dlatego wybór metody oceny jest taki ważny.

Metoda oceny poziomu FBP zgodnie z przedstawionej powyżej informacją powinna bazować się na obliczaniu całkowitego wskaźnika FBP

складаjącego się z wskaźników ekonomicznych wybranych specjalnie dla każdego indywidualnego przedsiębiorstwa i przystosowanych do jego działalności gospodarczej.

1. Capiga M., Gradoń W., Szustak G. Sieć bezpieczeństwa finansowego, CeDeWu, Warszawa 2010
2. Downarowicz O., Krause J., Marcin Sikorski M., Stachowski W. Zastosowania metody AHP do oceny i sterowania poziomem bezpieczeństwa złożonego obiektu technicznego. URL: <http://www.pg.gda.pl/~wst/artyz4.pdf>, [10.12.2016]
3. Florek-Paszowska A., Cymanow P. Zarządzanie procesem produkcji z wykorzystaniem metody AHP/ANP. Metody ilościowe w badaniach ekonomicznych. T. XIII/1. SGGW Warszawa. S. 96–105.
4. Florek-Paszowska A., Cymanow P. Ocena kosztów migracji ludności wiejskiej Karpat w kontekście zarządzania problemowymi obszarami migracyjnymi, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie Problemy Rolnictwa Światowego. T. 15 (XXX), zeszyt 2. 2015. S. 26–34.
5. Goriaczewa K. Ocena poziomu finansowego bezpieczeństwa przedsiębiorstwa. URL: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3159/1/Gorjacheva.pdf> [11.12.2016].
6. Raczkowski K. Bezpieczeństwo finansowe, Ekonomika bezpieczeństwa państwa w zarysie, Difin, Warszawa 2014, ss. 299–324.
7. Wasylciw T., Jaroszko O. Finansowe bezpieczeństwo przedsiębiorstwa: jego miejsce w systemie ekonomicznego bezpieczeństwa oraz priorytety zwiększenia rozwoju gospodarki w etapie postkryzysowym. URL: http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2011/21_2/132_Was.pdf, [10.12.2016].

Анліовська Г. Я., Чоренька О. Р. Вибір оптимального методу оцінки рівня фінансової безпеки підприємства

Наведено результати дослідження проблеми вибору оптимального методу оцінки рівня фінансової безпеки підприємства, що використовує багатокритеріальну методику ІАП як частину побудованої на її основі моделі, котра складається з трьох головних факторів: економічного, технічного та інформаційного.

Розглянуто питання про важливість фінансової безпеки компанії та принципи її оцінки. І як складову оцінки фінансової безпеки компанії підкреслено вагу фактору часу. Доведено, що характеристика рівня фінансової безпеки підприємства становить підґрунтя для управління системою фінансової безпеки компанії.

Під час аналізу акцентовано на значущості глобальних пріоритетів: як частці заданого елемента в загальній розмірності моделі оцінки, так і відношенні до існуючих субкритеріїв. Роз'яснено, що часткові пріоритети визначають частину підпорядкованих критеріїв у формуванні ваги одного з трьох критеріїв: економічного, технічного чи інформаційного.

Ключові слова: фінансова безпека підприємства, оцінка рівня фінансової безпеки підприємства, метод ІАП.

Anilovska A. Y., Chernenko O. R. Selecting the optimal method to assess the level of financial safety of enterprise

The article presents the results of the study of the problem of selecting the optimal method for assessing the financial security level of an enterprise using the AHP multicriteria method as part of a model built on its basis consisting of three main factors: economic, technical and information. The article raises questions about the importance of the company's financial security and the basis for its assessment. And as part of the assessment of the financial security of the company, the article highlights the importance of the time factor.

The assessment of the financial security level of an enterprise is the basis for managing the company's financial security system. That is why it is so important to determine the optimal method of its evaluation.

The analysis includes the importance of global priorities – meaning the share of a given element in the overall dimension of the assessment model, and – in relation to existing sub-criteria – the importance of local priorities – meaning the share of a given sub-criterion in shaping the weight of one of the three basic criteria, ie economic, technical and information

Time in managing the financial security system plays a decisive role, especially in assessing the level of FBP, where thanks to the results it is necessary to quickly make decisions that aim to minimize, neutralize and eliminate threats to business operations and increase business efficiency and enterprise development. Therefore, the sub-criteria connecting with time had a much greater impact on the choice of the FBP level assessment method than others.

Based on the analysis of the choice of the optimal method of assessing the financial security level carried out with the aid of the multicriteria AHP method, we can conclude that the optimal method for assessing the FBP level is the method of calculating the total FBP rate. The above method has an advantage over others, among others thanks to faster ability to analyze the results obtained, greater suitability of the results obtained and greater ease of interpretation of the results. The above factors were significant for the assessment of the financial security of the company.

The assessment of the financial security level is a basic element in the mechanism of managing the company's financial security system, all further decisions related to FBP security are taken on the basis of the assessment, therefore the choice of the assessment method is so important. The method of assessing the FBP level in accordance with the above information should be based on the calculation of the total FBP index consisting of economic indicators selected specifically for each individual enterprise and adapted to its business operations.

Key words: financial safety company, assessment of the level of financial safety of the company, AHP method.

Стаття надійшла 22 травня 2018 р.

РИЗИКИ ТА ЗАГРОЗИ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано множину чинників загроз і ризиків, що супроводжують діяльність підприємств. Виявлено, що забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності вимагає ухвалення ефективних рішень щодо виявлення, обліку та розробки заходів зі запобігання або послаблення загроз. Аргументовано, що проблеми з виявленням загроз і ризиків в діяльності підприємств потребують свого подальшого дослідження. Рекомендовано проводити дослідження впливу комплексу загроз та ризиків на основі системного підходу.

Ключові слова: загрози, ризики, зовнішнє середовище, збитки, управління, результати.

Постановка проблеми. Важливе місце в дослідженні факторів небезпеки займає їх аналіз, під яким розуміють процедури виявлення факторів небезпеки і оцінки їх значимості. По суті, це аналіз ймовірності того, що відбудуться певні небажані події та негативно вплинуть на досягнення цілей проекту. Аналіз небезпек передбачає виявлення, оцінку факторів небезпек та управління небезпекою (зниження небезпеки або зменшення пов'язаних із нею несприятливих наслідків).

Стан дослідження. Забезпечення економічної безпеки підприємства вимагає ухвалення ефективних рішень, пов'язаних із виявленням, обліком і знаходженням способів запобігання або ослаблення загроз. Деякі загрози можливо передбачати, інші ж виникають раптово. Передбачати можна ті, які з'являються за певних умов, відомі з досвіду попередньої економічної діяльності. Непередбачені загрози можуть виникнути через несподівані дії партнерів, конкурентів або форс-мажорні обставини.

У сучасній науковій літературі наразі нема єдиного тлумачення поняття «економічна безпека», «ризики», «загрози» та їх класифікації. У різні часи достатньо певні думки сучасних наукових шкіл з цієї проблеми були викладені в роботах І. Р. Бузько, В. П. Бочарникова, Т. Г. Васильціва, С. К. Вихорева, В. В. Вітлинського, І. А. Дмитрієва, М. С. Клапківа, Г. В. Козаченко, О. М. Ляшенко, Р. К. Рахматуліна, О. І. Ястремського, О. Л. Устенко [1–12] та ін. Однак вирішення проблеми методологічного забезпечення досліджень економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, розробка загальноприйнятої

класифікації ризиків і загроз залишається стратегічним завданням економічної та інших галузей вітчизняної науки.

Метою статті є розробка пропозицій щодо вдосконалення класифікації ризиків та загроз у підприємницькій діяльності задля підвищення ефективності управлінських рішень з економічної безпеки підприємств.

Виклад основних положень. Загроза безпеки – об'єктивний тренд, подія, що спричиняє собою небезпеку втрат, збитку, шкоди або приймана як така.

Економічна безпека – це об'єктивно-суб'єктивна категорія у діяльності суб'єктів господарювання, що пов'язана з подоланням невизначеності та конфліктності в ситуації неминучого вибору [9, с. 7]. Вона відображає міру відхилення від цілей, від очікуваного результату, міру невдачі (збитків) з урахуванням впливу керованих і некерованих чинників, прямих та зворотних зв'язків стосовно об'єкта керування.

Це визначення ґрунтується на системному підході до категорії економічної безпеки і вказує на необхідність аналізу впливу на об'єкти управління множини внутрішніх і зовнішніх чинників та надсистеми, а також ставлення до суб'єктів безпеки.

З метою забезпечення єдиного методологічного підходу в дослідженні комплексу загроз і ризиків, що впливають на економічну безпеку підприємства, автори керувалися певним змістом цих категорій.

Загроза – це сукупність умов та чинників, що створюють потенційну або реально існуючу небезпеку порушення нормальної діяльності суб'єкта підприємницької діяльності. Для загрози характерна наявність об'єкта загрози, її джерел та проявів. В подальшому під загрозою економічній безпеці підприємства розуміємо можливий або фактично існуючий вплив, наслідком якого може бути та чи інша моральна чи матеріальна шкода.

Загрози поділяються на реальні, потенційні, цілеспрямовані, актуальні, віддалені та ін. Оцінювання вірогідності загроз необхідне в межах аналізу ризиків у господарській діяльності, при цьому слід розглядати уразливість об'єкта безпеки, механізми контролю, активи підприємства та ін. Зміст аналізу загроз полягає в оцінці джерел загроз, побудові моделей порушників, визначенні їх мотивації, кваліфікації, ресурсів, що є в розпорядженні джерел загроз, сильних і слабких сторін потенційних супротивників, вірогідності та способів реалізації загроз, підготовці контрзаходів по кожному з заходів та ін.

Ризики належить розглядати як наслідок змін навколишнього середовища, потреб споживачів, науково-технічного прогресу тощо. Ризик як економічна категорія – це подія, яка може відбутися, а може

й ні. Заздалегідь врахувати або обчислити ризик, уникнути його в умовах ринкового середовища дуже важко, а часом і неможливо.

У разі настання ризику ймовірно три види економічних результатів: збиток (негативний результат), нульовий результат та одержання прибутку (позитивний результат).

Залежно від можливого результату вирізняють такі ризики: чисті (політичні, транспортні, природні, екологічні, частина комерційних) і спекулятивні (здебільшого фінансові).

За своєю структурою комерційні ризики поділяються на: майнові, виробничі, торговельні та фінансові. Серед останніх виокремлюють цінкові, кредитні, валютні, ліквідні, платоспроможні, операційні, інфляційні та ін.

Головне завдання менеджменту в сфері безпеки підприємства полягає в своєчасному виявленні симптомів ризику, прогнозуванні поведінки в ризиковій ситуації за допомогою різних моделей (імітаційних і прогнозуючих), регулюванні та управлінні ризиковою ситуацією.

Основним етапом роботи з ризиком є аналіз ситуації, прогноз можливих втрат, розробка різних сценаріїв управління цією ситуацією. На першому етапі розробки сценарію виявляють внутрішньовиробничі джерела ризику в матеріальній сфері виробництва, фінансовій, організації праці і виробництва, а також в організації комерційної діяльності підприємства. В міру накопичення інформації ризику доцільно класифікувати на відомі, передбачувані та непередбачувані.

Для оцінки загального рівня ризику треба з'ясувати структуру втрат залежно від виду підприємницької діяльності відповідно до стратегій. Важливим у цьому є розробка моделі ідентифікації ризиків, що дає змогу встановити основні напрями виникнення втрат, спрогнозувати настання вірогідних подій, провести аналіз і визначити рівень ризику та зони ризикової діяльності суб'єктів підприємництва.

Якісний аналіз небезпеки вимагає ґрунтовних знань, досвіду, інтуїції в тій чи іншій сфері економічної діяльності. Його провідна мета – визначити фактори і зони небезпеки, після чого ідентифікувати всі можливі ризики. Аналіз, зокрема, передбачає певні аспекти [13, с. 10].

Перший аспект пов'язаний з необхідністю порівнювати очікувані позитивні результати з можливими економічними, соціальними (як нинішніми, так і майбутніми) несприятливими наслідками. З огляду на це слід ідентифікувати причини виникнення небезпеки, з'ясувати її чинники, види невизначеності та конфліктності, які зумовлюють небезпеки. Потрібно також здійснити класифікацію небезпеки.

Другий аспект якісного аналізу небезпеки пов'язаний з виявленням впливу рішень, які приймаються в умовах невизначеності та конфліктності, на інтереси суб'єктів господарювання. На відміну від теорії прийняття рішень, вихідним пунктом якої є гіпотеза, що суб'єкт вже перебуває в ризиковій ситуації, людина (керівник) вирішує, як її уникнути.

Для кожної стадії прийняття ризикового рішення характерні свої закономірності. Скажімо, на стадії усвідомлення і попереднього оцінювання (вимірювання) небезпеки, його суб'єкт фокусує свою увагу на одній-двох найважливіших, на його думку, характеристиках. Найчастіше зосереджуються на величині очікуваного доходу (наприклад, коли питання торкається інвестицій) і майже не замислюються над імовірністю збитків. Зазвичай, характеристику («ймовірність одержання не меншого від деякого заданого значення прибутку») розглядають як обмеження, а «величину сподіваного прибутку» – як мету.

Зовнішнє пристосування (інтравертність) до небезпеки полягає в спробі суб'єкта ризику так модифікувати зовнішнє середовище, щоб одержати деякі переваги. Йдеться про маневрування ресурсами, маніпулювання поведінкою контрагентів (партнерів) під час укладення угод тощо.

Внутрішнє пристосування (екстравертність) до небезпеки притаманне особам, котрі не надто вірять у можливість контролю над зовнішнім середовищем та безпосереднього впливу на нього. Їхній основний інструмент – це збір додаткової інформації, вигреш у часі, залучення своїх керівників до процесу ухвалення відповідальних рішень, генерація нових альтернатив.

Слід мати на увазі, що під час прийняття конкретного рішення доцільно з'ясувати інтереси головних учасників подій: хто яку позицію займає, хто і як ставиться до вашої ініціативи. В результаті заздалегідь складеться певне уявлення про можливий перебіг подій (пов'язані з цим суперечності та перешкоди, що зумовлюють ризик). У веденні переговорів це доволі істотний чинник, який дає змогу проаналізувати ситуацію, обтяжену небезпекою, та вжити відповідних заходів щодо її переведення в дещо сприятливішу.

Поведінка підприємця в умовах небезпеки має орієнтуватися: на пошук «рушійної пружини» ризикової ситуації (осмислення проблеми, формування управлінської задачі, розстановка сил) із використанням ситуаційного (сценарного) аналізу; на відшукування зв'язку заданої ризикованої ситуації з попередніми обставинами (історичний метод) та прогнозування загроз щодо різних ускладнень, які можуть призвести до збитків; на зіставлення ризикової задачі з розвитком цілісної систе-

ми управління (системний підхід); на обґрунтування і використання технологій розв'язання управлінських задач, адекватних ситуацій; на формування адекватного стилю управління (нова тактика в нових обставинах, обтяжених ризиком). В.В. Вітлінський пропонує таку багатокрокову процедуру (алгоритм) якісного аналізу небезпеки та поведінки його суб'єктів щодо прийняття рішень у ситуації, обтяженій небезпекою [5, с. 12], головними етапами якого є:

- аналіз та діагностика економічної (управлінської) ситуації, пов'язаної з певним об'єктом (проектом) і обтяженої ризиком;
- з'ясування інтересів основних учасників подій, їхнього ставлення до ризику;
- виявлення основних чинників, які впливають на прийняття рішень, розподіл їх на керовані та некеровані параметри ризику;
- здобуття інформації про можливі діапазони значень некерованих параметрів (чинників) ризику;
- генерація набору альтернативних варіантів проекту (об'єкта, способу дій);
- з'ясування пріоритетів суб'єкта ризику стосовно варіантів проекту (об'єкта, способів дії);
- оцінювання згенерованих альтернативних варіантів, вибір з них тих, що найкраще відповідають вимогам суб'єкта ризику;
- розробка відповідного способу дій (програми), найбільш ефективного з погляду переведення обтяженої ризиком ситуації у де-що сприятливішу.

В основу цього підходу покладено зміну ставлення до споживачів товарів (послуг), торгових партнерів, працівників підприємств. Ці стосунки насправді, а не лише декларативно, прагнуть зробити менш конфронтаційними (суперечливими), конкурентні стратегії доповнюються стратегіями співпраці.

Поєднання певною мірою функцій цих суб'єктів при одночасному їх розмежуванні призводить до зниження ступеня безпеки. У процесі виявлення факторів небезпеки треба розуміти, що в системах управління соціально-економічними об'єктами умови інформаційної повноти, як правило, не виконуються [6, с. 9]. По-перше, суб'єкт управління (небезпеки) може бути сам соціально-економічною системою. Його цілі (множина цілей) можуть не збігатися і мати суперечливий характер. Слід зазначити, що далеко не завжди цілі можна відносно легко відобразити в кількісній формі, тому оцінка різноманітних ситуацій і варіантів (стратегій, проектів) може виявитися неоднозначною. По-друге, моделі, що описують поведінку об'єктів управління (небезпеки), не здатні (і в цьому, зазвичай, немає потреби) відобразити

всі його властивості. По-третє, наявна інформація не завжди висвітлює всі суттєві моменти, бо їх врахування здійснюється опосередковано, насамперед через систему економічних показників. Вони ж, своєю чергою, відображають якісні чинники в кількісно вираженій формі, а це призводить до втрати частини інформації.

Висновки. Результати наведених досліджень засвідчують, що різноманітні небезпеки нерідко взаємопов'язані, зміни одних зумовлюють зміну інших. Більшість із них впливають на результати економічної діяльності і потребують аналізу і на якісному, і на кількісному рівні. Запропонована класифікація ризиків та загроз у господарській діяльності може бути використана в підготовці заходів із забезпечення економічної безпеки підприємств.

1. Бузько И. Р. Экономический риск (методы, анализ оценки и ограничения). Донецк: ИЭП НАН Украины, 1996. 332 с.
2. Бочарников В. П., Релецкий С. М., Захаров К. В. и др. Риски во внешнеэкономической деятельности предприятий. К.:ИНЭКС, 1997. 170 с.
3. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія. Львів: Арал, 2008. 384 с.
4. Вихорев С., Кобцев Р. Как определить источники угроз. *Открытые системы*. 2002. № 7–8. С. 6–11.
5. Вітлинський В. В., Верченко П. І. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. К.: КНЕУ, 2000. 15 с.
6. Вітлинський В. В. Аналіз, оцінка та моделювання економічного ризику. К.: Деміур, 1996. 212 с.
7. Вітлинський В. В., Наконечний С. Г., Шарапов О. Д. Економічний ризик і методи його вимірювання: підручник. К.: ІЗМН, 1996. 400 с.
8. Дмитрієв І. А., Нестеренко В. Ю. Управління ризиком рейдерських захоплень: монографія. Х.: ХНАДУ, 2011. 164 с.
9. Козаченко А. В., Пономарев В. П., Ляшенко А. Н. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения. К.: Либра, 2003. 280 с.
10. Рахматуллин Р. К. Особенности ценообразования на продукцию сельского хозяйства в условиях развитой рыночной экономики. *ИНИОН РАН «Новая литература по социальным и гуманитарным наукам. Депонированные научные работы»*, раздел «Экономика». 1999. № 11.
11. Устенко О. Л. Теория экономического риска: монография. К.: МАУП, 1997. 164 с.
12. Ястремський О. І. Моделювання економічного ризику. Либідь, 1992. 176 с.
13. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятий. М.: Эксперспектива, 2007. 301 с.

Burbelo O. A., Burbelo S. O. Risks and threats in economic activity

The article analyzes many factors of threats and risks that accompany the activities of enterprises.

It has been established that ensuring the economic security of business entities requires the adoption of effective decisions to identify, take into account and develop measures to prevent or reduce threats.

The problems of identifying threats and risks in the activities of enterprises require further research. To improve the economic security of enterprises, it is necessary to continue improving the classification of risks and threats that occur in their activities. It is recommended to conduct a study of a complex of threats and risks based on a systematic approach.

The concepts of threat, risk, their interdependence and classification have been clarified. It is proposed to assess risks as a consequence of changes in the external and internal environment of activities, in consumer requests and scientific and technological progress. The classification of risks is given depending on the expected results and economic content. It is recommended to consider risk management as a multi-stage and multidimensional process. It is noted that at each stage of management, it is necessary to take into account the patterns characteristic of it.

Key words: *threats, risks, external environment, losses, management, results.*

Стаття надійшла 22 травня 2018 р.

УДК 328.12

М. Р. Верескля

ПОНЯТТЯ ЛОГІСТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Досліджено та узагальнено поняття, функціональні ознаки й мету логістичного управління. З'ясовано особливості логістичного управління. Проаналізовано причини, що зумовлюють труднощі в імплементації основних положень логістики на вітчизняних підприємствах. Особливу увагу надано підсистемам організації логістичного управління на підприємстві. Розглянуто функціональні галузі сучасного логістичного управління. Акцентовано на принциповій відмінності логістичного підходу до управління матеріальними потоками від традиційного. Визначено комплекс принципів реалізації логістичного управління.

Ключові слова: *логістика, логістична концепція, логістичний ланцюг, логістичні підсистеми, логістичні цілі, конкурентоспроможність, конкурентна перевага, система, управління.*

Постановка проблеми. Розвиток економіки України за минулі роки обумовив зміну пріоритетів у діяльності суб'єктів підприємницької діяльності. Неодмінним для підприємств стало обґрунтування та впровадження в практику управління новітніх підходів до оптимізації функціонування їхнього економічного механізму. При цьому недостатньо, щоб ефективними були окремі управлінські рішення, необхідно прагнути до ефективності ведення господарської діяльності загалом. Це потребує поглибленого вивчення сучасних методів управління, які дали би змогу забезпечити сталий розвиток підприємства та закріпити його позиції на ринку. До одного з таких методів належить логістична концепція управління підприємством.

Стан дослідження. На управління підприємствами на засадах логістичних підходів в Україні звернуто наразі недостатньо уваги. Дослідження окремих його аспектів займалися такі вчені, як Л. В. Балабанова, Г. І. Брітченко, М. Ю. Григорак, М. І. Долишній, М. С. Дороніна, А. Г. Кальченко, Є. В. Крикавський, В. Л. Пілюшенко, О. М. Тридід, Н. І. Чухрай, О. О. Шубін, Л. В. Фролова, О. В. Хаджинова, О. М. Чумаченко та інші.

З-поміж зарубіжних науковців питанням логістики присвятили свої праці: П. Друкер, Дж. Ландлеу, Г. Пфоль, К. Кльозе, Л. Б. Міротіна, Б. А. Анікіна, Д. Дж. Бауерсокс, Д. Дж. Клосс, А. Г. Белоусов, Д. В. Стаханов, А. М. Гаджинський, М. П. Гордон та ін.

Метою статті є узагальнення теоретичних основ логістичного управління та з'ясування переваг застосування логістичної концепції управління підприємством.

Виклад основних положень. На сучасному етапі економічних умов функціонування підприємств ефективно управління виступає заходом досягнення цілей підприємства, яке спроможне забезпечити конкурентні переваги підприємства завдяки пошуку нових можливостей у різних сферах діяльності. Управлінські перетворення багато в чому визначаються стратегічною спрямованістю саме системи управління, яка дає змогу підприємствам підвищувати рівень адаптації в ринкових умовах, що змінюються, в процесі їх функціонування та розвитку.

Незважаючи на те що застосування логістики в економіці України зумовлене сучасними реаліями, управлінню підприємствами на засадах логістичних підходів приділяється поки що недостатня увага, надто порівняно з розвинутими країнами. Зарубіжні компанії давно й успішно використовують логістичні підходи, натомість вітчизняні підприємці роблять щойно перші кроки в цьому напрямі [9, с. 166].

Труднощі імплементації основних положень логістики на наших підприємствах полягають насамперед у нестабільності економіки України, а найважливіші проблеми, пов'язані з ефективним використанням логістики у вітчизняному підприємстві, на думку науковців [1; 2], можна поділити на об'єктивні й суб'єктивні.

До об'єктивних причин доречно віднести: недосконалість методологічної бази впровадження логістики в реальний сектор економіки України; невизначеність меж використання логістики в сучасних господарських системах; нестійке правове поле діяльності підприємницьких структур, а також непродумана система оподаткування; відсутність необхідної структуризації діяльності господарських систем, яка потрібна для впровадження логістики; значне моральне і фізичне зношення виробничого устаткування; слаборозвинута транспортна інфраструктура, яка не відповідає сучасним вимогам (високий ступінь фізичного і морального зношення транспортних засобів і, як наслідок, низька ефективність їх функціонування); низький рівень розвитку виробничо-технічної бази складського господарства; недостатній ступінь розвитку й використання сучасних систем електронних комунікацій, електронних мереж, систем зв'язку та телекомунікацій.

До суб'єктивних причин належать: відсутність кваліфікованих фахівців із логістики і потенційне небажання менеджерів змінювати усталені стереотипи роботи на тлі загальної низької правової й управлінської культури. Начальники служб постачання, доставки, продажів, які звикли виконувати свої традиційні функції, перешкоджають впровадженню наскрізної схеми управління матеріальними потоками підприємства, оскільки цілі логістики не збігаються з цілями окремих функціональних підрозділів.

Ба понад це, окреме підприємство, оптимізоване з погляду логістики, може виявитися неоптимальною ланкою в загальному логістичному ланцюзі через те, що логістичний підхід передбачає залучення в ланцюг безпосередньо виробничого підприємства і пов'язаних з ним постачальників, посередників, клієнтів. Саме координація роботи логістичного ланцюга, що складається з різних підприємств, є найважчою під час використання логістичних методів управління.

Організація логістики на підприємствах, у логістичних системах, логістичних ланцюгах поставок є істотним чинником організаційного забезпечення ефективного логістичного управління як у вузькому (управління переміщеннями матеріальних ресурсів), так і в широкому розумінні як сутність управління підприємством, філософія управлін-

ня. Зростання ролі організації логістики в ефективності логістичного управління відбувалося у безпосередньому зв'язку з масштабами поширення концепції логістики на процеси та сфери діяльності підприємства [6, с. 365].

За умови традиційного підходу до управління кожна ланка логістичного ланцюга має власну систему управління, зорієнтовану на власні цілі та критерії ефективності. Вихідний матеріальний потік кожної попередньої ланки логістичного ланцюга, сформований під впливом системи управління цієї ланки з урахуванням його цілей та критеріїв, є вхідним для наступної ланки.

Результуючим матеріальним потоком усього логістичного ланцюга є вихідний потік останньої ланки. Її параметри отримують завдяки незалежним управлінським діям, виконуваним послідовно в кожній з ланок логістичного ланцюга. Тому з точки зору загальних цілей управління вони є спонтанними.

Згідно з логістичним підходом, управлінські дії додаються з боку єдиної логістичної системи управління до нового об'єкта – наскрізного матеріального потоку. Ці дії формуються з огляду на загальні цілі та критерії ефективності логістичного ланцюга, що досліджується, тому параметри вихідного матеріального потоку є передбачуваними.

Логістичний підхід до управління підприємством спрямований на забезпечення раціоналізації поточкових процесів у межах керованої системи з позиції єдиного матеріалопровідного ланцюга, інтеграція окремих частин якого здійснюється на технічному, технологічному, економічному, методологічному рівнях, а мінімізація витрат часу і ресурсів досягається шляхом оптимізації наскрізного управління матеріальними, інформаційними та фінансовими потоками [3]. Таким чином, логістичне управління полягає в цілеспрямованому впливі на логістичні потоки з метою синхронізації їхньої взаємодії і досягнення ефекту синергізму (див. табл.).

Проаналізувавши різні дефініції терміна «логістичне управління» можемо сформулювати узагальнене визначення цього поняття: логістичне управління – це підхід до організації діяльності підприємства, який ґрунтується на засадах і принципах логістики, характеризується системною комплексністю управління товарно-матеріальними, фінансовими та інформаційними потоками задля досягнення ефекту синергії з метою задоволення потреб підприємства та запитів споживачів з мінімальними витратами ресурсів і часу.

**Тлумачення поняття «логістичне управління»
вітчизняними дослідниками**

№ з/п	Автор, джерело	Зміст поняття
1	Л. В. Фролова [12, с. 92]	Логістичне управління – цілеспрямований вплив на просторово-часове балансування бізнес-процесів, пов'язаних із формуванням потоків матеріальних і нематеріальних цінностей, метою якого є ефект синергізму, що проявляється в чистому грошовому потоці підприємства.
2	С. В. Мочерний [4, с. 112]	Логістичне управління – свідомо організований цілеспрямований процес і активний вплив суб'єктів логістичної системи на прогнозування, планування, організацію та контроль за матеріальними та нематеріальними потоками.
3	Р. Р. Ларіна [8, с. 67]	Логістичне управління – це процес або діяльність, яка підпорядкована наперед окресленим цілям, здійснюється у логічній послідовності, може бути організована на стратегічному й тактичному рівні, здійснюється безперервно і включає планування, організацію, реалізацію та контроль товаропросування – руху сировини, матеріалів і напівфабрикатів, готової продукції (швидкості руху, об'ємів руху, адаптивності) на виробництво, у процесі виробництва та до споживача на основі формування логістичної системи товаропросування й логістичної сітки.
4	О. В. Хаджинова [13, с. 20]	Логістичне управління можна розглядати як замкнутий управлінський цикл, який постійно повторюється. Логістичне управління як циклічний процес розглядають з позицій структурного, процесного та функціонального підходів, які тісно пов'язані між собою.
5	Ю. В. Пономарьова [11, с. 80]	Логістична концепція проголошує необхідність виявляти індивідуальні потреби споживачів і відповідати на них, спрямовуючи наявні ресурси на їх повне задоволення. Основоположна ідея полягає в тому, що найбільшого успіху досягають ті компанії, всі продуктивні дії яких у сукупності дають можливість виправдати очікування споживачів. Оскільки логістика забезпечує запити споживачів, пов'язані з часом і місцем наявності продуктів, а також на супутні послуги, то доречно стверджувати, що управління логістикою – це управління обслуговуванням споживачів.

Назагал принципова відмінність логістичного підходу до управління від традиційного полягає у виокремленні єдиної функції управління колись розрізненими матеріальними потоками: у технічній, технологічній, економічній і методологічній інтеграції окремих ланок матеріалопровідного ланцюга в єдину систему, що забезпечує ефективне управління наскрізними матеріальними потоками. Якщо раніше об'єктом управління були масові окремі матеріальні об'єкти, то за логістичного підходу основним об'єктом стає потік, тобто множина об'єктів, що сприймаються як ціле [8, с. 89].

Особливими характеристиками логістичного управління, як і управління загалом, можуть бути такі: один зі специфічних видів діяльності, що відрізняє його від інших видів діяльності; головною формою логістичного управління виступає вплив відповідних суб'єктів управління (керівників) на його об'єкт (логістичну систему); вид діяльності, що здійснюється безперервно у часі та просторі; реалізується як процес, що відбувається у чіткій структурно-логічній послідовності окремих його етапів; завжди підпорядкований визначеним цілям та завжди характеризується певним результатом; управлінська діяльність потребує раціонального використання необхідних ресурсів та відбувається в умовах ризику і невизначеності [10].

Функціональними галузями сучасного логістичного управління є: закупівельна логістика; виробнича логістика; розподільча логістика; транспортна логістика; логістика запасів; логістика складування; логістика сервісу; інформаційна логістика [8, с. 72].

Загальною метою логістичного управління є реалізація й узгодження економічних інтересів безпосередніх і опосередкованих учасників підприємницьких процесів через найефективніше використання ресурсів в існуючих на заданий момент умовах господарювання. Загальна мета діяльності кожного підприємства конкретизується у підцільях, які визначаються потребами оптимізації та раціоналізації підприємницької діяльності, розвитком інфраструктури логістичної системи з урахуванням чинного законодавства про створення сучасної матеріально-технічної бази виробництва і товарного обміну, активного використання прогресивних інформаційних технологій.

У процесі логістичного управління на підприємстві виокремлюють такі підсистеми організації логістичного управління, як-от: постачання, складська, транспортна, виробнича, збутова.

Завдання логістики полягає в комплексному управлінні наскрізним матеріальним потоком. А утворення логістичної системи підприємства доцільно починати зі сфери постачання, оскільки саме вона організовує вхід матеріального потоку до логістичної системи.

Логістична концепція управління впливає майже на кожен аспект формування прибутків і збитків фірм. Тому відповідні зміни в логістичній стратегії впливають на фінансові результати діяльності фірм і роблять свій внесок у забезпечення їхньої довгострокової життєздатності [5].

Як головна підсистема загальної системи управління підприємством, логістичне управління спрямоване на досягнення стратегічних і тактичних цілей розвитку підприємства. Логістичне управління інвестиційною, інноваційною, виробничою, фінансовою, кадровою та інформаційною сферами діяльності сприяє реалізації стратегічних, а всіма поточними процесами в ланцюзі «закупівля ресурсів – транспортування – виробництво – складування – реалізація – сервісне обслуговування кінцевих споживачів» – тактичних цілей підприємства.

Науковцями окреслено великий комплекс принципів реалізації логістичного управління, зокрема: принцип системного підходу; тотальних витрат; глобальної оптимізації; логістичної координації та інтеграції; використання теорії компромісів для перерозподілу витрат; відмова від випуску універсального технологічного та підйомно-транспортного обладнання; принцип розвитку логістичного сервісу; моделювання та інформаційно-комп'ютерної підтримки; розробки необхідного комплексу підсистем; TQM (total quality management) – загального управління якістю; гуманізації всіх функцій і технологічних рішень у логістичній системі; стійкості та адаптивності [7].

Діяльність підприємства як логістичної системи, тобто такої, що підлягає логістичному управлінню, може бути подана за фазовим поділом трьома блоками [13]:

- логістика постачання, під якою розуміють комплексне планування, управління та фізичне опрацювання потоку матеріалів, сировини, комплектуючих та відповідного інформаційного потоку від їх переміщення від постачальників до початкового виробничого складування;
- логістика виробництва, яка передбачає управління процесами від початку виробництва до передавання продукції у сферу збуту;
- логістика збуту, що охоплює управління переміщенням готових виробів до замовника.

Відмінною рисою логістичного управління є системний, цілісний підхід до організації та здійснення переміщень матеріалів і готових виробів на всьому шляху від виготовлення до кінцевого споживання.

Ефективна діяльність підприємства неможлива без упровадження інформаційної системи управління, наявність якої дає змогу швид-

ше реагувати на зміни ринку, раціоналізувати управлінський процес, автоматизувати здійснення низки операцій.

Висновки. Логістичне управління спрямоване на узгодження економічних інтересів безпосередніх і опосередкованих учасників підприємницьких процесів шляхом найефективнішого використання наявних на певному етапі розвитку суспільного виробництва ресурсів. Структура циклу логістичного управління підприємством уможливило ефективне формування загального механізму логістичного управління підприємством у сучасних ринкових умовах. Застосування логістичного управління дає змогу підприємству забезпечувати високу конкурентоспроможність своєї продукції і послуг через оптимізацію витрат, пов'язаних із виробництвом і реалізацією товарів, пришвидшувати оборотність обігового капіталу, якнайповніше задовольняти споживачів у якісних товарах та сервісі.

1. Амітан В. Н., Ларіна Р. Р., Пілюшенко В. Л. Логістизація процесів в організаційно-економічних системах. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2003. 73 с.

2. Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації. К.: КНЕУ, 2003. 394 с.

3. Забуранна Л. В. Логістичне управління підприємством: сутність та передумови розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2010. № 7. С. 120–123.

4. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т. 1 / за ред. С. В. Мочерного. Львів: Світ, 2005. 616 с.

5. Кацьма В. І. Сутність та роль логістичного управління в системі управління підприємством. *Економічний аналіз*: зб. наук. праць / редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін.; Тернопільський національний економічний університет. Т. 23. № 2. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. С. 60–65.

6. Крикавський Є. В. Логістика. Основи теорії: підручник. Львів: Національний університет «Львівська політехніка»; Інтелект-Захід, 2006. 454 с.

7. Мельник О. В. Нові концептуальні підходи в логістиці. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>

8. Ларіна Р. Р., Череп О. Г., Грішин І. Ю., Ілаєва А. О. Моделі і методи логістичного управління суб'єктами господарювання й економікою регіону: монографія. Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2011. 234 с.

9. Паласюк Б. Логістичне управління підприємством: сутність і основні принципи. *Галицький економічний вісник*. 2012. № 3 (36). С. 166–170.

10. Поканевич Ю. В. Управління як складна багатовимірна категорія. URL: <https://core.ac.uk/download/files/404/11824824.pdf>.

11. Пономарьова Ю. В. Логістика: навч. посібник. К.: ЦНЛ, 2003. 189 с.

12. Фролова Л. В. Логістичне управління торговельним підприємством: теорія та методологія: дис. ... д-ра екон. наук / Донецький держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Донецьк, 2005. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/136901.html>.

13. Хаджинова О. В. Логістична стратегія управління витратами великого багатопрофільного промислового підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами». Донецьк, 2006. 23 с.

Vereskliа M. R. Concept of logistical management as a tool of enterprise management system

In the recent years, the economy of Ukraine functions on the brick of default. Its «detachment» from the global economy increases every year. Permanent protracted crises, instability of the political and socio-economic situation, military actions in the country negatively affect the condition and development of enterprises of all sectors of economy.

In order to retain and expand its market position, an enterprise should be mobile and adequately react to all changes in the external environment. Search and introduction of the advanced methods of management would ensure the stable development of enterprises and help to consolidate their positions in the market. The logistical concept of management is one of these methods.

The present article analyzes and generalizes the concept, functional characteristics and objective of logistical management, and discusses the peculiar aspects of the logistical management.

It also analyzes the main reasons that cause difficulties in implementation of the main standards of logistics at national enterprises. A special attention is devoted to subsystems of organization of logistical management at an enterprise.

The paper examines functional areas of modern logistical management, focuses attention on the principal difference between the logistical and traditional approaches to management of material flows, defines the complex of principles of realization of logistical management.

As practice shows, enterprises that use principles of logistical management ensure high competitiveness of their products and services through optimization of costs related to production and sale of goods, turnover acceleration and full satisfaction of customer needs in high-quality goods and services. Such effect is achieved by essential reduction of stocks and finished products in the spheres of production, supply and sale, reduction of the production cycle and order cycle, introduction of flexible automated and robot-aided productions that allow fast transfer to the production of new types of products, creation of distributive sales channels, etc.

Key words: *logistics, logistical concept; logistical chain; logistical subsystems; logistical goals; competitiveness; competitive advantage, system, management.*

Стаття надійшла 18 травня 2018 р.

УДК 657.471.012.7:658.6

Г. М. Воляник,
Н. С. Марушко

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ТОВАРНИХ ОПЕРАЦІЙ ТА ОПТИМІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТОРГІВЛІ

Розглянуто особливості обліку товарних операцій. Досліджено стан обліку товарних операцій на торговельному підприємстві. Запропоновано впорядкувати бухгалтерський облік товарних операцій з можливістю аналітичної й синтетичної деталізації для раціональної організації їх контролю та прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Доведено потребу запровадження внутрішнього контролю як однієї з найвагоміших функцій управління. Визначено передумови та напрями розвитку внутрішнього контролю на підприємствах торгівлі. Констатовано, що організація внутрішнього контролю в інформаційному процесі управління є важливим напрямом у досягненні успішної діяльності сучасних торговельних підприємств.

Ключові слова: підприємство торгівлі, облік, товарні операції, внутрішній контроль.

Постановка проблеми. Головним джерелом інформації про основну діяльність підприємства торгівлі є дані бухгалтерського обліку. Інформаційне забезпечення обліку та контроль товарних операцій гарантують ухвалення обґрунтованих управлінських рішень.

Оцінка чинної системи обліку на підприємствах торгівлі засвідчила, що на більшості досліджуваних підприємств аналітичний облік витрат за товарними операціями, який дає можливість надавати інформацію для прийняття обґрунтованих управлінських рішень стосовно асортименту товарів і обсягу їх придбання, не ведеться, а внутрішній контроль практично відсутній.

Розвиток економічних процесів обумовлює необхідність перегляду підходів до облікового забезпечення системи управління підприємствами торгівлі з метою підвищення ефективності використання даних для вирішення сучасних завдань. Глобалізаційні процеси в економіці розширюють сферу облікової діяльності, що вимагає поєднання традиційного бухгалтерського обліку і всіх елементів системи управління: планування, прогнозування, аналізу, контролю, регулювання. З метою забезпечення не лише виживання, а й ефективного функціонування в умовах конкуренції підприємствам торгівлі доцільно вдосконалювати систему внутрішнього контролю.

Стан дослідження. Дослідженню торговельної діяльності, визначенню економічної сутності товарів та їх обліку, з'ясуванню про-

блематики впровадження внутрішнього контролю присвячено праці і вітчизняних, і зарубіжних науковців та практиків, таких як: В. В. Апошій [2], Л. В. Гуцаленко [3], Л. Г. Медвідь, Д. О. Харинович-Яворська [4; 5], С. М. Петренко [6] та ін.

Проблема вибору перспективних напрямів розвитку внутрішнього контролю в інформаційній системі підприємств торгівлі постійно постає на певних етапах ефективного управління їх діяльністю. Щодо її вирішення єдиного підходу серед науковців не існує, і це потребує подальших досліджень означеного напрямку. Питання, які виникають перед власниками та менеджерами торговельних підприємств, актуалізують необхідність впровадження контролю задля досягнення динамічних конкурентних переваг. Перед контролем як складовою системи управління постає завдання виявити та усунути відхилення від запланованих показників і чинників, які перешкоджають ефективній діяльності підприємства. З метою успішного впровадження контролю потрібно усвідомити якісні зміни в сфері управління торговельним підприємством з огляду на організацію, науково-теоретичну і методологічну базу якісних перетворень. Фундаментом таких змін повинен стати комплексний, системний підхід на основі єдиного інформаційного та методологічного забезпечення внутрішнього контролю. Адже він виступає засобом зворотного зв'язку між об'єктами та системою управління, інформуючи про дійсне положення та фактичне виконання управлінських рішень.

Метою статті є оцінка особливостей обліку та обґрунтування концептуальних основ організації й методики проведення внутрішнього контролю товарних операцій на підприємствах торгівлі.

Виклад основних положень. Сфера товарного обігу в умовах розвинутого ринку не лише охоплює торгівлю, а й поширюється на суспільне виробництво. У зв'язку з цим сформована у бухгалтерському обліку інформація про рух товарів набуває першочергового значення при керуванні всім комплексом товарних операцій. Облік, своєю чергою, забезпечує зберігання товарів, інформацію про ціни і собівартість, оцінку ефективності та реалізації товарів.

Відповідно до ст. 1 Закону України від 21.06.2012 р. № 5007-VI «Про ціни і ціноутворення», товаром є продукт діяльності (зокрема роботи, послуги), готовий до продажу або обміну.

Виходячи з цього визначення під товарними операціями розуміють операції, пов'язані з процесами придбання та реалізації товарів.

У ринкових умовах господарювання торгівля характеризується ускладненням структури, що обумовлено розширенням масштабів діяльності, ростом обсягу товарних мас, які циркулюють її каналами,

збільшенням кількості структурних елементів і розмаїттям їхніх зв'язків між собою і з постачальниками. В умовах, що складаються, одним із найважливіших напрямів ефективності функціонування підприємства стає завдання істотного удосконалення управління товарними операціями. Водночас базою інформаційного забезпечення системи управління стає бухгалтерський облік та внутрішній контроль товарних операцій.

Основними господарськими процесами в торгівлі є придбання товарів, доставка, зберігання товарів та їх подальша реалізація.

Інформація, отримана на базі бухгалтерського обліку товарних операцій, необхідна для прийняття управлінських рішень (за збутової політики, формування асортименту товарів тощо), які підвищують економічну ефективність діяльності торгового підприємства.

Бухгалтерський облік у торгівлі має низку особливостей, а саме:

1. Облік роздрібно-товарообігу ведеться, як правило, у вартісному виразі за первісною вартістю. Це зумовлено широкою номенклатурою товарів.

2. Витрати торговельних підприємств – витрати обігу – не включаються до собівартості реалізованих товарів, а відносяться на фінансовий результат.

3. Торговельна надбавка у роздрібній торгівлі вміщує в собі податок на додану вартість, сплачений постачальникові, та торговельну націнку підприємства.

4. Специфіку торговельної діяльності відображає рахунок 28 «Товари», на якому ведеться облік руху товарно-матеріальних цінностей, що надійшли на підприємство з метою продажу.

5. Товари обліковують за первісною вартістю або чистою вартістю реалізації. Порядок визначення первісної вартості залежить від способу надходження товарів на підприємство.

Товари в обліку відображаються за роздрібними (продажними) цінами або за купівельними цінами. Оцінка товарів за цінами реалізації застосовується при роздрібному продажі з використанням середнього відсотка торговельної націнки. В разі оптового продажу товари обліковуються за цінами придбання у виробника продукції чи цінами реалізації. Облік товарів, що є власністю підприємства, здійснюється за купівельними цінами. Товари, прийняті на відповідальне зберігання, обліковуються на позабалансовому рахунку 02 за цінами, проставленими в товаросупровідних прибуткових документах.

Перед бухгалтерським обліком постає завдання розподілу і віднесення витрат, які раніше не включалися у вартість придбаних товарів (наприклад, витрат на транспортування, вантажно-розван-

тажувальних робіт та ін.), на собівартість по найменуваннях товарів. Заразом ціна продажу при оцінці товарів у разі їх продажу населенню включає первісну вартість і торгову надбавку (також ПДВ). Собівартість проданих товарів визначається як різниця між продажною (роздрібною) вартістю проданих товарів і сумою торгової націнки на ці товари. Розрахунок середнього проценту торгових націнок для визначення такого показника проводиться за методикою, прийнятою в П(С)БО 9.

Від правильності обчислення торгової націнки значною мірою залежить реальність визначення собівартості реалізованих товарів і фінансового результату від реалізації: завищення реалізованих торгових націнок у кінцевому результаті призведе до необґрунтованого збільшення прибутку, а заниження – до його зменшення.

Як свідчать проведені дослідження, розвиток і ефективність діяльності підприємств торгівлі неможливі без удосконалення системи управління доходами та витратами, адже витрати є основним фактором впливу на отримання доходу.

Організація обліку та контролю у торговельних підприємствах є потребою оподаткування. Слід організувати облік так, щоб облікова аналітична інформація могла бути отримана в будь-який час та за будь-якими напрямками управління продажем товарів в умовах роздрібною торгівлі.

Сьогодні не вирішеними, як і раніше, залишаються проблеми належного аналітичного забезпечення, прийняття управлінських рішень з метою підвищення обґрунтованості та їх ефективності.

Спробуємо простежити, як відображаються в обліку доходи, витрати та фінансові результати в умовах сучасного нормативного законодавчого поля, та запропонувати більш деталізовану систему обліку доходів і витрат для торговельних підприємств відповідно до джерел їх отримання та виникнення.

Чинна система класифікації доходів для потреб бухгалтерського обліку за П(С)БО15 досить обмежена, оскільки тісно пов'язана з класифікацією витрат і призначена переважно для потреб складання фінансової звітності, тому теж потребує вдосконалення [1].

Проведене дослідження стану обліку процесу продажу на торговельному підприємстві дало змогу виявити проблеми, які вимагають обґрунтованого вирішення.

Приміром, потребує впорядкування бухгалтерський облік операцій щодо продажу товарів з можливістю аналітичної й синтетичної деталізації для раціональної організації їх контролю та ухвалення обґрунтованих управлінських рішень.

Оскільки метою ведення бухгалтерського обліку товарних операцій є надання користувачам інформації про результати діяльності торговельного підприємства для прийняття рішень, деталізацію рахунків варто здійснювати, максимально відображаючи інформаційну систему управління продажами товарів.

Позаяк підприємство самостійно приймає рішення щодо ведення аналітичного обліку та відкриття рахунків третього і нижчих порядків, ми вважаємо, що з метою деталізації інформації доречно ввести до субрахунку 702 «Дохід від реалізації товарів» та до субрахунку 704 «Вирахування з доходу» рахунки третього порядку – субрахунки й аналітичні рахунки внутрішньогосподарського (управлінського) обліку (див. табл.).

Таблиця

Синтетичні рахунки, субрахунки та аналітичні рахунки обліку торговельних доходів

Синтетичні рахунки, субрахунки (рахунки першого і другого порядків)	Аналітичні рахунки (субрахунки третього порядку)
702 «Дохід від реалізації товарів»	7021 «Дохід від реалізації товарів» 7022 «Дохід від реалізації товарів за дисконтними картками» 7023 «Дохід від реалізації товарів зі знижками» 7024 «Дохід від реалізації товарів у розпродажу» 7025 «Дохід від реалізації товарів за іншими заходами впливу на обсяги продажу товарів»
704 «Вирахування з доходу»	7041 «Вирахування з доходу за товари, повернені покупцями» 7042 «Сума знижок, наданих покупцям» 7043 «Інші вирахування з доходу»

За допомогою цих субрахунків з'являється можливість виділити з усього доходу торговельного підприємства дохід від реалізації товарів за методами активізації продажу товарів, що уможлиблює проведення поглибленого аналізу продажів, вирішення питань доцільності застосування того чи іншого маркетингового інструмента. Це сприятиме ухваленню ефективніших управлінських рішень у процесі формування чистого доходу підприємства.

Облік і контроль торговельних витрат мають бути не тільки орієнтованими на споживну вартість, а й враховувати особливості технологічного процесу, організаційну структуру, масштаби і специфіку діяльності підприємства та забезпечувати потреби його внутрішньогосподарських відносин.

Наказ про облікову політику визначає такі елементи фінансового обліку торговельних витрат: перелік рахунків для обліку торговельних витрат; номенклатуру статей торговельних витрат за кожним рахунком обліку; перелік і склад статей змінних і постійних витрат; об'єкти обліку торговельних витрат; методи обліку витрат і калькулювання собівартості реалізації товарів; бази розподілу непрямих витрат у торгівлі.

Узагальнення особливостей формування торговельних витрат дало змогу виокремити об'єкти обліку витрат і калькулювання собівартості: товарні групи; матеріально відповідальних осіб; підрозділи й служби роздрібного торговельного підприємства; етапи торговельного процесу (товарозабезпечення, зберігання, збут товарів).

Основну частку в складі торговельних витрат становлять прямі витрати, зокрема собівартість реалізованих товарів. Серед непрямих витрат найвагомішими є витрати на утримання матеріально-технічної бази торгівлі та адміністративні витрати.

Для коригування діяльності підприємства та спрямування її в бажаному напрямі потрібна ефективна система контролю.

Контроль як функція управління – це система спостереження і перевірки відповідності процесу управління прийнятим управлінським рішенням, встановлення результатів управлінського впливу на керований об'єкт, виявлення відхилень у процесі виконання цих рішень [3].

Внутрішній контроль є невід'ємною частиною облікової інформації для потреб управління.

Система внутрішнього контролю виступає як сукупність заходів і дій, спрямованих на виявлення та усунення операційних, фінансових та інших ризиків, що призводять до погіршення фінансового стану або його репутації і можуть спричинити зниження ключових показників та вартості підприємства загалом [4].

Виконання таких завдань контролю потребує здійснення послідовних етапів.

Відтак важливим є ухвалення запрограмованих управлінських рішень, які дають змогу знизити ризики діяльності підприємств під впливом чинників зміни зовнішнього середовища. Для цього за даними, охарактеризованими в бюджетах, слід визначити відхилення і з'ясувати, за допомогою яких рішень зазначені негативні характерис-

тики можуть бути усунені або компенсовані. За бюджети мусять відповідати керівники підрозділів підприємства (центрів відповідальності), а «адміністратором» має бути служба внутрішнього контролю [4].

Задля інтерпретації сутності та моделювання контрольних дій важливе значення має формування норм контролю та інформації, яка описує фактичний перебіг контрольованих процесів. Користуючись притаманною контролю властивістю порівняння кількох величин, суб'єкти контролю одержують можливість пізнавати суспільно-господарські ситуації, мають вплив на рівень економічних показників, а отже, можливість керувати ними. З огляду на це виникає необхідність формування норм контролю [4].

С. М. Петренко зазначає, що одним із найважливіших елементів ефективного внутрішнього контролю є контроль за бюджетуванням у розрізі центрів відповідальності [6]. Це означає, що кожен бюджет, який створюється на підприємстві, має бути підпорядкований і контролюватися відповідним центром відповідальності (доходів і витрат).

На думку Л. Г. Медвідь та Д. О. Харинович-Яворської [5], у процесі здійснення перевірки внутрішній контролер оцінює ступінь виконання бюджетів, оскільки бюджети важливо довести до керівництва та затвердити їх. Тому необхідно стежити за дією чинників та постійно коригувати бюджети залежно від їх впливу. Поточне коригування бюджету відповідно до обраної стратегії має бути описане відповідним регламентом і не виходити за межі обраних варіантів розвитку підприємства торгівлі.

Ми погоджуємось із твердженням С. М. Петренко щодо формування якісного інформаційного забезпечення, яке використовується для виконання контрольних процедур [6] та може охоплювати нормативно-правову, фактографічну та аналітичну базу. Тому нормативно-правове забезпечення об'єднує установчі документи, наказ про облікову політику, накази, розпорядження, що регулюють фінансово-економічну діяльність торговельних підприємств, господарські договори. Також сюди вносять стратегічні і тактичні плани їх економічного розвитку. Фактографічне забезпечення внутрішнього контролю формується на підставі даних фінансового, управлінського обліку та звітності, даних податкової звітності, позаоблікової інформації, що є сукупністю даних економічного характеру про факти (операції), які було здійснено у роботі підконтрольного об'єкта [4].

Аналітичне забезпечення внутрішнього контролю здійснюється шляхом використання інструментарію фінансового, операційного та стратегічного аналізу з метою модифікації аналітичної інформації для оцінювання стану підконтрольного об'єкта та вибору управлінських рішень.

Складовими організаційного забезпечення внутрішнього контролю є сукупність документів, які видаються/затверджуються керівниками та регламентують права, обов'язки, відповідальність контролерів, координують діяльність підрозділу внутрішнього контролю на основі посадових інструкцій, організаційних регламентів та професійної компетенції працівників. Організаційне забезпечення контролю передбачає розробку чи уточнення плану документації і документообігу, посадових інструкцій із зазначенням прав, обов'язків, розподілу повноважень і відповідальності працівників кожного структурного підрозділу, а також внутрішніх регламентів та правил делегування функцій контролю за роботою інших [4].

Висновки. Концептуально система бухгалтерського обліку відокремлена від процедур контролю. Але на практиці такого розмежування між внеском системи бухгалтерського обліку щодо вирішення завдань контролю і внеском деяких процедур контролю не існує. З огляду на це оцінювання системи внутрішнього контролю має виконуватись одночасно з оцінюванням облікової системи. Тому політика та процедури контролю повинні стосуватися: розподілу обов'язків між працівниками; визначення якості інформаційного процесу; здійснення фізичного контролю та проведення нагляду, інвентаризації чи документальної перевірки. Концепція організації внутрішнього контролю повинна бути запроваджена на кожному підприємстві, як інструмент попередження помилок та мінімізації ризиків. Тому при розробці підсистеми контролю доцільно дотримуватись вимог: надійності, що дасть можливість зробити ефективною систему контролю; відповідності розмірам і ступеню складності внутрішніх зв'язків підприємства; регламентації через низку нормативних актів, розроблених керівництвом, відповідальності суб'єктів контролю за інформаційну безпеку та захист інформації. Організація внутрішнього контролю повинна характеризуватись як система взаємопов'язаних способів, прийомів і методів, які охоплюють комплекс контрольних процедур – від створення інформаційної бази, проведення контрольних дій і до узагальнення результатів контролю.

---

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід», затвержене наказом Міністерства фінансів України від 29.11.1999 р. № 290.

2. Апопій В. В., Мішук І. П., Ребицький В. М., Рудницький С. І., Хом'як Ю. Організація торгівлі: підручник / за ред. В. В. Апопія. 3-тє вид. К.: Центр учбової літератури, 2009. 632 с.

3. Гуцаленко Л. В. Внутрішньогосподарський контроль: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2014. 496 с.

4. Медвідь Л. Г., Харинович-Яворська Д. О. Організаційно-методичні аспекти внутрішнього контролю діяльності торговельних підприємств у конкурентному середовищі. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»* / Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет. 2014. № 11. С. 348–367.

5. Медвідь Л. Г., Харинович-Яворська Д. О. Удосконалення внутрішнього контролю як складової управління торговельним підприємством. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.1. С. 307–313.

6. Петренко С. М., Сіменко І. В. Контрольно-аналітичний механізм в управлінні бізнесом підприємства: монографія. Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. 232 с.

Volyanyk H. M., Marushko N. S. Features of accounting of commodity operations and optimization of internal control of enterprises of trade

The development of economic processes makes it necessary to review the approaches to the accounting system of the management of trade enterprises in order to increase the efficiency of data use for solving modern problems. In order to ensure not only survival, but also the effective functioning of the competitive environment, trade enterprises need to improve the system of internal control.

The problem of choosing promising directions for the development of internal control in the information system of enterprises of trade constantly appears at certain stages of effective management of their activities. The problems that arise before the owners and managers of the trading enterprises update the need for the introduction of control to achieve dynamic competitive advantages. For the successful development of control it is necessary to understand the qualitative changes in the field of management of a trading company taking into account the organization, the scientific-theoretical and methodological base of qualitative transformations. The basis of such changes should be a comprehensive, systematic approach based on a unified information and methodological support for internal control. In market conditions one of the most important directions of the efficiency of the operation of the enterprise becomes the task of significant improvement of the management of commodity operations. At the same time, the basis of the information management of the control system becomes the accounting and internal control of commodity operations. Internal control is an integral part of accounting information for management needs. The system of internal control serves as a set of measures and actions aimed at identifying and eliminating operational, financial and other risks, which leads to a deterioration of the financial position or its reputation and can lead to a decrease in key indicators and the value of the enterprise as a whole.

The concept of the organization of internal control should be implemented at each enterprise as a tool for preventing errors and minimizing risks. The organization of internal control should be characterized as a system of interconnected methods, techniques and methods that cover the complex of control procedures – from the formation of an information base, conducting control actions and completing the generalization of the results of control.

Key words: trade enterprise, accounting, commodity operations, internal control.

Стаття надійшла 23 травня 2018 р.

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДґРУНТЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Обґрунтовано важливість формування теоретико-методичних засад забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств. За результатами дослідження наукового доробку сформовано основні підходи до визначення поняття «економічна безпека підприємства». Запропоновано авторський підхід, який поєднує теоретичні здобутки із практичним досвідом гарантування економічної безпеки. Виокремлено головні складові економічної безпеки підприємства, зокрема: фінансову, кадрову, інформаційну, інноваційну, технологічну, правову.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, підприємство, рівень рентабельності, складові економічної безпеки підприємства.

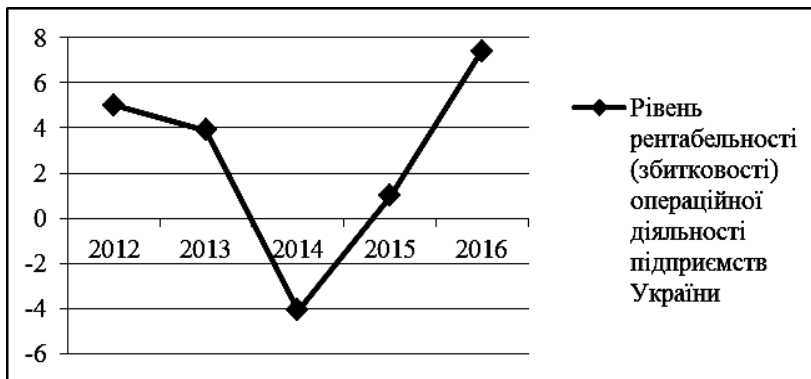
Постановка проблеми. Вітчизняні підприємства кожного дня піддаються впливу різних факторів, які можуть загрожувати їхньому рівню безпеки та призвести до утворення кризи. Такі події, як фінансова криза у 2008 році та політична і соціальна нестабільність, спричинені військовими діями на Сході України, лише посилили вплив негативних зовнішніх факторів, які зумовлюють нові загрози та ризики. Як наслідок, для вітчизняних підприємств сьогодні характерним є зменшення виробництва, зниження ключових фінансових показників діяльності, зростання собівартості, – і все це в результаті може призвести до банкрутства. Головну роль у недопущенні цього виконає наявність та ефективне функціонування системи економічної безпеки підприємства.

Стан дослідження. Дослідженню економічної безпеки підприємства присвячено чимало наукових праць. Серед вчених-економістів, що досліджували сутність та складові цієї категорії, вирізняються В. Білокурів [1], Н. Гапак [2]; І. Доценко [3]; З. Живко [4]; А. Єпіфанов [5]; О. Мельник [6]; Л. Ліма [7]; Р. Скриньковський [8]; І. Шевченко [9] та ін.

Попри значну кількість наукових досліджень, нині в науковій літературі ще недостатньо якісно і цілісно сформована система поглядів на економічну безпеку підприємства, а єдиної комплексної методологічної бази щодо управління економічною безпекою підприємства взагалі немає.

Метою статті є дослідження сутності та основних складових економічної безпеки підприємства.

Виклад основних положень. Нині вітчизняні науковці перебувають у пошуку нових можливостей забезпечення економічної безпеки підприємства. Однією з причин такої пильної уваги є нестабільне зовнішнє середовище функціонування підприємств України, яке суттєво впливає на основні показники їхньої діяльності. Рентабельність – один з найважливіших відносних показників, який найчастіше застосовується для оцінки рівня економічної безпеки підприємства. Рівень рентабельності вітчизняних підприємств протягом 2012–2016 рр. демонструє неоднозначні результати, починаючи з 2013 року йде на спад, а з 2015 року – зростає. Поміж тим у 2014 році відбувається суттєве зниження цього показника (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка рівня рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств України, %

Сформовано за даними джерела [10].

На нашу думку, таке різке падіння спричинене тим, що через військову ситуацію в нашій країні вітчизняні підприємства втратили свій основний ринок збуту, а саме ринок Російської Федерації. Цей ринок раніше був дуже «лояльним» до наших товаровиробників і не потребував високого рівня технологій та якості продукції.

Коливання рентабельності поряд із негативним сальдо (за даними Державної служби статистики України [10], негативне сальдо спостерігалось протягом 2014–2015 рр.) вказує на незадовільні фінансові результати діяльності великої кількості вітчизняних підприємств.

Не всі підприємства змогли адаптуватись до нових політико-нестабільних умов, які існують у нашій країні. Підтвердженням цього є зниження загальної кількості підприємств України, починаючи з 2015 року (рис. 2).

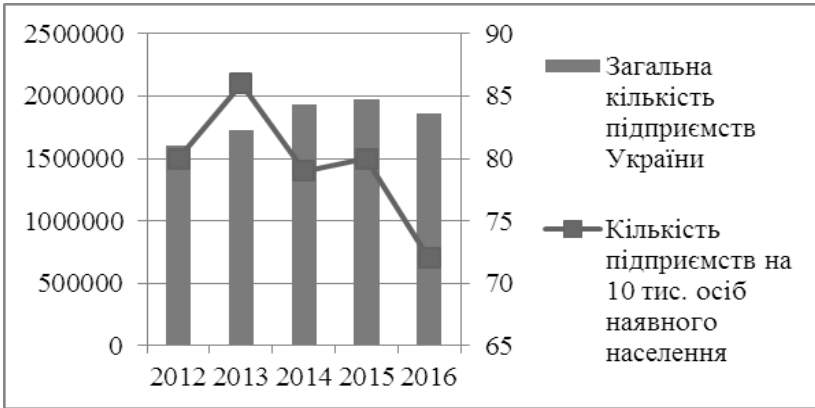

Рис. 2. Динаміка загальної кількості підприємств України за період 2012–2016 рр., од.

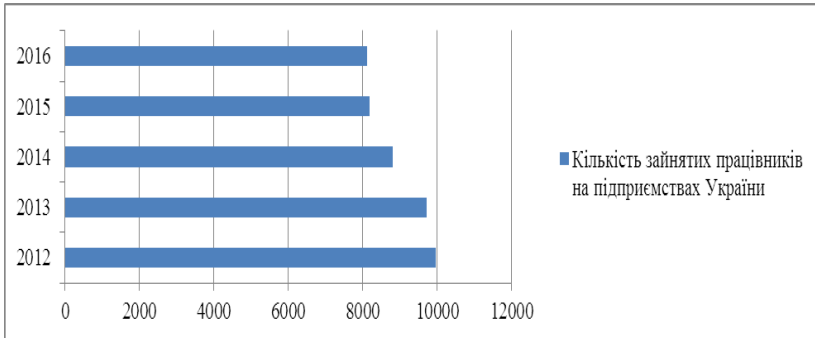
Сформовано за даними джерела [10].

Підтвердженням тезису про погіршення рівня захищеності підприємств України також слугує той факт, що кількість зайнятих працівників, починаючи з 2014 року, знижується (рис. 3). Обумовлено це зростанням трудової міграції населення України і ухвалений у 2017 році безвізовий режим в країні Європейського Союзу лише підсилюватиме її. Також можна говорити і про недостатній рівень мотивування з боку вітчизняних підприємств.

Вважаємо, що слід виокремити такі чинники, які здійснюють негативний вплив на економічну безпеку вітчизняних підприємств: це протекціоністські заходи країн-імпортерів, зокрема Російської Федерації; зростання трудової міграції; низька система мотивування трудового потенціалу; зростання інфляційних процесів.

Відтак важливим питанням сьогодення є формування належної системи економічної безпеки підприємства, що є можливим без відповідного теоретичного підґрунтя. Тому необхідно провести ретельний аналіз сутності категорії «економічна безпека підприємства» та з'ясувати їх основні складові, враховуючи сучасні зміни.

Рис. 3. Динаміка кількості зайнятих працівників на підприємствах України за період 2014–2016 рр., тис. осіб

Сформовано за даними джерела [10].

У сучасних наукових джерелах є безліч різних тлумачень поняття «економічна безпека підприємства». Скажімо, В. Ортинський та З. Живко [4] наголошують, що економічна безпека підприємства – це насамперед захищеність потенціалу підприємства від негативної дії і зовнішніх, і внутрішніх чинників.

І. Шевченко [7, с. 178], наприклад, визначає економічну безпеку підприємства як сукупність усіх можливих чинників, які дають змогу забезпечити підприємству незалежність, стійкість та спроможність до прогресу в дестабілізуючих умовах.

О. Мельник [6, с. 98] зазначає, що економічна безпека підприємства – це захист та способи усунення впливу усіх негативних факторів ринкового середовища завдяки застосуванню ресурсів, що наявні на підприємстві.

Низка авторів наголошують у своїх трактуваннях на позитивних результатах, які дає ефективна система економічної безпеки на підприємстві. Зокрема, Н. Гапак [2, с. 63] зазначає, що економічна безпека гарантує процвітання, розвиток, покращення умов праці та захищає підприємство від впливу економічних ризиків.

А. Козаченко [11] стверджує, що економічна безпека підприємства досягається лише гармонією інтересів цього підприємства з інтересами суб'єктів господарювання, з якими воно стикається.

Деякі науковці акцентують на конкурентних перевагах. Приміром, В. Білокуров [1] під економічною безпекою підприємства розуміє наявність у нього значної кількості конкурентних переваг.

За результатами проведеного дослідження ми виділили шість рі- зних підходів, які сьогодні найкраще характеризують цю категорію: стійкісний; ресурсно-функціональний; гармонізаційний; захисний; ринковий; конкурентний та уніфікований (див. табл.).

Таблиця

Характеристика основних підходів щодо визначення поняття «економічна безпека підприємства»*

№	Автори	Характеристика підходу
1	І. Шевченко [9]	Стійкісний підхід Економічна безпека підприємства визначається як спроможність забезпечити належну стійкість, прогресивний розвиток та рівновагу під впливом тих чи інших загроз
2	В. Ортинський, І. Керницький, З. Живко [4]	Захисний підхід Економічна безпека підприємства трактується як ступінь захищеності підприємства від тих чи інших загроз
3	А. Козаченко [11]	Гармонізаційний підхід Економічна безпека підприємства розглядається як гармонія інтересів підприємства з інтересами зовнішнього середовища
4	Р. Скриньков-ський [8]	Ринковий підхід Економічна безпека підприємства характеризується як захист економічних інтересів підприємства під час здійснення ним господарської діяльності в ринкових умовах
5	О. Мельник [6]	Ресурсно-функціональний підхід Забезпечення економічної безпеки підприємства можливе лише при ефективному використанні ресурсів для запобігання загрозам та виокремлення функціональних складових щодо створення умов стабільного функціонування
6	Білокуров В. [1]	Конкурентний підхід Акцент ставиться на конкурентних перевагах підприємства та його сильних сторонах
7		Уніфікований підхід Поєднує теоретичні здобутки із практичним досвідом гарантування економічної безпеки

* Систематизовано авторами (авторську позицію виділено).

Сьогодні одним із найпоширеніших підходів можна вважати ресурсно-функціональний. Його прихильники стверджують, що для забезпечення економічної безпеки підприємство повинно максимально ефективно використовувати свої ресурси для боротьби із загрозами та виокремлювати функціональні складові з метою створення належних умов стабільного функціонування.

На нашу думку, ресурсно-функціональний підхід має низку недоліків, які проявляються саме через те, що акцент звужується лише до використання внутрішніх ресурсів підприємства. Економічну безпеку підприємства слід розглядати ширше, а саме як комплексну систему усіх можливих заходів та методів захисного характеру, які призначені для підтримки такого стану підприємства, що дає йому змогу безперервно та стабільно здійснювати свою діяльність у будь-яких умовах, своєчасно реагувати на усі небезпеки, які можуть створювати загрози його сталому розвитку. Це твердження охоплює найкраще з усіх вказаних підходів і дозволяє виокремити власний підхід – уніфікований.

На предмет визначення основних функціональних складових економічної безпеки підприємства найширше розкривають характер цього поняття такі з них: фінансова, інноваційна, кадрова, технологічна, правова, інформаційна (рис. 4).

Фінансова складова	<ul style="list-style-type: none"> •Фінансова складова відіграє, на нашу думку, ключову роль в забезпеченні економічної безпеки підприємства, оскільки являє собою «кровоносну підсистему». Без фінансової стабільності та фінансової незалежності неможливо досягнути належного рівня економічної безпеки
Кадрова складова	<ul style="list-style-type: none"> •Питання плинності кадрів, проблемність під час організації робочого дня та низька ефективність управлінського персоналу безпосередньо впливають на рівень економічної безпеки будь – якого підприємства
Інформаційна складова	<ul style="list-style-type: none"> •Передбачає наявність ефективного інформаційно – аналітичного забезпечення, котре дозволяє оперативно отримувати необхідну інформацію про стан діяльності підприємства, з метою актуального реагування на утворення загроз
Інноваційна складова	<ul style="list-style-type: none"> •Для підтримки належного рівня економічної безпеки підприємства необхідний висококваліфікований персонал, який міг би видавати нові ідеї та демонструвати високий професіоналізм під час роботи
Технологічна складова	<ul style="list-style-type: none"> •Передбачає, що на рівень економічної безпеки підприємства можуть впливати різного роду загрози, які утворюються через низький технологічний потенціал та проблемність технологічної дисципліни. Відповідальність за технологічну складову покладено на технологічну службу підприємства
Правова складова	<ul style="list-style-type: none"> •Включає забезпечення повної правової захищеності підприємства під час здійснення своєї господарської діяльності

Рис. 4. Основні складові економічної безпеки підприємства

Отже, за результатами проведеного дослідження нами сформовано список основних складових економічної безпеки підприємства. Спочатку пріоритет надається фінансовій складовій, оскільки вона є «кровоносною підсистемою» економічної безпеки, далі – кадровій, через те що персонал може не лише допомогти покращити рівень захищеності, але і стати своєрідною загрозою для неї.

В подальшому необхідно захистити найважливішу внутрішню інформацію та інноваційні ідеї, підвищити свій технологічний потенціал. Все це в підсумку потрібно юридично оформити, забезпечивши правовий захист.

Висновки. Нині економічна безпека виконує одну з провідних ролей у забезпеченні стабільного розвитку будь-якого підприємства. Загрози внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування підприємства можуть створитись у будь-якій його складовій, починаючи від фінансової і закінчуючи кадровою.

Тому з метою запобігання утворенню фінансової кризи необхідно враховувати кожен складову в процесі забезпечення економічної безпеки підприємства. В майбутньому доцільно приділити більше уваги дослідженню можливостей удосконалення механізму забезпечення економічної безпеки підприємства.

1. Белокуров В. В. Структура функциональных составляющих экономической безопасности предприятия. URL: <http://www.safetyfactor.ru>.

2. Гапак Н. М. Економічна безпека підприємства: сутність, зміст та основи оцінки. *Науковий вісник Ужгородського університету*: Серія: Економіка / ред. кол.: В. П. Мікловда, М. І. Пітюлич, Н. М. Гапак та ін. 2013. Вип. 3 (40). С. 62–65. URL: <http://dspace.uzhnu.edu.ua/>.

3. Доценко І. О. Механізм управління ризиками підприємницької діяльності в системі безпеки підприємства: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Хмельницький: ХНУ, 2013. 241 с.

4. Оргинський В. Л., Керницький І. С., Живко З. Б. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 542 с.

5. Спіфанов А. О., Пластун О. Л., Домбровський В. С. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / за ред. А. О. Спіфанова. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.

6. Мельник О. О. Система загроз економічної безпеки підприємства. *«Вестник НТУ «ХПИ»*. Технічний прогрес та ефективність виробництва: збірник наукових трудов. 2011. № 25. С. 97–103. URL: <http://www.kpi.kharkov.ua/>

7. Lima Laura. *Worlding Brazil: Intellectuals, Identity and Security*. NY, 2015. 179 p.

8. Скриньковський Р. М. Економічна безпека підприємства: сутність, класифікація та система діагностики. *Вісник МНУ ім. В. Сухомлинського*. 2015. Вип. 3. С. 414–418.

9. Шевченко І. Особливості формування економічної безпеки підприємства. *Наука молода*. 2010. № 10. С. 178–181.

10. Діяльність суб'єктів господарювання. Державна служба статистики України: статистичний збірник. К., 2017. 588 с.

11. Козаченко А. В., Пономарев В. П., Ляшенко А. Н. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения. К.: Либра, 2003. 280 с.

12. Тимошенко К. С. Фінансовий механізм фінансової безпеки суб'єктів підприємництва: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Дніпропетровськ, 2015. 310 с.

Горбан І. М., Sylkin O. S. Theoretical foundations for the formation of the enterprise's economic security system

The importance of forming the theoretical and methodological foundations for ensuring the economic security of domestic enterprises is substantiated. Domestic enterprises are exposed every day by a various kinds of factors that can threaten their level of security and lead to the formation of a crisis. Events such as the financial crisis in 2008, political and social instability caused by military actions in the East of Ukraine only increased a number of negative external factors that cause new threats and risks.

As a consequence, for domestic enterprises today, a decline in production, a reduction in key financial performance indicators, an increase in production costs, and as a result all this can lead to bankruptcy. A key role in the prevention of this is the presence and effective functioning the enterprise's economic security system.

According to the results of the research of the scientific heritage, the basic approaches to the definition of the concept «economic security of the enterprise» were formed. An author's approach was singled out that combines theoretical achievements with practical experience in ensuring economic security.

The economic security at the enterprise should be considered more broadly, namely as an integrated system of all possible measures and protective methods designed to support such a state of the enterprise, which allows continuously, competitively and stably perform its activities in any conditions, and respond in a timely manner to all threats or dangers that may affect its development.

This statement covers the best of all approaches and allows us to single out our own approach – unified approach. The main components of the economic security of the enterprise are identified, in particular: financial, staffing, information, innovation, technology, and legal.

Key words: *economic security of the enterprise, enterprise, level of profitability, components of economic security of the enterprise.*

Стаття надійшла 23 травня 2018 р.

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Системно проаналізовано основні ризики фінансової безпеки закладів вищої освіти України, зокрема: суттєве скорочення витрат на вищу освіту, недостатній загальний обсяг фінансування, низький рівень фінансової автономії і диверсифікації джерел доходів навчальних закладів, скорочення числа студентів, вивільнення частини висококваліфікованого персоналу. Запропоновано шляхи зростання фінансової стійкості та автономії закладів вищої освіти завдяки створенню власних інвестиційних фондів, залученню бізнес-сектора та грантовому фінансуванню. Розглянуто світовий досвід ефективного фінансування вищої освіти, зокрема функціонування ендавмент-фондів, а також аргументовано доцільність їх розвитку в українській системі вищої освіти.

Ключові слова: *фінансова безпека, фінансова автономія, диверсифікація фінансових ресурсів, фінансова стійкість, ендавмент.*

Постановка проблеми. Фінансова стійкість, високий рівень автономії, ефективний менеджмент, правильно організовані управлінські структури та реалізований лідерський потенціал відграють провідну роль у забезпеченні фінансової безпеки українських закладів вищої освіти на тлі євроінтеграційних процесів. Управління університетами ускладнюється такими чинниками, як зростання глобальної конкуренції закладів вищої освіти, необхідність диверсифікації напрямів розвитку задля оперативного реагування на нові запити зацікавлених сторін та зрослі потреби у фінансуванні через недостатнє забезпечення з боку держави. Отже, актуальним є аналіз методів підвищення автономії і фінансової стійкості вітчизняних закладів вищої освіти України.

Стан дослідження. Дослідженню ефективних стратегій фінансування закладів вищої освіти та аналізу їх тенденцій присвятили свої праці Б. Джонгблойд (Ben Jongbloed), Дж. Салмі (Jamil Salmi), С. Вінсент-Ланкрін (Stéphan Vincent-Lancrin), Т. Естерман (Thomas Estermann) та інші вчені й дослідники. З метою ефективного застосування стратегій і механізмів підвищення фінансової автономії та стійкості закладів вищої освіти слід зважити на соціально-економічні умови й тенденції розвитку освітньої сфери України [1; 2; 3; 4].

Метою статті є пошук ефективних механізмів зростання автономії та фінансової стійкості закладів вищої освіти України як складових їхньої фінансової безпеки.

Виклад основних положень. Значний внесок у дослідження питань ефективного менеджменту, автономії та фінансової стійкості закладів вищої освіти зробила Асоціація університетів Європи (АУЄ). З проєктів та розробок АУЄ можна виділити такі основні компоненти забезпечення фінансової стійкості закладів вищої освіти: здатність чітко визначати, розуміти та оптимізувати витратну частину своїх проєктів; можливість підтримувати достатньо диверсифіковану структуру доходів для пом'якшення ризиків і посилення автономії; наявність достатнього, надійного та сталого державного фінансування з прозорим і ефективним звітним механізмом.

Україні доволі довго після здобуття незалежності був властивий високий відносний рівень видатків на освіту. Максимальний їх обсяг становив 8,2% ВВП у 2009 р. Однак за минулі роки уряд намагається консолідувати державні фінанси, знизити частку держсектора в економіці, зокрема видатки на освіту. За таких умов за період 2012–2016 років кількість випускників закладів вищої освіти зменшилася на 202 тис. осіб – із 543,7 до 318,7 тисячі. Державне замовлення на підготовку фахівців та науково-педагогічних кадрів скоротилося з 318,8 до 241,6 тисячі. Витрати на вищу освіту у відсотках від ВВП зменшилися майже в 1,6 раза: у 2010 році вони становили 2,2%, у 2014 р. – 1,8%, у 2015 р. – 1,5%, 2016-го – 1,4% [5].

Наведена статистика свідчить про те, що українські випускники дедалі частіше відмовляються продовжувати своє навчання у вітчизняних закладах вищої освіти з огляду на певні соціальні та фінансові проблеми або орієнтуються на здобуття освіти за кордоном через неналежає фінансово-матеріальне забезпечення українських університетів (стипендії, проживання в гуртожитках, шанси отримання робочого місця після завершення навчання тощо). Приміром, кількість українців-студентів іноземних університетів станом на 2015–2016 навчальний рік становила 66 668 осіб. Серед найбажаніших для навчання країн залишаються Польща, Німеччина, Росія, Канада, Італія, Чехія, США, Іспанія, Австрія, Франція та Угорщина. Динаміка зростання числа українських студентів в іноземних закладах вищої освіти з 2009 по 2016 роки склала 176% (20% приросту у порівнянні 2015 і 2016 років, 2/3 цього приросту становлять наші співвітчизники, які навчаються в польських університетах) [6].

Виклики і загрози, які сьогодні стоять перед українськими закладами вищої освіти, обумовлені як загальноосвітними, так і вітчизняними умовами розвитку вищої освіти. До основних економічних ризиків закладів вищої освіти можна віднести фінансові, майнові та фіскальні. Ці ризики та загрози можуть призвести до значних еко-

номічних втрат, а саме – зменшення або втрати фінансових ресурсів, втрати студентів, вивільнення частини висококваліфікованого персоналу, закриття навчальних закладів.

Для українських закладів вищої освіти великою проблемою впродовж уже багатьох років залишається недостатність фінансових ресурсів та недоліки у структурі фінансування. Мізерні обсяги фінансування є серйозним ризиком для нормального функціонування та інноваційного розвитку закладу вищої освіти. Варто зазначити, що проблеми браку коштів для фінансування вищих навчальних закладів відчують не лише країни, які розвиваються, але й розвинуті країни світу. Останні активно сприяють диверсифікації джерел фінансування та активному залученню інших суб'єктів, окрім держави, до забезпечення потреб закладів вищої освіти.

З метою адаптації світового досвіду щодо фінансування закладів вищої освіти, стимулювання участі бізнесу у фінансуванні освітньої та дослідницької діяльності, а також зменшення фінансового навантаження споживачів освітніх послуг було прийнято низку нововведень у Законі України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014 року (28 вересня 2017 року набрала чинності нова версія Закону «Про вищу освіту») [7]. Зокрема, кожен заклад вищої освіти отримав право впроваджувати власні освітні та наукові програми, а також відкривати власні рахунки, отримувати кредити, розпоряджатися майном та землею, засновувати наукові парки та підприємства, що займаються наукою чи інноваціями. Законом гарантовано цільове фінансування наукових розробок в університетах зі статусом національного або дослідницького. Зазначені зміни значно розширили академічну, фінансову та господарську автономію закладів вищої освіти, а також прозорість їхньої діяльності. Університети повинні використовувати створені сприятливі передумови і законодавчу базу для зміцнення фінансової безпеки шляхом використання нових механізмів ефективного фінансування, зокрема інституту ендавменту, який успішно функціонує у багатьох розвинутих країнах світу.

Інститут ендавменту передбачає створення благодійних фондів при закладах вищої освіти. В провідних країнах світу такі фонди зазвичай управляються керуючими компаніями за принципом прозорого використання коштів, що дає змогу освітнім закладам отримувати додаткові джерела фінансування. Основний капітал вкладають у різні проекти та цінні папери, а відсотки навчальні заклади використовують на власні цілі, такі як оновлення інфраструктури, матеріальне заохочення студентів і викладачів тощо.

Варто зазначити, що практика ендавменту уже приходиться в Україну і вітчизняні університети почали засновувати подібні фонди.

Скажімо, у жовтні 2012 року за ініціативою дирекції Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка розпочався процес формування ендавмент-фонду Інституту міжнародних відносин – Благодійної організації «Фонд розвитку Інституту міжнародних відносин». Метою фонду є забезпечення фінансової стабільності цього інституту та незалежності від економічних і суспільних коливань, тобто підвищення фінансової безпеки навчального закладу. Нині розмір фонду становить 485 278 грн та об'єднує фінансову допомогу 33 благодійників [8]. Відсотки фонду спрямовуються на розвиток інфраструктури навчального закладу, виплату премій викладачам, допомогу у навчанні студентам, аспірантам і стажерам, заснування й надання грантів, проведення майстер-класів, організацію співпраці інституту з навчальними закладами інших країн.

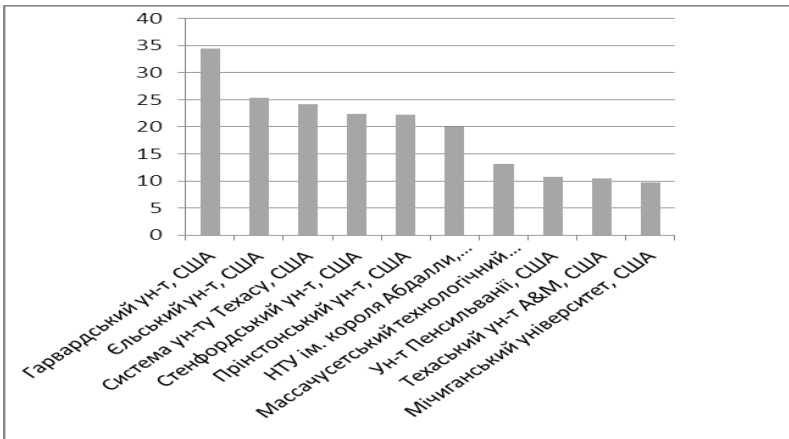
29 січня 2014 року було зареєстровано ендавмент «Фонд розвитку банківської освіти та науки» при Університеті банківської справи НБУ, мета якого – підтримка розвитку наукового та освітнього потенціалу української банківської системи, зокрема підтримка талановитих і перспективних студентів, грантове фінансування наукових досліджень, фінансування інвестиційних проєктів [9].

Успішно застосовується практика ендавменту Національним університетом «Києво-Могилянська Академія». До речі, при цьому навчальному закладі ефективно функціонує декілька ендавмент-фондів [10]. Наприклад, у 2016 році Міжнародним Благодійним Фондом Відродження Києво-Могилянської Академії було засновано ендавмент-фонд у Національному університеті «Києво-Могилянська Академія» – Іменний Фонд Кіндрата для підтримки досліджень у галузі історії та підтримки наукових досліджень у НаУКМА. У вересні 2016 року Фондом отримана благодійна допомога в розмірі 146 193,40 дол. США з метою підтримки вивчення історії Києво-Могилянської академії в часи її існування та розвитку, підтримки студентів, викладачів і дослідників з Києво-Могилянської академії у дослідженнях в галузі історії України від найдавніших часів до сьогодення [11]. Такий самий фонд – Іменний Фонд Мирослави Іванців Міжнародного Благодійного Фонду Відродження Києво-Могилянської академії для підтримки досліджень у 2016 році отримав благодійну допомогу в розмірі 99 046,57 дол. США [12].

Незважаючи на початок розвитку ендавмент-фондів в Україні, темпи зростання кількості таких фондів залишаються дуже низькими. Вітчизняні заклади вищої освіти стикаються з проблемами в соціально-економічній і законодавчій сферах на шляху до розвитку ендавмент-фондів. Стримуючими економічними чинниками є: недостатня

прозорість формування та використання ендавмент-фондів; недостатньо налагоджений механізм залучення потенційних донорів та меценатів до практики ендавменту; низький рівень доходів населення України, який не сприяє донорській діяльності; низька поінформованість студентської та викладацької аудиторії щодо співпраці благодійників із закладами вищої освіти – надання стипендій, фінансування науково-дослідних робіт тощо.

З метою підвищення фінансової безпеки вітчизняним закладам вищої освіти доцільно розвивати практику ендавменту, адже успішне функціонування таких фондів у розвинутих країнах при найкращих світових університетах засвідчило їхню ефективність у забезпеченні стабільності та активнішої участі в питаннях фінансування. На рис. 1 нами наведено дані про розмір ендавмент-фондів у найбільших університетах світу станом на серпень 2017 року.

- Розмір ендавменту в млрд дол. США

Рис. 1. Рейтинг найбільших університетів світу за розміром ендавменту [13]

Інвестиційний дохід від ендавмент-фондів цих університетів залежить від обраної інвестиційної стратегії і стану фінансового ринку, однак, як правило, зарубіжні університети дотримуються чітких правил використання прибутку для сталого надходження коштів. Така стабільність виступає запорукою реалізації програм і проєктів університету, оновлення його приміщень та устаткування, що підвищує рівень

фінансової безпеки навчальних закладів. Ендавмент-фонди також швидко і точно реагують на зміни в демографічній ситуації, соціальному статусі студентів і доходах громадян, що є важливим в умовах скорочення державного фінансування вищої освіти. Ендавмент-фонди у сучасному розумінні цього поняття з'явилися у Великій Британії, але, як видно з нашого аналізу на рисунку 1, лівова частка найбільших ендавмент-фондів світу розташована в США.

Провідні університети світу забезпечують істотну частку знижок, відтермінувань у сплаті за навчання, а також стипендій коштами ендавменту. Також за допомогою ендавмент-фондів навчальні заклади фінансують свої кафедри та адміністративні відділи, надають стипендії та фінансову підтримку викладачам і дослідникам, фінансують інновації. Завдяки надходженням з ендавменту популярні світові університети отримують можливості для побудови нових наукових лабораторій, проведення високотехнологічних досліджень і розширення своєї діяльності. Структуру витрат ендавмент-фондів провідних університетів США наведено на рис. 2.

Рис. 2. Структура витрат ендавмент-фондів університетів

[14, с. 9; 15; 16, с. 18; 17].

Розвиток ендавмент-фондів при українських навчальних закладах зміцнюватиме фінансову безпеку ще й з огляду на їхню здатність запобігати корупції, розкраданню фінансових та нефінансових ресурсів чи використанню їх задля власної вигоди представниками керівництва. Ендавмент-фонди характеризуються прозорістю використання коштів, відкритим доступом до фінансових звітностей і контролем з боку суспільства та професійних фінансових посередників у розрізі застосування їх ресурсів. Окрім цього, сам механізм ендавменту забезпечує недоторканність коштів благодійників та користь навчальному закладу впродовж тривалого періоду. Тож в Україні слід поширювати практику ендавменту шляхом створення сприятливих умов для розвитку таких фондів, залучення якомога більшої кількості донорів і благодійників, надання навчальним закладам більшої автономії в науковій, освітній та господарській діяльності, формування відповідної інституційної інфраструктури для ефективного створення і функціонування ендавмент-фондів, а також впровадження ефективної системи моніторингу і контролю з метою забезпечення публічного та відкритого доступу до фінансової звітності щодо використання прибутку від таких сталих фондів.

Реформування вищої освіти, яке розпочалося три роки тому, також упровадило так зване адресне розміщення державного замовлення, яке діє за принципом «бюджетне місце за студентом» – абітурієнт, котрий через участь у національному конкурсі отримує право здобувати вищу освіту за державні кошти, приймає рішення про те, в якому закладі вищої освіти навчатися, і забезпечується бюджетним місцем. Згідно з новим Законом, у процесі визначення обсягу бюджетних місць на підготовку бакалаврів має враховуватися кількість абітурієнтів із найвищими конкурсними балами.

Обсяги бюджетних замовлень на магістерські програми залежать від кількісних критеріїв, таких як популярність певних магістерських програм закладу вищої освіти, чисельність іноземних студентів, наявність публікацій у визнаних МОН наукометричних базах, а університетів – у міжнародних рейтингах. Ці важливі структурні зміни в механізмах розподілу фінансування, з одного боку, стимулюють конкуренцію в питаннях доступу до ресурсів, а з іншого, несуть у собі ризики і загрози для фінансової безпеки. Зниження кількості студентів і державного замовлення у менш популярних закладах вищої освіти загрожує втратою ресурсів, необхідних для їх нормального функціонування, розвитку і підвищення якості освітніх послуг. Таким чином, навчальним закладам слід впроваджувати нові ефективні механізми фінансування і розподілу фінансових ресурсів.

Висновки. Основними складовими зростання фінансової стійкості закладів вищої освіти України є здатність підтримувати достатньо диверсифіковану структуру доходів задля пом'якшення ризиків та посилення автономії, здатність чітко розуміти та оптимізувати витратну частину своїх проєктів, ефективність впровадження новітніх механізмів і змін з огляду на успішні світові тенденції розвитку освітньої сфери. Українським закладам вищої освіти слід розвивати механізми ефективного фінансування і зростання фінансової автономії шляхом активного залучення бізнес-сектора, створення власних інвестиційних ендавмент-фондів та залучення грантового фінансування. Стимули для розвитку закладів вищої освіти також залежать від загальної економічної політики держави. Це стосується подальшої демонополізації освітньої сфери, створення умов, за яких інновації й зростання продуктивності забезпечуватимуть вищі прибутки, ніж політичні зв'язки, преференції та статус.

1. Jongbloed B. Funding Higher Education: A View across Europe. The University of Twente Netherland, 2010. 35 p. URL: https://uniko.ac.at/modules/download.php?key=4488_DE_O&cs=8E8B.

2. Salmi J. Scenarios for Financial Sustainability of Tertiary Education. Higher Education to 2030. Volume 2: Globalisation. OECD, 2009. P. 285–323. URL: <http://www.mfdps.si/Files/Knjiznica/higher%20educational%202030%20OECD.pdf>

3. Vincent-Lancrin St. Finance and Provision in Higher Education: A Shift from Public to Private Higher Education to 2030. Volume 2: Globalisation. OECD, 2009. P. 259–285. URL: <http://www.mfdps.si/Files/Knjiznica/higher%20educational%202030%20OECD.pdf>

4. Estermann T. Trends in University Funding in Europe. Stellenbosch: European University Association, 2017. Governance, Funding and Public Policy Development. 18 p. URL: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/2017...>

5. Освітня галузь України: аналіз тенденцій, нововведень і перспектив / ГО «Публічний аудит», 2017. URL: <http://publicaudit.com.ua/reports-on-audit/osvitnya-galuz-v-ukrayini-analiz-tendentsij-novovveden-i-perspektiv/>

6. Стадний Є. Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи. К.: Аналітичний Центр CEDOS, 2017. URL: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotypy>

7. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/155618>

8. Офіційний сайт ендавмент-фонду Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://iirfund.org/about/history/>

9. Офіційна сторінка ендавмент-фонду «Фонд розвитку банківської освіти та науки» при Університеті банківської справи НБУ. URL: <http://www.libs.ubs.edu.ua/index.php/ua/fond-rozvytku/356-pro-nas/1059-pro-nas.html>

10. Офіційна сторінка Іменних Фондів при Національному університеті «Києво-Могилянська академія». URL: http://endowment.ukma.edu.ua/index.php?option=com_content&task=section&id=4&Itemid=28

11. Офіційна сторінка Іменного Фонду Кіндрата для підтримки досліджень в галузі історії Міжнародного Благодійного Фонду Відродження Києво-Могилянської академії. URL: <http://www.ukma.edu.ua/index.php/science/doslidzhennya/318-donate/projectsdone/2946-fond-kindrata-doslidzhen-istorii>

12. Офіційна сторінка Іменного Фонду Мирослави Іванців Міжнародного Благодійного Фонду Відродження Києво-Могилянської академії для підтримки досліджень. URL: <http://www.ukma.edu.ua/index.php/abiturientu/318-donate/projectsdone/2945-fond-ivantsiv>

13. The 100 Richest Universities: Their Generosity and Commitment to Research 2017 / The Best Schools Official Site. URL: <https://thebestschools.org/features/richest-universities-endowments-generosity-research/>

14. General Fund Budget Tutorial Snapshot. Michigan, MI: University of Michigan, 2016. URL: <https://publicaffairs.vpcomm.umich.edu/key-issues/tuition/general-fund-budget-tutorial/>

15. Endowment Information Release of the Office of the Chief Financial Officer. Lubbock, TX: Texas Tech University System, 2016. URL: <https://www.texastech.edu/offices/cfo/endowments.php>

16. Yale Financial Report 2016–2017. New Haven, CT: Yale University, 2017. URL: <https://your.yale.edu/sites/default/files/files/2016-2017YaleFinancia>

17. The Penn Office of Investments Research. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania, 2017. URL: <http://www.investments.upenn.edu/about-us>

Kogut A. I. Financial security of higher education institutions: world tendencies and ukrainian realities

The article systematically analyzes the main risks to the financial security of institutions of higher education in Ukraine in the current conditions, in particular significant reduction of the state expenses for higher education, insufficient overall financing, insufficient level of financial autonomy and diversification of educational institutions' sources of income, reduction of the number of students, and resigning of highly qualified personnel. The ways of increasing financial stability and autonomy of higher educational institutions through the creation of own investment funds, involvement of the business sector and grant financing are proposed. The world experience of effective financing of higher education, including the functioning of the endowment funds, has been analyzed. The development of the endowment funds at Ukrainian educational institutions will strengthen financial security through the accumulation of funds for the implementation of necessary university programs and projects, renovation of its premises and equipment, the availability of embedded mechanisms for preventing corruption, theft of financial and non-financial resources, or their usage for the own benefit by management. The expediency of the development of the endowment practice in the Ukrainian system of higher education and the conditions under which innovation and productivity growth will provide higher returns than political connections, preferences and status have been reasoned.

Key words: financial security, financial autonomy, diversification of financial resources, financial stability, endowment.

Стаття надійшла 22 травня 2018 р.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОПЛАТИ НАВЧАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЇЇ ПОДАТКОВІ НАСЛІДКИ

Досліджено проблемні аспекти організації обліку оплати навчання працівників підприємства. Окреслено основні способи організації навчання працівників у розрізі фахової підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації.

З'ясовано специфіку оподаткування операцій з навчання працівників у процесі розрахунку податку на прибуток, податку на додану вартість та умови розрахунку єдиного внеску на соціальне страхування.

Висвітлено специфіку нарахування податку з доходів фізичних осіб та військового збору з огляду на віднесення витрат на навчання до додаткового блага.

Ключові слова: *військовий збір, єдиний внесок на соціальне страхування, кваліфікація, навчання, підготовка, перепідготовка, податок на прибуток, податок на додану вартість, податок на доходи фізичних осіб, працівники.*

Постановка проблеми. Кваліфіковані працівники – найбільша цінність для будь-якого підприємства та одна із головних складових успіху в будь-якій сфері діяльності. Тому працедавці об'єктивно зацікавлені у постійному підвищенні професійного рівня своїх працівників. Крім того, чинним законодавством України в деяких випадках передбачено необхідність навчання працівників для здійснення певних видів господарської діяльності.

Навчання працівників у закладах вищої освіти без відриву від виробництва, на курсах підвищення кваліфікації, періодична участь у різних семінарах і тренінгах є на сьогодні необхідністю і певною закономірністю.

Стан дослідження. Нині існує чимало розвідок у сфері обліку та оподаткування і у вітчизняній, і в зарубіжній літературі. Ці питання досліджували у своїх роботах такі вітчизняні вчені, як І. В. Алексеев, М. Т. Білуха, В. Д. Базилевич, Ф. Ф. Бутинець, О. Д. Василик, Ю. А. Кузьмінський, В. В. Сопко. Зауважимо, що найчастіше питання оподаткування та обліку певних господарських операцій висвітлюються в періодичних фахових виданнях з бухгалтерського обліку, які

спрямовані допомогти на практиці обліковим працівникам. Або можна отримувати інформацію в процесі індивідуальних платних консультацій з аудиторськими фірмами.

Нами з'ясовано, що у науковців, фахівців, аудиторів буває різне бачення одної проблеми, і це обумовлює потребу в її подальшому дослідженні.

Метою статті є визначення порядку організації навчання працівників з огляду на специфіку його видів та податкових наслідків.

Виклад основних положень. Роботодавцям, які за власний рахунок навчають своїх працівників, вітчизняне законодавство дає змогу дещо зекономити на податках та єдиному внеску на соціальне страхування (ЄВСС). Для того, аби витрати на навчання не потрапили до бази нарахування ЄВСС, необхідно правильно визначити їх належність до фонду оплати праці. Водночас важливе значення має ідентифікація витрат на навчання з позиції ПКУ та Закону «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р. № 2464-VI (Закон про ЄВСС) [1]. Крім того, у пп. 165.1.21 та 165.1.37 ст. 165 ПКУ зазначено підстави для звільнення від оподаткування доходів фізичної особи, яка навчається за рахунок роботодавця [2]. Тому потрібно з'ясувати критерії, за якими можна ідентифікувати такі витрати з метою їх правильного оподаткування.

У згаданих нормах ПКУ йдеться не лише про навчання, а й про професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації, що, власне, є лише складовими загального процесу навчання. Це засвідчує п. 3.1 Положення про професійне навчання кадрів на виробництві, яке затверджене Наказом Мінпраці та Міносвіти від 26.03.2001 р. № 127/151, котрим визначено види професійного навчання кадрів: первинну професійну підготовку робітників, перепідготовку робітників, підвищення кваліфікації робітників, підвищення кваліфікації керівних працівників та фахівців [3].

Але для того щоб розмежувати ці поняття, слід звернутися до таких галузевих законодавчих актів: Закону України «Про професійно-технічну освіту» від 10.02.1998р. № 103/98-ВР [4] і Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014р. № 1556-VII [5] (див. табл.).

Для працівників, які поєднують роботу з навчанням, чинним законодавством передбачено низку компенсацій і пільг. Насамперед у КЗпП виділено главу XIV «Пільги для працівників, які поєднують роботу з навчанням» [6].

Таблиця

Визначення термінів у законодавчих актах

№ з/п	Термін	У галузі вищої освіти	У галузі професійно-технічної освіти
1	Професійна підготовка	Здобуття кваліфікації за відповідним напрямом підготовки або спеціальністю.	Здобуття професійно-технічної освіти особами, які раніше не мали робітничої професії, або спеціальності іншого освітньо-кваліфікаційного рівня, що забезпечує відповідний рівень професійної кваліфікації, необхідний для продуктивної професійної діяльності.
2	Пере-підготовка	Отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду.	Професійно-технічне навчання, спрямоване на оволодіння іншою професією робітниками, які здобули первинну професійну підготовку.
3	Підвищення кваліфікації	Набуття особою здатностей виконувати додаткові завдання та обов'язки в межах спеціальності.	Професійно-технічне навчання робітників, що дає можливість розширювати і поглиблювати раніше здобуті професійні знання, уміння і навички на рівні вимог виробництва чи сфери послуг.

Для працівників, які направляються для підвищення кваліфікації, підготовки, перепідготовки, навчання інших професій з відривом від виробництва, Постановою КМУ «Про гарантії і компенсації для працівників, які направляються для підвищення кваліфікації, підготовки, перепідготовки, навчання інших професій з відривом від виробництва» від 28.06.1997 р. № 695 встановлено такі гарантії й компенсації:

- збереження середньої заробітної плати за основним місцем роботи за час навчання;
- оплата вартості проїзду працівника до місця навчання і назад;
- виплата добових за кожен день перебування в дорозі у розмірі, встановленому законодавством для службових відряджень. Іногороднім працівникам протягом першого місяця навчання добові виплачуються в розмірі, встановленому законодавством для службових

відраджень, а в наступні місяці, до закінчення терміну навчання, тим, хто одержує заробітну плату у розмірі менше шести неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виплачується стипендія в розмірі 20% добових. На час навчання працівники забезпечуються гуртожитком готельного типу. У разі відсутності гуртожитку відшкодування витрат, пов'язаних з наймом житлового приміщення, провадиться в порядку, встановленому законодавством для службових відраджень [7].

Усі перелічені витрати провадяться за місцем основної роботи.

Договір або контракт на навчання є основним документом, який надає максимум інформації, що необхідна для обґрунтування витрат обліку та звільнення від сплати ПДФО. Адже саме в ньому зазначаються мета, вартість та період навчання, назва спеціальності, відомості про навчальний заклад тощо. Від даних, відображених у договорі, залежать не лише взаємовідносини підприємства, яке оплачує вартість навчання, та адміністрації закладу вищої освіти, а й можливість доведення зв'язку цього навчання з основною діяльністю підприємства та обґрунтування необхідності такого навчання. Наголосимо на тому, що умова стосовно заборони працівникові звільнитися з власної ініціативи протягом трьох років не може бути включена до договору, бо тоді йтиметься про перспективу використання примусової праці, що заборонено Конституцією України. Такі договори, відповідно до ст. 9 КЗпП, є недійсними.

Звісно, працівник матиме право звільнитися з підприємства, але у разі звільнення до закінчення вищезазначеного трирічного строку – виникають негативні податкові наслідки як власне для нього, так і для його роботодавця. Саме для врегулювання цих умов варто зважити на наказ Міністерства праці від 10.08.2010 р. № 232 «Про затвердження Примірнього порядку укладання суб'єктами господарювання договорів щодо підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників та форм примірних договорів суб'єкта господарювання з навчальним закладом, підприємством, установою, організацією, що здійснюють навчання, та з працівником», яким затверджено форми примірних договорів: примірний договір суб'єкта господарювання з навчальним закладом підприємством, установою, організацією, які здійснюють навчання (форма № 1), примірний договір суб'єкта господарювання з працівником (форма № 2) [8].

Роботодавцеві, який оплачує навчання свого працівника або сторонньої особи, варто взяти до уваги примірний договір за формою № 2, у п. 2.2.5 якого, зокрема, передбачено значення періоду, протягом якого працівник має відпрацювати на підприємстві після закінчення професійного навчання. Тривалість відпрацювання визначається за

домовленістю сторін і не може бути більшою за 3 роки (ст. 34 Закону «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. № 5067-VI [9]). Водночас умовою звільнення вартості навчання від обкладення ПДФО та військовим збором згідно з пп. 165.1.21 ПКУ є відпрацювання після закінчення навчання у роботодавця, який його оплатив, не менше 3 років. Отже, оптимальним таким строком є 3 календарні роки, починаючи з року закінчення навчального закладу. Якщо працівник звільняється до закінчення строку відпрацювання, роботодавець має право стягнути з нього повну вартість оплаченого навчання або її частину відповідно до відпрацьованого періоду. Обраний за домовленістю із працівником варіант фіксується в договорі про відпрацювання.

Податок на прибуток. Починаючи із 1 січня 2015 року підприємства із загальним доходом за попередній рік понад 20 млн грн визначають базу обкладення податком на прибуток, виходячи із фінансового результату, розрахованого за даними бухгалтерського обліку, скоригованого на різниці, установлені ст.ст. 138–140 ПКУ. Підприємства, загальний дохід яких за попередній рік становить менше 20 млн грн, такі коригування не проводять. ПК не передбачає коригування фінансового результату на суму вартості навчання працівників, отже, усі підприємства незалежно від рівня доходу мають право включити вартість навчання у витрати звітного періоду, у якому вони були здійснені, але за умови обов'язкового їх документального підтвердження.

Податок на додану вартість (ПДВ). Відповідно до пп. 197.1.2 п. 197.1 ст. 197 ПКУ звільняються від оподаткування ПДВ операції з постачання послуг з отримання вищої та професійно-технічної освіти навчальними закладами, які мають ліцензію на постачання таких послуг, зокрема операції з надання:

- усіх видів освітньої діяльності, які постачаються професійно-технічними навчальними закладами;
- усіх видів освітньої діяльності, які постачаються вищими навчальними закладами I–IV рівнів акредитації, зокрема для здобуття іншої вищої та післядипломної освіти.

Надання інформаційно-консультаційних послуг (семінари, тренінги тощо) є базою оподаткування на загальних підставах – за ставкою 20% (п. 185.1 ПКУ). Водночас підприємство – замовник таких послуг матиме право на податковий кредит із ПДВ згідно з п. 198.1 ПКУ.

Щодо статусу навчального закладу, де навчається особа за рахунок платника податку, який фінансує навчання, то варто врахувати, що раніше податківці не визнавали у складі витрат вартість навчання,

оплачену установі, яка не є навчальним закладом. Такий самий підхід було збережено й в ПКУ в розділі щодо ПДВ (пп. 197.1.2 п. 197.1 ст. 197). Тому слід зауважити на те, щоб статус навчального закладу, з яким укладається договір про навчання, відповідав вимогам законодавства. Згідно зі ст. 15. Закону України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII «Про освіту», в Україні встановлюються державні стандарти освіти, а кожен навчальний заклад проходить перевірку на відповідність цим стандартам шляхом ліцензування, інспектування, атестації та акредитації [10]. Також діяльність начального закладу регламентується Постановою КМУ «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти» від 30 грудня 2015 р. № 1187 та Постановою КМУ «Про затвердження Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах» від 09.08.2001р. № 978.

Податок з доходів фізичних осіб. Сума, яку роботодавець сплачує за навчання працівника (що працює на підприємстві або не працює, але уклав угоду про відпрацювання не менше 3 років у майбутньому після закінчення навчального закладу) у вітчизняних вищих та професійно-технічних навчальних закладах, відповідно до пп. 165.1.21 ПКУ, не включається до складу оподатковуваного доходу працівника. Але ця пільга, як і раніше, обмежується певним розміром. Згідно з названим підпунктом, пільга діє у розмірі не вище від розміру суми, що дає право на місячну податкову соціальну пільгу (ПСП) (округлену до найближчих 10 грн 1,4 прожиткового мінімуму працездатних осіб на 1 січня відповідного року). Станом на 2018 р. – це 2470 грн на місяць ($1762 \text{ грн} \times 1,4 = 2466,8 \text{ грн} \approx 2470 \text{ грн}$).

Згідно з абз. 2 пп. 165.1.21 ПКУ у разі, якщо працівник припиняє трудові відносини з роботодавцем протягом періоду навчання, за яке сплачує роботодавець, або до закінчення третього календарного року від року, в якому закінчується таке навчання, сума, сплачена як компенсація вартості навчання, прирівнюється до додаткового блага, наданого такому працівникові протягом року, на який припадає таке припинення трудових відносин, та підлягає оподаткуванню у загальному порядку (оскільки йдеться про додаткове благо у негрошовій формі, оподаткування здійснюється із застосуванням підвищувального коефіцієнта) [1].

Також роботодавець, який оплачує навчання, звільняється від обов'язку утримувати ПДФО із вартості:

1) перепідготовки або підвищення кваліфікації як щодо працівників робітничих професій, так і інших працівників, якщо ці види навчання є обов'язковими відповідно до законодавства (пп. 165.1.37 ст. 165 ПКУ);

2) навчання найманого працівника або іншої особи у вітчизняних вищих та професійно-технічних навчальних закладах у межах ліміту, що дорівнює сумі доходу, який дає право на застосування податкової соціальної пільги (2470 грн. у 2018 році).

База для нарахування військового збору є аналогічною до бази нарахування ПДФО.

Для нарахування єдиного внеску на соціальне страхування (ЄВСС) необхідно визначити його належність до фонду оплати праці відповідно до норм Інструкції зі статистики заробітної плати, яка затверджена наказом Державного комітету статистики № 5 від 13.01.2004 р. (далі – Інструкція № 5) [11]. До фонду оплати праці (ФОП) включаються нарахування найманим працівникам у грошовій та натуральній формі (оцінені в грошовому вираженні) за відпрацьований та невідпрацьований час, який підлягає оплаті, або за виконану роботу незалежно від джерела фінансування цих виплат. Фонд оплати праці складається з:

- фонду основної заробітної плати;
- фонду додаткової заробітної плати;
- інших заохочувальних та компенсаційних виплат.

Дохід у формі додаткового блага може належати до ФОП або ні. Наприклад, оплата та утримання дітей працівників у дошкільних закладах згідно з пп. 2.3.4 Інструкції № 5 включається до ФОП, а отже, з такого виду додаткового блага стягується ЄВСС. Своєю чергою, вартість подарунків до свят і квитків на видовищні заходи для дітей працівників не належить до ФОП згідно з п. 3.23 Інструкції № 5 і, відповідно, не підпадає під норми закону про ЄВСС. Слід зазначити, що в обліку нарахування ЄВСС необхідно також керуватися нормами Переліку видів виплат, що здійснюється за рахунок коштів роботодавця, на які не нараховується єдиний соціальний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, котрий затверджений Постановою КМУ від 22.12.2010 р. № 1170 (далі – Перелік № 1170) [12].

Відповідно до п. 1 частини першої ст. 7 Закону про ЄВСС, базою нарахування єдиного внеску є сума нарахованої заробітної плати за видами виплат, які включають основну та додаткову заробітну плату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, також у натуральній формі. Відповідно до Інструкції № 5, не належать до фонду оплати праці:

1) витрати на платне навчання працівників і членів їхніх сімей, не пов'язане з виробничою необхідністю, згідно з договором між підприємством та навчальним закладом (п. 3.11);

2) витрати на оплату навчання працівників у закладах вищої освіти та установах підвищення кваліфікації, професійної підготовки та перепідготовки кадрів (п. 3.24) [11].

Отже, витрати на навчання працівників та сторонніх осіб за кошти підприємства не включаються до бази нарахування ЄВСС. Згідно з п. 9 розділу II Переліку № 1170, єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування не нараховується на витрати на підготовку та перепідготовку кадрів (крім суми заробітної плати, що зберігається за основним місцем роботи працівників за час їх навчання з відривом від виробництва в системі підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів), а саме: оплату навчання працівників у закладах вищої освіти та установах підвищення кваліфікації, професійної підготовки та перепідготовки кадрів; стипендії слухачам підготовчих відділень, студентам, аспірантам, скерованим підприємствами на навчання з відривом від виробництва у заклади вищої освіти; оплати проїзду до місцезнаходження навчального закладу й назад; витрати, пов'язані з організацією навчального процесу (придбання навчального матеріалу, оренда приміщень) [12].

Висновки. Підвищення конкурентоспроможності працівників на ринку праці відповідно до вимог сучасного виробництва та сфери послуг здійснюється шляхом забезпечення ефективного функціонування та розвитку системи професійного навчання працівників, сприяння у проведенні їх професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання. З цією метою роботодавець у порядку, передбаченому законодавством, колективним договором і угодами, періодично організовує для працівників професійне навчання, перепідготовку та підвищення кваліфікації, що в такий спосіб сприяє підвищенню ефективності продуктивності праці.

Головними ознаками кожного з цих видів навчання є такі:

1) для професійної підготовки – здобуття нової спеціальності або кваліфікації особою, яка раніше не мала освіти відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня;

2) для перепідготовки – здобуття нової професії або спеціальності особою на основі отриманого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня;

3) для підвищення кваліфікації – поглиблення знань і навичок у межах професії або спеціальності працівника.

Для належної організації навчання працівників та його оплати необхідно укласти договір, де передбачити обов'язок відпрацювати на

підприємстві за отриманим фаховим напрямком не менше ніж 3 роки, що дозволяє підприємству уникнути додаткових податкових наслідків. У випадку порушення цієї умови роботодавець на умовах податкового агента в момент звільнення працівника зобов'язаний включити суму оплати за навчання до категорії додаткового блага і стягнути ПДФО у розмірі 18% на користь держави. Також уникнути нарахування ПДФО можливо за умови організації перепідготовки або підвищення кваліфікації щодо працівників робітничих професій, інших працівників, якщо ці види навчання є обов'язковими відповідно до законодавства і якщо оплата за навчання передбачається у межах ліміту, що дорівнює сумі доходу, який дає право на застосування податкової соціальної пільги (2470 грн. у 2018 році).

1. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. URL: <http://minrd.gov.ua/zakonodavstvo/ediniy-vnesok-na-zagalnoobovyazkove-zakoniu-ukraini/62500.html>

2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

3. Положення про професійне навчання працівників на виробництві: Наказ Міністерства праці та соціальної політики України та Міністерства освіти і науки України від 26.03.2001 р. № 127/151. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0315-01/ed20120727>

4. Про професійно-технічну освіту: Закон України від 10.02.1998 р. № 103/98. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80>

5. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

6. Кодекс законів про працю від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

7. Про гарантії і компенсації для працівників, які направляються для підвищення кваліфікації, підготовки, перепідготовки, навчання інших професій з відривом від виробництва: Постанова КМУ від 28.06.1997 р. № 695. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/695-97-%D0%BF>

8. Примірний порядок укладання суб'єктами господарювання договорів щодо підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників: Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 10.08.2010 р. № 232. URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article%3Bjsessionid=8C50D4F6C89FFEC24E6F3C20AA438136?art_id=113430&cat_id=102037

9. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067>

10. Про освіту: Закон України 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

11. Інструкція зі статистики заробітної плати: Наказ Державного комітету статистики України від 13.01.2004 р. № 5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>

12. Про затвердження переліку виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.12.2010 р. № 1170. URL: <http://minrd.gov.ua/zakonodavstvo/ediniy-vnesok-na-zagalnoobov'yazkove-/postanovi-km-ukraini/62502.html>

Kril Y. Y., Bandura Z. L. Organization of Payment for Training Company Employees and Its Tax Consequences

A skilled workforce is a company's greatest asset and one of the most important components of success in any business area. Increasing the staff's efficiency and performance depends on each employee's qualification level. Today, it is both indispensable and normal for employees to regularly take on-the-job training with higher educational institutions or advanced courses, as well as take part in different seminars and training sessions on occasions.

This article deals with problems involving the organization of payment for training company employees. The main modes of organizing employee training programs in terms of professional training, re-training and advanced qualification courses are outlined. This article further covers the list of guarantees and indemnities for employees, who combine work with education in compliance with law, and explores the specific features of agreements entered into with educational institutions with respect to education, training, re-training, and advanced qualification or the provision of additional educational services. The article also describes the guidelines for the recognition of employee education payments in view of their absence in the list of tax differences that are taken into account in income tax calculations. We demonstrate that institutions, with which training contracts have been entered into, are required to have a relevant license for the provision of educational services. This article also describes the terms and conditions for calculating personal income tax and military tax. In particular, tax agents calculate personal income tax on the basis of whether training costs exceed the statutory threshold for the current reporting period, within which personal income tax is not charged for employee training and re-training programs.

The excess amount is included as an additional benefit and is taxed on a general basis. Employee re-training or advanced qualification courses for workers employed in blue-collar jobs or other employees does not constitute grounds for imposing personal income tax if such types of training programs are mandatory in compliance with law. Based on the study of employee training costs for companies, a conclusion has been made that such costs are not included in calculations for the integrated social contribution.

Key words: *military tax, integrated social contribution, qualification, education, training, re-training, profit tax, value added tax, personal income tax, employees.*

Стаття надійшла 21 травня 2018 р.

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Роз'яснено методичні підходи до вимірювання ефективності функціонування закладів вищої освіти. Визначено критерії вимірювання з увагою на міжнародний досвід аналізу освітнього процесу. Наведено особливості вимірювання ефективності ЗВО на основі параметрів аналізу внутрішнього середовища ЗВО та обґрунтовано необхідність врахування чинників зовнішнього середовища функціонування в Україні.

Сформульовано методологічні основи вимірювання ефективності закладів вищої освіти з долученням комплексності оцінки показників внутрішнього та зовнішнього середовища ЗВО.

Ключові слова: *заклад вищої освіти, ефективність, фінансові показники, якісні показники, відносні показники, моніторинг.*

Постановка проблеми. Одним із визначальних чинників зростання конкурентоспроможності у вищій освіті є здатність її провайдерів забезпечити аналогічну або вищу якість/цінність освітнього продукту за ціну, яка не перевищує ціни конкурентів. Досягнення такої мети передбачає застосування комплексу інструментів, серед яких – ефективне використання ресурсів, скорочення непродуктивних витрат, розробка нових освітніх і наукових продуктів та їх комерціалізація.

Проблематика економічної ефективності у вищій освіті має глобальний характер і зумовлена комплексом чинників. Поміж найістотніших – зменшення кількості споживачів серед молоді традиційного студентського віку, розширення можливостей для вибору освітніх продуктів серед неформальних провайдерів вищої освіти (ВО), розвиток інформальної освіти, обмеженість бюджетних ресурсів фінансування закладів вищої освіти (ЗВО), зростання вимог студентів та їхніх батьків щодо фінансової віддачі від інвестицій у вищу освіту.

Стан дослідження. Дослідження економічної ефективності у вищій освіті як особливому секторі національної економіки, що поширює та продукує нові знання як суспільне благо, як особливий товар в умовах ринку (приватне благо), потребує уточнення дефініції цього поняття як об'єкта вимірювання й аналізу. У таблиці систематизовано сучасні підходи до трактування поняття ефективності у вищій освіті.

Одним із напрямів аналізу економічної ефективності локального ЗВО є дослідження його з позиції досягнення поставлених цілей функціонування і розвитку. У цьому контексті йдеться про операційні та стратегічні завдання керівників ЗВО, а також органів державного й регіонального управління ВО забезпечувати раціональне і продуктивне використання ресурсів ВО (людських, фінансових, матеріально-технічних), результативність основних (навчальної, наукової, інноваційної) і допоміжних (видавничої, маркетингової, фінансової тощо) видів діяльності за критеріями доходів, витрат і прибутків.

Основними групами показників, які характеризують ефективність управління на рівні ЗВО, вважають показники доходів і витрат у розрахунку на одного студента та зайнятого у ЗВО, співвідношення доходів і витрат за основними функціями ВО, позиції ЗВО в системі освіти (СО) та системі вищої освіти (СВО) країни, регіону у національних і міжнародних рейтингах.

Таблиця

Підходи до розуміння ефективності ЗВО

Автори	Основні підходи
Гринь А. М., Міндергасова О. С. [1]	Економічна ефективність ЗВО становить собою грошовий вираз корисного результату на одиницю витрат колективу ЗВО. Має відображати рівень раціонального використання усіх ресурсів ЗВО під час досягнення ним поставлених цілей.
Грищенко І. М., Цимбаленко Н. В., Нефедова Т. М. [2, с. 34–35]	Ефективність ЗВО – комплексне поняття, яке охоплює соціальні, економічні та екологічні критерії. Автори розглядають соціальну ефективність з позиції якості освіти, її відповідності потребам ринку, економічну ефективність – за критеріями ефективності менеджменту ЗВО, маркетингових комунікацій та науково-технічної діяльності, екологічну – за критеріями раціонального використання ресурсів.
Софієнко М. Б. [3, с. 359]	Діяльність будь-якого суб'єкта можна оцінити як ефективну за умови, коли поставлена мета досягнута мінімальними засобами. Якщо суб'єктом є СВО, то аналіз її ефективності зводиться до аналізу ефективності кожного її елемента.

Зважаючи на види і підвиди економічної діяльності в СВО різного рівня загальну економічну ефективність А. Гринь і

О. Міндергасова пропонують розраховувати за такою формулою [1, с. 67]:

$$E = \frac{\sum_{k=1}^K [(R_k - Z_k)]}{\sum_{k=1}^K R_k},$$

де: E – результуючий показник економічної ефективності за всіма видами діяльності ЗВО; k – вид діяльності ЗВО, $k \in [1; K]$; R_k – результати за видом діяльності k у вартісному вираженні; Z_k – витрати за видом діяльності k у вартісному вираженні.

Аналітики американського видання *Forbes*, досліджуючи стан «фінансового здоров'я» приватних неприбуткових коледжів США, використовують дев'ять показників, які об'єднані у дві основні категорії: сила балансу ЗВО та операційна стійкість. У переліку показників вміщують частку першокурсників як індикатор ефективності вступної кампанії ЗВО, а також витрати на реалізацію навчальних функцій ЗВО у розрахунку на одного студента [4; 5].

Назагал у традиційних підходах оцінювання ефективності ЗВО застосовують фінансові показники. Однак у сфері освітньої діяльності провідними факторами, що впливають на фінансові результати, є: якість освіти та навчання; рівні навчально-виховного процесу, набору студентів і профорієнтаційної роботи (маркетингові комунікації); кількість випущених студентів та кількість студентів за формами навчання; кадровий потенціал, рівень працевлаштування випускників тощо. Традиційні фінансові показники доповнюються нефінансовими параметрами, як-от: задоволення потреб студентів, репутація, імідж, бренд тощо, котрі здебільшого мають істотний вплив на ефективність діяльності ЗВО та вимірюються якісними показниками.

Одним із індикаторів операційної ефективності витрат як чинника конкурентоспроможності ЗВО американські дослідники пропонують також вважати показник відношення фінансових витрат університету в розрахунку на одного студента до його рейтингу в національному індексі конкурентоспроможності. Цей індикатор вказує на те, скільки фінансових ресурсів потрібно ЗВО для підвищення рейтингу конкурентоспроможності на одиницю відповідної шкали рангування [6].

Окремим напрямом аналізу ефективності СВО є оцінка величини людських, фінансових та інших втрат у тих випадках, коли ресурси СВО та результати їх функціонування використовують не за призначенням і непродуктивно. Прикладне значення оцінки економічних втрат, зумовлених неефективним використанням ресурсів ЗВО/СВО,

пов'язане, зокрема, з тим, що такі оцінки дають змогу визначити в подальшому доцільність та ефективність заходів/проектів, спрямованих на зниження таких втрат. Для оцінки ефективності проектів, що стосуються запровадження на рівні ЗВО нових спеціальностей, пропонується використання спеціальних моніторингових працевлаштування випускників або загалом – моніторингу ефективності ЗВО [7].

Моніторинг ефективності ЗВО передбачає оцінку їх діяльності за групами показників (освітня, наукова, міжнародна і фінансово-економічна діяльність, заробітна плата НПП, працевлаштування випускників та додаткові індикатори). Якщо за результатами моніторингу діяльність ЗВО визнають неефективною, вищі органи управління ухвалюють рішення про реорганізацію ЗВО. У разі визнання діяльності ЗВО як такої, що потребує оптимізації, необхідною є розробка відповідної програми оптимізації, тривалість якої має не перевищувати трьох років. Результати аналізу діяльності кожного ЗВО, а також зведені аналітичні дані за суб'єктами розміщують на спеціальному сайті [7].

Системне вивчення проблематики економічної та інших видів ефективності СВО різного рівня передбачає не лише використання різних груп показників з урахуванням рівнів аналізу (рівень здобувача ВО, ЗВО, СВО регіону, країни), інтересів внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів СВО, а й спроби побудови комплексу показників, що враховують різні функціональні сфери діяльності у СВО.

Наприклад, автори монографії за науковою редакцією І. Грищенка [7, с. 188–189], базуючись на принципах побудови збалансованої системи показників (Balanced Scorecard) у стратегічному менеджменті [8], пропонують оцінювати ефективність СВО на основі вивчення чотирьох сфер діяльності ЗВО: фінансової, сфери взаємозв'язків зі споживачами (працедавцями, студентами), сфери навчання та розвитку персоналу та бізнес-процесів. Важливим є комплексність аналізу економічної ефективності у ВО з використанням збалансованої системи показників, а також доповнення показників економічної ефективності індикаторами якості аналізу бізнес-процесів в аналізі ЗВО [1; 3].

За іншою методикою виокремлюють пріоритетний статус в аналізі економічної ефективності ЗВО показників їх сукупних доходів (бюджетних і позабюджетних), а також структуру доходів, яка відображає реальні можливості залучати фінансові ресурси з різних джерел, а відтак – конкурентоспроможність ЗВО. З позиції аналізу зовнішньої ефективності СВО, пріоритетними показниками мають бути, як зазначає С. Матюх, індикатори зайнятості і безробіття випускників на ринку праці, показники ВВП та ВРП регіонів країни [9, с. 40].

Доповненням до системи збалансованих показників (Balanced Scorecard – BSC) в аналізі економічної ефективності ЗВО за критерієм витрати–вигоди доречно вважати й процесно-орієнтований облік витрат (Activity-based Costing – ABC). Він передбачає визначення витрат у розрізі бізнес-процесів; процесно-орієнтований аналіз рентабельності (Activity-Based Performance Analysis – ABPA), який ґрунтується на порівнянні витрат і доходів за видами клієнтів і процесів [8].

Метою статті є дослідження використання системної методології для обґрунтування методичних основ вимірювання ефективності функціонування ЗВО України.

Виклад основних положень. Ключовими завданнями визначення ефективності діяльності ЗВО є оцінка внеску кожного структурного підрозділу в розвиток навчального закладу та видів діяльності (освітньої, науково-дослідної, інноваційної, фінансово-господарської), моніторинг ринків послуг і роботодавців, аналіз можливих загроз зі зовнішнього середовища, прогнозування та вибір стратегічних напрямів діяльності.

Економічна ефективність ЗВО розглядається як вартісне вираження співвідношення результатів і витрат, високий рівень її забезпечується використанням трудових, матеріальних та інтелектуальних ресурсів і дає можливість розширити діяльність навчального закладу. Важливою складовою ефективності діяльності ЗВО є результативність науково-технічної діяльності, що характеризується сукупністю таких показників, як патентна, винахідницька, публікаційна, конструкторська та інноваційна активність.

З огляду на зазначені підходи до оцінювання методик аналізу ефективності вищої освіти на рівні ЗВО можна позиціонувати як послідовність таких основних етапів:

1. З'ясування наявних (задекларованих у відповідних стратегіях, програмах) цілей розвитку СВО або досягнутих результатів за досліджуваній проміжок (рік, період реалізації стратегій чи програм).

2. Визначення конкретних показників, які характеризують досягнуті цілі, результати функціонування ЗВО (СВО) у навчальній, науковій, інноваційній та інших видах діяльності.

3. Оцінка показників, які характеризують фактичні витрати ресурсів (людських, матеріально-технічних, фінансових, часових тощо) на реалізацію досягнутих цілей чи фактичних результатів.

4. Оцінка ефективності освітніх проектів на основі досягнутих цілей/результатів діяльності та витрат ресурсів на їх забезпечення за допомогою загальних і часткових показників.

5. Оцінка фактичних і потенційних економічних втрат унаслідок відхилень між фактичними і запланованими показниками, що виражають цілі чи результати функціонування ЗВО.

6. Оцінка та аналіз господарського портфеля ЗВО (портфеля видів діяльності ЗВО, його освітніх продуктів за спеціальностями, факультетами/інститутами з урахуванням цін та собівартості). Такий аналіз дає можливість визначити економічний вклад кожної одиниці аналізу в загальні результати діяльності, удосконалити асортимент освітніх продуктів зважаючи на отримані результати.

7. Аналіз відносних показників економічної ефективності, а саме:

а) доходів у розрахунку на одного працівника, здобувача вищої освіти;

б) витрат у розрахунку на одного працівника, здобувача вищої освіти;

в) операційних доходів у розрахунку на одну гривню витрат операційної діяльності.

Підвищення ефективності діяльності ЗВО залежить від багатьох факторів. До основних із них можна віднести: ефективність системи управління, раціональне використання матеріальних ресурсів, якість освітніх програм, кваліфікацію і мотивацію діяльності науково-педагогічного персоналу, організацію навчального процесу, освітні та інформаційні технології, матеріально-технічне забезпечення навчального процесу, виховну роботу, маркетингову діяльність (дослідження потреб ринку праці і випускників-фахівців), комунікаційну роботу (зв'язки з роботодавцями, випускниками та органами самоврядування).

У сфері освітньої діяльності провідними чинниками, що впливають на фінансові результати, є: якість освіти та навчання; рівні навчально-виховного процесу, набору студентів із профорієнтаційної роботи (маркетингові комунікації); кількість випущених студентів та кількість студентів за формами навчання; кадровий потенціал тощо. Традиційні фінансові показники доповнюються нефінансовими параметрами, які істотно впливають на ефективність діяльності ЗВО: задоволення потреб студентів, репутація, імідж, бренд та ін.

Забезпечення комплексного впливу на студента і формування здатності до інтелектуальної обробки інформації та самостійного застосування її у практичній діяльності на основі компетентнісної моделі випускника має інтегрований характер. Ця модель потребує переходу до освітньої парадигми шляхом формування відповідних ключових та спеціальних компетенцій здобувачів ВО і розвитку науково-педагогічного персоналу.

Висновки. Моніторинг та аналіз вартості вищої освіти для здобувача, цін на освітні продукти (плати за навчання), зокрема цін конкурентів на ринку освітніх послуг є основою дослідження освітнього середовища та визначення ефективності функціонування ЗВО. Запро-

понований методичний підхід до оцінки ефективності діяльності ЗВО поєднує параметри витрат, результатів і втрат, що дає змогу підвищити ефективність використання ресурсів та їхнього потенціалу.

Ефективне управління фінансовими ресурсами вищої освіти що на інституційному, що на національному рівнях потребує розширення статистичної бази даних про діяльність вітчизняних ЗВО завдяки таким показникам, як доходи і витрати освітніх інституцій за джерелами фінансування та видами діяльності ЗВО.

Напрями подальших досліджень мають охоплювати способи підвищення ефективності діяльності ЗВО, що залежить від багатьох чинників, до яких відносять: систему управління ЗВО, раціональне використання енергоносіїв та ресурсів ЗВО, зміст освітніх програм, кваліфікацію і мотивацію діяльності науково-педагогічного персоналу та його менеджмент, організацію навчального процесу, технології та матеріально-технічне забезпечення навчального процесу, виховну роботу, маркетингову діяльність (дослідження потреб ринку праці та працевлаштування випускників), комунікаційну роботу (зв'язки з роботодавцями, абітурієнтами та випускниками).

1. Гринь А. М., Миндергасова О. С. Оценка эффективности управления учреждением ВПО на основе анализа роста его конкурентных преимуществ. *Университетское управление: практика и анализ*. 2013. № 2. С. 66–71.

2. Грищенко І. М., Цимбаленко Н. В., Нефедова Т. М. Підвищення ефективності діяльності вищих навчальних закладів як передумова забезпечення потреб ринку праці. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2015. № 2. С. 32–35.

3. Софиенко М. Б. Эффективность высшего образования: между свободой и необходимостью. *Профессиональное образование в современном мире*. 2016. Т. 6. № 2. С. 358–364.

4. Schifrin M. College Financial Grades: How Fit Is Your School? *Forbes*. 2017. URL: <https://www.forbes.com/sites/schifrin/2017/08/02/2017-college-financial-grades-how-fit-is-your-school/#390dfce27d68>.

5. Morse R. Weighing the Efficiency of Highly Ranked Universities. *U.S.NEWS: Higher Education*. 2013. URL: <https://www.usnews.com/education/blogs/college-rankings-blog/2013/12/19/weighing-the-efficiency-of-highly-ranked-universities>.

6. Порядок проведения мониторинга эффективности образовательных организаций высшего образования: утвержден Министерством образования и науки Российской Федерации от 13.03.2017. URL: http://stat.miccedu.ru/info/monitoring16/Prikaz_N_222_ot_13.03.2017.pdf.

7. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективних фінансово-економічних моделей розвитку вищої школи: монографія / за заг. ред. І. М. Грищенка. – К., 2015. 236 с.

8. Каплан Р. С., Нортон Д. П. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию; пер. с англ. 2-е изд., испр. и доп. М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. 320 с.

9. Матюх С. А. Соціальна та економічна ефективності діяльності вищих навчальних закладів. *Вісник Хмельн. нац. ун-ту*. 2013. № 5. Т. 1. С. 39–42.

Moyseyenko I. P., Hrynkevych O. S. Analysis peculiarities of economic efficiency of higher education institutions

The article describes methodological approaches to measuring the efficiency of higher education institutions' functioning. Definitions of the next terms become one of the analysis directions of the economic efficiency of a higher education institution from the point of view of the defined goals achievement and development: the operational and strategic tasks of the managers of a higher education institution, as well as the state and regional government bodies of higher education regarding rational usage of the higher education resources (human, financial, material and technical), the effectiveness of the main (educational, scientific, innovative) and auxiliary (publishing, marketing, financial, etc.) activities according to the criteria of income, expenses and profits.

The criteria and peculiarities of measurement are determined taking into account the international experience in the analysis of the educational process. The peculiarities of the efficiency measurement of a higher education institution on the basis of the analysis parameters of the internal environment at a higher education institution are presented, and the necessity of taking into account the external environment factors of functioning in Ukraine is substantiated. The main groups of indicators, that characterize the management effectiveness at the higher education institution level, are determined as income and expenditure indicators per student and per employee at a higher education institution, the ratio of incomes and expenditures as to the main functions of higher education, the positions of a higher education institution in the education system and the higher education system of the country, region in national and international ratings.

The magnitude evaluation of the human, financial and other losses in cases where the resources of the higher education system and the results of their operation are not used according to the defined goals or used unproductively is an independent analysis field of assessment of the higher education system effectiveness. Methodological bases for measuring the efficiency of institutions of higher education are formulated on the basis of monitoring of the internal and external environment of a higher education institution.

The analysis method of the higher education efficiency at the level of a higher education institution is proposed to consider as a sequence of certain stages implementation. The monitoring and analysis of the higher education cost for the applicant, prices for educational products (tuition fees), including competitor prices in the educational market, are the basis for the educational environment research and determination of the operation effectiveness of a higher education institution.

Key words: higher education institution, efficiency, financial indicators, qualitative indicators, relative indicators, monitoring.

Стаття надійшла 23 травня 2018 р.

ФОРМУВАННЯ ТА ОБЛІК ДОХОДІВ СУБ'ЄКТІВ ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ

Наведено види доходів суб'єктів готельного бізнесу (від операційної діяльності, інших операційних доходів та доходів, не пов'язаних з операційною діяльністю). Розглянуто статистичні дані, що стосуються доходів юридичних осіб готельного бізнесу.

Визначено зовнішні та внутрішні чинники, які впливають на формування доходів підприємств готельного бізнесу. Акцентовано на таких зовнішніх чинниках, як поведінка потенційних клієнтів і політика фірм-посередників. Продемонстровано кореспонденції рахунків з обліку доходів суб'єктів готельного бізнесу.

Ключові слова: *доходи, суб'єкти готельного бізнесу, готелі та аналогічні засоби розміщування, готельна послуга.*

Постановка проблеми. Важливою складовою економіки багатьох країн світу є готельний бізнес, який характеризується високим ступенем інтернаціоналізації капіталу, високотехнологічним менеджментом, вимагає постійного розвитку і пошуку інноваційних форм господарювання та відіграє велику роль у вирішенні проблем залучення інвестицій та інтеграції вітчизняної економіки у світову.

Сьогодні існує низка тенденцій у функціонуванні готельного бізнесу України [1]:

1) вітчизняний готельний бізнес наразі ще переживає етап становлення та розвитку, оскільки українському ринку готельних послуг притаманна певна нестабільність та обмеженість;

2) переважна невідповідність якості готельних послуг ціновим пропозиціям щодо послуг підприємств готельного бізнесу;

3) в окремих випадках значна неорганізованість роботи структурних підрозділів суб'єктів готельного бізнесу, що пов'язане подекуди з нерозвиненістю транспортної та організаційної інфраструктури (водночас доцільно наголосити на значній інвестиційній привабливості підприємств готельного бізнесу, зокрема у відомих туристичних зонах України з урахуванням їхніх природних, рекреаційних та кліматичних ресурсів);

4) нераціональне використання рекреаційного потенціалу, земельних та природних лікувальних ресурсів держави готельними

комплексами, особливо у курортних зонах, де ці ресурси інтенсивно експлуатуються, що обумовлює незадовільний екологічний та санітарний стан територій підприємств готельного бізнесу.

Неодмінною умовою успішного функціонування всіх підприємств і організацій незалежно від підпорядкування, величини та форми власності, зокрема готельного бізнесу, поряд з фінансовими ресурсами, є отримання доходу. Від правильності та своєчасності його визнання залежить доцільність і ефективність подальшої роботи кожного суб'єкта готельного бізнесу.

Стан дослідження. Проблеми організації бухгалтерського обліку формування та обліку суб'єктів готельного бізнесу, також їх теоретичні та методичні аспекти, у різний час вивчали чимало вітчизняних учених та фахівців, зокрема З. Балченко, Г. Бургонова, Ю. Грабовський, Я. Клиженко, С. Король, В. Кузнєцова, О. Піроженко та ін.

Незважаючи на активну роботу українських законодавчих і виконавчих органів влади щодо удосконалення та гармонізації правової бази з бухгалтерського обліку та оподаткування, сьогодні все ж багато питань теорії і практики бухгалтерського обліку вимагають додаткового вивчення. Це зумовлено змінами в організації та керуванні готельним бізнесом, які передбачають формування нового інформаційного забезпечення управління в сучасних умовах. Не винятком є й питання формування доходів суб'єктів готельного бізнесу. Вирішення питань формування та обліку доходів на підприємствах готельного бізнесу та інформаційне забезпечення управління ними має велике наукове і практичне значення і надає новим дослідженням особливого значення.

Метою статті є дослідження особливостей формування доходів суб'єктів готельного бізнесу для окреслення їх впливу на організацію бухгалтерського обліку.

Виклад основних положень. Готельний бізнес пов'язаний з туризмом і відпочинком. Туристичний бізнес практично не може існувати без розвинутої мережі готелів і фірм, які їх обслуговують. Тому суб'єкти готельного бізнесу (готелі та аналогічні засоби розміщення) отримують доходи від широкого діапазону послуг.

Як свідчать статистичні дані (табл. 1), у 2016 році суб'єкти готельного бізнесу (юридичні особи) отримали 5 784,3 млн грн доходів, лівову частку яких становили доходи від продажу номерів (майже 75%).

Таблиця 1

**Доходи суб'єктів готельного бізнесу (юридичних осіб)
у 2016 році [2]**

	Кількість, од	Доходи від наданих послуг, млн грн	У тому числі		
			від продажу номерів	від реалізації путівок	від додаткових послуг, що не входять у вартість номера
Готелі та аналогічні засоби розміщування, з них:	980	5 784,3	4 316,9	28,0	1 439,4
готелі	745	5 620,9	4 191,4	20,5	1 408,9
мотелі	25	14,9	11,3	–	3,6
хостели	3	1,2	1,2	–	–
кемпінги	3	0,2	–	0,2	–
гуртожитки для приїжджих	75	44,8	38,2	–	6,6
інші місця для тимчасового розміщування	129	102,3	74,8	7,3	20,2

Згідно з таблицею 1, у 2016 р. практично всі суб'єкти готельного бізнесу (юридичні особи) отримали переважну частину доходу від продажу номерів, але найбільше доходів від продажу номерів мали гуртожитки для приїжджих (85,2%), основну питому вагу від реалізації путівок – кемпінги (100%), від додаткових послуг, що не входять у вартість номера, – готелі (25,1%).

Готелі та аналогічні засоби розміщування надають своїм клієнтам комплекс послуг, оскільки крім послуг з проживання та бронювання на їхньому балансі можуть бути ресторани, бари, сауни, автостоянки, що, безсумнівно, підкреслює комплексність наданої готельної послуги і вимагає розроблення особливих підходів до формування доходів готелю. Приміром, крім доходів від продажу номерів, у 2016 році суб'єкти готельного бізнесу отримали доходи від різних додаткових послуг (рис. 1).

Спектр послуг, що надаються підприємствами готельного бізнесу, – доволі широкий, тому й перелік доходів також відносно великий (рис. 2).

Загальні правила формування в обліку інформації про доходи встановлено П(С)БО 15 «Дохід» [4], згідно з яким дохід, пов'язаний

з наданням послуг, визнається з огляду на ступінь завершеності операції з надання послуг на дату балансу, якщо може бути достовірно оцінено результат цієї операції.

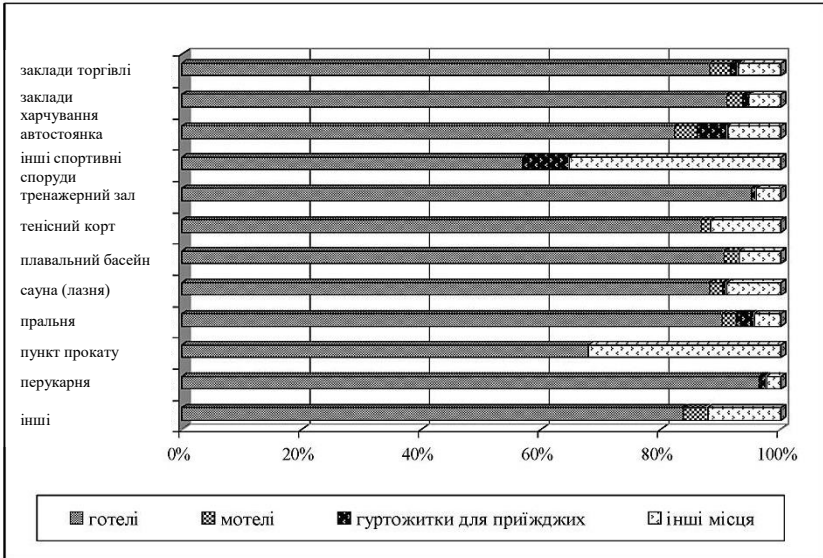

Рис. 1. Доходи суб'єктів готельного бізнесу (юридичних осіб) від додаткових послуг, що не входять у вартість номера, у 2016 році*

Складено на основі [5].

Водночас результат може бути достовірно оцінено за наявності таких умов [5]:

- можливості достовірної оцінки доходу;
- імовірності надходження економічних вигід від надання послуг;
- можливості достовірної оцінки ступеня завершеності надання послуг на дату балансу;
- можливості достовірної оцінки витрат, здійснених для надання послуг, та необхідних для їх завершення.

* До інших місць належать туристичні бази, гірські притулки, студентські літні табори та ін.

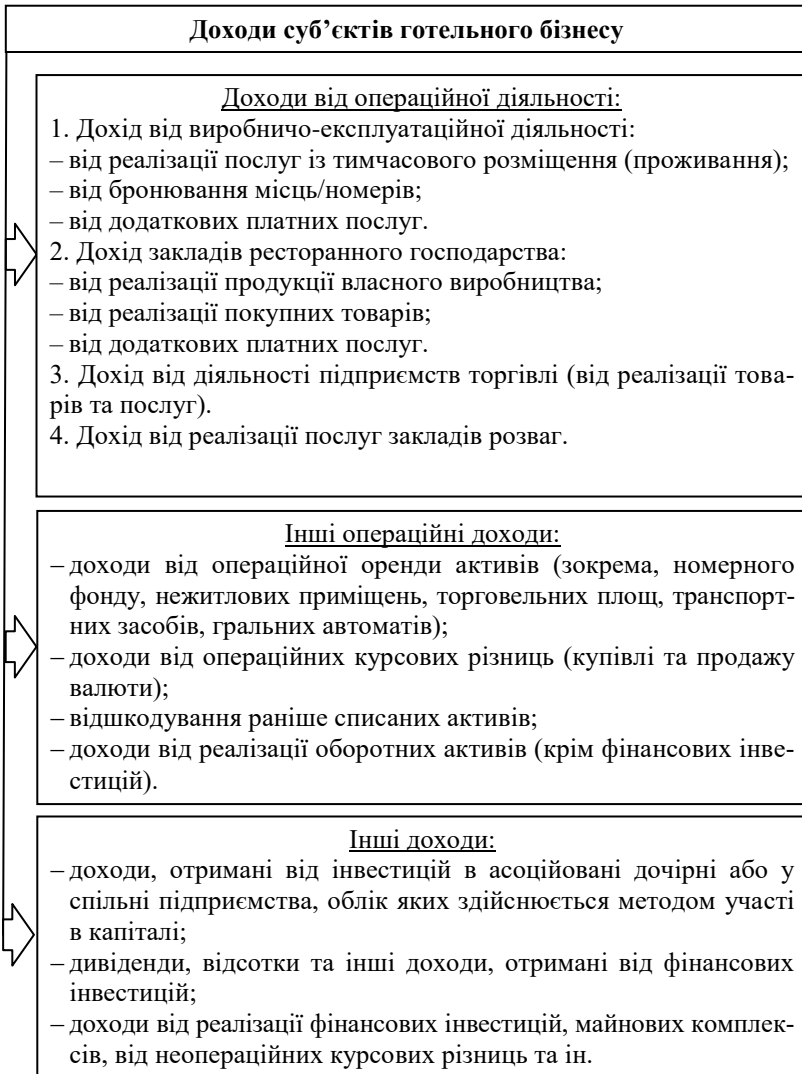

Рис. 2. Доходи суб'єктів готельного бізнесу [3]

Загалом на формування доходів підприємств готельного бізнесу, як зазначає О. Амбросій [3], впливають зовнішні та внутрішні чинники (рис. 3).

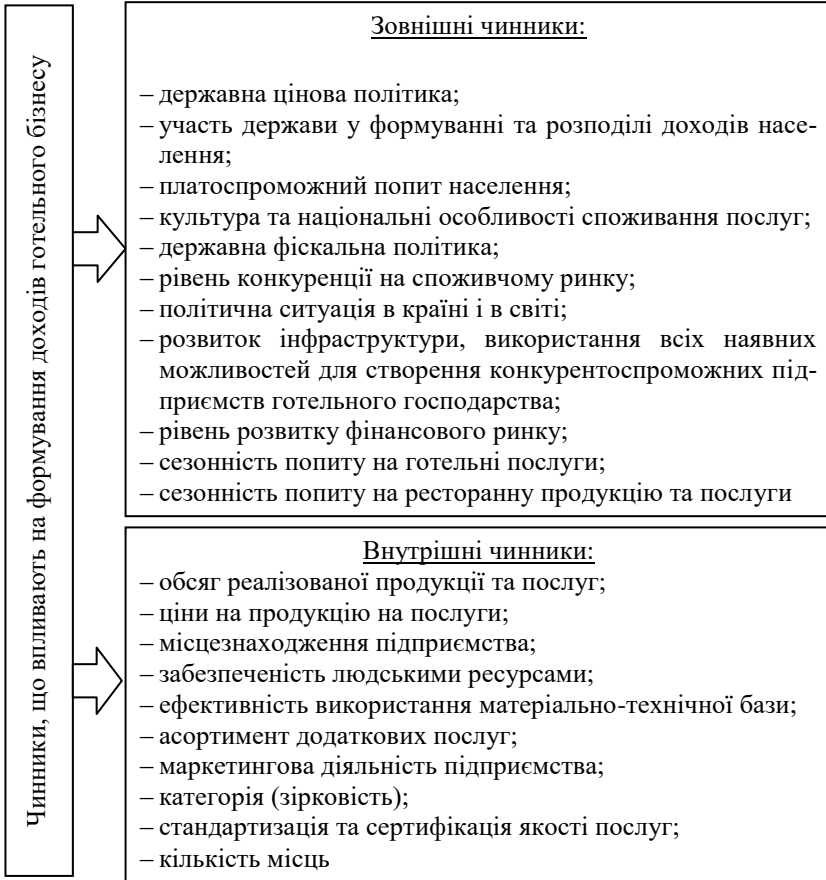

Рис. 3. Чинники, що впливають на формування доходів суб'єктів готельного бізнесу

Вважаємо, що до зовнішніх чинників, крім зазначених, потрібно віднести природні (кліматичні) та демографічні. Скажімо, питання раціонального природокористування дедалі більше контролюються державою, тому суб'єкти готельного бізнесу повинні це враховувати і відповідно корегувати свою діяльність. Дослідження демографічних чинників також виконує важливу роль, що спонукає суб'єктів готельного бізнесу аналізувати питання, що стосуються чисельності населення, його розміщення по окремих регіонах країни, вікової

структури з виокремленням працездатного населення, дітей та людей похилого віку.

Окремо розглянемо такі зовнішні чинники, що впливають на формування доходів суб'єктів готельного бізнесу, як поведінка потенційних клієнтів і політика фірм-посередників.

Будь-який з потенційних клієнтів готелю та аналогічних засобів розміщування має свої особливі побажання до якості, рівня і набору готельних послуг, водночас жодне готельне підприємство не в силах вгадати і задовольнити весь спектр цих вимог повною мірою. Тому, розробляючи стратегію обслуговування клієнтів, суб'єкти готельного бізнесу мусять зосередитися на окремому або декількох сегментах споживачів. Для цього менеджменту готельного підприємства доцільно постійно здійснювати аналіз ринку, зокрема, споживчих очікувань, перспектив готельного бізнесу щодо створення та просування послуг гостинності, які виправдовуватимуть запити споживачів. Важливо також здійснювати оперативне і стратегічне планування діяльності з метою забезпечення ефективної роботи готельного підприємства.

Політика фірм-посередників також впливає на доходи суб'єктів готельного бізнесу. Ці фірми-посередники здійснюють дослідження ринку, рекламу послуг готелів та аналогічних засобів розміщування, просування і реалізацію готельних послуг на ринок.

Сьогодні найефективнішими посередниками продажу готельних послуг є:

- глобальні системи для резервування (приміром, Galileo, Amadeus) або готельні брокери (зокрема, Booking.com);
- туроператори і турагентства;
- корпоративні агентства, які продають номерний фонд готельного підприємства за певну комісію;
- call-центри компаній, які обробляють заявки від туристів і передають їх у служби бронювання готелів.

Безумовно, найбільше на функціонування готельного бізнесу впливають економічні чинники. Так, на платоспроможний попит громадян впливає безліч чинників, серед яких рівень розвитку економіки країни, розмір оплати праці, рівень інфляції та безробіття. Слід враховувати високий ступінь залежності попиту на готельні послуги від рівня доходу. Крім того, на попит на готельні послуги істотно впливають темпи інфляції, курси валют, рівень зайнятості та ін. Кожен з цих чинників може становити загрозу, але водночас і відкривати нові можливості розвитку підприємств готельного бізнесу.

Внутрішні чинники впливають на доходи кожного окремого підприємства готельного бізнесу. Адже існує різна цінова політика на

таких підприємствах, різний рівень технічного забезпечення, забезпечення трудовими ресурсами. Значну роль також відіграє рекламна політика, спрямування фінансування на маркетингову діяльність, а саме дослідження ринку, конкурентоспроможності, рентабельності тощо.

Назагал, вважаємо, що на формування доходів суб'єктів готельного бізнесу впливають не так внутрішні процеси у цій галузі економіки, як низка зовнішніх причин, тому головним чинником досягнення успіху є здатність до розуміння потреб ринку і адаптації до них.

Згідно з п. 5 П(С)БО 15 «Дохід» [4], дохід визнається під час збільшення активу або зменшення зобов'язання, що зумовлює зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства), за умови, що оцінка доходу може бути достовірно визначена. Наприклад, при наданні готельних послуг, пов'язаних із тимчасовим проживанням гостей на умовах наступної оплати, дохід визнається під час збільшення активу (нарахування дебіторської заборгованості гостя перед готелем), що відображається бухгалтерським записом за дебетом субрахунку 361 «Розрахунки з вітчизняними покупцями» у кореспонденції з кредитом субрахунку 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг». Водночас сума визнаного у звітному періоді доходу від надання готельних послуг залежить і від кількості гостей та кількості днів, протягом яких у звітному періоді ці гості проживали у готелі, і від вартості проживання у готелі однієї людини протягом однієї доби [6].

Якщо суб'єкти готельного бізнесу у своїй структурі мають такі виробничі підрозділи, які здійснюють реалізацію власної продукції або надають послуги і отримують доходи (наприклад, перукарню, косметичний салон, пральню, ресторан, послуги хімічної чистки і фарбування одягу тощо), то у системі бухгалтерського обліку потрібно відображати дохід за видами діяльності у розрізі центрів відповідальності. Розмір доходу від реалізації у таких структурних підрозділах визначається на основі касового звіту або іншого первинного документа, що підтверджує реалізацію.

Для узагальнення інформації про дохід, одержаний від надання готельних послуг, використовують субрахунок 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг», до якого для обліку основних та додаткових послуг, що надаються готелем, відкриваються субрахунки другого порядку. За кредитом субрахунку 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг» відображається збільшення (одержання) доходу, за дебетом – належна сума непрямих податків та зборів.

Відображення доходів суб'єктів готельного бізнесу у бухгалтерському обліку наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

**Відображення доходів суб'єктів готельного бізнесу
у бухгалтерському обліку**

№ з/п	Зміст операцій	Кореспонденція рахунків	
		д-т	к-т
1	Отримано попередню оплату за основні готельні послуги	301	681
2	Нараховано податкове зобов'язання з ПДВ	643	641/ПДВ
3	Відображено дохід від надання послуг з проживання в номері	361	703/1
4	Закрито розрахунки з ПДВ	703/1	643
5	Нараховано туристичний збір	703/1	642
6	Віднесено на фінансовий результат дохід від надання послуг з проживання	703/1	791
7	Відображено дохід від продажу готової продукції (обіду) у ресторані	361	702
8	Відображено податкові розрахунки з ПДВ	702	643
9	Віднесено на фінансовий результат дохід від продажу готової продукції (обіду) у ресторані	702	791
10	Відображено залік заборгованостей	681	361
11	Сплачено туристичний збір	301	361
12	Прийнято від гостя в хімчистку одяг (відображається збільшення залишку на позабалансовому субрахунку)	023	–
13	Видано гостю з хімчистки одяг (відображається зменшення залишку на позабалансовому субрахунку)	–	023
14	Відображено надані послуги з чищення одягу	361	703/2
15	Відображено податкові зобов'язання з ПДВ	703/2	641/ПДВ
16	Віднесено на фінансовий результат дохід від наданих послуг з чищення одягу	703/2	791
17	Оплачено послуги з чищення при виїзді	301	361
18	Перераховано туристичний збір до бюджету	642	311

Висновки. Готельний бізнес є невід'ємною частиною сфери обслуговування у ринковій економіці. Його роль, значення, а також обсяг послуг зростає з пришвидшенням загального соціально-економічного розвитку держави та її інтеграції у міжнародний простір. На формування доходів (від операційної діяльності, інших операційних доходів та доходів, не пов'язаних з операційною діяльністю) впливає безліч зовнішніх і внутрішніх чинників, які визначають здатність суб'єктів

готельного бізнесу діяти у поточних фінансово-економічних та політичних умовах з урахуванням специфіки діяльності щодо надання готельних послуг.

Крім того, у сучасних умовах господарювання діяльність суб'єктів готельного бізнесу вимагає постійного удосконалення обліково-аналітичного забезпечення системи управління про отримані доходи, що є важливою складовою прийняття управлінських рішень, які позитивно впливають на фінансові результати діяльності.

1. Шиманська К. В., Остапенко Я. О. Стан діяльності підприємств готельного господарства в Україні та особливості: обліково-контрольний аспект. *Вісник ЖДТУ*. 2014. № 1 (67). С. 59–66.

2. Колективні засоби розміщування в Україні у 2016 році: статистичний бюлетень. К.: Державна служба статистики України, 2017. 200 с.

3. Амбросій О. І. Класифікація доходів готельного господарства та фактори, що впливають на їх розмір. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2010. Вип. 1. С. 195–199.

4. П(С)БО 15 «Дохід», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 29.11.1999 р. № 290.

5. Граковський Ю. Готельні послуги: організація діяльності, облік доходів та витрат. *Вісник: офіційно про податки*. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/5521>

6. Балченко З. А. Бухгалтерський облік в туризмі та готелях України: навч. посібник. К.: КУТЕП, 2006. 232 с.

Novak U. P., Padyuka M. V. The formation and accounting of income of the hotel business

The hotel business is closely connected with tourism and leisure. Tourist business practically can not exist without the developed network of hotels and companies that serve them. That's why hotels receive incomes from a wide range of services. The article deals with the statistical data concerning the incomes of hotel business entities. It shows that the largest share of incomes in 2016 was from sales of numbers (almost 75%). In addition to these incomes, hotel enterprises received income from the provision of additional services (restaurants, saunas, hairdressers, laundries, etc.).

The article presents the types of income of hotels (from operating activities, other operating incomes and incomes not related to operating activities).

The external and internal factors that influence the formation of hotel incomes are determined. It is suggested to attribute natural (climatic) and demographic factors to external factors. This is due to the fact that the issues of rational nature management are increasingly controlled by the state, so hotels should take this into account and accordingly adjust their activities. The research of demographic factors also plays an important role, which prompts hotels to analyze

issues related to population size, its location in individual regions of the country and age structure. An attention in article is focused on external factors such as the behaviour of potential clients and the policy of intermediary firms.

It is concluded that the formation of hotel incomes is mainly influenced by external causes, therefore the main factor of success is the ability to understand the needs of the market and adapt to them. The article states that accounting should reflect the income by type of activity in terms of liability centers, if the hotels in their structure have units that carry out the sale of their own products (hairdressing, laundry, restaurant, dry-cleaning, etc.).

The article also provides correspondence accounts for the income of hotels.

Key words: incomes, subjects of hotel business, hotels and similar means of placing, hotel service.

Стаття надійшла 22 травня 2018 р.

УДК 004.05:338.3

В. О. Панченко

МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ ІНСАЙДЕРАМ У СИСТЕМІ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ

Запропоновано механізм протидії інсайдерам у системі кадрової безпеки для суб'єктів підприємницької діяльності та сформульовано перелік рекомендацій (як одного з механізмів захисту) щодо підвищення стійкості паролів і поліпшення їх запам'ятовування. Аргументовано, що це у комбінації з наведеними раніше підходами автора надасть змогу отримати первинну інформацію, необхідну для подальшої побудови моделі роботи інсайдерів для суб'єктів підприємницької діяльності.

Ключові слова: кадрова безпека, інсайдер, економічна безпека, статистичний аналіз.

Постановка проблеми. Сьогодні на сучасному етапі розвитку, в епоху стрімкого розвитку ІТ- та інших технологій, їх впровадження в економіку суб'єктів підприємницької діяльності, особливо актуальним стає питання забезпечення кадрової безпеки суб'єктів підприємницької діяльності під час небажаних (незаконних) дій своїх співробітників. Однією з таких категорій є інсайдери – звичайні співробітники суб'єктів підприємницької діяльності, що володіють закритою інформацією (наприклад, комерційною таємницею) і надають її (за яких-небудь умов: за гроші, шантаж, особисте незадоволення керівництвом та ін.) стороннім особам. Відповідно до економічного словника, інсайдер (англ. *Insider*, від *inside* – буквально всередині) – це особа (співро-

бітник), яка через свій службовий чи сімейний стан має доступ до конфіденційної інформації суб'єктів підприємницької діяльності; це посадові особи, директори, основні акціонери суб'єктів підприємницької діяльності з широким володінням акцій і їхні найближчі родичі. До цієї групи також належать особи, які видобувають конфіденційну інформацію про діяльність суб'єктів підприємницької діяльності та використовують її з метою особистого збагачення. Такі суб'єкти підприємницької діяльності найчастіше є конкурентами на ринку. Саме так і організовується один з каналів витоку закритої інформації. Тут слід обумовити, що ця категорія співробітників діє цілеспрямовано у переданні інформації конкурентам-суб'єктам підприємницької діяльності.

Стан дослідження. Над проблемами в цій сфері працюють відомі фахівці і вчені: В. П. Верин, А. А. Кириченко, Ю. А. Кудрявцев, Е. А. Олейников, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, Е. В. Раєвнева, М. П. Гуров, М. В. Куркін, С. М. Шкарлет, С. В. Кавун та ін. [1–7]. В їхніх працях досліджено питання систематичного підходу для усунення загроз інформаційній та економічній безпеці (зокрема й кадровій), але більшою мірою ці розвідки стосуються зовнішніх загроз. Не повністю вирішеним є й питання внутрішніх загроз, і, як наслідок, питання роботи (або протидії їх діям) інсайдерів у системі кадрової безпеки суб'єктів підприємницької діяльності.

Наприклад, у своїх працях С. В. Кавун виробив [2; 4] концептуальну модель системи економічної безпеки, що нагадує «соту», тому автор запропонував назвати її «стільниковою» концептуальною моделлю СЕБ. Крім того, така «стільникова» модель надасть змогу побачити і оцінити (а значить, і вжити всіх необхідних заходів) усі сторони наявних аспектів кадрової безпеки. Представлені значення показників були отримані аналітичним шляхом і не є категоричними в плані їх оцінок. Надалі автор запропонував для підвищення ступеня об'єктивності використовувати експертні оцінки, здобуті за допомогою розробленої експертної системи. Також ці публікації є продовженням авторського напряму досліджень [8–11].

Метою статті є наочне представлення можливих механізмів або схем реалізації дій інсайдерів для керівників різних рангів і окреслення планових заходів щодо усунення каналів витоку закритої інформації (комерційної таємниці) суб'єктів підприємницької діяльності.

Виклад основних положень. Проведений порівняльний аналіз джерел статистичної інформації (Computer Security Institute, CSI) показав стійку тенденцію зростання втрат різних ресурсів суб'єктів підприємницької діяльності від діяльності інсайдерів. Свідченням цього

є показник перевищення в 2007 році рівня інцидентів суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаних з інсайдерами, порівняно з вірусними зараженнями.

Все це свідчить про виниклі потреби в професійних співробітників у сфері кадрової безпеки та захисту інформації на суб'єктах підприємницької діяльності. У найближчі три роки, за дотримання темпів розвитку IT-інфраструктури, суб'єкти підприємницької діяльності повинні будуть більшість фінансових та інших видів витрат спрямовувати на реалізацію заходів (наприклад, побудову системи кадрової безпеки) та придбання відповідних засобів забезпечення кадрової безпеки та захищеності інформації.

За даними ООН, вже сьогодні збитки, що завдаються комп'ютерними злочинами від діяльності інсайдерів на суб'єктах підприємницької діяльності, можна порівняти з доходами від незаконного обігу наркотиків та зброї. Тільки у США щорічний економічний збиток від таких злочинів становить близько 100 млрд дол. Причому багато втрат не виявляються або про них не повідомляють.

У своїй діяльності інсайдери використовують або відомі канали витоку інформації (наприклад, електронну пошту, копіювання на зовнішні носії, отримання паперових копій документів, сканування), або створюють власні (наприклад, «зомбування» власного ПК для можливості віддаленого доступу, надання автентифікаційних даних стороннім особам, використання завідомо слабких паролів, неякісне знищення паперових носіїв).

Перелік використовуваних програмних і апаратних засобів сьогодні настільки великий і різноманітний, що його перелік займе доволі багато місця. Одне лише варто обумовити обов'язково – труднощів у знаходженні та придбанні таких засобів сьогодні не існує жодних.

Які ж механізми роботи інсайдерів використовуються на суб'єктах підприємницької діяльності? Всі інсайдери працюють за тими самими алгоритмами, відмінність може залежати тільки від специфіки самих корпорацій або компаній. Для початку всю кількість інсайдерів необхідно класифікувати за деякими ознаками. Оскільки основним об'єктом, на який спрямована діяльність інсайдерів, є інформація (причому закрыта: комерційна, банківська, персональна, службова, автентифікаційна, фінансова та ін.), то однією з ознак класифікації є рівень доступності даних для інсайдерів. Автор пропонує такі типи інсайдерів за ознакою рівня доступності даних: 1) співробітники, які вже володіють цієї інформацією; 2) співробітники, які мають доступ до цієї інформації; 3) співробітники, які бажають отримати валід-

ний доступ до цієї інформації; 4) співробітники, які хочуть отримати невалідний доступ до цієї інформації.

Автор навмисне використав поняття «інформація», а не «дані», оскільки перше поняття набагато ширше, а дані можуть бути окремим випадком формалізованого представлення інформації, придатним для використання в будь-якому бізнес-процесі суб'єктів підприємницької діяльності. Наведемо декілька прикладів детального опису введених відмінностей в табличній формі (див. табл.).

Таблиця

Приклади варіантів використання понять

Бізнес-процес	Дані	Інформація
Набір спеціалістів	Рекламні оголошення	Представлення нової послуги
Підготовка до випуску нової продукції	Специфікації, рецепти, формуляри, дистрибутив, первинні коди	Рівень готовності продукту, технічні характеристики, строки виходу
Представлення нової послуги (банківської, юридичної, комерційної, промислової)	План реалізації, технічний опис, модель	Розширення сфери впливу на ринок, вихід на дещо вищий конкурентний рівень, залучення більшої кількості клієнтів

З огляду на наведену авторську класифікацію типів інсайдерів за ознакою рівня доступності даних, можна з достатнім ступенем впевненості виокремити категорії співробітників суб'єктів підприємницької діяльності, які можуть бути або стати потенційними інсайдерами: 1) менеджери; 2) керівники молодших рангів (у старших керівників є стимули, зацікавленості, приводи); 3) співзасновники, які володіють меншою частиною капіталу; 4) пересічні співробітники суб'єктів підприємницької діяльності, що мають за родом своєї діяльності доступ до закритої інформації (комерційної, банківської, персональної, службової, автентифікаційної, фінансової та ін.) і не задоволені обсягами наданих ресурсів (посадою, грошовими винагородами, преміями, тимчасовими винагородами: відгулами, відпустками).

До речі, діями інсайдерів на суб'єктах підприємницької діяльності можуть бути не тільки «несанкціонована передача» інформації, але й, наприклад, навмисне псування, зміна або знищення інформації (даних), що є навмисною загрозою функціонування суб'єктів підприємницької діяльності. І за всім цим також стоять (хоча і менші)

ресурсовтрати: грошові, часові, фінансові, статистичні, банківські та ін. Маючи надані висновки та авторські рекомендації, пропонуємо множини можливих механізмів діяльності інсайдерів на суб'єктах підприємницької діяльності:

1) співробітник (інсайдер) може здійснити навмисний або ненавмисний винос інформації або даних;

2) співробітник (інсайдер) може здійснити навмисне або ненавмисне спотворення інформації або даних;

3) співробітник (інсайдер) може здійснити навмисне або ненавмисне псування інформації або даних;

4) співробітник (інсайдер) може здійснити навмисне або ненавмисне знищення інформації або даних.

При звичайному розрахунку загальна кількість всіх варіантів механізмів складе 16 з урахуванням всіх можливих комбінацій.

Подальші організаційні заходи щодо виявлення (запобігання деструктивній діяльності) і ліквідації наслідків є основними і можуть бути представлені як відповідна авторська методика так:

1. Посилення правил використання та складання паролів або інших механізмів автентифікації суб'єктів підприємницької діяльності.

2. Впровадження та ретельне дотримання відомих (світових) стандартів, внутрішніх інструкцій, законодавчих актів, норм, правил, законів.

3. Чітке розмежування прав доступу і уважний вибір об'єкта для делегування поточних прав іншим співробітникам суб'єктів підприємницької діяльності.

4. Введення на суб'єкті підприємницької діяльності власної служби кадрової безпеки, а також групи залагодження інцидентів з комп'ютерної (кадрової) безпеки.

5. Планове (щотижневе, кварталне, піврічне, річне, позапланове) обстеження суб'єкта підприємницької діяльності на предмет виявлення відомих (і невідомих або скритих) каналів витоку інформації.

6. Використання системи масштабного «логування» (запису в файл всіх операцій, дій, транзакцій) для найбільш вразливих місць системи і критичних ресурсів суб'єкту підприємницької діяльності.

Цей перелік можна нескінченно продовжувати і вводити нові рекомендації, а надто при сучасному рівні розвитку ІТ-технологій. Однак збільшення їх кількості може дати зворотний ефект, коли в гонитві за кількістю реалізацій захисних функцій буде істотно втрачати якість. Водночас зростає складність, що також вплине на якість їх реалізації в підприємницькій діяльності. Тому представлена кількість, вважаємо, є «золотою серединою» і оптимальною множиною для

початкового впровадження на суб'єкті підприємницької діяльності. Додатково пропонуємо перелік рекомендацій (як один з механізмів захисту) щодо підвищення стійкості паролів і поліпшення їх запам'ятовування. Його застосування дозволить значною мірою покращити якість запам'ятовування паролів, що вводяться без зменшення їхньої довжини.

Основні рекомендації:

1. Використання транслітерації – прийом вводу даних (символів пароля), за якого знаки розміщені в одній розкладці, наприклад, англійській, а саме слово (або частина його) вводиться з іншої розкладки. Наприклад, слово українською мовою «фортеця» реально буде виглядати як «rhtgicnm». Цей прийом дасть змогу деякою мірою ускладнити використання візуального каналу знімання інформації або звичайного підглядання під час введення пароля.

2. Впровадження спочатку / в середині / в кінці пароля символа (більше одного призводить до ускладнення запам'ятовування) із змінним регістром, тобто якщо пароль вводиться малими символами, то використання в зазначених місцях літери (це додаткове натискання клавіші Shift під час вводу, що можна зробити непомітно за допомогою мізинця) збільшує його криптостійкість або стійкість до злому, не зменшуючи здатності до запам'ятовування. Цей прийом ґрунтується на психологічній характеристиці людини, за якої доволі легко можна запам'ятати символ і його місце розташування. Відтак запроваджений пароль може виглядати так: «Фортеця» або «ФортецЯ».

3. Використання в тих же місцях (див. п. 2) цифр, але не більше двох, тому що більшу кількість вже буде помітно при вводі. Цей прийом також ускладнює процес підглядання під час вводу пароля. Наприклад, запроваджений пароль може виглядати так «Фортеця» або «Фортеця78».

4. Під час вводу осмислених літературних слів (це не раціонально з погляду криптостійкості та можливості атаки по словнику) рекомендується підбирати слова, що складаються з букв, що на клавіатурі знаходяться поруч (мається на увазі встановлена розкладка клавіатури – QWERTY). Це дозволить, не володіючи достатньою швидкістю набору, ввести пароль з необхідною швидкістю, що також зменшить ймовірність підглядання під час вводу пароля. Запропонований пароль, приміром, може виглядати так «фортеця».

5. Використання зворотного порядку вводу осмислених слів – для оволодіння цього прийому необхідні відповідні навички, що може не кожен користувач. Крім того, не варто забувати про подібні можливості в програмах аудиту (злому) захисту, наприклад, SAMInside

або L0phtCrack 6. Відтак, запроваджений пароль може виглядати так «яцетроф».

6. Використання ASCII-кодів другої половини таблиці (одночасно код є тризначною цифрою). Цей прийом ефективний, якщо вводиться пароль, який є цифровим кодом достатньої довжини, наприклад, номер стільникового телефону з кодом оператора. Тоді послідовність буде нерозривною при вводиті і, отже, непомітною. Методика вводу: правою рукою на цифровій панелі вводиться цифрова послідовність, а лівою рукою непомітно натискаються відповідні клавіші (Shift + Alt) при вводиті альтернативного коду. Тож запроваджений пароль може виглядати так «+34657156457683210456», де жирним кольором показані альтернативні коди – 156 і 210. Крім того, цим способом можна отримати достатню довжину пароля.

7. Використання властивості «буденності» фрази, що призводить до значного збільшення довжини пароля, тобто в якості пароля використовується відома, буденна фраза, словосполучення, пропозиція, афоризм, прислів'я, вірші, рядки пісні.

8. Використання властивості «незвичайності або неординарності», що є протидією методу соціальної інженерії: коли зломщик, стежачи за власником пароля, складає індивідуальний словник користувача (його звички, слова-паразити, жаргон, сленг, клички тварин, дати, скорочення, аббревіатури), який потім буде використовувати для атаки. Тоді, застосовуючи це правило, користувач використовує як пароль цілком незвичне для нього слово, фразу або словосполучення.

Слід також зауважити на можливість захисту від програм, іменованих KeyLogger, які записують скан-коди всіх клавіш на клавіатурі, що взагалі позбавляє сенсу використання будь-яких прийомів і правил підвищення криптостійкості парольного захисту, тому що символи зчитуються ще до моменту їх використання в паролі. Деякі такі програми можна ще й добре заховати від можливості візуального виявлення. Ці ж функції перехоплення скан-кодів можуть бути реалізовані й апаратно – у вигляді невеликого пристрою, що підключається в роз'єм клавіатурного кабеля. Якщо функції перехоплення реалізуються програмним способом, то такі програми мають бути попередньо впроваджені в систему.

Висновки. На основі запропонованих механізмів можна отримати первинну інформацію, необхідну для подальшої побудови моделі роботи інсайдерів у підприємницькій діяльності, для суб'єктів підприємницької діяльності.

Наукову новизну статті забезпечує формування цілісного механізму протидії інсайдерам у системі кадрової безпеки для суб'єктів

підприємницької діяльності та переліку рекомендацій (як одного з механізмів захисту) щодо підвищення стійкості паролів і поліпшення їх запам'ятовування і запропонованих раніше підходів.

Як подальший напрям дослідження можна рекомендувати розробку математичної інтерпретації завдання виявлення інсайдерів у системі кадрової безпеки для суб'єктів підприємницької діяльності, а також проведення аналізу економічного ефекту використання запропонованої моделі та можливих наслідків дій інсайдерів.

1. Верин В. П. Преступления в сфере экономики. М.: Дело, 2002. 215 с.
2. Кавун С. В. Жизненный цикл системы экономической безопасности предприятия. *Управління розвитком*. 2008. № 6. С. 17–21.
3. Кавун С. В., Сорбат И. В. Инсайдер – угроза экономической безопасности. *Управління розвитком*. 2008. № 6. С. 7–11.
4. Кавун С. В., Сорбат И. В. Математическая интерпретация задачи выявления инсайдеров в организации (предприятии). *Научный журнал «Экономика: проблемы теории и практики»*. Днепропетровск: Руснаука, 2009. Т. 246. № 4. С. 862–869.
5. Олейников Е. А. Экономическая и национальная безопасность: учебник для вузов. М.: Экзамен, 2005. 768 с.
6. Гесць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія. Х.: ХНЕУ, 2006. 240 с.
7. Гуров М. П., Кудрявцев Ю. А. Теневая экономика и экономическая преступность в вопросах и ответах: учебное пособие. СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2002. 237 с.
8. Кавун С. В., Панченко В. А. Модель інтелектуального управління системою кадрової безпеки підприємства. *Науковий вісник. Серія економічна: збірник наукових праць Львівського державного університету внутрішніх справ*. Львів: ЛьДУВС, 2017. Вип. 2. С. 190–198.
9. Кавун С. В., Панченко В. А. Аналіз категоріального апарату у сфері кадрової безпеки. *Ефективна економіка*. Дніпро: Дніпровський державний аграрно-економічний університет, 2017. № 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6150>.
10. Кавун С. В., Панченко В. А. Класифікація індикаторів управління кадровою безпекою підприємства. *Информационная экономика: этапы развития, методы управления, модели: коллективна монографія / за ред. В. С. Пономаренко, Т. С. Клебановой*. Х.: ВШЭМ–ХНЭУ им. С. Кузнеця, 2018. 668 с. С. 482–502.
11. Кавун С. В., Панченко В. А. Підхід до оцінювання кадрової безпеки підприємства з позицій релевантних функцій управління персоналом. *Сучасні проблеми моделювання соціально-економічних систем: матеріали X міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (5–6 квітня 2018 р.)*. Х.: ВШЕМ–ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 224 с. С. 73–77.

Panchenko V. A. The mechanism of insider incident in the system of personnel safety

The formation of a mechanism for countering insiders in the personnel security system for business entities and a list of recommendations (as one of the protection mechanisms, its application will greatly improve the quality of the memory of entered passwords, while not reducing its length.) to increase the stability of passwords and improve their memorization, combined with the author's previously proposed approaches will provide the primary information necessary for the further construction of the work model insiders for business entities.

Having the above conclusions and author's recommendations, the set of possible mechanisms of activity of insiders on subjects of entrepreneurial activity is offered. It is determined that the problem of internal personnel security of business entities should take a worthy place in the development of world corporations and companies and receive all necessary resources (human, organizational, financial, etc.) for the implementation, implementation and observance of the requirements of personnel security of the subjects of management. This will offer a mathematical interpretation of the task of identifying insiders in the personnel security system of business entities, as well as analyze the economic effect of using the proposed model and the possible consequences of insider actions.

A holistic understanding of the functioning of any subject of business activity is impossible without the official presentation of its economic model. As a suggested direction of further research, we can propose the development of a mathematical interpretation of the task of identifying insiders in the personnel security system for business entities, as well as conducting an analysis of the economic effect of using the proposed model and the possible consequences of the actions of insiders.

Key words: personnel security, insider, economic security, statistical analysis.

Стаття надійшла 22 травня 2018 р.

УДК [(657.05:351.863)

**Я. С. Піщур,
В. В. Гобела**

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ
ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ
СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ
БЕЗПЕКОЮ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ**

Обґрунтовано необхідність створення ефективної системи управління економічною безпекою на підприємстві. Вказано на доцільність розглядати цю проблему крізь призму аналізу поєднання задоволення економічних, соціальних потреб працівників та забезпечення належного рівня економічного ефекту діяльності суб'єктів господарювання. Досліджено сучасні публікації на цю

тематику вітчизняних та зарубіжних авторів. Розглянуто основні напрями формування оптимальної системи управління економічною безпекою на підприємстві.

Визначено конкретні цілі функціонування такої системи управління економічною безпекою підприємства. Сформульовано головні принципи оптимальної системи управління економічною безпекою суб'єктів господарювання та розкрито напрями її удосконалення.

Ключові слова: економічна безпека, безпекознавство, ризики, загрози, оптимальна система управління економічною безпекою, суб'єкти та об'єкти економічної безпеки, політика безпеки, цілі, принципи, рівні побудови системи економічної безпеки.

Постановка проблеми. Високий рівень життєздатності підприємства в сучасній економіці значною мірою залежить від наявного ступеня його економічної безпеки. Це зумовлено насамперед тим, що підприємства повинні адекватно та ефективно реагувати на дію різноманітних чинників і зовнішнього, і внутрішнього середовища, які формують їх безпековий потенціал, та створити належні умови для його повноцінного використання.

Зокрема сучасні наукові дослідження та практика свідчать, що суб'єктам сучасного підприємництва необхідно створювати нові або ж удосконалювати вже діючі системи економічної безпеки, функціонування яких зможе враховувати загрози, що можуть негативно впливати на ефективність їх діяльності загалом.

Аналіз окремих теоретичних положень економічного безпекознавства надав нам змогу дійти висновку, що більшість вчених у своїх дослідженнях здебільшого здійснюють оцінку негативних впливів на економічну безпеку або пропонують свої підходи щодо прогнозування зміни зовнішнього та внутрішнього середовищ підприємства. Проте ще досі немає обґрунтованої методології визначення конкретних факторів щодо забезпечення належного рівня економічної безпеки організації та принципів побудови оптимальної системи управління нею. Крім того, можна стверджувати і про те, що ще недостатньо досліджена нормативно-правова база забезпечення механізмів формування оптимальної системи управління економічною безпекою суб'єктів господарювання.

Стан дослідження. Теоретичні основи управління економічною безпекою підприємства відображені у працях і вітчизняних, і зарубіжних авторів, серед них: М. М. Єрмошенко, З. Б. Живко, Т. С. Ілляшенко, Г. Б. Клейнер, Г. В. Козаченко, Є. О. Олейников, І. О. Ревак, Р. А. Руденський, В. Л. Тамбовцев, В. І. Франчук, Л. Г. Шемаєва та ін.

Мета статті – розглянути та обґрунтувати основні напрями формування оптимальної системи управління економічною безпекою суб'єктів господарювання.

Виклад основних положень. Економічну безпеку суб'єктів господарювання в сучасному безпекознавстві можна розглядати з різних ракурсів, що й зумовлює наявність різних тлумачень її теоретичного змісту. Зокрема, найбільш поширеним її трактуванням є здатність економічної системи боротись з небезпекою знищення її організаційної структури і статусу, а також з перешкодами у досягненні поставлених цілей зростання [1].

Проте існують інші формулювання змісту цього поняття. Причому, В. Шлемко та І. Білько під економічною безпекою розуміють такий стан національної економіки, який дозволяє зберегти стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особистості, родини, держави [2].

Вважаємо, що для більш точного визначення суті економічної безпеки необхідно найперше зауважити на її виклики і загрози, що впливають на стан економічної безпеки будь-якого суб'єкта. Загроза економічній безпеці – це насамперед дія руйнівних природних впливів суб'єктивного характеру, які пов'язані зі здійсненням недобросовісної конкуренції та порушеннями встановлених норм і законів, які можуть призвести до різних втрат організації [3].

Для чіткішого розуміння суті економічної безпеки у такому плані доцільно ризики, небезпеки та загрози згрупувати за різними класифікаційними ознаками. Зокрема, за можливістю їх передбачення можна виокремити передбачувані та непередбачувані загрози. Залежно від джерел виникнення ризики поділяють на об'єктивні, тобто такі, що виникають без участі й без волі підприємства або його службовців і не залежать від ухвалення певного рішення чи здійснення менеджером певних дій (зміна фінансової кон'юнктури ринку, здійснення наукового відкриття, реалізація форс-мажорних обставин), та суб'єктивні, що зумовлені умисними або ненавмисними вчинками чи діями осіб, різноманітними органами і організаціями, зокрема державними та міжнародними конкурентами.

Найпоширенішою є класифікація загроз за сферою їх виникнення, згідно з якою вони поділяються на внутрішні (виникають у процесі виробництва, реалізації продукції) та зовнішні (виникають за межами підприємства і безпосередньо не пов'язані з його виробничою діяльністю).

Зауважимо, що і зовнішніх, і внутрішніх чинників ризику є безліч. Це зумовлено насамперед різноманітністю зв'язків, у яких

підприємство бере участь в процесі свого функціонування. Адже в разі здійснення будь-яких фінансових, кадрових, матеріальних, інформаційних та інших взаємозв'язків відбуваються складні та багатограневі процеси обміну, переміщення, використання матеріалів і сировини, устаткування, інвестиційних, технологічних, грошових засобів та ін. До того ж усі ці взаємодії виникають під впливом природно-кліматичних, соціально-економічних, правових умов, які існують у межах країни чи певного регіону [4].

Крім розкриття змісту, через врахування фактора загроз, поняття економічна безпека можна розглядати з інших ракурсів. Скажімо, з макроекономічної позиції економічну безпеку суб'єктів господарювання можна розглядати також як певний стан захищеності економічної системи, що характеризується економічною незалежністю, стабільністю функціонування та її спроможністю до вдосконалення та інтенсивного розвитку. Якщо ж враховувати сам суб'єкт господарювання, то економічну безпеку підприємства можна охарактеризувати як певний стан захищеності суб'єкта від внутрішніх та зовнішніх загроз, що об'єктивно існують в економічній системі, та від загроз, що виникають у процесі здійснення його господарської діяльності, і це забезпечує ефективне використання усіх наявних ресурсів для оптимального функціонування та розвитку підприємства. В такому плані економічну безпеку підприємства слід тлумачити як певну можливість захисту його виробничого, фінансово-економічного, соціального, організаційно-технічного середовища від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх чинників, непрямих чи прямих економічних загроз, а також як спроможність суб'єкта господарювання до розширеного відтворення.

Водночас доцільно акцентувати на тому, що втілити такий захист можливо за умови ефективного управління системою економічної безпеки підприємства. Тоді можна стверджувати, що рівень економічної безпеки підприємства значною мірою залежить від рівня ефективності управління ним і його вміння враховувати можливі загрози та уникати шкідливих наслідків і негативних чинників його зовнішнього і внутрішнього середовища. Тоді виникає гостра потреба у формуванні оптимальної системи управління економічною безпекою, головною метою функціонування якої є забезпечення можливості гарантування його стабільної та максимально ефективної діяльності в теперішній момент та досягнення високого рівня потенційного розвитку у майбутньому.

Для глибшого пізнання механізму формування такої системи доречно виокремити функціональні цілі, що визначають напрями

утворення і окремих структурних елементів, і загальної структури системи управління економічною безпекою підприємства.

Вважаємо, що такі цілі передбачають:

- забезпечення економічної ефективності діяльності суб'єкта господарювання та його стабільності;
- підтримку фінансової стійкості та незалежності;
- створення належного технологічного рівня виробництва, при відповідному технічному забезпеченні діяльності підприємства та при спрямуванні його на інноваційний розвиток;
- побудову оптимальної організаційної структури управління підприємством;
- забезпечення високого рівня кваліфікації персоналу;
- нормативно-правове забезпечення діяльності підприємства та правовий захист всіх інтересів суб'єкта;
- оптимізацію системи інформаційних потоків на підприємстві та її захищеність;
- забезпечення безпеки персоналу.

Конкретизація цих цілей зводиться до того, що головним завданням у процесі формування системи управління економічною безпекою підприємства є прогнозування та попередження ймовірних загроз, які можуть призвести до кризової ситуації, а також впровадження антикризових заходів, спрямованих на усунення негативних наслідків; мінімізація впливу зовнішніх і внутрішніх загроз на економічну безпеку організації, зокрема на її фінансові, інформаційні, кадрові, матеріальні ресурси, за умови розробки комплексу заходів економіко-правового та організаційного характеру [5].

Очевидно, що в процесі здійснення своєї діяльності, підприємство вирішує певні завдання, які об'єднують усі напрями та цілі забезпечення безпеки. До завдань, виконання яких має забезпечувати система управління економічною безпекою, належать:

- виявлення та ідентифікація загроз економічній безпеці підприємства;
- здійснення прогнозу ймовірних ризиків економічній безпеці підприємства;
- розроблення системи заходів для ліквідації загроз економічній безпеці підприємства та їх наслідків;
- аналіз та оцінка загроз безпеці підприємства, що вже виникли;
- розробка заходів щодо попередження виникнення загроз економічній безпеці підприємства;
- усунення недоліків у системі забезпечення економічної безпеки підприємства.

Для формування ефективної системи управління економічною безпекою підприємства необхідно, щоб ця система неодмінно ґрунтувалась на таких загальноновизнаних принципах, як: законність; економічна доцільність; об'єднання превентивних та реактивних заходів економічної безпеки; безперервність; диференційованість; координування; підконтрольність [6].

Система управління економічною безпекою кожного підприємства є індивідуальною, її функціональна ефективність залежить від чинної законодавчо-правової бази, обсягу фінансових та матеріально-технічних ресурсів, від сприйняття працівниками ідеї забезпечення безпеки бізнесу, а також від кваліфікації керівника та персоналу служби економічної безпеки.

Об'єкт і суб'єкт системи управління економічною безпекою підприємства взаємопов'язані. Об'єктом системи безпеки організації є стабільний економічний стан суб'єкта підприємництва сьогодні і в майбутньому. До об'єктів відносять матеріальні, фінансові, кадрові та інформаційні ресурси. Що стосується суб'єкта системи економічної безпеки, то він має складнішу характеристику. З цього можна зробити висновок, що існують дві групи суб'єктів гарантування економічної безпеки підприємства: внутрішні та зовнішні.

До внутрішніх можна віднести суб'єктів економічної безпеки, що займаються цією діяльністю безпосередньо на підприємстві та підпорядковані його керівництву, до них належать:

- спеціалізовані суб'єкти, основним призначенням яких є постійна діяльність із забезпечення безпеки підприємства (у рамках своєї компетенції відділ тощо);

- напівспеціалізовані суб'єкти, частина функцій яких полягає в забезпеченні безпеки підприємства (маркетингова служба, юридичний підрозділ тощо);

- решта персоналу та підрозділи підприємства, які в межах своїх посадових інструкцій та положень про підрозділи зобов'язані вживати заходів щодо забезпечення безпеки підприємства.

До зовнішніх суб'єктів можна віднести органи та організації, які функціонують самостійно і не підпорядковуються керівництву підприємства, але водночас їхня діяльність істотно впливає на безпеку підприємства. Йдеться про органи законодавчої, виконавчої та судової влади, які формують законодавчу основу функціонування та захисту підприємницької діяльності в різних її аспектах і забезпечують її виконання; до них належать:

- законодавчі органи;

- органи виконавчої влади;

- суди;
- правоохоронні органи;
- науково-освітні заклади;
- промислові шпигуни.

Стан безпеки організації визначається за допомогою певних критеріїв та індикаторів, які дають сигнал і про безпечну територію, і про зростання рівня небезпеки внаслідок впливу загроз середовища.

Основним критерієм стійкості та ефективності діяльності системи безпеки підприємства є відсутність або наявність матеріальних збитків чи шкоди внаслідок впливу негативних чинників зовнішнього та внутрішнього середовища. Суть цього критерію можна охарактеризувати через такі показники: перешкоджання витоку конфіденційної інформації; запобігання здійсненню протиправних дій персоналом підприємства, його відвідувачами, клієнтами або припинення таких дій; захист майнової та інтелектуальної власності; передбачення надзвичайних ситуацій; запобігання насильницьким злочинам щодо окремих працівників підприємства чи їх груп; вчасне виявлення і припинення дій щодо незаконного проникнення на територію об'єктів підприємства, що охороняються.

Нині система управління економічною безпекою кожного підприємства є індивідуальною, її функціональна ефективність залежить від чинної законодавчо-правової бази, обсягу фінансових та матеріально-технічних ресурсів, від сприйняття працівниками ідеї забезпечення безпеки бізнесу, а також від кваліфікації керівника служби безпеки. Очевидно виникає необхідність формування оптимальної системи управління економічною безпекою підприємства, що повинна ґрунтуватись на зазначених принципах та бути спрямована на досягнення своїх функціональних цілей та завдань. Формування оптимальної системи управління економічною безпекою складається з таких етапів, як:

- 1) комплексний аналіз ефективності системи управління економічною безпекою підприємства (проведення SWOT-аналізу);
- 2) збереження та розвиток позитивних характеристик у системі управління економічною безпекою підприємства;
- 3) ліквідація негативних тенденцій та їх наслідків у системі управління економічною безпекою підприємства;
- 4) введення нових, прогресивних елементів у систему управління економічною безпекою підприємства;
- 5) реорганізація системи управління економічною безпекою підприємства з огляду на нововведення;

б) зміна стилю управління.

Організацію системи економічної безпеки підприємства доцільно розділити на такі чотири рівні: адміністративний, оперативний, технічний та режимно-пропускний. На адміністративному рівні ухвалюються рішення, що необхідні для постійного функціонування суб'єкта. Оперативний рівень охоплює заходи забезпечення безпеки господарюючого об'єкта спеціальними засобами і методиками. Технічний рівень передбачає використання новітніх технологій у сфері охорони підприємницької діяльності. Безпосереднє забезпечення фізичної безпеки, зокрема охорона економічних, матеріальних та інтелектуальних активів підприємства, відбувається на рівні режимно-пропускної діяльності.

Висновки. Можна стверджувати, що процес формування оптимальної системи управління економічною безпекою суб'єктів господарювання є дуже важливим елементом та першоосновою безпекової політики суб'єктів господарювання. Формування цієї системи гарантуватиме ефективне управління господарською діяльністю суб'єкта та забезпечить належний рівень його економічної безпеки.

Теоретико-методологічний аналіз процесу формування оптимальної системи управління економічною безпекою суб'єктів господарювання дає змогу визначити мету, конкретні цілі, завдання заданої системи та виокремити основні етапи цього процесу. Вважаємо, що дотримання цих вимог забезпечить можливість формування ефективної теоретичної моделі управління економічною безпекою суб'єкта господарювання. Що дозволить, своєю чергою, сформувати оптимальну систему управління економічною безпекою підприємства та дасть змогу розпочати вирішення питань підвищення ефективності функціонування системи господарювання та забезпечення належного рівня економічної безпеки.

1. Грунин О. А., Грунин С. О. Экономическая безопасность организации: учеб. пособие. СПб.; М.; Х.; Минск: Питер, 2002. 160 с.

2. Бинько И. Ф., Шлемко В. Т. Как обеспечить экономическую безопасность Украины? *Всеукраинские ведомости*. 1997. № 138 (810). С. 3–8.

3. Донець Л. І., Ващенко Н. В. Економічна безпека підприємства: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 248 с.

4. Іващенко Г. А., Ярошенко О. Ф. Ідентифікація дефініції «економічна безпека підприємства». *Бізнес Інформ: науковий журнал*. № 9. X., 2011. С. 129–131.

5. Журавель М. Ю., Полозова Т. В., Стороженко О. В. Проблеми визначення сутності економічної безпеки підприємства. *Всеукраїнський науково-*

виробничий журнал. 2013. № 6. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/inek_2013_6_82.pdf

6. Маслак О. І., Гришко Н. Є. Управління економічною безпекою підприємства на принципах забезпечення її раціонального рівня. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 1. URL: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi_2013_1_198_208.pdf

Pitsur Y. S., Gobela V. V. Theoretical and methodological analysis of the process of formation of the optimal system of economic security management of subsidiarity subjects

At this stage of development of the state, all business entities operate in conditions of political and economic instability and uncertainty. Effective management of economic activities requires the consideration of many environmental factors that are changing and unstable. A prerequisite for the effective functioning of the organization is an effective management system that should take into account all these factors and negative trends, in order to eliminate the negative effects, minimize the risks and prevent them from occurring in the future.

Therefore, special attention is paid to the question of the formation of an optimal system for managing economic security of economic entities.

Currently, most scholars in their studies mostly assess the negative effects on economic security or propose their approaches to predict changes in the external and internal environment of the enterprise. It is worth noting that there is no sound methodology for identifying specific factors for ensuring an adequate level of economic security of the organization and the principles of building an optimal management system for it.

In considering the concept of the system of economic security, the concept of object and subjects of economic security is considered. To form an effective system for managing economic security of economic entities, defined the principles on which it should be based, the goals and objectives of the system are determined. As a result of the research, the process of constructing an optimal system of economic security is proposed to be divided into the following stages: a comprehensive analysis of the effectiveness of the economic security management system of the enterprise for the preservation and development of positive characteristics in the system of management of the company's economic safety; elimination of negative tendencies and their consequences in the system of management of economic safety of the enterprise; the introduction of new, progressive elements in the system of economic security management of the enterprise; reorganization of the system of management of economic security of the enterprise taking into account innovations; change control style.

Key words: *economic security, security science, risks, threats, optimal economic security management system, subjects and objects of economic security, security policy, goals, principles, levels of economic security system construction.*

Стаття надійшла 22 травня 2018 р.

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ У ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ: ВИЯВЛЕННЯ, ОЦІНКА, МІНІМІЗАЦІЯ

Досліджено стан та найгучніші випадки корупції в європейському бізнес-середовищі. Доведено важливість здійснення оцінки корупційних ризиків як одного з основних складових протидії та запобігання корупційним проявам у діяльності суб'єктів господарювання. Проаналізовано методики оцінки корупційних ризиків відповідно до провідних міжнародних практик. Розглянуто процес оцінювання корупційних ризиків у системі економічної безпеки підприємства. Запропоновано авторський підхід до реалізації управління корупційними ризиками. З метою мінімізації корупційних ризиків на підприємстві розроблено загальні правила, що повинні застосовуватись у діяльності суб'єктів господарювання.

Ключові слова: корупція, корупційні ризики, економічна безпека, корупційні прояви, запобігання корупції, комплаєнс.

Постановка проблеми. Вітчизняні суб'єкти господарювання щораз частіше стикаються з корупцією, особливо у відносинах між бізнесом і державними органами, незалежно від їх розміру. Рівень корупції становить 4–10% обороту компанії, а частина компаній втрачала бізнес через корупційні дії конкурентів. Проведені дослідження з питань протидії корупції, в яких розглядається роль урядових (неурядових) організацій та бізнесу, зокрема малого та середнього, дають можливість стверджувати, що великий бізнес є рушієм корупції, оскільки малий і середній дає хабарі, щоб вижити, а великий – щоб отримати надприбутки. Для вирішення цієї проблеми необхідно розробити та запровадити дієві механізми системи попередження корупційної поведінки, які повинні бути засновані на визначених міжнародних антикорупційних стандартах. Основним елементом такої системи є розробка та впровадження стратегії мінімізації корупційних ризиків у системі економічної безпеки.

Успіх у забезпеченні економічної безпеки підприємства значною мірою залежить від здатності керувати корупційними ризиками. Нині ця проблема є однією з головних у діяльності будь-якого суб'єкта господарювання.

Стан дослідження. Проблемам аналізу поняття корупції присвячено низку робіт вітчизняних та закордонних вчених, серед яких

треба виокремити праці М. Тихомирова, К. Абдієва, К. Суркова, В. Євтушевського, які визначають корупцію як зловживання державною владою, посадою та службовим становищем з метою отримання матеріальної винагороди.

Дослідниками корупції як явища соціально-економічного характеру можна вважати Н. Кузнецову, О. Дудорова, В. Комісарову, В. Панкратову, К. Футєя та інших. Вони вважають корупцію однією із функцій управління суспільством, яка має економічне підґрунтя. П. Панченко, А. Волобуєв, А. Гуров, О. Кожушко, Є. Темнов тлумачать корупцію як суто протиправну діяльність, яка полягає у підкупі державних службовців і громадських діячів, хабарництві та зловживанні службовим становищем, розкраданні державного, колективного або приватного майна тощо. Не применшуючи важливості наявних наукових доробків, наголосимо на відсутності комплексних досліджень із проблем розробки стратегії мінімізації корупційних ризиків у системі управління економічною безпекою суб'єктів господарювання.

Зокрема, потребує уваги дослідження стану економічної безпеки підприємств з урахуванням дії корупційних ризиків, визначення основних напрямів поліпшення стану безпеки через розробку та впровадження стратегій мінімізації ризиків.

Метою статті є аналіз та розробка методики виявлення та оцінки корупційних ризиків у діяльності суб'єктів господарювання, формування рекомендацій щодо зниження або усунення корупційних ризиків у діяльності суб'єктів господарювання.

Виклад основних положень. Підприємцями корупція доволі часто сприймається як органічна складова ведення бізнесу, інструмент вирішення певних проблем на різних ринках. Передумовами такого стану і сприйняття корупції в бізнес-секторі є множинні прояви корупції в державі. Наприклад, кількість проявів корупційних злочинів на підприємстві прямопропорційно залежить від рівня корупції в середовищі, в якому воно перебуває, – країні та навіть регіоні цієї країни.

Щороку в Україні грошові кошти, які необхідні для розвитку країни, втрачаються через різноманітні прояви корупції, що перешкоджають соціальному й економічному розвитку. Недавніми роками практично у всіх національних та міжнародних дослідженнях бізнес-середовища акцентується на поясненні впливу корупції на умови ведення бізнесу.

Сьогодні майже в кожній державі спостерігаються численні приклади корупційних діянь. Корупція була головною причиною відставок урядів Італії, вона ж була причиною зміни урядів Пакистану

та Бразилії у 90-х роках ХХ ст. Але крім політичних наслідків, корупція має й дуже серйозні економічні наслідки.

Корупція може мати руйнівний правовий, фінансовий і репутаційний ефект для компанії. У 2008 році компанія Siemens – одна з найбільших машинобудівних компаній в світі – в результаті судового розгляду чи не найрезонанснішого випадку корупції в історії заплатила штраф у розмірі 814 млн дол. в Німеччині і ще 800 млн дол. у кримінальних та цивільних санкцій США за недостовірний бухгалтерський облік суми в розмірі 1,36 млрд дол., витраченої на давання хабарів за кордоном. Ця подія суттєво підірвала репутацію національної економіки Німеччини. Загальна сума збитку становила 420 млн євро. Після скандалу було звільнено 230 менеджерів. Щоб реабілітуватися і відновити свою репутацію, компанії знадобилися роки зусиль належного забезпечення дотримання законів про боротьбу з корупцією і надання всебічної підтримки глобальним ініціативам щодо протидії корупції.

Великий корупційний скандал стався в Іспанії в 2010 році. Правоохоронці заарештували 95 чиновників, яких звинуватили в отриманні хабарів і підкупі. Було встановлено, що всі вони використовували в особистих цілях муніципальні фонди. Загалом держава зазнала збитків у розмірі 902 млн дол.

У 2013 році була розкрита величезна корупційна мережа, суть якої полягала в тому, що військові та представники бізнесу отримували значні незаконні дивіденди від Сінгапурської компанії-підрядника. США оформили з цією компанією контракт на 200 млн дол. за обслуговування американських кораблів у портах інших держав. Тільки в портах Таїланду вдалося встановити фінансових порушень на 9 млн дол.

У 2015 році в результаті корупційного скандалу у ФІФА було заарештовано кілька впливових чиновників. Слідчі заявили, що низка чиновників займалися відмиванням грошей і отриманням незаконних дивідендів від такого виду діяльності у сумі 150 млн дол. протягом 24 років. Керівництво «загрузило» в корупції, а спортсмени в допінгових скандалах.

Згідно з дослідженням аудиторської компанії «Ernst&Young», топ-менеджмент підприємств у всьому світі менше, ніж підлеглі, схильні відвідувати тренінги з питань боротьби з хабарництвом та корупцією (38%) або брати участь в оцінці ризиків у межах боротьби з хабарництвом та корупцією (21%) [4]. Це тривожний сигнал, враховуючи, що керівники підприємств регулярно стикаються з обставинами, що є незаконними. 20% топ-менеджерів заявили, що колись мали пропозицію дати хабар – з 10% отримували пропозицію прийняти

певну грошову винагороду. Негативним є той факт, що 11% керівників вищої ланки, які диктують модель поведінки, вважають, що спотворення фінансових показників можна виправдати, якщо це допомагає бізнесу вижити в умовах економічного спаду.

Компанії України щораз частіше стикаються з корупційними проявами, особливо у відносинах між бізнесом і державними органами, незалежно від розміру компанії. Рівень корупції становить 4–10% обороту компанії, а частина компаній втрачала бізнес через корупційні дії конкурентів [3].

У сучасних умовах європейської інтеграції нашої держави питання ефективної протидії корупційним проявам у системі економічної безпеки підприємства все частіше стають неодмінною передумовою для підтримки та продовження реформ в Україні за рахунок міжнародного фінансування. Насамперед для вирішення цієї проблеми необхідно розробити та запровадити дієві механізми системи попередження корупційної поведінки, які повинні бути засновані на визнаних міжнародних антикорупційних стандартах. Основним елементом такої системи є управління корупційними ризиками в системі економічної безпеки з метою вжиття заходів з їх мінімізації.

Природа корупційних ризиків має низку особливостей: впливає на ухвалення рішення оточення, в більшості випадків індивід обізнаний про наслідки прийняття рішення і може самостійно оцінити витрати і вигоди для себе, визначити ймовірні наслідки і санкції за порушення.

На жаль, сьогодні в Україні немає системи реального моніторингу та оцінювання рівня корупції та корупційних ризиків, що могла би бути використана у процесі реалізації антикорупційної політики.

Основною проблемою в боротьбі з корупційними ризиками є відсутність єдиної методики оцінки. Уряд приймає закони про запобігання корупції, але не має практичної частини розрахунку корупційних ризиків і шляхів їх мінімізації. Донині ми застосовуємо методику інших країн, але цілком перехоплювати методики західних держав не доцільно. Кожна країна зі своїми особливостями повинна знайти власні шляхи подолання корупції з урахуваннями індивідуальних особливостей кожної держави і менталітету.

Оцінка ризиків є необхідною складовою для управління ризиками, водночас корупційне середовище характеризується певними особливостями, для аналізу яких доречно використовувати ситуаційний підхід. Міжнародні організації активно займаються розробкою методології, спрямованої на проведення комплексної оцінки корупційних ризиків.

Оцінка корупційних ризиків – одне з пріоритетних завдань на порядку міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Всесвітній банк, Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Група країн по боротьбі з корупцією (GRECO) та ін.

Згідно з дослідженням Агентства США з міжнародного Розвитку (USAID), оцінка корупційних ризиків необхідна для забезпечення розуміння корупційної ситуації в країні, виявлення та визначення пріоритетних цілей і завдань антикорупційних програм, формулювання бажаних результатів антикорупційної діяльності.

Сьогодні існує декілька методик оцінки корупційних ризиків, запропонованих міжнародними організаціями. Щорічно збільшується кількість Європейських країн, які застосовують механізми оцінки корупційних ризиків, проте немає конкретної методології, яка містить механізми оцінки. Активною розробкою загальної методології оцінки корупційних ризиків нині займається Всесвітній банк.

Європейський Союз пропонує країнам використовувати такі загальні механізми для виявлення «корупціогенних» чинників в діяльності посадових осіб: методи прямого спостереження за діяльністю, аналіз повноважень, проведення опитувань та інтерв'ю. Запропоновані експертизи у межах інституційної оцінки можуть виконуватися і державними органами всередині країни шляхом здійснення самооцінки, і міжнародними організаціями в ході проведення зовнішньої оцінки. Водночас можливо визначити «частоту і серйозність корупції», шляхом виявлення найпроблемніших сфер і факторів під час опитувань всередині відомств. Виявлення корумпованості окремих державних функцій дає змогу проводити спрямовану антикорупційну політику, реформуючи проблемні сфери і впливаючи на головні рішення, що приймаються на найвищому рівні.

Процес управління корупційними ризиками на підприємстві, на думку європейських експертів, може охоплювати кілька складових [2]: ідентифікацію корупційного ризику, аналіз корупційного ризику, оцінювання корупційного ризику, розроблення та запровадження заходів зі зниження (або мінімізації) корупційного ризику та оцінювання вжитих заходів щодо мінімізації корупційного ризику.

Процес оцінювання корупційних ризиків у системі економічної безпеки підприємства повинен складатися з обов'язкових чотирьох стадій.

На першій стадії необхідно здійснити поточне оцінювання поширеності корупції та важкості корупційних проявів. Це досягається шляхом визначення й сканування корупційних ризиків та наявних

корупційних проблем, що може забезпечити підґрунтя для виявлення причинних факторів корупції.

Другою можливою стадією в оцінюванні корупційних ризиків є спроба виявити фактори (інституціональні та індивідуальні), що сприяють корупції на досліджуваному підприємстві. Виявлення факторів ризику проводиться шляхом розгляду та аналізу характеристик і функцій конкретного механізму управління із застосуванням загальної методології «факторів ризику» (розглядаються лише ті, що ймовірно підвищують ризик корупції) та шляхом концентрації зусиль на виявленні передумов виникнення корупції.

Під час третьої стадії проводиться безпосереднє оцінювання корупційних ризиків у системі економічної безпеки підприємства. Їй передують складання програми оцінювання ризиків, де зазначаються основні цілі, методи, джерела інформації та механізми проведення такого оцінювання [2].

Найбільш ефективні методики та механізми управління корупційними ризиками на підприємстві, що можуть бути застосовані в Україні, розроблені провідними європейськими організаціями, зокрема Радою Європи (Council of Europe), Європейським Союзом (European Union), Групою країн із боротьби з корупцією (GRECO) та ін. [1]. У таблиці зображена порівняльна характеристика основних методик оцінювання корупційного ризику.

Відповідно до аналізу європейських методик можемо виокремити та запропонувати чотири етапи оцінювання корупційних ризиків у системі економічної безпеки підприємства, а саме:

1. Аналіз та оцінювання поточного рівня корупції та її наслідків.
2. Виявлення (ідентифікація) корупційного ризику або факторів, що можуть призвести до корупційної поведінки.
3. Безпосередньо оцінювання корупційного ризику.
4. Розроблення програм для зниження (мінімізації) корупційного ризику [5, с.183].

Методики, розроблені європейськими організаціями, цілком можуть застосовуватись в Україні. Їхнє опрацювання та запровадження, з урахуванням особливостей національної корупції, сприятиме успішному проведенню оцінювання корупційних ризиків та подальшій роботі з їх мінімізації.

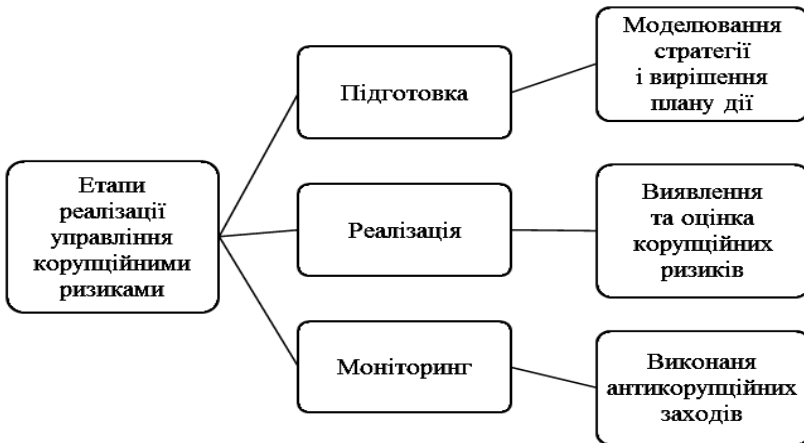
Головним компонентом ефективного управління корупційними ризиками є встановлення чітких ліній відповідальності. Конкретні ролі та обов'язки різних суб'єктів установи є найважливішими елементами ефективного управління корупційними ризиками. Керівництво установи повинно нести відповідальність за ефективну та об'єктивну реалізацію управління корупційними ризиками.

Порівняльна характеристика методичних підходів до оцінювання корупційного ризику

Зміст управління корупційними ризиками	Методика Council of Europe	Методика European Union and Council of Europe	Методика MARC
Етапи оцінювання корупційних ризиків	1. Здійснення поточного оцінювання поширеності корупції та важкості корупційних проявів	1. Здійснення загального аналізу та оцінювання рівня корупції	1. Відбір законодавчих актів для аналізу
	2. Виявлення факторів, що сприяють корупції	2. Оцінювання ефективності та дієвості вжитих заходів зі зниження (або мінімізації) корупційних ризиків	2. Проведення аналізу законодавчих актів на наявність корупційних ризиків
	3. Безпосереднє оцінювання корупційних ризиків	3. Безпосереднє оцінювання корупційних ризиків	3. Підготовка пропозицій з усунення виявлених корупційних ризиків
	4. Визначення «зон непідкупності» та оформлення результатів оцінювання	4. Розроблення та затвердження антикорупційної стратегії та планів з її реалізації	—
	—	5. Вжиття заходів щодо реалізації антикорупційної стратегії	—
Документування результатів оцінювання	Звіт щодо оцінювання корупційних ризиків	Звіт щодо оцінювання корупційних ризиків та антикорупційні програми	Висновок про наявність корупційних ризиків
Механізми та інструменти оцінювання	Методи прямого спостереження за діяльністю та ерзац-індикаторами; аналіз документів; проведення опитувань та інтерв'ю	Збирання та аналіз статистичної та аналітичної інформації; опитування та інтерв'ю; робота у фокус-групах тощо	Аналіз нормативно-правових актів та/або їхніх проєктів

Комітет з управління ризиками є спеціалізованим органом, що повинен відповідати за оцінку ризиків та розробку плану зі зниження ризиків. Спеціаліст з управління ризиками відповідає за моніторинг виконання плану зі зниження ризиків та інших антикорупційних ініціатив в межах установи. Важливо зазначити, що більшість спеціалістів з управління ризиками діють зазвичай як радники та координатори і не мають прямої оперативної відповідальності за конкретні сфери ризику. Оперативна відповідальність за конкретні категорії ризику здебільшого лежить на менеджерах процесів. І, нарешті, персонал (співробітники) повинен співпрацювати у виявленні та звітності про ризики комісії з управління ризиками.

Основні етапи реалізації управління корупційними ризиками показано на рисунку.

Рис. Етапи реалізації управління корупційними ризиками

Під час підготовчого етапу керівництво установи повинно призначити комітет з управління ризиками для оцінки ризиків та розробки плану зі зниження ризиків. Після створення комітету з управління ризиками необхідно приступити до розробки стратегії управління ризиками та плану заходів з оцінки ризиків, визначити та оцінити масштаб порушень, оцінити заходи контролю та доповісти керівництву про ситуацію в установі.

Корупція найчастіше пов'язана з процесом ухвалення рішень і виникає через уразливість процесів та обставин, які супроводжують процес прийняття рішень. Тому необхідно детально проаналізувати

процеси, через які установа реалізує свої основні та допоміжні функції, з метою виявлення їхньої уразливості до корупції. Для визначення чинників та загроз корупційних вчинків кожен процес має бути ідентифіковано, змодельовано та проаналізовано.

За результатами аналізу та оцінки корупційних ризиків розробляється Звіт з оцінки корупційних ризиків, який має містити інформацію про функцію та процес, чинники та загрози корупційного вчинку, наявні заходи контролю, рівень ймовірності та наслідків від ризику, а також загальний рівень ризику.

Оцінку корупційних ризиків рекомендується проводити регулярно після затвердження антикорупційної програми. Водночас запропоновано здійснювати оцінку корупційних ризиків у такій послідовності:

- 1) розглянути діяльність підприємства на рівні окремих бізнес-процесів;
- 2) призначити відповідальну особу на кожний рівень бізнес-процесу;
- 3) визначити для кожного бізнес-процесу ступінь ризику.

Додатково для кожного підпроцесу, реалізація якого пов'язана з корупційним ризиком, слід скласти опис можливих корупційних правопорушень, що включатиме:

- характеристику вигод, котрі можуть бути отримані окремими працівниками за результатами вчинення корупційного правопорушення;
- визначення посад с високим корупційним ризиком;
- з'ясування можливих форм вчинення корупційних правопорушень.

За результатами проведеного аналізу підприємству слід підготувати «карту корупційних ризиків підприємства», яка включатиме перелік основних бізнес-процесів підприємства, їх рівень ризику та зведений опис можливих корупційних правопорушень. Така «карта ризиків» може становити частину антикорупційної програми чи існувати в формі окремого документа, затвердженого наказом керівника підприємства. Рекомендовано, щоб антикорупційна програма в будь-якому випадку містила посилання на такий документ та вказівки де його знайти.

Крім того, необхідно сформуванати перелік посад, пов'язаних з високими корупційними ризиками. До працівників, що займають такі посади, можуть бути встановлені спеціальні вимоги щодо проходження антикорупційних процедур, наприклад, проведення перевірки під час прийняття на роботу щодо попереднього вчинення корупційних порушень, регулярне заповнення форми щодо конфлікту інтересів,

встановлення вимог щодо регулярного звітування про дотримання антикорупційного законодавства працівником та про випадки вимагання чи підбурювання працівника до вчинення корупційних правопорушень тощо.

З метою усунення (мінімізації) корупційних ризиків на підприємстві необхідно використовувати такі загальні правила:

- удосконалення нормативних і організаційно-розпорядчих документів компанії;

- уточнення (конкретизація) повноважень посадових осіб;

- розробка та впровадження у компанії положень щодо механізмів попередження, виявлення та врегулювання конфлікту інтересів, обмежень та правил щодо одержання дарунків, переваг, пільг, іншої зовнішньої (благодійної) допомоги, періодичний перегляд та оновлення таких положень;

- проведення навчань на постійній основі з антикорупційної тематики для працівників компанії, зокрема і для її керівництва;

- уточнення строків здійснення певних процедур та загальне спрощення процесу прийняття управлінських рішень;

- мінімізація людського фактора (безпосереднього контакту та можливостей впливу) у процесі прийняття управлінських рішень;

- розширення можливостей громадського контролю за діяльністю компанії шляхом надання фізичним та юридичним особам додаткових процесуальних гарантій впливу (бути заслуханими, надавати додаткові матеріали та інформацію тощо);

- проведення службових розслідувань (перевірок) за кожним фактом ймовірного порушення вимог антикорупційного законодавства та невідворотності відповідальності згідно із чинним законодавством у випадку підтвердження таких порушень;

- невідворотність персональної відповідальності за неналежне виконання обов'язків з управління підпорядкованим персоналом.

Однак для мінімізації корупційних ризиків загалом необхідно забезпечити моніторинг конфлікту інтересів, впроваджувати механізми оцінки корупційних ризиків і здійснювати контрольну діяльність в кожному бізнес-процесі.

Важливо зазначити, що боротьба з корупцією є конструктивною діяльністю. Сильний та ефективний суб'єкт господарювання існує, бо керівництво вживає превентивних (профілактичних) заходів для управління корупційними ризиками, перш ніж вони з'являються. Керівництво, яке створює етичну культуру, має вплив на співробітників, які задоволені роботою в такому закладі, вони працюють краще і в підсумку робота суб'єкта господарювання загалом стає більш ефективною.

Висновки. Для України впровадження антикорупційних заходів на підприємстві є відносно новою практикою. У світовій практиці, особливо в розвинених країнах, система комплаєнсу використовується доволі давно. Актуальність зарубіжного законодавства й норм комплаєнсу для українських суб'єктів господарювання зумовлена насамперед тим, що ці положення забезпечують систему вимог іноземних осіб з бізнес-спільноти та службовців державних органів іноземних держав до своїх контрагентів. Згідно з цими вимогами здійснюється ретельна перевірка всіх організацій та осіб, які відповідно до договорів провадять діяльність на користь іноземної компанії (суб'єкта зазначених законів).

Успіх у забезпеченні економічної безпеки діяльності підприємства значною мірою залежить від здатності оцінювати та керувати корупційними ризиками. Ризик нині виступає для підприємств будь-якої форми власності та галузі як невід'ємна складова діяльності. Загалом корупційний ризик для підприємств – це ризик прояву корупційних явищ та/або виникнення корупційних ситуацій, які порушують норми національного та міжнародного антикорупційного законодавства. В таких умовах методика періодичної оцінки корупційних ризиків є одним з найважливіших інструментів реалізації стратегії їх мінімізації та дотримання юридичними особами приватного права вимог антикорупційних законів держави.

1. Саприкіна М., Зінченко А., Ляпін Д., Данилюк А., Каба Д. Боротьба з корупцією. Роль бізнесу в Україні. Аналітична довідка. К.: Фарбований лист, 2011. С. 51.
2. Шалимова М. А. Управление комплаенсом: построение взаимодействия подразделений. *Внутренний контроль в кредитной организации*. 2011. № 1. С. 33–36.
3. Боротьба з корупцією. Роль бізнесу в Україні: аналітична довідка. К.: Фарбований лист, 2011. 51 с.
4. Зростання корупції в світі змушує бізнес боротися, щоб вижити. URL: <http://csr-ukraine.org/>
5. Практическое пособие. Разработка и реализация политики противодействия коррупции / подготовлено Европейским Союзом и Советом Европы. URL: http://www.coe.int/t/ DGHL/cooperation/economiccrime/corruption/ Publications/Handbook%20on%20AC%20policies_%20RUS.p

Pusach Y. Y., Georges AI Jammal. Corruption risks in activities of subjects of business: definition, evaluation, minimization

The article examines the state of the high-profile cases of corruption in the European business environment. In today's conditions of European integration of our country, the question of effective counteraction to corruption in the system of economic

security of the enterprise is becoming increasingly a prerequisite for the maintenance and continuation of reforms in Ukraine at the expense of international financing. First of all, in order to solve this problem, it is necessary to develop and implement effective mechanisms for preventing corruption, which should be based on recognized international anti-corruption standards. The main element of such a system is the management of corruption risks in the system of economic security in order to take measures to minimize them. The nature of corruption risks has a number of peculiarities: the impact on decision-making gives the environment, in most cases the individual is aware of the consequences of the decision and can independently estimate the costs and benefits for yourself, determine the likely consequences and sanctions for violations. An active approach to managing corruption risks is one of the most effective steps that an entity's management can use to reduce the level of corrupt activity. The analysis of methods of corruption risk assessment in accordance with the leading international practices has been carried out. The process of evaluation of corruption risks in the system of economic security of the enterprise is considered. It is recommended that the assessment of corruption risks be carried out regularly after the approval of the anti-corruption program. While eliminating all corruption risks is not possible, institutions can take positive and constructive steps to reduce their vulnerability. The author's approach to the implementation of management of corruption risks is proposed. In order to minimize corruption risks, common rules are developed that should be applied in the activity of business entities.

Key words: *corruption, corruption risks, economic security, corruption manifestations, prevention of corruption, compliance.*

Стаття надійшла 16 травня 2018 р.

УДК 65.012.8:330.3

**О. Р. Сватуок,
Ю. Б. Миронов, М. І. Миронова**

СТРАТЕГІЧНИЙ РОЗВИТОК КОРПОРАЦІЙ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХНЬОГО РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Досліджено класичні поняття стратегії, формування стратегічного розвитку та потенціалу корпорації. З'ясовано напрями розвитку корпорації: необхідність техніко-економічного обґрунтування; ефективність керування ресурсами; забезпечення критеріїв і параметрів економічної безпеки корпорації. Визначено тривожні сигнали ліквідації корпорації за відсутності довготермінових цілей розвитку. Розроблено характеристику цільових напрямів ресурсного забезпечення стратегічного розвитку корпорації.

Ключові слова: *стратегічний розвиток, стратегічне управління, потенціал корпорації, корпоративне управління, корпорація.*

Постановка проблеми. Недостатній ступінь стабільності національної економіки та її схильність до розбалансування обумовлені внутрішніми проблемами і наявністю зовнішнього глобального впливу. Позаяк потенціал корпорації формується під безпосереднім впливом чинників зовнішнього й внутрішнього середовища, що орієнтують на досягнення стратегічної місії відповідно до наявних ресурсів.

Важливою умовою виживання корпорації в ринковому економічному середовищі є застосування принципу превентивної активності. Цей принцип укладається в активній розробці нових стратегічних напрямків розвитку корпорації, за умови не тільки активної участі в ринкових подіях, але й їхнього формування, коли система керування корпорацією орієнтується на набуття здатності бути причиною заданих подій. Передумовою становлення нових концептуальних напрямів і підходів, а також можливих мотивованих сценаріїв таких подій є прогностні ситуаційні плани розвитку корпорації. Як критерій мотивації в цьому разі слід розглядати потенційну ефективність альтернативних програм і дій.

Особливою стає проблема дослідження евентуальних процесів як процесів віртуальної природи, що породжують варіанти можливих послідовностей подій. Це зумовлюється стрімким розвитком комунікативної й інформаційної складових функціонування корпорації, зміну стану яких спричиняє радикальна зміна характеру зовнішнього середовища й принципів діяльності господарських суб'єктів. При цьому змінам підлягають практично всі сфери, а, отже, способи й методи, за допомогою яких здійснюється керування корпорацією. Під впливом нових чинників відбувається активна переміна взаємодії корпорації й зовнішнього середовища, що безпосередньо позначається на всьому контурі системи керування корпорацією.

Стан дослідження. Проблематику понять і термінів конкуренції вивчали І. Ансоф, Ф. Котлер, Роджер М. Кунц, М. Портер [2; 3; 9]. Економічну ситуацію, що характеризується надзвичайно високим і динамічно наростаючим рівнем складності проблем, досліджували Т. Гринько, Ф. Покропивний, Я. Пушак, Я. Піцур, А. Ковальов, Н. Сментина, І. Фаріон [1; 5; 7; 8; 11], а також зарубіжні науковці С. Berry, М. Gort, E. Ostrom, Т. Pauchant, E. Morin, Ch. Rouh-Dufort [4; 6; 10].

Тимчасом аналізу потребують тенденції сучасного розвитку корпорацій, від правильної ідентифікації яких залежить не тільки результативність і ефективність окремих етапів (програм), а й сама можливість їх існування як суб'єкта економічної глобалізації.

Метою статті є обґрунтування теоретичних питань для розробки напрямів підвищення стратегічного розвитку та конкурентного потенціалу корпорацій; об'єктом дослідження є управлінські процеси формування потенціалу корпорації.

Виклад основних положень. Система управління корпорацією в умовах глобалізації повинна сприяти підвищенню ефективності й зростанню доходів господарського суб'єкта. Вона мусить бути гнучкою, тобто швидко перебудовувати свою діяльність відповідно до змін у зовнішньому середовищі. Відсутність сьогодні гнучкої системи керування корпораціями, що дає змогу негайно й адекватно реагувати на зміни, які відбуваються в зовнішньому середовищі, обґрунтовує вимогу вдосконалювання організації системи керування. Така вимога передбачає необхідність наявності в корпорації потенційних можливостей розвитку й здійснення на їхній основі попереджального управління за умови постійного перегляду й поліпшення операційних та управлінських структур [1].

Зазвичай кризові явища в економіці й дестабілізація чинників зовнішнього середовища негативно впливають найперше на потенціал корпорацій [2]. Це виражається в скороченні або фактичному припиненні інвестицій в інновації, старінні основного капіталу, виснаженні потенціалу матеріально-технічної бази, втраті кваліфікованого персоналу.

За І. Ансофом, стратегія показує, в якій ділянці господарської діяльності діє компанія й у якій сфері вона має намір розвиватися в майбутньому [3].

Стратегія, власне кажучи, є вибором цілей і певних правил, за якими приймаються рішення й організуються дії команди управлінського персоналу й цілої корпорації [4].

Стратегія – це вибір шляху, на якому досягається певний набір цілей [5].

Стратегічні функції корпорації залежать не тільки від характеру її діяльності, а також від її організаційної структури, потенціалу, іміджу й інших чинників, що характеризують становище корпорації в певному ринковому сегменті [6].

Розробка стратегії й формування певних стратегічних напрямів розвитку корпорації має важливе значення не лише в кризові періоди, але й у роботі в стабільному економічному середовищі, однак комплекс розв'язуваних при цьому цільових завдань буде істотно різнитися.

Формування стратегії – це процес розробки довготермінових планів для забезпечення ефективного керування в середовищі можливостей і загроз з урахуванням сильних і слабких сторін корпорації [7].

Нині вітчизняні корпорації вирішують проблеми формування стратегічних напрямів свого розвитку й відповідної «стратегії як усвідомленої й продуманої сукупності норм», на яких ґрунтується розробка й прийняття рішень, що впливають на майбутній стан промисловості й конкретних організацій [8].

В економічній літературі [4; 5; 8] дефініції стратегії й стратегічної мети перегукуються з визначенням, даним Г. Кунцом, котрий трактує стратегію як «генеральну програму дій, що виявляє пріоритети проблем і ресурси досягнення основної мети, формуючи головні цілі й шляхи їх досягнення таким чином, що організація одержує єдиний напрямок дій» [9].

Як правило, елімінуючи деякі можливості вибору, соціальні закони не обмежують у виборі специфічних дій у рамках загальних цілей.

Сформовані на нинішньому етапі розвитку умови функціонування вітчизняних корпорацій спричиняють потребу визначення довготермінових цілей, спрямованих на становлення ефективних механізмів забезпечення інноваційної діяльності, активне проведення якої дасть змогу корпорації закріпити свої позиції в обраному ринковому сегменті й забезпечити належний рівень конкурентоздатності продукції. Одним із основних напрямів вирішення вказаної стратегічної проблеми є питання відповідного ресурсного забезпечення й використання внутрішніх резервів корпорації. Тобто йдеться про необхідність формування стратегічного потенціалу корпорації.

Головним завданням при цьому є спрямування певних видів ресурсів на конкретні цілі розвитку й відтворення відповідно до інтересів корпорації в сучасних соціально-економічних умовах. Заразом варто зважати, що у різні моменти часу пріоритети, пов'язані з метою корпорації, можуть змінюватися. Однак, за всієї безлічі цілей корпорації, домінуючими є досягнення найкращих економічних результатів і максимізація прибутку.

Крім цього, як мета може висуватися подальше економічне зростання корпорації, зміцнення її економічного становища й стабільності, підвищення конкурентоздатності, захоплення нових ринків і низка інших. У процесі планування ресурсних потоків, спрямованих на забезпечення реалізації довготермінових цілей і сформованих стратегічних напрямів розвитку, доцільно враховувати їхню терміновість і пріоритетність.

Для корпорації особливу вагу, на наш погляд, становлять середньо- і довготермінові цілі розвитку, оскільки саме вони забезпечують наявність стратегічного плану розвитку. Відсутність у корпорації

довготермінових цілей і стратегії розвитку свідчить про наявність системної кризи й може призвести до її ліквідації (рис. 1).

Рис. 1. Тривожні сигнали ліквідації корпорації за відсутності довготермінових цілей розвитку

У процесі розробки стратегічних напрямів розвитку корпорації береться до уваги не тільки характер цілей, а й спосіб їхньої постановки. Серед найчастіше висунутих вирізняють такі цілі, за якими

оцінюється стабільність функціонування корпорації: прибутковість, рівень зростання корпорації, відносини зі замовниками, продуктивність, розробка нової продукції, ступінь розвитку персоналу, відносини зі суспільством.

Під час розв'язання складних завдань корпорації віднаходять шляхи вирішення проблем у пошуку оборотних коштів, кредитів, залученні інвестицій. Однак на нинішньому етапі розвитку глобалізації економіки чимало корпорацій перебувають у доволі складному фінансовому становищі, що робить використання такого варіанту залучення ресурсів проблематичним. Сьогодні функціонування корпорацій характеризується наявністю певного кола типових проблем, серед яких зниження обсягів і рентабельності продажів.

Важливого значення у розробці стратегічних напрямів розвитку корпорації набуває організація їхнього ресурсного забезпечення, зокрема методичного, інформаційного, сировинного, фінансового, а також налагодження оптимальних зв'язків з постачальниками необхідних ресурсів. Як основну мету ресурсного забезпечення стратегічних напрямів розвитку можна виокремити своєчасне забезпечення ресурсами (рис. 2).

В економічній літературі [1; 5; 7] вирізняють такі типи ресурсів: трудові; матеріальні (сировина, матеріали, що комплектують вироби, паливно-енергетичні ресурси, запасні частини); основні виробничі фонди; фінансові (власний капітал, позиковий капітал, нематеріальні активи); інформаційні; сукупні ресурси як суму попередніх видів ресурсів у грошовому еквіваленті тощо.

Збільшення масштабу виробничо-господарської діяльності можна досягти завдяки розширенню ринку збуту й міжвидової уніфікації товарів. У разі збільшення масштабів виробництва є можливість застосувати економічні технології, скорочувати витрати матеріальних ресурсів з 50% до 5% [10].

Скажімо, зменшення ресурсної місткості товарів унаслідок розробки й виконання організаційно-технічних заходів комплексно відбиває чинники ресурсозбереження.

На рис. 3 наведено класифікацію чинників ресурсозбереження на рівні корпорації [11].

Сьогодні процес функціонування корпорацій характеризується неповномасштабним використанням їхніх операційних потужностей. Водночас із процесу діяльності повністю або частково виключаються цілі структурні підрозділи або потужності. Результатом таких процесів є необґрунтоване вивільнення й наступне недовикористання

потенціалу корпорації, що безпосередньо відбивається на процесі реалізації стратегії розвитку.

Доречно зауважити, що розподіл ресурсів, стосунки зі зовнішнім середовищем, організаційна структура й координація робіт різних підрозділів в одному стратегічному напрямі дають можливість корпорації досягти поставлених цілей і оптимально використати наявні кошти.

Рис. 2. Характеристика цільових напрямів ресурсного забезпечення стратегічного розвитку корпорації

Рис. 3. Класифікація чинників ресурсозбереження у корпорації

Доопрацьовано за джерелом [10].

Висновки. Ефективна реалізація стратегічних напрямів розвитку корпорації в умовах безперервного впливу зовнішніх чинників залежить найперше від формування стратегічного потенціалу й пошуку можливостей нарощування необхідних ресурсів і потенційних можливостей корпорації. Це обумовлено тим, що сформовані на основі аналізу поточної діяльності корпорації довготермінові цілі її розвитку, насамперед, спрямовані на збереження стабільності, зміцнення сучасних позицій на ринку й подальше економічне зростання корпорації. Стратегічне планування потенціалу корпорації передбачає вибір із різних варіантів шляхів розвитку потенціалу найоптимальнішого, здатного в майбутньому гарантувати довготерміновий розвиток.

У рамках технічних чинників ресурсозбереження потрібно використати джерела потенційних можливостей матеріальних ресурсів і реалізувати шляхи їхнього використання, які вирізняються істотною розмаїтістю й загалом можуть бути систематизовані за напрямками: *підвищення якості, надійності, довговічності в поєднанні з відновленням і конкурентоздатністю реалізованої продукції; збільшення частки в структурі технологічних процесів ресурсозберігаючих технологій; зменшення різного роду операційних витрат; зниження норм витрат шляхом економії матеріальних ресурсів.*

Таким чином, організування ресурсного забезпечення стратегічних напрямів розвитку корпорації має враховувати можливості структурної трансформації для продуктивності корпорації, поліпшення її фінансового становища й підвищення конкурентоздатності.

Подальше дослідження полягає у виборі стратегічних глобальних зон, сегментів ринку, варіантів розвитку потенціалу корпорації на основі розробки стратегічного планування структури об'єкта. Тобто формуються системи й стиль керування, напрямки діяльності корпорації, її розміщення, організаційна структура, а також найважливіші чинники забезпечення функціонування корпорації.

---

1. Проблеми підвищення ефективності господарювання в народногосподарському комплексі (на мезо- та мікроекономічних рівнях): монографія / за ред. А. І. Ковальова, Н. В. Сментини. Одеса: Атлант, 2013. 398 с.

2. Котлер Ф. Основы маркетинга / пер. с англ. Е. М. Пеньковой. М.: Прогресс, 1990. 736 с.

3. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия. СПб.: Питер, 1999. 416 с.

4. Ostrom E. Crafting institutions for self-governing irrigation systems. Institute for Contemporary Studies. San Francisco, CA, US/ E Ostrom. 1991.

5. Фаріон І. Д. Стратегічний аналіз: навч. посіб. для студ. і аспірантів. Тернопіль: ТНЕУ, 2009. 635 с.

6. Berry C. H. Corporate growth and diversification. *Journal of Law and Economics*. 1971. № 14. P. 371–383.

7. Пушак Я. Я., Піщур Я. С., Живко З. Б., Сватюк О. Р. та ін. Актуальні проблеми забезпечення економічної безпеки в Україні: кол. монографія / за ред. Я. Я. Пушака та Я. С. Піщура. Львів: Ліга-Прес, 2017. 368 с.

8. Гринько Т. Стратегія як інструмент антикризового управління на підприємстві. *Економіст*. 2013. № 8. С. 51–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2013_8_13

9. Кунц Роджер М. Стратегія диверсифікації і цілі підприємства. *Проблеми теорії і практики управління*. 1994. № 1. С. 5–8.

10. Gort M. *Diversification and integration in American industry*. Princeton: Princeton University Press, 1992.

11. Економіка товариства: підручник / за заг. ред. С. Ф. Покропивного. Вид. 2-ге, перероб. та доп. К.: КНЕУ, 2011. 528 с.

Svatiuk O. R., Myronov Yu. B., Myronova M. I. Strategic development of the corporation and specialties of their resource support

Insufficient degree of national economy stability and its inclination to unbalance state is caused by internal problems and external global influence.

The theoretical questions of development of directions of increase of strategic development and competitive potential of corporations are substantiated. The object of the research is the management processes of forming the potential of the corporation.

The article researches the classical concepts of «strategy», the formation of «strategic development» and «corporation potential». The directions of corporation development are following: necessity of feasibility study; resource management efficiency; definition of criteria and parameters of economic security for the corporation.

Stages and measures for preservation of strategic potential are determined; first of all, search for additional sources of resource support, gaining strong positions in the domestic and foreign markets. When solving complex tasks, corporations are looking for ways to solve problems in finding working capital, loans, and attracting investment.

The alarming signals of liquidation of the corporation are identified in the absence of long-term development goals (Fig. 1). The characteristic of the target directions of resource provision of strategic development of corporations is developed (Fig. 2). The ways of directions are specified: increase of quality, reliability, durability in combination with restoration and competitiveness of sold products; increase of the share in the structure of technological processes of resource-saving technologies; reduction of various types of operational losses; lower cost standards due to ways to save material resources.

Key words: *strategic development, strategic management, corporation potential, corporate management, corporation.*

Стаття надійшла 22 травня 2018 р.

ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ (СВІТОВИЙ ДОСВІД)

Обґрунтовано необхідність пошуку дієвих інструментів регулювання конкурентоспроможності сільськогосподарських виробників із врахуванням передового світового досвіду. Наведено критерії сформованості конкурентних переваг сільськогосподарських виробників у світі. Окреслено домінуючі напрями підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Визначено місце та роль політики становлення і розвитку ринку агропродовольчої продукції. Описано особливості державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції в різних країнах. Розкрито роль агрострахування. Запропоновано інструменти забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: *сільськогосподарські підприємства, інструменти забезпечення конкурентоспроможності, світовий досвід, аграрна політика, органічне виробництво, агрострахування, державне регулювання.*

Постановка проблеми. Розвиток внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції, його інфраструктури та інституційного середовища є дієвим інструментом державної політики зміцнення конкурентоспроможності вітчизняних виробників цієї продукції. З іншого боку, суб'єкти господарювання мають здійснювати заходи, орієнтовані на посилення власної інституційно-ринкової спроможності. Як свідчить не лише зарубіжний, але й вітчизняний досвід, перспективними видаються практики розвитку сільськогосподарської кооперації, які дозволяють спільними зусиллями залучати ресурсне та матеріально-технічне і кадрове забезпечення, формувати інвестиційно-фінансовий потенціал поступу, розвивати виробничу інфраструктуру і т. ін.

Стан дослідження. Закономірно, що значну частину публікацій [1–21], де узагальнюється світовий досвід зміцнення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, присвячено питанням нарощування обсягів та підвищення ефективності виробничого процесу. До прикладу, Спільна аграрна політика ЄС передбачає такі головні напрями зростання ефективності в галузі: 1) підвищення продуктивності виробництва сільськогосподарської продукції шляхом модернізації виробничого процесу та раціонального використання трудових ресурсів; 2) забезпечення високого рівня життєздатності сільськогосподар-

ських підприємств; 3) розвиток і стабілізація ринку сільськогосподарської продукції; 4) гарантування пропозиції агропродовольчої продукції; 5) сприяння встановленню оптимальних споживчих цін.

Наприклад, В. Синчак, дослідивши світовий досвід з аналізованої проблематики, наводить такі результати: контроль пропозиції шляхом встановлення виробничих квот, обмежень площ посівів та чисельності голів ВРХ на одиницю площі угідь; платежі прямої підтримки доходів; трирівнева система цінової підтримки (індикативні (зорієнтовані на прийнятний рівень рентабельності виробництва), інтервенційні (закупівля державою надлишків у разі перевиробництва) та порогові (збільшення пропозиції шляхом продажу продукції з держрезервів) ціни) [1, с. 494].

Метою статті є дослідження дієвих інструментів регулювання ефективності, а отже, й фінансово-економічної стійкості та конкурентоспроможності сільськогосподарських виробників із врахуванням сучасного світового досвіду.

Виклад основних положень. Відомо, що у США головним критерієм сформованості конкурентних переваг сільськогосподарського виробника вважаються обсяги його виробництва, і держава всебічно підтримує концентрацію та спеціалізацію аграріїв. Така підтримка передбачена в Акті фермерської безпеки та розвитку інвестування у сільській місцевості, а заходами її безпосередньої дії є підтримка цін і доходів фермерів засобами прямих, різницевих та антициклічних платежів, маркетингових позик, заставних цін (коли виробник заставляє державі свою продукцію у періоди несприятливої цінової кон'юнктури ринку та отримує її назад у разі відновлення рівня цін) [2, с. 222].

Загальновідомими в контексті зниження рівня фінансових ризиків сільськогосподарського виробництва заходами та засобами, широко застосовуваними як у США, так і в країнах ЄС, стали субсидії на страхування, допомога на випадок стихійних лих, створення стабілізаційних фондів, програми фінансово-кредитного забезпечення фермерів, податкові пільги тощо. Крім того, тут широко застосовуються й засоби непрямої державної підтримки – компенсації витрат на придбання матеріально-технічного забезпечення, пільгового кредитування, субсидування витрат на страхування майна, розвиток ринку та виробничої інфраструктури, виконання регіональних програм, проведення пільгової податкової політики та ін. [3, с. 70].

Звернімо увагу на те, що в ЄС держава підтримує не лише крупні сільськогосподарські підприємства, агрохолдинги, й навпаки – стимулює конкуренцію на ринку сільськогосподарської продукції. У країнах ЄС чітко встановлені квоти (в межах 10–25% бюджету фінансової

підтримки галузі) фінансово-бюджетної допомоги новоствореним дрібним фермерам [4]. Здебільшого такі малі сільськогосподарські підприємства займають ринкові ніші, що не охоплені великими підприємствами, скажімо, нетрадиційні галузі тваринництва, вирощування унікальних сільськогосподарських культур з високим рівнем екологічності та безпеки, бджільництво, виробництво продукції, що має унікальні саме для певної території властивості, тощо. Відповідно, така політика дає змогу усувати негативні прояви концентрації сільськогосподарського виробництва, а отже, його монополізації.

С. Надвиничний завдяки вивченню світового досвіду підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва узагальнює такі домінуючі напрями політики у цій сфері: підтримка міжнародної торгівлі (шляхом зняття торговельних бар'єрів на експортно-імпорتنі операції, але водночас квотування імпорту сільськогосподарської продукції), сприяння розвитку збутових кооперативів та підтримка попиту на окрему продукцію, кредитування і страхування сільськогосподарських виробників, обмеження виробництва певних видів сільськогосподарської продукції, включно з виведенням частини земель з обороту, соціальна політика, здебільшого сфокусована на питаннях розвитку сільських територій [5, с. 11].

Власну нішу в системі світового досвіду забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств займають дослідження, пов'язані з розвитком органічного виробництва, а також із т. зв. екологічної конкурентоспроможності продукції. Приміром, наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. відновилася актуальність популяризації екологічних ідей у світі, створення та просування на ринок продукції екологічно чистих виробництв, створюються національні стандарти та системи сертифікації продукції, розвиваються органічні виробництва з високими темпами розвитку, а Міжнародна федерація руху за органічне виробництво вже налічує понад 108 країн світу [6, с. 19–23; 7, с. 7].

Додамо, що лідерами за обсягами і темпами нарощування органічного виробництва є Австралія, Аргентина, Китай, Бразилія, Океанія. Водночас відомо, що налагодження органічного виробництва і збуту продукції є інвестиційно значно місткіший процес (через більші витрати на дорожчу органічну кормову базу та висококваліфіковану працю, вищу ціну, отож обмежену купівельну спроможність потенційних споживачів), аніж ведення традиційного сільського господарства.

Ці аргументи доводять потребу в активізації державної підтримки органічного виробництва, і в цьому розрізі також є підстави звер-

нутися до досвіду економічно розвинутих держав, де влада субсидує частину цінової надбавки органічної продукції, надає бюджетно-фінансову підтримку при створенні мереж збуту органічної продукції та налагодженні міжгалузевої співпраці за напрямками: 1) виробництво органічної сільськогосподарської продукції та 2) роздрібна й оптова торгівля, громадське харчування, переробка тощо [8, с. 163].

За Т. Аверіхіною [9], значної уваги потребує вивчення світового досвіду забезпечення екологічної конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників. Особливе прикладне значення мають висновки стосовно важливості здійснення таких заходів у цьому напрямі, як-от: розвиток виробництва на засадах узгодження функціональних та екологічних умов; узгодження екологічних параметрів виробництва з постачанням сировини, матеріалів, обладнання і технологій, а також транспортних підприємств та об'єктів торгово-збутових мереж; забезпечення екологічної конкурентоспроможності продукції та технологій її виробництва, системи організації праці; організація внутрішніх бізнес-процесів із урахуванням життєвого циклу екологічно чистої продукції; залучення й узгодження альтернативних варіантів організації та розвитку органічного виробництва й екологічного асортименту товарів; зорієнтованість на цілі стратегічного розвитку виробництва екологічної сільськогосподарської продукції, врахування зовнішніх і внутрішніх екологічних чинників.

Видається доречним задіяння таких підходів підприємствами сільського господарства, для яких виробництво і збут органічної та екологічно чистої продукції є одним із головних чинників забезпечення її конкурентних переваг та формування в такий спосіб конкурентоспроможності суб'єкта господарювання. Ба більше, вони можуть доповнюватися політикою впливу на громадську думку.

Вагому роль у рамках світового досвіду забезпечення конкурентоспроможності як підприємств, так і галузі сільського господарства загалом відіграє політика становлення і розвитку ринку агропродовольчої продукції. Приміром, Г. Черевко звертає увагу на такі принципові положення державного регулювання у США, як перехід від сільськогосподарської до продовольчої політики, що ширше охоплює складові продовольчого комплексу держави, забезпечує формування взаємозв'язків продовольчого комплексу та національної економіки, зміну підходу з усунення дефіциту на альтернативні програми стабілізації ринку, посилення взаємозв'язків внутрішнього та світового ринків продукції АПК [10, с. 86–90].

Як зазначено в дослідженні, проведеному О. Овчинниковим [11], у США функціонують 16 федеральних продовольчих програм,

зорієнтованих на поліпшення купівельної спроможності населення з низькими доходами заради забезпечення однакової доступності усіх верств населення до продовольства, і на такі цілі США скеровують біля 50 млрд дол. щороку.

Досвід державного регулювання з централізованим підходом до моделювання умов функціонування внутрішнього ринку агропромислової продукції характерний і для країн ЄС. Наприклад, у 1957 р. було утворено Європейське економічне співтовариство (за участі ФРН, Франції, Італії, Нідерландів, Бельгії та Люксембургу), головна мета якого – формування і реалізація єдиної агропродовольчої політики, спрямованої на підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва.

Скажімо, у Новій Зеландії дієвим інструментом політики розвитку сільського господарського виробництва та покращання характеристик ринку сільськогосподарської продукції стало впровадження «партнерств фермерів», які навіть замінили інструмент прямого бюджетного субсидування, забезпечивши економію великих обсягів бюджетних коштів та підтвердивши наявність можливості становлення конкурентоспроможного агропродовольчого сектора без обтяжливої державної фінансової підтримки. Суть партнерства зводиться до пошуку спільного економічного інтересу й об'єднання фермерів задля збільшення обсягів виробництва та експорту сільськогосподарської продукції в умовах скорочення внутрішньої державної підтримки сільського господарства [12, с. 9].

Особливістю державного регулювання внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції Японії є те, що тут функціонує велика кількість державних і квазідержавних агентств, сільськогосподарських кооперативів [13]. Таким чином суб'єкти цього ринку з державною формою власності, беручи участь у ринкових процесах, сприяють кращим умовам конкуренції.

В. Власов додає до вказаного й такі заходи, що реалізуються державою в загальносвітовій практиці з метою регулювання внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції, як-от: посилення регуляторної ролі держави, диференціювання дотаційності виробництва (залежно від стану розвитку ринку та соціально-економічних умов територій), заміна субсидування прямою підтримкою підприємств сільського господарства, сприяння концентрації виробництва та капіталу в АПК, посилення протекціонізму, спрямованого на захист внутрішнього ринку та місцевого товаровиробника, протидія імпортозалежності [14].

Державна підтримка розвитку внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції здійснюється також і в напрямі розвитку купівельної спроможності населення, що є прямим шляхом до збільшення місткості ринку, а через це й забезпечення зростання масштабів виробництва сільськогосподарської продукції. Задля цього в країнах з розвинутою економікою функціонує спеціалізована система сільськогосподарського кредитування. До прикладу, у США налічується понад 4 тис. комерційних сільськогосподарських банків [15]; у Німеччині функціонують кредитозберігальні сільські кооперативи; у Канаді – спеціалізовані лізингово-кредитні агентства підтримки дрібних фермерських господарств; у Польщі – Державне агентство аграрного ринку, що надає кредити та виплачує субсидії на експорт зерна, молочної та м'ясної продукції, цукру, хмелю, продуктів переробки картоплі [16].

У світовій практиці набув широкого поширення й інструмент страхування. М. Александрова зазначає, що належне страхове забезпечення функціонування сільськогосподарських підприємств характерне практично для всіх економічно розвинутих держав світу. Втім, існують й певні особливості. Скажімо, у США найбільше застосовуються програми захисту від катастрофічних ризиків, страхування врожаю від погодних ризиків, надання допомоги без страхування; у Канаді – страхування врожаю, створення власних стабілізаційних фондів, програми допомоги у разі стихійних лих; у Греції функціонує єдина програма агрострахування; в Іспанії покривається один тип ризиків, їх декілька видів або ж надається комплексний захист від усіх сільськогосподарських ризиків [17, с. 21–22].

Частково такі програми реалізуються й в Україні, але принциповою особливістю зарубіжного досвіду є комплексний та паритетний підхід, коли до їх реалізації залучені і сільгоспвиробники, і страхові організації й держава. За кошти держави покриваються адміністративні витрати страховика, частина страхових премій, збитки від природних ризиків, формується частина коштів на депозитних рахунках аграріїв, через страхові компанії державної форми власності акумулюються страхові внески та адмініструється функціонування програм, гарантується покриття збитків і т. ін.

Окрім того, як свідчить закордонна практика, сільгоспвиробники мають змогу страхувати не лише ризики, пов'язані з невизначеністю природно-кліматичних умов чи майбутніми кон'юнктурними коливаннями ринку сільськогосподарської продукції, але й, наприклад, користуватися такими страховими пропозиціями, як захист прибутку (зниження доходу нижче середнього рівня і падіння цін), комбіноване

страхування сільськогосподарських культур (відшкодування 50%, 65% та 75% фермерського доходу за минулі роки), захист прибутку від групи ризиків тощо.

Різними слід визнати й підходи до становлення і розвитку інфраструктури страхування сільськогосподарського виробництва – від переважно державної, де андеррайтингові компанії повністю або частково належать державі (США, Канада, Іспанія), до абсолютно приватної, коли держава лише визначає «правила» гри на ринку страхування (більшість країн ЄС). Тимчасом для світового досвіду властиві й змішані практики (ім характерне поєднання американського та європейського підходів).

У процесі аналізу світового досвіду політики зміцнення конкурентоздатності підприємств сільського господарства не можна оминати увагою результати низки досліджень, де в основі конкурентних позицій – інноваційна активність підприємств галузі. На думку О. Шубравської, за будь-якої стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва реалізація його потенціалу неможлива без інновацій, які останнім часом пов'язані з впровадженням агробіотехнологій та екологічно орієнтованих систем господарювання; відповідно все більше актуалізуються завдання держави, спрямовані на впровадження багаторівневої системи інформаційного, матеріально-технічного та фінансового забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств [18, с. 101]. Науковець також узагальнює передовий світовий досвід, що стосується залучення інновацій на підприємствах сільського господарства, визнаючи доречність розробки і впровадження інновацій всіх видів і типів – від продуктових до юридичних, економічних, управлінських і т. д. Втім, особливе значення відводить т. зв. точному землеробству (із використанням глобальної системи відстеження для моніторингу врожайності та узгодження її з ресурсним забезпеченням, зокрема добрив і гербіцидів, потрібних для використання за наявної ситуації, що знижує рівень витратомісткості господарювання й негативний вплив на довкілля), та ІТ-системам, спроможним моделювати різні параметри і напрями розвитку ситуації, а також чітко розраховувати потреби в ресурсах «на вході» і отриманий результат «на виході».

Впровадження інновацій у сільському господарстві вже сьогодні в економічно розвинутих державах дає змогу вирощувати рослини, стійкі до впливу на них хімічних засобів захисту, хвороб і паразитів, здійснювати виробництво високоефективних вакцин та харчових добавок для тварин, біовідновлення ґрунтів, виведення нових порід тварин тощо.

Як свідчить світовий досвід, чи не найбільш перспективним напрямом посилення конкурентних позицій та закріплення конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств є формування кооперативно-інтеграційних структур, локальних інтегрованих систем або ж кластерів. І. Паска, вивчаючи такі практики, доходить висновку, що в економічно розвинутих державах інтеграція здебільшого відбувається на добровільних засадах і слугує фактором удосконалення управління процесами сільськогосподарського виробництва та подальшої переробки сільськогосподарської продукції, посилення конкурентних позицій на ринках збуту, зростання потенціалу впровадження нових техніки і технологій, мінімізації комерційного та фінансового ризиків [19, с. 301]. З досвіду США, найперспективнішими формами інтеграції є партнерства, сільськогосподарські корпорації та кооперативи, а локальні інтегровані системи нового покоління створюються на основі інтеграції всіх ланок виробництва і подальшої переробки сільськогосподарської продукції з метою налагодження виробництва і продажу вже безпосередньо кінцевому споживачеві продовольчих товарів.

Відповідно, перевагами зазначених форм інтеграції є:

- по-перше, можливість контролю процесів, які відбуваються на всіх етапах виробничого процесу від посадки сільськогосподарських культур до виготовлення кінцевої продукції;
- по-друге, значно вища доходівдача, адже в процесі такого замкнутого циклу виробництва забезпечується отримання більшої даної вартості в структурі кінцевої продукції;
- по-третє, оптимізація витрат виробництва, оскільки всі логістичні, складські, транспортні та інші процедури чітко регламентовані, а витрати на їх обслуговування розподіляються рівномірно між усіма учасниками інтегрованої структури;
- по-четверте, отримання загального, а також часткових ефектів синергії, що проявляються у сферах наукових досліджень, розробок та інновацій, дослідження ринку і маркетингу, формування попиту та лояльності споживача, залучення ресурсів, фінансів та інвестицій.

Аналіз практики формування інтеграційних структур у таких країнах, як Франція, Великобританія, Данія, Швеція, Норвегія та інші, дають підстави стверджувати, що конкурентні переваги сільськогосподарських підприємств значно зростають за умови розвитку таких інтеграційних моделей, як контрактна система відносин між всіма суб'єктами в рамках вертикальної інтеграції, об'єднання капіталу та праці юридичних і фізичних осіб галузі, створення агрокомбінатів із повним та замкненим технологічним циклом виробництва і збуту готової продукції, створення холдингових компаній [20, с. 222–230].

Отримані результати узагальнення світового досвіду забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, наведені на рисунку, слугують, на думку автора, суттєвим доповненням теоретико-методичних засад її управління. Хоча видається також доцільним доповнити їх і досвідом державної підтримки розвитку та забезпечення конкурентоспроможності підприємств в умовах участі держави в різного роду мегарегіональних, територіальних чи галузевих глобальних об'єднаннях, що, скажімо, актуальне для України в умовах дії угод про співробітництво в рамках СОТ, а також зон вільної торгівлі з ЄС, Канадою тощо.

Далі, як зазначається у розвідці А. О. Олексієнка [21, с. 38], в Австралії для підтримки експортерів державою субсидуються витрати на дослідження та маркетинг зовнішніх ринків, екологічні програми та виплати на подолання природних і стихійних лих, надаються гранти на розробку і впровадження інновацій у сільському господарстві і харчовій промисловості; у Канаді надається організаційно-економічна підтримка управління бізнес-ризиками, забезпечення продовольчої безпеки, охорони навколишнього середовища, науки та інноваційної діяльності; у країнах ЄС у щораз більших масштабах розширюються програми фінансування сільського розвитку в рамках СОТ (платежі з допомоги фермерам, утримання лісонасаджень, допомога в залученні інвестицій, зокрема в частині диверсифікації виробництва сільськогосподарської продукції).

У світовій практиці з метою підтримки експортного потенціалу сільськогосподарських підприємств, тай загалом задля розвитку і підвищення ефективності чи не найбільшого поширення набула фінансова підтримка суб'єктів галузі. Також, попри варіативність бюджетно-фінансових і державно-публічних фондів фінансової підтримки сільського господарства, страхування ризиків і розвитку експортного потенціалу, в країнах ЄС розмаху набуло створення спеціалізованих установ, які здійснюють пільгове кредитування підприємств сільського господарства і споріднених видів економічної діяльності. Наприклад, у Нідерландах понад 90% фінансової підтримки АПК забезпечує банк у формі кооперативу з обслуговування кооперативної системи АПК; у Великобританії банки, що обслуговують сільськогосподарський сектор, мають право спільно з клієнтом встановлювати пільгові ставки кредитування, а також обирати вид заборгованості залежно від економічного становища господарства; у США функціонує чимало банків і кредитних спілок та кооперативів, які, створюючи велику конкуренцію між собою, кредитують фермерів на довгострокових засадах та на вельми вигідних умовах [22, с. 165].

Рис. Інструменти забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств

Авторська розробка.

Висновки. Отже, органи державного управління в країнах з низьким рівнем розвитку земельних відносин, розуміючи об'єктивну необхідність, рано чи пізно, але лібералізуватимуть земельні відносини. Відповідно, сільськогосподарським підприємствам доцільно спрацювати на випередження і якнайшвидше інтегруватися до міжнародних інформаційних мереж з вивчення питань розвитку земельних відносин, що стане інформаційним базисом формування власної конкурентної стратегії в частині залучення і використання сільськогосподарських земель, включно з програмними інструментами розвитку аграрного сектора та сільських територій через пілотні проекти, окремі зони та території. Як наслідок, вимагають активного застосування інструменти забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств із врахуванням сучасного світового досвіду.

Тож доречно констатувати, що світовою практикою напрацьовано доволі багато ефективних інструментів забезпечення розвитку і зміцнення конкурентоздатності сільськогосподарських підприємств, раціональне поєднання яких спроможне дати суттєві позитивні результати стосовно формування потужних конкурентних переваг підприємств галузі, що власне, й формує дієздатний інституційно-економічний механізм політики в аналізованій сфері, а це може стати предметом наступного етапу дослідження.

---

1. Синчак В. П., Метелева І. Д. Державна підтримка агропромислового комплексу: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4 (40). С. 492–499.

2. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: вступ до фінансової науки. К.: Либідь, 2000. 654 с.

3. Метелева І. Д., Голинська О. В. Реалізація галузевих стратегій розвитку: програмно-цільовий метод бюджетів в Україні. К.: RTI International, 2008. 108 с.

4. Малий М. І. Про романтизацію приватної власності на землю і кризу аграрного сектора. *Економічна теорія*. 2008. № 3. С. 11–20.

5. Надвиничний С. А. Зарубіжний досвід державної підтримки сільського господарства. *Економіка АПК*. 2011. № 2. С. 6–12.

6. Артищ В. І. Особливості органічного виробництва в концепції сталого розвитку АПК України. *Економіка АПК*. 2012. № 7. С. 19–23.

7. Бомба М. М., Лихолат С.М. Правові аспекти еколого-економічної безпеки в контексті розвитку територіальних одиниць / Економічна безпека України в умовах загострення світових фінансових стосунків: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 7 квітня 2009 р., ЛьвДУВС. Львів, 2009. С. 6–10.

8. Томашевська О. А. Органічне виробництво в світі: реалії та перспективи. *Інноваційна економіка: всеукр. науково-виробничий журнал*. 2013. № 6 (44). С. 161–164.

9. Аверіхіна Т. В. Принципові положення формування системи забезпечення екологічної конкурентоспроможності товарів та товаровиробників. *Економіка: реалії часу*. 2015. № 2 (18). С. 195–200.

10. Черевко Г. В., Фадєєва О. Г., Астратова Г. В. Маркетинг продовольчого ринку: досвід США та проблеми України. *Економіка АПК*. 1996. № 4. С. 86–90.

11. Овчинников О. Г. Государственное регулирование аграрного сектора США. М.: Дело, 1999. 663 с.

12. Майстро С. В. Досвід державного регулювання агропродовольчих ринків у зарубіжних країнах. *Економіка АПК*. 2004. № 8. С. 7–15.

13. The european union's common agricultural policy: pressures for change. *International agriculture and trade reports. WRs-99-2*. 1999. October.

14. Власов В. І. Підтримка сільгоспвиробників у зарубіжних країнах. *Економіка АПК*. 2004. № 5. С. 22–26.

15. Михасюк І., Мельник А., Крупка М. та ін. Державне регулювання економіки. К.: Атіка; Ельга-Н, 2000. 592 с.

16. Кобута І., Сеперович Н. Політика деяких країн у ціноутворенні на сільськогосподарську продукцію. *Пропозиція*. 2000. С. 110–111.

17. Александрова М. М. Закордонний досвід формування та розвитку систем страхування сільськогосподарських культур. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2010. Вип. 2 (20). С. 18–28.

18. Шубравська О. В. Інноваційні трансформації агропродовольчого сектора економіки: світові тенденції та вітчизняні реалії. *Економіка та прогнозування*. 2010. № 3. С. 90–102.

19. Паска І. М. Організаційно-економічні передумови функціонування кооперативно-інтеграційних формувань в АПК: світовий досвід та українські реалії. *Сталий розвиток економіки: всукраїнський науково-виробничий журнал*. 2013. № 1 (18). С. 301–305.

20. Даниленко А. С., Варченко О. М., Артимонова І. В. та ін. Сільськогосподарська кооперація: зарубіжний досвід та перспективи впровадження у вітчизняну практику: монографія. Біла Церква, 2011. 529 с.

21. Олексієнко А. О. Політика державної підтримки сільського господарства в умовах СОТ. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2010. Вип. 18. Ч. 1. С. 36–41.

22. Попов В. М. Сучасні особливості фінансового забезпечення сільського господарства. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2012. Вип. 22. Ч. 2. С. 163–169.

Skupeyko V. V. The competitiveness tools of agricultural firms (an international practice)

The paper corroborates the necessity of searching for effectual competitiveness regulation tools in terms of agricultural firms, based on international best practices. It also notes that business entities should enhance their institutional and marketing capabilities. Remarkably, most publications in the subject field are devoted to the research on expansion of production volume and effectiveness increase. The next section features the criteria for completeness of

competitive advantages of agricultural firms in the world. The author presents a list of methods and measures aimed at lowering financial risks in agribusiness as well as the ones that are widely employed in the USA and the EU.

One of the paragraphs displays primary ways for enhancing the competitiveness of agricultural firms. It describes position of the companies that produce organic goods and the place of eco-friendly competitive products in the world competitiveness system. Furthermore, industry leaders are enumerated (taking into account their production volumes and growth rates).

The role of the state agriculture development policy is determined.

The author studies the characteristics of state regulations applied to the agricultural market in different countries. An indirect government support of agricultural enterprises is analyzed. An example is given to illustrate the centralized approach towards the state modeling of internal agribusiness environment. The passage also regards the government assistance to the development of internal agribusiness environment and focuses on raising a consumer purchasing power.

The article investigates the importance of agricultural insurance. It appears to be extremely common among almost all developed countries. In addition, agricultural companies could secure not only nature and climate uncertainty risks, but also their profits. The author analyzes integration structures practices in developed countries.

Finally, competitiveness tools are offered. They are elaborated in accordance with the directions of macroeconomic and microeconomic policies.

Key words: *agricultural firms, competitiveness tools, international practice, agricultural policy, organic production, agricultural insurance, state regulations.*

Стаття надійшла 22 травня 2018 р.

УДК 65.012.8 (33)+657.471

**О. Й. Хомин,
Л. В. Теодорович**

БЕЗПЕКА КЛІЄНТІВ ТА ПЕРСОНАЛУ ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ

Досліджено особливості функціонування підприємств готельно-ресторанного бізнесу. Виокремлено складові економічної безпеки суб'єктів (клієнтів та персоналу) підприємств готельно-ресторанного бізнесу. Запропоновано безпеку клієнтів підприємств готельно-ресторанного бізнесу розглядати із врахуванням таких складових: соціальної, психологічної, економічної, продовольчої, екологічної, інформаційної, кримінальної.

До основних складових безпеки персоналу закладів підприємств готельно-ресторанного бізнесу віднесено: соціальну, психологічну, економічну, кримінальну тощо. Окреслено завдання гарантування безпеки підприємств готельно-ресторанного бізнесу.

Ключові слова: підприємства готельно-ресторанного бізнесу, клієнти, персонал, соціальна, психологічна, економічна, продовольча, екологічна, санітарно-епідеміологічна, матеріально-технічна, інформаційна, кримінальна складові.

Постановка проблеми. Інтеграції української економіки в Європейську спільноту сприяє розвиток туризму, який, своєю чергою, ґрунтується на функціонуванні інфраструктури гостинності підприємств готельно-ресторанної бізнесу. Саме тому ефективність їхньої діяльності має важливе значення і для вітчизняної економіки, і для задоволення потреб підприємців та клієнтів. Ефективне функціонування підприємств готельно-ресторанного бізнесу передбачає отримання максимального прибутку, що можливе при повному їх заповненні задоволеними клієнтами. Готельно-ресторанний бізнес в своїй діяльності постійно стикається з різними небезпеками та загрозами. Серед них насамперед є загрози втрати клієнтів.

Незадоволення закладами готельно-ресторанного бізнесу засноване також на незадоволенні послугами, які клієнт хоче отримати. Тому визначення загроз та небезпек для клієнтів і персоналу є першочерговим завданням щодо забезпечення безпеки підприємств готельно-ресторанного бізнесу (ПГРБ).

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що в Україні готельно-ресторанний бізнес починає стрімко розвиватися і ми можемо передбачити, що готельно-ресторанна справа стане найпоширенішим видом малого підприємництва. Останнє буде спричинено високою ліквідністю вкладеного в нього капіталу. Це обумовлює «боротьбу за клієнта» шляхом забезпечення його безпеки з одночасним гарантуванням економічної безпеки закладу, що в перспективі призведе до високої конкурентоспроможності на ринку послуг.

Стан дослідження. І у вітчизняній, і в зарубіжній науковій літературі розглядаються питання систем економічної безпеки суб'єктів господарювання. Досліджуються також методологічні підходи до формування систем економічної безпеки підприємств. Питання економічної безпеки підприємств розглядаються у працях З. Варналія, В. Гейця, О. Головка, Я. Жаліла, З. Живко, О. Лященко, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Покропивного, С. Реверчука, Х. Роглева, М. Камлика, І. Мойсенко, І. Школи, А. Штангрета та інших. Незважаючи на

значний доробок, хочемо зосередитись на з'ясуванні складових забезпечення безпеки клієнтів та персоналу ПГРБ.

Метою статті є виокремлення складових економічної безпеки суб'єктів (клієнтів та персоналу) підприємств готельно-ресторанного бізнесу.

Виклад основних положень. Залежно від напрямів забезпечення безпеки можемо розглядати економічну безпеку підприємств готельно-ресторанного бізнесу як шлях мінімізації загроз зовнішнього і внутрішнього середовища, що дає змогу гарантувати надання клієнтам високоякісних послуг за умови максимально ефективного економічного функціонування закладу використання його ресурсного та кадрового потенціалу і підвищення конкурентоспроможності.

Забезпечення економічної безпеки ПГРБ розглядаємо на зовнішньому та внутрішньому рівні. На зовнішньому рівні – це захищеність інтересів ПГРБ від загроз на ринку, а саме від дій органів державної влади, конкурентів, постачальників, партнерів та інвесторів, споживачів, природних та техногенних катастроф, терористичних чи кримінальних проявів.

На внутрішньому рівні – це захист інтересів ПГРБ від загроз, що виникають і можуть виникнути в межах підприємства: йдеться про неефективне планування та управління, недосконала ринкова стратегія, невідповідне ціноутворення і недосконала кадрова політика, недостатній рівень дисципліни, порушення збереження конфіденційної інформації, відтік кваліфікованих кадрів, аварії, пожежі, вибухи тощо.

Згадані загрози негативно впливають не лише на діяльність ПГРБ, але і на клієнтів та персонал. Скажімо, забезпечення безпеки клієнтів ПГРБ призводить до зростання попиту на ці підприємства і як наслідок до збільшення конкурентоспроможності. З іншого боку, безпека персоналу сприяє росту високоякісних послуг за умови максимально ефективного економічного функціонування.

ПГРБ повинні невинно контролювати стан економічної безпеки і не заводити його в кризові періоди. Отже, постійна увага до ефективного функціонування підприємства (ресторану або готелю) мусить передбачати систему дій, що дають змогу мінімізувати різні загрози і дозволить досягти високого рівня завантаженості.

Звісно, загрози для клієнтів та для персоналу ПГРБ дещо спільні, але й мають свої особливості. Наприклад, забезпечення економічної безпеки клієнта сприятиме у перспективі отриманню високого доходу підприємства.

Безпека клієнтів ПГРБ розглядається нами із врахуванням таких складових, як-от: соціальна, психологічна, економічна, продовольча, екологічна, інформаційна, кримінальна.

Соціальна безпека трактується як шлях мінімізації загроз соціального характеру, а саме: доступність послуг різним верствам населення (молоді, студентам, пенсіонерам, людям з обмеженими можливостями тощо) та гарантія забезпечення відповідності стандартам якості послуг.

Психологічна безпека клієнта полягає у створенні комфортних умов, що забезпечуватимуть стан психологічної захищеності гостя, його хороший настрій та задоволення від наданих послуг і перебування в закладі. Сприятиме цьому не тільки дизайн інтер'єру, але й високий рівень сервісу, забезпечений привітним та уважним персоналом.

Економічну безпеку клієнта розглядаємо як мінімізацію загроз щодо збереженості його майна, відповідності якості сервісу та ціни за нього.

Забезпечення продовольчої безпеки передбачає надання клієнтам високоякісних продуктів, гарантування правильності їх руху, приготування та зберігання, що означатиме свіжість та якість страв. Це можна буде забезпечити за дотримання санітарно-гігієнічних і протиепідеміологічних правил і норм щодо:

- технологічних процесів приготування та зберігання продуктів;
- використання питної води, що відповідає епідеміологічним нормам і стандартам;
- технологічного устаткування та інвентаря;
- обробки (миття, прання, прасування, збереження тощо) столового приладдя та білизни;
- миття та зберігання посуду;
- дотримання персоналом особистої гігієни та охорони власного здоров'я території, місць загального користування, приміщень будинків, майданчиків, пляжів і різних споруд для відвідувачів.

Забезпечення екологічної безпеки мусить гарантувати мінімізацію шкідливих чинників, які при певній інтенсивності можуть негативно впливати на фізіологічні функції організму людини. Їх ми поділяємо на хімічні, фізичні та біологічні.

До хімічних відносимо хімічні елементи або сполуки у складі використаних будівельних матеріалів, повітря, води, продуктів (ГМО, консерванти, стабілізатори, нітрати, важкі та радіоактивні метали).

До фізичних чинників, що впливають на клієнта, – температуру повітря в приміщенні, вологість та рух повітря, атмосферний тиск, шум, шкідливе випромінювання.

Біологічні чинники – їстівні рослини, м'ясо тварин та птахів, яйця, які становлять основу харчових продуктів, що можуть містити бактерії, віруси, паразити і бути причиною захворювань.

Розглядаючи питання створення ПГРБ, потрібно враховувати екологічні ареали для його розвитку.

Залежно від кількості на певній території населення та особливостей виробництва, впливу різних факторів, здебільшого техногенного походження, всю територію можна умовно поділити на:

- 1) території екологічної безпеки – безпечні, без забруднення;
- 2) території екологічного ризику – з незначним (помірним забрудненням) перевищенням нормативів забруднення, в яких відбулися помітні негативні, але ще оборотні зміни навколишнього середовища;
- 3) території екологічного загрози – забруднені та дуже забруднені, де відбулися стійкі негативні важкооборотні зміни навколишнього середовища, що становлять загрозу здоров'ю населення;
- 4) території екологічної небезпеки – надзвичайно забруднені з посиленням ризику для здоров'я населення, в яких відбулися або/чи відбуваються глибокі й необоротні зміни навколишнього середовища, що викликали масове погіршення здоров'я населення і в яких існує ризик проживання населення;
- 5) території екологічної катастрофи – з повною втратою продуктивності відновлювальних ресурсів, незворотним порушенням екосистем, що загрожують здоров'ю місцевого населення і де проживання населення неможливе.

Згідно з нашими розрахунками, в Україні до безпечних територій можна віднести лише гірські масиви та природні парки, які є «безпечними місцинами» держави [1, с. 175–190].

Забруднення, що знаходиться у повітряному та водному середовищі, різними шляхами потрапляє в організм людини. Приміром, недотримання санітарних норм, технологічних процесів в умовах промислового виробництва сировини та продукції харчування, його упакування, зберігання та транспортування стають джерелом зараження харчових продуктів шкідливими речовинами. Ризик надходження шкідливих речовин у організм людини збільшується за умови накладання різних шкідливих факторів один на один.

Так, продукти тваринного походження забруднюються різноманітними речовинами. Джерелом їхнього надходження, як правило,

є різні кормові добавки, лікарські та хімічні препарати, яких використовують для підвищення продуктивності сільськогосподарських тварин, профілактики захворювань, стимулювання росту, відгодівлі тварин, підвищення продуктивних характеристик, збереження якості кормів. До них належать антибіотики, сульфаніламіди, гормональні та інші препарати. Здебільшого ці речовини викликають у людини алергічні реакції [2, с. 27–42].

Не менш важливим є забезпечення інформаційної безпеки клієнтів, яке передбачає запобігання сторонньому проникненню у комп'ютерні бази даних підприємств, що містять службову інформацію, документообіг, розрахунки з гостями, відомості про особисті дані клієнтів, їхні платіжні картки та інше.

У режимі сталого функціонування будь-яке підприємство під час вирішення завдань своєї економічної безпеки насамперед зосереджується на підтримці нормального ритму роботи, високої завантаженості закладу, на запобіганні матеріального і/або фінансового збитку, шляхом протидії нечесній конкуренції та різним кримінальним просявам, що передбачає забезпечення в екстрених випадках (терористичного акту, розбійного нападу тощо) можливості негайного й ефективного реагування: втручання персоналу або представників сторонніх відомств (наприклад, поліції, швидкої допомоги тощо); гарантування можливості надання спеціальних послуг із забезпечення підвищеної безпеки високопосадовців, до охорони яких висувуються особливі вимоги, та ін.

Основними складовими безпеки персоналу закладів ППРБ є: соціальна, психологічна, економічна, санітарно-епідеміологічна, матеріально-технічна (протипожежна, противибухова тощо), кримінальна тощо.

Забезпечення соціальної безпеки передбачає уникнення всіх можливих загроз щодо тривалості відпустки, оплати лікарняного листа, оплати медичної страховки та ін.

Психологічний клімат має ґрунтуватися на дотриманні корпоративної етики у трудовому колективі. Взаємодопомога та взаєморозуміння, дружні та доброзичливі відносини, відсутність конфліктних ситуацій, естетично облаштоване робоче місце та механізми подолання стресу дозволяють максимально ефективно гарантувати безпеку персоналу.

Забезпечення комфортних умов праці персоналу стосується насамперед матеріально-технічної бази підприємства: безпеки споруд, будівель, правильного облаштування робочих місць персоналу відпо-

відними меблями та обладнанням згідно з фізіологічними та ергономічними характеристиками людського організму; забезпечення допустимих норм шуму, показників вологості, температури, руху повітря, випромінювання нагрівальних приладів кухонних плит та печей, забезпечення протипожежної безпеки тощо.

Економічна безпека персоналу полягає у забезпеченні безпеки та охорони праці – це:

- своєчасна оплата праці;
- раціоналізація правильного нормування та режимів праці і відпочинку;
- правильна організація і обслуговування робочих місць;
- раціоналізація та автоматизація робочих процесів;
- дотримання правил безпеки на робочому місці з відповідним інвентарем та обладнанням.

Забезпечення санітарно-гігієнічної безпеки праці залежить від дотримання правил розміщення та організації певних функціональних груп приміщень, їхнього прибирання; дотримання основних та допоміжних технологічних процесів; забезпечення мінімізації впливів біологічних та хімічних факторів у воді, повітрі, миючих засобах, продуктах і матеріалах тощо.

І насамкінець наголосимо про забезпечення особистої безпеки персоналу від зовнішніх внутрішніх кримінальних загроз: терористичних актів, нападів соціально небезпечних груп, некоректної чи ворожої поведінки клієнтів.

Висновки. Забезпечення безпеки клієнтів та персоналу ПГРБ залежить від забезпечення різних рівнів безпеки закладів. Заходи безпеки, що розробляються та впроваджуються у готельно-ресторанних закладах, мають бути спрямовані на виконання таких завдань:

- забезпечення соціальних гарантій клієнтів та персоналу;
- задоволення від наданих послуг та перебування в закладі клієнта шляхом надання високого рівня сервісу привітним та уважним персоналом, що дотримується корпоративної етики;
- збереженості майна клієнтів, відповідності якості сервісу та ціни за нього економічно вмотивованим персоналом;
- гарантування якості харчових продуктів при дотриманні санітарно-гігієнічних і протиепідеміологічних правил і норм;
- недопущення несанкціонованого доступу до службової інформації;
- захист майна і клієнтів, і закладу від крадіжок, актів вандалізму, терористичних актів тощо.

Нагадаємо, що забезпечення безпеки ПГРБ ґрунтується на дотриманні нормативно-законодавчої бази та організаційних заходів підприємства. Нормативно-законодавчою базою діяльності підприємств готельно-ресторанного бізнесу є закони України, постанови міністрів, державні (національні) стандарти, які затверджені Держкомстандартом України, галузеві стандарти, технічні умови, стандарти самих підприємств, Правила сертифікації готельних та ресторанных послуг тощо.

До організаційних заходів підприємства належать: наявність служби безпеки чи відповідного працівника; спеціально розроблені алгоритми поведінки обслуговуючого персоналу та відповідних співробітників у певних загрозливих ситуаціях, проведення спеціальної підготовки та регулярних тренінгів персоналу; принципи організації порядку доступу й охорони різних готельних номерів, ресторанных залів і службових приміщень.

Для мінімізації загроз, завчасного попередження небезпеки і застосування належних заходів захисту і протидії необхідно створити систему моніторингу стану безпеки закладу, зокрема безпеки клієнтів та персоналу від зовнішніх та внутрішніх факторів.

1. Хомин О. Й. Еколого-демографічна безпека держави. *Управління еколого-економічною безпекою країни*: колективна монографія / за заг. ред. Р. І. Тринька. Львів: Ліґа-Прес, 2012. 260 с.

2. Хомин О. Й. Якість та безпечність продуктів харчування як чинник демографічної безпеки. *Сучасні проблеми та тенденції з розвитку оздоровчого харчування, безпеки та якості продуктів*: колективна монографія / за ред. М. Я. Бомби. Львів: Ліґа-прес, 2013. 264 с.

Khomin O. Y., Teodorovich L. V. Safety of clients and personnel as a composition of economic safety of enterprises of hotel restaurant business

The features of functioning of enterprises of hotel and restaurant business are investigated.

The thesis that the hotel-restaurant business will become the most widespread type of small business is noted. The components of economic security of subjects (clients and staff) of hotel and restaurant business enterprises are distinguished. Attention to the fact that ensuring the safety of clients of enterprises of hotel and restaurant business leads to an increase in demand for these enterprises and, as a consequence, to increase competitiveness is drawn.

On the other hand, the safety of personnel contributes to the growth of high-quality services under the condition of maximum effective economic functioning.

The safety of customers of enterprises of hotel and restaurant business should be considered taking into account the following components:

social, psychological, economic, food, environmental, informational, criminal is proposed.

The main components of the safety of the personnel of the enterprises of the hotel and restaurant business are: social, psychological, economic, sanitary-epidemiological, material and technical (fire fighting, anti-explosive, etc.), criminal, etc.

It is noted that ensuring the safety of clients and personnel of enterprises of hotel and restaurant business depends on ensuring different levels of security of institutions. Security measures has being developed and has being implemented in hotel and restaurant establishments have be aimed at the following tasks:

- provision of social guarantees to clients and staff;*
- satisfaction of the provided services and stay in the institution of the client by providing a high level of service to friendly and attentive staff who adheres to corporate ethics;*
- preservation of the property of clients, compliance with the quality of the service and the price of it by economically motivated personnel;*
- guaranteeing the quality of food products in compliance with sanitary and hygienic and anti-epidemiological rules and norms;*
- prevention of unauthorized access to official information;*
- protection of property of both clients and institutions from theft, acts of vandalism, terrorist acts, etc.*

In order to minimize threats, early warning of danger and the application of necessary measures of protection and counteraction, a system for monitoring the security of the institution, in particular the security of clients and personnel from external and internal factors should be created.

Key words: *enterprises of hotel and restaurant business, clients, personnel, social, psychological, economic, food, ecological, sanitary-epidemiological, material-technical, informational, criminal components.*

Стаття надійшла 22 травня 2018 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

*Порядність – найперше,
потім – працьовитість, розум і
розуміння, наприклад, того, що я кажу*
(Роман Тринько)

Роман Іванович Тринько: життєвий шлях від Краснопуці до висот академічних

8 червня 2018 року на 85-му році життя відійшов у вічність патріарх української сучасної безпекової та аграрної науки, маестро наукового літературного слова, Велика постать в історії сучасної економічної думки, справжній Патріот Рідної Землі та Духовний Батько кількох поколінь українців – доктор економічних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії аграрних наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри менеджменту факультету управління та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ Тринько Роман Іванович.

У науковому доробку Романа Івановича – сотні наукових праць, десятки монографій та підручників; він виховав плеяду молодих науковців, був Наставником та Вчителем для студентів та викладачів. До його життєво мудрих порад завжди дослухалися досвідчені вчені та педагоги.

Цікавим є його життєвий шлях і вагомим є доробок у вітчизняну науку та освіту. Ось як Роман Іванович сам описує свої життєві перипетії: «Очевидно, кожна людина, де б вона не проживала, на схилі літ не може без звичайного людського хвилювання згадувати ті місця, де з'явилась на світ, де минуло дитинство, яким би воно не було іноді гірким, де формувались перші враження і переконання, погляди на життя, де були перші успіхи і невдачі, а можливо, й перша любов, де навічно залишилися батьки, а то й друзі дитинства».

Майбутній академік Роман Тринько народився 14 липня 1933 року в бідній селянській сім'ї у селі Краснопуца Бережанського району Тернопільської області. Єдиним багатством краю була чудова природа, густо заліснені пологі схили пагорбів та дрімучі плеса річки Золота Липа, яка безтурботно протікала в розкішному травостої своєї заплави. Духовною відрадою та джерелом просвіти в селі слугував Василіанський монастир з великою бібліотекою, який мав значний вплив на формування у малого Романа та інших дітей села потягу до книжки, до навчання. В селі навіть не було школи, тому дітям щодня доводилось проходити до шкіл у сусідніх селах по 5–7 кілометрів.

Знавав майбутній академік зі с. Краснопуца і лихоліття польсько-німецької війни, і наслідків поділу території України за пактом Молотова–Рібентропа, перших повітряних атак німецької авіації, роки німецької окупації. Смерчем по околицях села пройшла лінія фронту поміж відступаючих німців та радянських військ, що наступали. Батьки Романа мали невеликий земельний наділ та одного коня, ледве зводили кінці з кінцями. Середовище сім'ї, монастиря, сусідніх сіл і містечок Галичини, в якому минали дитячі роки, формувало в малого Романа глибоке переконання – щоб вижити та здобути майбутнє, потрібно вчитись.

Практичні кроки у широкий світ Знань розпочав майбутній академік у першому класі Пліхівської початкової школи у 1940–1941 навчальному році. Він був надзвичайно успішним, бо його старший брат, який у 1937 році закінчив семирічну школу в Поморянах, навчив брата у п'ятирічному віці читати, тому у першому класі маленький Роман практично нудьгував на уроках. Пізніше настали воєнні роки, навчання відбувалося з перервами. Закінчивши у 1945 році чотирикласну школу у с. Пліхові, доволі чисельна ватага дітвори з Краснопуці подалася на навчання до школи в с. Розгадів, де почала функціонувати семирічка. Розгадівську семирічку закінчили у 1948 р. і подалися до десятирічки у м. Поморянах. З великою вдячністю вже дорослий Роман Тринько завжди згадував своїх вчителів, які засівали у головах сільських босоногих дітлахів зерна знання, доброти, інтелігентності.

Закінчивши у 1952 році Поморянську десятирічку, того ж року Роман Тринько разом з своїм однокласником та односельцем Романом Тучапським вирушив здобувати вищу освіту до Львова. Вступили на агрономічний факультет Львівського сільськогосподарського інституту, який закінчили у 1957 р. Навчаючись в інституті, добре освоював програмний матеріал, мав авторитет серед викладачів та студентів. Як кращого студента декан факультету доцент Михайло Артемович Ясінський скерував його на переддипломну практику (п'ять місяців) як дорадника голові колгоспу ім. Сталіна в с. Підберізці Винниківського району. На матеріалах цього господарства підготував дипломну роботу «Освоєння сівозмін в колгоспі ім. Й. В. Сталіна», керівником якої був сам декан, доцент М. А. Ясінський, великий український патріот, який перед студентами не приховував свого вільнодумства, що в ті часи не надто шанувалося.

Працював агрономом у колгоспі ім. Ворошилова Поморянського району Львівської області. Коли у 1958 р. постало питання про ліквідацію Поморянського району, в містечку виявилось багато безробітних, які не були проти зайняти посаду Романа Тринька в тодішньому колгоспі ім. Ворошилова. Особливого захоплення від займаної посади не було і у Романа Тринька. Він, за згодою правління колгоспу, звільнився і поїхав на курси луківників до Києва, після закінчення яких працював у ґрунтознавчій експедиції Українського науково-дослідного інституту гідротехніки і меліорації. Досліджував ґрунти в господарствах Комарнівського та Сколівського районів тодішньої Дрогобицької області. Під час роботи в ґрунтознавчій експедиції здобув перші ази науково-дослідницької роботи, які стали в нагоді в майбутньому.

З кінця 1958 р. і до 1 вересня 1961 р. працював економістом сектора статистики сільського господарства Статистичного управління Львівської області, де пройшов ґрунтовну підготовку практичної статистики. Завжди з вдячністю згадував колектив Статуправління, особливо його начальника Михайла Микитовича Овчаренка. З 1 вересня 1961 р. перейшов на посаду асистента кафедри статистики і бухгалтерського обліку. Пройшов шлях від асистента до ректора, хоч цей шлях був тернистим.

Прийшовши на кафедру асистентом, застав там певну застійну атмосферу. Метою роботи на кафедрі було здобути науковий ступінь. Почав зі здачі кандидатських екзаменів. У цьому мав велику підтримку з боку завідувачки аспірантури Марії Олександрівни Мелешенко. Його приклад стали наслідувати інші члени кафедри та економічного факультету. Маючи здані кандидатські екзамени, вступає до аспірантури під керівництвом Володимира Феодосійовича Третякова. Достроково пише кандидатську дисертацію, за що йому надають додаткову місячну відпустку. У 1966 році в Інституті економіки Академії наук України захистив кандидатську дисертацію на тему: «Економічна ефективність спеціалізації і концентрації виробництва в колгоспах Західного Полісся УРСР», а в 1968 році одержав звання доцента.

Продовжував активно займатись науково-дослідницькою роботою. У 1968 р. у Львівському видавництві «Каменярь» виходить колективна монографія «Економіко-статистичні методи вивчення розвитку зернового господарства і тваринництва» (10 друк. арк.), підготовлена Петром Радченком, Романом Триньком та Іваном Рашковським. Це була перша наукова монографія, створена викладачами економічного факультету. Практично вона і стала основою майбутніх докторських дисертацій Петра Радченка, Романа Тринька та кандидатської Івана Рашковського.

У 1975 р. Роман Тринько захищає докторську дисертацію в Одеському сільськогосподарському інституті на тему «Питання теорії та аналізу ефективності використання виробничих ресурсів (на прикладі колгоспів Західних областей УРСР)». Науковим консультантом докторської дисертації став професор Іван Володимирович Попович. У 1978 році Роману Триньку присвоєно вчене звання професора. Роман Тринько завжди з вдячністю згадував ректора, професора Степана Стояновського, який певною мірою сприяв йому у захисті докторської дисертації, чого, на жаль, не мав від свого ректора Михайла Гончара. З вдячності Стояновському Тринько неодноразово робив спроби примирити вчителя та учня – Стояновського та Кравціва. Однак безуспішно.

Вже у 1974 році Роман Тринько мав практично підготовлену докторську дисертацію, і коли виникло питання про підбір кандидатури на посаду проректора з науково-дослідної роботи, то цей вибір випав на нього. Зауважимо, що у Львівському обкомі партії кандидатуру Романа Тринька на посаду проректора беззастережно підтримав завідувач відділу науки Михайло Васильович Брик.

На посаді проректора з науково-дослідної роботи Роман Тринько працював з 1974 р. по 1989 р. Першими кроками на цій посаді було налагодження діловодства, бо застав від свого попередника всю ділову переписку, нормативні та законодавчі акти з питань ведення науково-дослідної роботи в одній папці. Подальші кроки були спрямовані на подолання багатотемності. Було сформовано п'ять основних наукових напрямків за факультетським принципом. За час перебування на посаді проректора активізував науково-дослідницьку роботу, практично створив патентну службу. Замість одного редактора, який фактично працював на засадах надомництва, створив редакційний відділ із трьох осіб. Це дало змогу значно підвищити якість наукових видань, навчальних посібників та всієї видавничої продукції. Оскільки науково-дослідна робота планувалась за п'ятирічним принципом, то і звіти, і плани науково-дослідної роботи захищав в Москві у відділі науки Міністерства сільського господарства. Велике значення у проведенні науково-дослідної роботи мала ротапринтна дільниця, якою проректор займався щоденно.

За час перебування на посаді проректора з науково-дослідної роботи забезпечив значне нарощування обсягів виконання наукових розробок на замовлення виробництва. Обсяги госпдогвірної тематики сягали одного мільйона карбованців, за рахунок чого розширювалась матеріально-технічна база. Успішно працювали студентське проектно-технологічне бюро, студентська землевпорядна експедиція. Студенти мали можливість одержати ґрунтовну фахову та практичну підготовку за обраною спеціальністю. З його ініціативи вперше за час існування навчального закладу було організовано постійну виставку науково-дослідних розробок, що знайшло палку підтримку в Міністерстві сільського господарства.

Проректор доклав значних зусиль для оновлення матеріально-технічної бази інституту. Між урядом тодішнього СРСР та Чехословацькою Республікою було укладено угоду, за якою відповідні установи останньої організували в навчальних закладах виставки лабораторного обладнання, яке після їх завершення залишалось на безоплатній основі у приймаючої сторони. Заручившись підтримкою функціонерів з Міністерства сільського господарства СРСР, Роман Тринько ініціює відкриття такої виставки в Львівському сільськогосподарському інституті. Понад два місяці група спеціалістів з Чехословаччини монтує виставку лабораторного обладнання агрохімічного профілю у фойє інституту. Після завершення виставки п'ять науково-дослідних лабораторій (за європейськими стандартами «на той час») залишаються на агрохімічному факультеті.

У 1989 році Роман Тринько обраний ректором Львівського сільськогосподарського інституту і пропрацював на цій посаді десять років, до 1998-го. Політичний та соціальний мікроклімат напередодні виборів у навчальному закладі був неоднозначним. Дати згоду обиратись ректором переконали на той час його друзі, які, коли він не став кишеньковим ректором, стали його першими ворогами.

Ректор інституту Михайло Гончар не сприйняв кандидатури Романа Тринька. Розпочалась безпрецедентне передвиборче протистояння. Особливо активну боротьбу проти нього вів партком під керівництвом Зої Скрипник. Дійшло до того, що в день виборів у секретаря комсомольського бюро Іванишина було виявлено заготовлені паралельні бюлетені для фальшування виборів.

На посаді ректора Роман Тринько сповідував демократичний стиль керівництва. Чи поважав його колектив? З ініціативи його опонентів було двічі організоване таємне голосування довіри ректору. Перший раз за довіру ректору проголосувало 75%, другий – 65%.

Свою діяльність на посаді ректора розпочав з ремонту та придбання меблів для бібліотеки. Навіть у найскрутніші часи з фінансами ніколи не припинялась підписка на періодичні видання. З часом створив базу комп'ютерної техніки.

Якими діями ректор Роман Тринько створив собі опозицію? Однією з перших дій було відсторонення від прийому вступних екзаменів викладачів таких кафедр, як математика, фізика, хімія, та заміна їх вчителями сільських шкіл. Такого удару по «бездонних кишнях» йому пробачити не могли.

Підводили його і підлеглі службовці. Коли інститутом з ініціативи ректора Романа Тринька було придбано пересувну автомобільну майстерню та п'ять вагонів труб, то тодішній проректор з фінансово-економічної роботи пан Хомка просто цих цінностей не оприбуткував. Очевидно, ідеальних ректорів не буває. Проте під час ректорства Романа Тринька повноцінно працювало навчально-дослідне господарство «Дублянське», де люди мали роботу, а споживачі якісну продукцію. Науково-дослідний сектор інституту виконував роботи на замовлення підприємств щорічно на мільйон тодішніх карбованців. На посаді проректора та ректора мав безпосередній стосунок до виведення сортів, проте ніколи не давав згоди бути їх співавтором. Підтримав передачу під житло тринадцятиповерхового гуртожитку, чим було вирішено житлові проблеми багатьох співробітників навчального закладу. З ініціативи ректора було відведено понад 30 га землі під індивідуальне будівництво в с. Малехів та смт. Дубляни. Вирішенню міжконфесійного протистояння сприяла передача приміщення типографії (колишнього римо-католицького костелу) під церкву.

З його ініціативи, незважаючи на шалений опір, у вузі було закрито перший відділ, який виконував функції збору інформації про людей з поглядами, що суперечили офіційним. До речі, Львівський сільськогосподарський інститут був першим серед вузів Львова, який насмілився так вчинити.

Активно сприяв усім демократичним змінам, які відбувались у Галичині. Морально і матеріально підтримував голодуючих студентів у м. Києві. Був обраний депутатом Львівської обласної ради першого демократичного скликання, активно виступав за закриття сміттєзвалища в с. Грибовичі, неодноразово піднімав студентів на протести, спрямовані на екологічний захист довкілля с. Грибовичі й навколишніх поселень.

У спадок Роман Тринько дістав такий якісний склад педагогічного колективу, що було важко думати не лише про третій чи четвертий рівень акредитації, але навіть про другий. Очевидно, не будучи сам доктором наук, Михайло Гончар не особливо мав до них прихильність. За рахунок залучення докторів інших навчальних закладів та завдяки активізації внутрішніх резервів за перші п'ять років ректорвання вдалося змінити професорсько-викладацький склад такою мірою, що дозволило у 1995 р. пройти успішно акредитацію та одержати статус державного університету.

І, як годиться університету, в ньому працювали спеціалізовані ради із захисту кандидатських дисертацій за сімома спеціальностями. Сам Роман Тринько очолював спеціалізовану раду протягом 15 років, в якій захистилося 150 аспірантів та здобувачів. Ним створена наукова школа економістів-аграрників, доробки якої широко відомі в Україні та за її межами; долучився він також і до створення наукової безпекознавчої школи.

Роман Тринько підготував понад п'ять десятків кандидатів наук, трьох докторів наук, був автором поза 350 друкованих праць, з яких понад 20 монографій і 5 навчальних посібників з грифом МОН України. Науково-методичні праці зазвичай присвячені питанням національної та економічної безпеки, а також економіко-статистичного дослідження розвитку та ефективності аграрного сектора. Усі вони широко використовуються в навчальному процесі, у підготовці студентами курсових і дипломних робіт, викладачами і аспірантами у наукових дослідженнях.

За успіхи у підготовці кадрів для народного господарства, науково-дослідній роботі 14 листопада 1989 р. Роман Тринько одержав звання «Заслужений діяч науки і техніки України», а в 1996 р. Указом Президента України нагороджений почесною відзнакою Президента України та орденом «За заслуги III ступеня». Рішенням колегії Міністерства аграрної політики України від 12 вересня 2006 р. (№ 504-к) нагороджений знаком «Відмінник аграрної освіти та науки I ступеня». Рішенням президії Української академії аграрних наук № 9 від 15 червня 2008 року нагороджений почесною відзнакою УААН.

У 1995 р. обраний дійсним членом (академіком) Української академії аграрних наук, а у травні 2000 року – дійсним членом (академіком) Міжнародної академії аграрної освіти.

Пропрацював у Львівському державному аграрному університеті Роман Тринько рівно 44 роки і 1 вересня 2005 року за власним бажанням звільнив посаду завідуючого кафедрою статистики та аналізу і перейшов працювати до Львівського юридичного інституту МВС України на посаду завідуючого кафедрою теоретичної і прикладної економіки. Досвід і знання передавав і тут молодому поколінню і студентів, і викладачів.

У Львівському юридичному інституті МВС України, а згодом Львівському державному університеті внутрішніх справ Роману Триньку, за його власними висловлюваннями, особливо імпонував демократичний стиль керівництва ректора університету, доктора юридичних наук, професора Володимира Ортинського.

Задля забезпечення спеціальності «Менеджмент» належним професорсько-викладацьким складом перейшов на посаду завідувача кафедри менеджменту, а з часом за власним бажанням попросив керівництво університету перевести його на посаду професора кафедри менеджменту, а на посаду завідувача рекомендував свою ученицю Живко Зінаїду. До останніх днів творив: писав монографії, статті, спогади про рідне село, його мешканців, видатних осіб тощо. Творчість та науководослідна робота були його захопленням, хобі, способом життя. Навіть у зрілому віці він не переставав працювати над удосконаленням фахової кваліфікації, політичного та суспільного світогляду. Він щедро ділився зі студентами та колегами науковими напрацюваннями, думками про сенс життя, його складні та круті віражі, про вічне, моральні цінності що в повсякденному житті, що в науці. Часто виступав на добровільних засадах науковим консультантом та духовним наставником для багатьох науковців у їх творчій праці: при написанні дисертацій різного рівня, монографій, статей. Ніколи не скупився на допомогу та похвалу. Роман Тринько завжди залишався Людиною.

Світла пам'ять про прекрасну людину – Романа Івановича Тринька – назавжди залишиться у наших серцях!

ЗАХИСТИ ДИСЕРТАЦІЙ

03 липня 2018 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.04 у Львівському державному університеті внутрішніх справ відбувся захист дисертації здобувача кафедри економіки та економічної безпеки **Ковпак Олени Володимирівни** на тему: «**Інституціональні інструменти зміцнення бюджетної безпеки України**», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 21.04.01 – економічна безпека держави.

Науковий керівник:

доктор економічних наук, доцент **Бабець Ірина Георгіївна**, ПрАТ ПВНЗ «Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій», професор кафедри міжнародних економічних відносин.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор **Мартинюк Володимир Петрович**, Національний університет «Львівська політехніка», професор кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів;

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник **Венцковський Дмитро Юрійович**, Національний інститут стратегічних досліджень, заступник начальника відділу економічної безпеки.

* * *

03 липня 2018 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.04 у Львівському державному університеті внутрішніх справ відбувся захист дисертації здобувача кафедри маркетингу та управління бізнесом Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини **Яковенка Олексія Володимировича** на тему: «**Кредитування сільськогосподарських підприємств як інструмент забез-**

печення продовольчої безпеки України», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 21.04.01 – економічна безпека держави.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент **Шойко Василь Анатолійович**, Український науково-дослідний інститут цивільного захисту, заступник начальника.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор **Токар Володимир Володимирович**, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, професор кафедри міжнародних фінансів;

доктор економічних наук, професор **Живко Зінаїда Богданівна**, Львівський державний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри менеджменту.

* * *

НАШІ АВТОРИ

- Аніловська Г. Я.** доктор економічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Бандура З. Л.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Бурбело О. А.** доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри економіки та підприємництва Рубежанського інституту хімічних технологій.
- Бурбело С. О.** провідний економіст Інституту економіко-правових досліджень НАН України.
- Васильців Т. Г.** доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, кредиту та страхування Львівського торговельно-економічного університету.
- Верескля М. Р.** кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Висоцька І. Б.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Висоцький В. М.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Вінічук М. В.** кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Волошин О. Р.** кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Воляник Г. М.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Національного лісотехнічного університету України.
- Гобела В. В.** викладач кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Горбан І. М.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гринькевич О. С.** кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри економічної теорії Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Гудзовата О. О.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних наук Львівського торговельно-економічного університету.
- Жорж Аль Жаммаль** аспірант кафедри економічної кібернетики та управління економічною безпекою Харківського національного університету радіоелектроніки.
- Кіржецька М. С.** кандидат економічних наук, асистент кафедри економіки підприємства та інвестицій Національного університету «Львівська політехніка».
- Кіржецький Ю. І.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Когут А. І.** аспірант кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Колупасв Ю. Б.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Національної академії статистики, обліку та аудиту.
- Кріль Я. Я.** кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Лихолат С. М.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Марушко Н. С.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мельничук Н. Ю.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Національної академії статистики, обліку та аудиту.
- Миронов Ю. Б.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Львівського торговельно-економічного університету.
- Миронова М. І.** кандидат економічних наук, вчитель економіки СЗШ № 90.
- Михаліцька Н. Я.** кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мойсеєнко І. П.** доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Момот Д. Т.** здобувач кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова.
- Момот Т. В.** доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова.
- Нагірна О. В.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Наконечна Н. В.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Новак У. П.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Національного лісотехнічного університету України.

- Падюка М. В.** асистент кафедри обліку і аудиту Національного лісотехнічного університету України.
- Панченко В. А.** кандидат економічних наук, доцент, заступник директора ВНЗ Кіровоградського кооперативного коледжу економіки і права ім. М. П. Сая.
- Петрушко Я. Р.** аспірант кафедри обліку та аудиту Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Піцур Я. С.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пушак Я. Я.** доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ревак І. О.** доктор економічних наук, доцент, декан факультету управління та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сватюк О. Р.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Силкін О. С.** аспірант кафедри фінансово-економічної безпеки обліку і оподаткування Української академії друкарства.
- Скупейко В. В.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування Львівського університету бізнесу та права.
- Сорока Р. С.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Теодорович Л. В.** кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму Національного університету «Львівська політехніка».
- Хомин О. Й.** кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри соціальних дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.

-
- Хомів О. В.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Цвайг Х. І.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Чорненька О. Р.** магістр Інституту економіки, фінансів і управління Ягеллонського університету, м. Краків.
- Шалієвська Л. І.** аспірант кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Яковенко М. А.** асистент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Національної академії статистики, обліку та аудиту.

ЗМІСТ

Розділ 1

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Васильців Т. Г., Лихолат С. М., Гудзовата О. О. Формування грошово-кредитних інструментів забезпечення фінансової безпеки України.....	3
Висоцька І. Б., Висоцький В. М. Публічні закупівлі в Україні: сутність, необхідність та особливості проведення.....	12
Волошин О. Р. До питання впливу тіньового сектора економіки на економічну безпеку держави.....	22
Кіржецький Ю. І., Кіржецька М. С. Дослідження галузевих ринків у контексті забезпечення економічної безпеки на мезорівні.....	31
Мельничук Н. Ю., Колупасв Ю. Б., Яковенко М. А. Перспективи управління формуванням бюджетних коштів в Україні.....	42
Михаліцька Н. Я., Цвайг Х. І. Розвиток державного сектора економіки як гарантія інвестиційної безпеки України.....	56
Момот Т. В., Момот Д. Т. Оцінка рівня фінансово-економічної безпеки інвестиційних стратегій на ринку арт-індустрії.....	70
Нагірна О. В. Банківське кредитування в Україні: сучасний стан, проблеми та необхідні передумови для відновлення.....	78
Наконечна Н. В., Вінічук М. В. Перешкоди в розвитку підприємницького середовища та інвестиційного клімату України.....	90
Петрушко Я. Р. Сучасний стан кредитної діяльності банків України.....	97
Ревак І. О. Реалізація моделі інноваційного розвитку та стимулювання імпортозаміщення – імперативи економічної безпеки України.....	104
Сорока Р. С. Оцінка реалій бюджетної децентралізації в Україні.....	116

Хомів О. В. Корупція в Україні та шляхи її подолання.....	123
Шалівська Л. І. До питання про сутність пенсійного забезпечення населення України.....	130

Розділ 2

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Аніловська Г. Я., Чорненська О. Р. Вибір оптимального методу оцінки рівня фінансової безпеки підприємства.....	140
Бурбело О. А., Бурбело С. О. Ризики та загрози в господарській діяльності.....	150
Верескля М. Р. Поняття логістичного управління як інструмента системи управління підприємством.....	156
Воляник Г. М., Марушко Н. С. Особливості обліку товарних операцій та оптимізація внутрішнього контролю на підприємствах торгівлі.....	165
Горбан І. М., Силкін О. С. Теоретичне підґрунтя формування системи економічної безпеки підприємства.....	174
Когут А. І. Фінансова безпека закладів вищої освіти: світові тенденції та українські реалії.....	182
Кріль Я. Я., Бандура З. Л. Організація оплати навчання працівників підприємства та її податкові наслідки.....	191
Мойсеєнко І. П., Гринькевич О. С. Особливості аналізу економічної ефективності закладів вищої освіти.....	201
Новак У. П., Падюка М. В. Формування та облік доходів суб'єктів готельного бізнесу.....	209
Панченко В. О. Механізм протидії інсайдерам у системі кадрової безпеки.....	219
Піщур Я. С., Гобела В. В. Теоретико-методологічний аналіз процесу формування оптимальної системи управління економічною безпекою суб'єктів господарювання.....	227
Пушак Я. Я., Жорж Аль Жаммаль Корупційні ризики у діяльності суб'єктів господарювання: виявлення, оцінка, мінімізація.....	236

Сватюк О. Р., Мионов Ю. Б., Мионова М. І.	
Стратегічний розвиток корпорацій та особливості їхнього ресурсного забезпечення.....	247
Скупейко В. В.	
Інструменти забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств (світовий досвід).....	257
Хомин О. Й., Теодорович Л. В.	
Безпека клієнтів та персоналу як складова економічної безпеки підприємств готельно-ресторанного бізнесу.....	269
НАУКОВЕ ЖИТТЯ.....	278
НАШІ АВТОРИ.....	289

CONTENTS

Section I

ACTUAL DIRECTIONS OF STRENGTHENING OF ECONOMIC SAFETY OF THE STATE

Vasylytsiv T. G., Lykholat S. M., Gudzovata O. O. Formation of monetary and financial instruments for ensuring financial security of Ukraine.....	3
Vysotska I. B., Vysotsky V. M. Public purchases in Ukraine: satisfaction, necessity and features of conduct.....	12
Voloshyn O. R. To the problem of the shadow economy sector effect on the state economic security.....	22
Kirzhetsky Yu. I. Kirzhetska M. S. Research of industrial markets in the context of providing economic security at the mezolevel.....	31
Melnichuk N. Y., Kolupaev Y. B., Yakovenko M. A. Perspectives for managing budgetary funding in Ukraine.....	42
Mykhalitska N. Y., Tsvaig Kh. I. Development of the Public Sector of the Economy as a Safeguard of Ukraine's Investment Security.....	56
Momot T. V., Momot D. T. Evaluation of the level of financial and economic security of investment strategies on the market of art-industry.....	70
Nahirna O. V. Bank lending in Ukraine: the current state, problems and necessary prerequisites for the restoration.....	78
Nakonechna N. V., Vinichuk M. V. Problems for development of Ukraine's enterprise environment and investment climate.....	90
Petrushko Y. R. Modern state of credit banking activity in Ukraine.....	97
Revak I. O. Implementation of the model of innovative development and encouragement of import substitution – imperatives of economic security of Ukraine.....	104
Soroka R. S. Estimation of reality of budget decentralization in Ukraine.....	116
Khomiv O. V. Corruption in Ukraine and ways of its extension.....	123

Shaliyevska L. I.

To question of the essence of pension board of Ukraine's population.....	130
--	-----

Section II

**ECONOMIC SAFETY
OF ENTREPRENEURSHIP
AND WAYS OF ITS SUPPLY**

Anilovska A. Y., Chernenko O.

Selecting the optimal method to assess the level of financial safety of enterprise.....	140
---	-----

Burbelo O. A., Burbelo S. O.

Risks and threats in economic activity.....	150
---	-----

Vereskliia M. R.

Concept of logistical management as a tool of enterprise management system.....	156
---	-----

Volyanyk H. M., Marushko N. S.

Features of accounting of commodity operations and optimization of internal control of enterprises of trade.....	165
--	-----

Gorban I. M., Sylkin O. S.

Theoretical foundations for the formation of the enterprise's economic security system.....	174
---	-----

Kogut A. I.

Financial security of higher education institutions: world tendencies and ukrainian realities.....	182
--	-----

Kril Y. Y., Bandura Z. L.

Organization of Payment for Training Company Employees and Its Tax Consequences.....	191
--	-----

Moyseyenko I. P., Hrynkevych O. S.

Analysis peculiarities of economic efficiency of higher education institutions.....	201
---	-----

Novak U. P., Padyuka M. V.

The formation and accounting of income of the hotel business.....	209
---	-----

Panchenko V. A.

The mechanism of insider incident in the system of personnel safety.....	219
--	-----

Pitsur Y. S., Gobela V. V.

Theoretical and methodological analysis of the process of formation of the optimal system of economic security management of subsidiarity subjects.....	227
---	-----

Pusach Y. Y., Georges AI Jammal

Corruption risks in activities of subjects of business: definition, evaluation, minimization.....	236
---	-----

Svatiuk O. R., Myronov Yu. B., Myronova M. I.
Strategic development of the corporation and specialties
of their resource support.....247

Skupeyko V. V.
The competitiveness tools of agricultural firms
(an international practice).....257

Khomin O. Y., Teodorovich L. V.
Safety of clients and personnel as a composition of economic
safety of enterprises of hotel restaurant business.....269

SCIENTIFIC LIFE.....278

OUR AUTHORS.....289

**Вимоги до оформлення та подання статей
у Науковий вісник**

**Львівського державного університету внутрішніх справ,
згідно з Положенням про збірник «Науковий вісник
Львівського державного університету внутрішніх справ»
(серія юридична, економічна, психологічна, спецвипуск),
затвердженим наказом ЛьвДУВС від 28 лютого 2017 р. № 44**

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ – це збірник наукових праць (статей), у якому публікуються матеріали й результати теоретичних та експериментальних досліджень наукових, науково-педагогічних працівників, здобувачів, ад’юнктів, аспірантів університету.

У Віснику можуть бути опубліковані аналогічні дослідження представників інших закладів вищої освіти МВС і МОН України, практичних працівників органів внутрішніх справ, інших правоохоронних структур за відповідним клопотанням.

Автор має право на публікацію в одному випуску Вісника один раз; другий раз (навіть у співавторстві) – у виняткових випадках, за спеціальним рішенням редколегії.

Вісник видається у трьох серіях – юридичній, економічній та психологічній.

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

До публікації приймаються рукописи наукових статей, що **відповідають тематичній спрямованості (серії) збірника.**

Рукописи статей, відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1, **мають містити:**

- індекс УДК;
- прізвище, ім’я, по батькові автора та назву статті українською, англійською мовами;
- анотації статті українською та англійською;
- ключові слова українською та англійською;
- такі структурні елементи:

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними або теоретичними завданнями (5–10 рядків).

Мега статті і завдання, які необхідно вирішити для її досягнення.

Стан дослідження. Охоплює аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор; виокремлюються невирішені частини загальної проблеми, яким присвячена стаття. Цьому слід надати належної уваги, адже саме на підставі аналізу публікацій попередників автор може фахово сформулювати мету своєї наукової роботи.

Виклад основних положень. Ця частина у рукописі охоплює майже 90% його обсягу. Тут автор має висвітлити окреслену в назві тему на підставі власних досліджень, аналітичних спостережень чи роздумів щодо висловлених іншими науковцями гіпотез, положень. Під час такого аналізу, зазвичай, вказуються підходи інших дослідників, тому важливо належно їх цитувати, зазначаючи посилання. Вони у тексті подаються у квадратних дужках, де вказується порядковий номер джерела і цитованої сторінки (наприклад [12, с. 17]).

Висновки. Завершальна частина рукопису статті має відображати підсумок розглянутих, обґрунтованих, запропонованих автором в основному тексті положень, гіпотез, рекомендацій.

Список використаних джерел подається наприкінці тексту, має бути оформлений відповідно до державних стандартів. Повинен охоплювати всі наведені в тексті посилання. Джерела подаються в порядку згадування їх у статті.

Обсяг рукопису статті не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (12 сторінок машинописного тексту); текст має бути набраний тільки у форматі **Word.doc (2003)** шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервала і віддрукований на папері формату 210 × 297,5 мм (A4), на сторінці – не більше 30 рядків, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків.

Якщо стаття містить *графічний матеріал*, то його слід подавати у форматі A5, а в авторському оригіналі залишати місце для рисунків. Електронні варіанти мусять бути повністю виправлені без «значків» та «об'єктів».

Рукопис має бути підписаний автором.

Статті у Вісник можуть подаватися авторами такими мовами: українською, англійською.

До статті *українською мовою* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація англійською мовою та українською (500 знаків). Розширена анотація англійською мовою повинна бути завірена печаткою бюро перекладів або погоджена підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Львівського державного університету внутрішніх справ.

До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших навчальних закладів, установ та організацій, підписи яких належно завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

До статті *англійською мовою* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація українською мовою і звичайна англійською (500 знаків).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу у бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зав'язків навчального закладу.

Стаття подається зі супровідними документами:

– для авторів без наукового ступеня – зі завіреною позитивною рецензією фахівця з науковим ступенем і витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку;

– довідкою про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, контактний телефон, електронна адреса;

– електронним варіантом статті;

– для авторів, які не є працівниками ЛьвДУВС, – квитанцією про оплату публікації на розрахунковий рахунок університету:

Код ЄДРПОУ **08571995**

МФО **825014**

ГУДКСУ у Львівській області

р/р **31255201100729**

Вартість: 43,18 грн / 1 стор.

Призначення платежу: за публікацію у збірниках наукових праць.

Примітка.

Рукописи, подані з порушенням зазначених вимог і суттєвими мовностилістичними огріхами, та статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, до друку не приймаються.

Редакційна колегія зберігає за собою право, в разі потреби, скорочувати і редагувати тексти статей або відхиляти їх від опублікування.

Стаття подається автором відповідальному секретареві Вісника безпосередньо або поштою на адресу:
ЛьвДУВС: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Відповідальний секретар:

серія юридична –

доктор юридичних наук, професор **Балинська О. М.**;

серія психологічна –

доктор психологічних наук, професор **Ковальчук З. Я.**;

серія економічна –

доктор економічних наук, доцент **Ревак І. О.**

Координати для довідок:

Відділ організації наукової роботи:

(032) 278-65-72; e-mail: vonr@lvduvs.edu.ua

067-854 97 24 (Боровікова Віталіна Станіславівна)

e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net

Редакційно-видавничий відділ:

(032) 233-61-95; e-mail: publlaw@lvduvs.edu.ua

Відповідальні секретарі:

Балинська Ольга Михайлівна 067-674 99 12

Ковальчук Зоряна Ярославівна 097-491 35 35

Ревак Ірина Олександрівна 067-444 09 63

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія економічна

Випуск 1

Редагування *О. Я. Шмиговська, І. Б. Попик*

Редагування текстів англійською *І. Ю. Сковронська*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *І. М. Хоминець*

Підписано до друку 31.07.2018 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 17,67.
Тираж 100 прим. Зам. № 68-18.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.